

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

УДК 930.25:314.743(477)"1920/1940"

Палієнко Марина Геннадіївна

**АРХІВНІ ЦЕНТРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ
В ЄВРОПІ у 1920-х – 1940-х рр.
(СТВОРЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ, ДОЛЯ
ДОКУМЕНТАЛЬНИХ КОЛЕКЦІЙ)**

Спеціальність 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант –
Щербак Микола Григорович,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2008

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	15
1.2. Джерельна основа дослідження	34
1.3. Документальні комплекси зарубіжної україніки: типологія, класифікація, методи дослідження.....	53
РОЗДІЛ 2. ЗАСНУВАННЯ АРХІВНИХ ЦЕНТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ У ПОЛЬЩІ	
2.1. Передумови виникнення українських архівних центрів за кордоном.....	64
2.2. Заснування та діяльність Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР у Тарнові	73
2.3. Заходи Державного центру УНР в екзилі зі збереження документальних пам'яток визвольної боротьби українського народу.....	83
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ «ПРАЗЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО АРХІВУ» ЯК ОСНОВНОГО КОМПЛЕКСУ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ	
3.1. Заснування українського архіву в Празі. Документальна колекція Українського національного музею-архіву.....	107
3.2. Український історичний кабінет при МЗС ЧСР: комплектування, організація зберігання та використання архівних фондів.....	134
3.3. Діяльність Музею визвольної боротьби України у Празі зі збирання та збереження історичних пам'яток.....	157

РОЗДІЛ 4. ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ЕМІГРАЦІЙНИХ	
УРЯДІВ УНР та ЗУНР у ФРАНЦІЇ та АВСТРІЇ	
4.1. Архівна колекція Української бібліотеки	
імені Симона Петлюри в Парижі	185
4.2. Архів Уряду ЗУНР та організація осередку	
Національного музею у Відні.....	204
РОЗДІЛ 5. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕМІЩЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ ТА	
ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНИХ КОЛЕКЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ	
ЕМІГРАЦІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА	
У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	
5.1. Архіви української еміграції у контексті	
нацистської політики в часі Другої світової війни.....	219
5.2. Переміщення еміграційних колекцій до СРСР,	
їх засекречення та використання в «оперативних» цілях.....	243
РОЗДІЛ 6. МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ	
МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНСЬКИХ ТА	
ЗАРУБІЖНИХ АРХІВОСХОВИЩАХ: СУЧАСНИЙ СТАН	
ТА МІСЦЯ ЗБЕРІГАННЯ	
6.1. Фонди «еміграційного» походження в архівах України.....	271
6.2. Документи української еміграції в архівосховищах	
Російської Федерації.....	291
6.3. Документи української еміграції в архівах	
європейських країн.....	311
ВИСНОВКИ.....	328
ДОДАТКИ	
Додаток А.....	348
Додаток Б.....	350
Додаток В.....	374
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	382

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АК	–	Архівна комісія
АН	–	Академія наук
АУ	–	Архівне управління
БЗА	–	Білоруський закордонний архів
БНР	–	Білоруська Народна Республіка
ВР ЛНБ	–	Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника
ВУАН	–	Всеукраїнська Академія наук
ГАУ	–	Головне архівне управління
ГВІМА	–	Головний військово-історичний музей-архів Армії УНР
ГУГШ	–	Головне управління Генерального штабу Армії УНР
ДАРФ	–	Державний архів Російської Федерації
ДЦ	–	Державний центр
ЗУАДК	–	Злучений українсько-американський допомоговий комітет
ЗУНР	–	Західно-Українська Народна Республіка
КДБ	–	Комітет державної безпеки
К. ч.	–	крони чеські
МАВУ	–	Музей-архів визволення України
МВБУ	–	Музей визвольної боротьби України в Празі
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
МНО	–	Міністерство народної освіти
НКВС	–	Народний комісаріат внутрішніх справ
НКЗС	–	Народний комісаріат закордонних справ
НКДБ	–	Народний комісаріат державної безпеки
НКО	–	Народний комісаріат оборони
НТШ	–	Наукове товариство ім. Шевченка у Львові
ОУН	–	Організація українських націоналістів
РДВА	–	Російський державний військовий архів
РЗІА	–	Російський закордонний історичний архів
РМ	–	Рада міністрів
РНК	–	Рада народних комісарів
РУП	–	Революційна українська партія
СВУ	–	Союз визволення України
СРСР	–	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УАН	–	Українська Академія наук
УВІТ	–	Українське військово-історичне товариство
УВО	–	Українська військова організація
УВУ	–	Український вільний університет
УГА	–	Українська Галицька Армія
УГК	–	Український громадський комітет в ЧСР
УІГ	–	Український інститут громадознавства
УІК	–	Український історичний кабінет при МЗС ЧСР

УНКВС –	Управління Народного комісаріату внутрішніх справ
УНМА –	Український національний музей-архів при Українському інституті громадознавства у Празі
УНР –	Українська Народна Республіка
УПА –	Українська повстанська армія
УРСР –	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УПСР –	Українська партія соціалістів-революціонерів
УСДРП –	Українська соціал-демократична робітничка партія
УСРР –	Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСС –	Українські січові стрільці
УЦК –	Український центральний комітет
УЦР –	Українська Центральна Рада
ЦДАВО України –	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАЖР УРСР –	Центральний державний архів Жовтневої революції УРСР
ЦДІАК України –	Центральний державний історичний архів України, м. Київ
ЦДІАЛ України –	Центральний державний історичний архів України, м. Львів
ЦДКФФА України –	Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного
ЦЕСУС –	Центральний союз українського студентства
ЦК КПРС –	Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
ЦК КПУ –	Центральний комітет Комуністичної партії України
ЧСР –	Чехо-Словацька Республіка

ВСТУП

Невід’ємною складовою документальної спадщини українського народу, його історичної пам’яті є архівні та рукописні колекції, які утворилися в результаті діяльності громадсько-політичних та культурних осередків української еміграції у різних країнах світу.

Перша масова міграція українців за межі українських земель відбулася в останній чверті XIX ст. і була обумовлена причинами соціально-економічного характеру. Економічна (заробітчанська) еміграція українців з теренів Австро-Угорської імперії була спрямована на північноамериканський континент, до США і Канади. Переселенський рух з українських земель між двома світовими війнами отримав назву «другої хвилі» масової української еміграції, і був обумовлений, насамперед, політичними причинами. Внаслідок Першої світової війни і поразки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. українські землі опинилися під владою інших держав. Значна частина борців за національне та соціальне визволення українського народу була змушена покинути терени України і опинилась в еміграції, головними центрами якої були спочатку Польща, Румунія та Австрія, а згодом Чехо-Словаччина, Німеччина та Франція. Кінець Другої світової війни та її наслідки зумовили «третю хвилю» масової української еміграції, що мала майже винятково політичний характер.

Одним з важливих аспектів діяльності української еміграції впродовж XX ст. стали збирання та збереження пам’яток української історії та культури, створення музейних, книжкових та документальних колекцій, заснування архівних осередків у країнах осідку. Особливого значення ця робота набула міжвоєнний період, коли на теренах кількох європейських держав представниками української політичної та військової еміграції було засновано цілу низку громадсько-політичних, культурно-освітніх, наукових установ та організацій, документація яких стала основою новоутворених архівних колекцій. Важливі документальні зібрання залишили по собі після ліквідації українські дипломатичні представництва та місії, а також архівні осередки, які

були створені під час перебування українських вояків у таборах полонених та інтернованих під час Першої світової війни та шістьох повоєнних років. Окрім того, за межами України опинився значний масив цінних документів офіційного та особового походження, що був вивезений українськими урядовцями та приватними особами після поразки визвольних змагань.

Актуальність дослідження обумовлюється наступними факторами:

історико-джерелознавчим – необхідністю відображення діяльності української еміграції в усій її повноті та багатогранності з використанням інформаційного потенціалу українських і зарубіжних архівних та опублікованих джерел;

архівознавчим – потребою визначення внеску української еміграції у формування, комплектування та організацію зберігання документальних колекцій української за кордоном, що передбачає відтворення процесу заснування та діяльності архівних центрів, визначення джерел їх комплектування, особливостей систематизації та опрацювання матеріалів, шляхів їх переміщення та місць сучасної локалізації;

археографічним – доцільністю введення до наукового обігу джерел зарубіжної архівної української шляхом публікації окремих її документальних комплексів, а також підготовки та видання путівників, покажчиків, переліків архівних матеріалів, що утворилися внаслідок діяльності громадсько-політичних, науково-освітніх, культурних установ та організацій української еміграції та її представників.

Особливо назріла необхідність дослідження та цілісної реконструкції документальних колекцій української еміграції, відомих в історичній науці під умовною назвою «Празький український архів». У повоєнний період ці колекції були вивезені з теренів Чехо-Словаччини до СРСР, де опинилися у спецфондах кількох українських та російських архівів. Порушення цілісності «празького зібрання» та принципу «поваги до фонду» значною мірою ускладнює сьогодні процес реконструкції його колекції та укладання міжархівного путівника «Празькі архіви: Зведений каталог архівів української еміграції в міжвоєнний

період», роботу над яким Державний комітет архівів України розпочав ще у 2001 р.

Проблему вивчення празьких українських зібрань ускладнює й та обставина, що у міжвоєнний період у Чехо-Словаччині діяли три музейно-архівні осередки: Український національний музей-архів при Українському громадському комітеті (УГК) (згодом – Українському інституті громадознавства) у Празі (1923-1930 рр.), Музей визвольної боротьби України (1925-1948 рр.) та Український історичний кабінет при Міністерстві закордонних справ (згодом – Міністерстві внутрішніх справ) ЧСР (1930-1945 рр.). Отже, однією з важливих передумов реконструкції колекцій «празьких архівів» є вивчення процесу заснування та діяльності кожної з вищезазначених інституцій, визначення їх місця у системі українських еміграційних установ у Чехо-Словаччині, аналіз політико-правових аспектів їх функціонування, зокрема ставлення до них представників чеської влади та різних політичних угруповань української еміграції.

Окрім Праги у міжвоєнний період представниками української еміграції були створені пам'яткоохоронні центри у Тарнові, Відні та Парижі. Після Другої світової війни українські архівні, музейні та бібліотечні установи розгорнули свою діяльність на північноамериканському континенті – у Нью-Йорку, Чикаго, Клівленді, Торонто, Вінніпезі тощо. Незважаючи на те, що у назвах цих осередків фігурували терміни «архів», «музей», «музей-архів», «бібліотека та музей», всі вони ставили перед собою мету збирання, збереження та опрацювання пам'яток національної історії, зокрема – визвольної боротьби за державну незалежність (писемних джерел, артефактів, рукописних та друкованих видань). Виконуючи функції культурних, наукових та пам'яткоохоронних центрів, вони намагалися зібрати та зберегти для наступних поколінь важливі документи з історії Української революції 1917-1920 рр., громадсько-політичного, культурного, духовного та релігійного життя української еміграції та діаспори у світі. Переважна більшість цих осередків у своїй структурі мала окремі архівні, музейні та бібліотечні відділи. Наявність

великих документальних зібрань у фондах кожного з досліджуваних осередків дає підстави для застосування по відношенню до них узагальнюючого поняття «*архівні центри української еміграції*».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у межах науково-дослідної теми «Історія української державності нової та новітньої доби» (державний реєстраційний номер 06БФ046-01), яка включена до тематичного плану історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Об'єкт дисертаційного дослідження становлять архівні центри, створені представниками української політичної еміграції в країнах Європи у період між двома світовими війнами, та акумульовані в них документальні колекції з української історії та культури.

Предмет дослідження складає процес заснування архівних центрів з метою збирання та зберігання національної історико-культурної спадщини за кордоном, переміщення еміграційних колекцій у роки Другої світової війни та їх локалізація у повоєнний період

Хронологічні межі дисертації охоплюють період 1920–1940-х рр. Нижня хронологічна межа обумовлена часом заснування перших архівних осередків української політичної еміграції в Європі, а верхня межа формально датується 1948 р. – ліквідацією останньої архівної установи, створеної українськими емігрантами у міжвоєнний період на теренах Чехо-Словаччини (Українського архіву в Празі). У першому та шостому розділах дисертації дещо розширено хронологію дослідження з огляду на необхідність: по-перше, обґрунтування причин, які призвели до вивезення значних документальних комплексів з українських теренів за кордон, та передумов створення українських архівних центрів у країнах Європи; по-друге, висвітлення історичної долі еміграційних колекцій, їх переміщення та локалізації у повоєнний період, організації зберігання та використання на сучасному етапі.

Географічні межі дисертації обумовлені об'єктом дослідження і охоплюють терени України та низки європейських країн, в яких українською

еміграцією в міжвоєнний період були створені найбільші архівні осередки (Польща, Чехо-Словаччина, Франція, Австрія). У розділах дисертації, присвячених історичній долі цих архівних колекцій та процесу їх переміщення, територіальні межі дослідження поширюються на Німеччину, Росію, Чехію, Словаччину та Італію.

Метою дисертаційного дослідження є комплексне вивчення процесу створення та основних напрямів діяльності архівних центрів української еміграції у країнах Європи, визначення складу зібраних ними колекцій за видовими, тематичними та хронологічними ознаками, встановлення шляхів та етапів переміщення основних джерельних комплексів та з'ясування сучасних місць їх зберігання.

Метою обумовлені основні *завдання дослідження*:

- охарактеризувати стан наукової розробки досліджуваної теми, обґрунтувати актуальність і доцільність її вивчення;
- виявити та опрацювати комплекс джерел, оптимальний для всебічного вивчення поставленої проблеми та одержання науково достовірних та обґрунтованих результатів;
- з'ясувати причини створення архівних інституцій української еміграції за кордоном, визначити їх завдання, організаційну структуру та функції;
- дослідити політико-правові аспекти діяльності архівних центрів української еміграції за кордоном, провести порівняльний аналіз та встановити особливості і специфіку їх функціонування у Польщі, Чехо-Словаччині, Австрії та Франції, охарактеризувати ставлення різних політичних течій та угруповань у середовищі української еміграції до проблеми збирання та зберігання пам'яток національної історії та культури;
- проаналізувати процес комплектування документальних колекцій, умови їх зберігання, організацію опрацювання та використання;

охарактеризувати склад колекцій, встановити хронологічні межі представлених у них документів, їх видові та типологічні особливості;

– висвітлити процес переміщення українських еміграційних колекцій під час Другої світової війни та у повоєнний період, їх засекречення, науково-технічне опрацювання у спецвідділах радянських архівів;

– відтворити процес розсекречення документів з колекцій української еміграції, їх введення до наукового та суспільного обігу, визначити основні місця їх сучасного зберігання в Україні та за кордоном;

– проаналізувати джерельне значення матеріалів, оцінити їх інформативний потенціал для дослідження актуальних проблем української та всесвітньої історії ХХ ст.

Методологічну основу дисертації становлять принципи історизму, науковості, об'єктивності та всебічності. У роботі використовувалися загальнонаукові (аналізу і синтезу, типологізації, класифікації) та власно історичні (проблемно-хронологічний, порівняльний, ретроспективний, статистичний) методи дослідження, а також методи історичного джерелознавства – наукової евристики, систематизації, класифікації та критики джерел, поєднання яких дозволило найповніше реалізувати сформульовані в дисертації мету і завдання дослідження.

Наукову новизну й теоретичне значення одержаних результатів визначає сама постановка проблеми дослідження, яка не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення у науковій літературі. На підставі аналізу широкого кола архівних джерел цілісно відтворено історію заснування та функціонування у міжвоєнний період архівних центрів еміграційної україніки у Польщі, Чехо-Словаччині, Австрії та Франції, визначено джерела комплектування їх документальних колекцій, організацію їх зберігання та опрацювання. Вперше в українській історіографії відтворено обставини переміщення архівних збірок української еміграції з теренів Польщі до Чехо-Словаччини та передачу

останніх до фондів Українського національного музею-архіву при Українському громадському комітеті в Празі. Вперше системно досліджено три складові «Празького українського архіву»: Український національний музей-архів, Український історичний кабінет при МЗС ЧСР та Музей визвольної боротьби України, здійснено порівняльний аналіз процесу їх функціонування, охарактеризовано стосунки із владою та різними політичними угрупованнями в еміграції, встановлено особливості комплектування та склад зібраних ними колекцій. Виявлено та введено до наукового обігу нові джерела з історії українського архівного центру у Відні, які дали змогу відтворити раніше невідомі події та факти, пов'язані із заходами митрополита А.Шептицького, оо. М. та Т. Горникевичів щодо збереження архіву ЗУНР та особистого зібрання В.Липинського. Здійснення порівняльного аналізу архівних та опублікованих джерел, виявлених під час роботи в архівних та бібліотечних закладах України, Росії та Франції, уможливило реконструкцію складу документальної колекції Української бібліотеки імені С.Петлюри в Парижі міжвоєнного періоду, яка була вивезена нацистами під час Другої світової війни і тривалий час вважалась втраченою.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у науковій та навчальній діяльності. Фактологічний матеріал, систематизований у дисертації, обґрунтовані висновки та узагальнення можуть бути використані при написанні синтетичних праць з історії та теорії архівознавства, а також з історії української політичної еміграції ХХ ст. Матеріали дисертації можуть бути використані при складанні описів та реєстрів зарубіжної архівної україніки, путівників по українських та зарубіжних архівосховищах. Методологічні підходи, застосовані автором під час вивчення діяльності українських архівних установ за кордоном, можуть бути використані іншими дослідниками при написанні праць з історії окремих осередків (Українського національного музею-архіву в Празі, Українського історичного кабінету та ін.). Практичне значення роботи полягає також у можливості її використання при підготовці лекційних курсів з архівознавства, зарубіжної

україніки, при написанні підручників та посібників з української історії, архівознавства, документознавства.

Наукова апробація результатів дослідження. Робота обговорювалася на засіданні кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення, висновки та результати дисертаційного дослідження апробовані автором у виступах на 20 міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: Четвертий Міжнародний конгрес україністів (Одеса, 26–29 серпня 1999 р.), Міжнародна наукова конференція «Польща і Україна. Договір 1920 року після 80-ти років» (Торунь, Польща, травень 2000 р.), Міжнародна наукова конференція «Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення» (Бердянськ, 24–25 травня 2001 р.), Десята щорічна Міжнародна науково-практична конференція «Українознавство – наука самопізнання українського народу» (Київ, 18–20 жовтня 2001 р.), П'ятий Міжнародний конгрес україністів (Чернівці, 26–27 серпня 2002 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Українська держава і гетьманський рух новітньої доби (3 нагоди 130-річчя від дня народження П.Скоропадського та 85-річчя утворення Української Держави)» (Київ, 15–16 травня 2003 р.), Міжнародна наукова конференція «Українська діаспора: проблеми дослідження» (Острог, 23–24 вересня 2004 р.), Міжнародна наукова конференція «Сучасний стан та перспективи розвитку документознавства» (Київ, 1–3 грудня 2004 р.), Міжнародна наукова конференція «Україна у Другій світовій війні (До 60-річчя перемоги над нацистською Німеччиною)» (Київ, 26–27 квітня 2005 р.), Міжнародна наукова конференція «Музей Визвольної Боротьби України в Празі. Втрати і знахідки», присвячена 80-літтю заснування Музею (Прага, 12–14 жовтня 2005 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє» (Київ, 3–5 листопада 2005 р.), Третій Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляхах творчого поступу» (Луцьк, 17–19 травня 2006 р.), Друга міжнародна конференція «Українська діаспора:

проблеми дослідження» (Острог, 21–23 травня 2006 р.), Міжнародна конференція «Місце і значення постаті Симона Петлюри сьогодні» (Париж, 25–26 травня 2006 р.), Міжнародна наукова конференція «Над Дніпром, Віслою і Рейном. Німеччина, Польща і Україна в системі міжнародних та міжнаціональних відносин Центральної і Східної Європи» (Київ-Чернігів, вересень 2006 р.), Міжнародна наукова конференція «Джерела з історії української державності (До 90-річчя початку українських національно-визвольних змагань)» (Київ, жовтень 2007) та ін. Окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлювалися у виступах на джерелознавчих та архівознавчих читаннях, які щорічно проводить кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Наукові положення та висновки дисертаційного дослідження використані автором при читанні нормативного курсу «Архівознавство» та професійно орієнтованих курсів «Архівні центри україніки за кордоном», «Зарубіжні архіви та порівняльне архівознавство» у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Публікації. Теоретичні узагальнення та фактичний матеріал, які містяться у дисертації, відображено в опублікованих автором 40 наукових працях, зокрема, одній індивідуальній монографії обсягом 55 друк. арк., двох колективних монографіях, 24 статтях у провідних фахових виданнях.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Вивчення документальної спадщини української політичної еміграції як міжвоєнного, так і повоєнного періодів набуло останнім часом особливої ваги та значення через низку причин суспільно-політичного та культурологічного характеру. По-перше, архівні колекції «еміграційної україніки» є невід'ємною складовою дослідження витоків, причин та наслідків еміграційного руху з українських теренів. По-друге, документальні пам'ятки, зібрані та збережені українцями поза межами їх історичної батьківщини, є важливим джерелом для вивчення різних аспектів громадсько-політичного, культурного, наукового та релігійного життя української еміграції в різних країнах світу. По-третє, ці документи є суттєвим елементом у відображенні цілого ряду проблем міжнародних відносин, зокрема, розвитку українсько-польських, українсько-чеських, українсько-французьких, українсько-американських українсько-канадських взаємин тощо. По-четверте, документальні зібрання української еміграції є інтегральною частиною національної архівної спадщини, і тому потребують вивчення, систематизації, класифікації, критичного аналізу та використання не тільки істориками та джерелознавцями, але й архівістами та археографами.

Характеризуючи всю сукупність праць з даної проблеми, варто наголосити на тому, що закордонні українські архівні центри досліджуються, з одного боку, істориками – у контексті вивчення громадсько-політичної та культурної діяльності української діаспори у світі, а з іншого боку, архівознавцями і джерелознавцями – з метою виявлення і вивчення всієї сукупності документальних джерел з історії українського народу, створення реєстру зарубіжної архівної україніки.

У сучасній українській історіографії можна виділити два основні підходи до вивчення документальної спадщини української еміграції:

- перший включає в себе використання джерельної інформації окремих груп документів у процесі дослідження конкретно-історичних проблем на «макро» та «мікро» рівнях (під час вивчення політичної, соціальної, культурної історії українського зарубіжжя в цілому; історії окремих інституцій та організацій, створених емігрантами у країнах Західної та Центральної Європи, Північної Америки та ін.; у процесі відтворення життєвого та творчого шляху громадсько-політичних, військових, культурних діячів та науковців);

- другий підхід включає в себе комплексний аналіз архівних колекцій української еміграції як складової документальних ресурсів українського суспільства, його історичної спадщини (передбачає вивчення процесу створення українських архівних центрів та колекцій за кордоном, визначення шляхів їх комплектування та переміщення, місць їх сучасного зберігання та рівня наукового опрацювання і використання).

Хронологічний принцип поділу історіографії проблеми передбачає виокремлення трьох основних періодів її вивчення: перший – 1920–1940-і рр., другий – 1950–1980-ті рр., третій розпочався після проголошення України незалежною державою і триває до теперішнього часу. Перші праці, присвячені проблемам створення та функціонування архівних центрів українці за кордоном, почали з'являтися ще у 1920-х рр. і належали перу як політичних діячів еміграції (С.Петлюрі, В.Прокоповичу, М.Шаповалу), так і власне організаторам музейно-архівної справи (М.Обідному, С.Наріжному, Д.Антоновичу, А.Животкові). Голова Директорії та Головний Отаман Військ УНР С.Петлюра у своїй програмній праці «Сучасна українська еміграція та її завдання» виділив окремий підрозділ «Архівні пошукування», в якому наголошував на необхідності використання українськими емігрантами свого

перебування в культурних центрах Європи задля збирання та опрацювання джерел з української історії¹.

На необхідності вжиття негайних заходів, спрямованих на організацію зберігання українських пам'яток і запобіганню їх знищення в умовах еміграції наголошував у низці своїх праць відомий український архівіст та музеєзнавець М.Обідний. Вперше він порушив питання про необхідність вивезення найцінніших українських пам'яток за кордон та заснування національного архівного центру в одній із нейтральної країни у статті «Військово-архівна справа на Україні», яка з'явилась друком ще у листопаді 1919 р. на шпальтах заснованого у Кам'янці часопису «Українська старовина»². Загалом проблема організації зберігання історичних пам'яток посідала одне з провідних місць у творчій спадщині М.Обідного. Цьому питанню були присвячені його праці «Як охоронялись пам'ятки», «Наші завдання в охороні пам'яток», «З мартирології українських пам'яток на еміграції», «Охорона військових могил», «П'ять років нищення і охорони пам'яток визволення України», «Ще про те, як охоронялися пам'ятки». Більшість з цих робіт до недавнього часу була маловідомою дослідникам, оскільки одні з них залишалися ненадрукованими, інші ж були приміщені на шпальтах еміграційних видань, одиничні примірники яких були представлені у фондах бібліотек та архівів України³. Окремі замітки про діяльність Музею визвольної боротьби України у Празі вміщував на шпальтах періодичного органу Товариства МВБУ один з фундаторів музею та його

---

¹ Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання / Симон Петлюра // Петлюра С. Вибрані твори та документи. – К. : Довіра, 1994. – С. 217–218.

² Обідний М. Військово-архівна справа на Україні / Михайло Обідний // Українська старовина. – 1919. – Ч. 1. – С. 3.

³ Див.: Обідний М. Як охоронялись пам'ятки / Михайло Обідний. – Б. м., б. р. – 10 с.; він же. Наші завдання в охороні пам'яток // Вістник Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства в Празі. – Прага, 1928. – Ч. 1. – С. 6–12; він же. З мартирології українських пам'яток на еміграції // Там само. – С. 18–20; він же. Охорона військових могил // Там само. – С. 23–25.

директор Д.Антонович¹. Перший нарис діяльності Українського історичного кабінету при МЗС ЧСР був підготовлений референтом УІК, відомим істориком преси А.Животком до 10-літнього ювілею інституції². У ньому знайшли відображення історія заснування УІК, а також процес комплектування його архівної та бібліотечної колекцій.

У 1942 р. у Празі побачила світ перша частина фундаментального дослідження С.Наріжного «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами», в якому автор на основі джерел, зібраних у Музеї визвольної боротьби України, висвітлив історію створення та діяльності численних емігрантських громадських, культурних, наукових та мистецьких установ, організацій і товариств³. Ця книга стала справжньою енциклопедією історії міжвоєнної української еміграції. Згодом, після розсекречення матеріалів з «празьких архівів» у Києві, українські вчені виявили в особовому фонді С.Наріжного ЦДАВО України підготовчі матеріали до другої частини цієї праці та підготували їх до друку⁴. Перу С.Наріжного належать також написані у повоєнний період нариси з історії Музею визвольної боротьби України⁵, в яких останній директор МВБУ зупинився на

¹ Антонович Д. Шевченківський відділ в Музеї Визвольної Боротьби України / Дмитро Антонович // Вісти Музею визвольної боротьби України. – Прага, 1935. – Ч.11 (Лютий). – С. 2–4; він же. Акад. проф. др. Степан Смаль-Стоцький – новий голова Товариства «Музей визвольної боротьби України» // Там само. – 1935. – Ч.9 (Жовтень). – С. 6–8 та ін.

² Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940) / Аркадій Животко. – Прага: Арх. внутр. справ Протекторату Чехія і Моравія, 1940. – 70 с.

³ Наріжний С. Українська еміграція : культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 372 с. – (Студії Музею визвольної боротьби України в Празі; т. I).

⁴ Наріжний С. Українська еміграція : культурна праця української еміграції 1919–1939 : [матеріали, зібрані Симоном Наріжним до частини другої] / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України; Головне архівне управління України / [упоряд. : Л.Яковлева]. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – 272 с.

⁵ Наріжний С. Матеріали до історії Музею визвольної боротьби України / Симон Наріжний. – Цюрих, 1957–1959. – Вип. 1–4; він же. Як рятували Музей

характеристиці надзвичайно складної ситуації, в якій перебував музей після закінчення Другої світової війни, і намагався спростувати звинувачення у добровільній передачі його фондів до СРСР, які лунали з боку окремих представників української еміграції. Загалом слід відзначити той факт, що перші огляди історії створення та діяльності архівних та музейних осередків належали перу їх організаторів та співробітників.

Другий період історіографії проблеми позначився виходом за кордоном низки праць з історії української еміграції міжвоєнного та повоєнного періодів (В.Маруняка, В.Маркуся, А.Жуковського та ін.)¹, появою енциклопедичних і довідкових видань, які містили відомості про українські архівні, музейні та бібліотечні осередки у різних країнах світу². Цінну довідкову інформацію про діяльність еміграційних архівних центрів містить п'ятитомна англomовна «Encyclopedia of Ukraine» (1985–1993)³. До фундаментальних англomовних довідників з історії України та української діаспори слід віднести працю «Ukraine and Ukrainians throughout the World: a Demographic and Sociological

---

ВБУ. – Цюрих, 1959; Бирич Я. [Наріжний С.] Сторінки з чесько-українських взаємин. Український музей у Празі / Симон Наріжний. – Вінніпег, 1949. – 36 с.

¹ Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні / В. Маруняк. – Мюнхен : Академічне видавництво д-ра П.Белея, 1985. – Т. I : Роки 1945–1951. – 432 с.; Маркусь В. Екзильний уряд Української Народньої Республіки в міжвоєнний період (1921–1939) : міжнародно-правна та порівняльна аналіза / В. Маркусь // Сучасність. – 1986. – № 12. – С. 70–84; Жуковський А. Симон Петлюра і завдання еміграції / А. Жуковський // Український історик. – 1999. – № 2–4. – С. 173–183 та ін.

² Див.: Музей-архів УВАН у ЗДА // Енциклопедія Українознавства / за ред. В. Кубійовича. – [перевид. в Україні]. – Л., 1996. – Т. 5. – С. 1660; Музей визвольної боротьби України // Там само. – С. 1660; Бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі // Там само. – Л., 1993. – Т. 1. – С. 125; Український музей-архів у Клівленді // Там само. – Л., 2000. – Т.9. – С.3429-3430; Український національний музей-архів у Чикаго // Там само. – С.3436.

³ Encyclopedia of Ukraine / [ed. by V. Kubijovyc]. – Toronto, 1984. – Vol.1 (A-F). – 952 p.; Encyclopedia of Ukraine / [ed. by Danulo Huzar Struk]. – Toronto; Buffalo; London : University of Toronto Press Inc., 1993. – Vol.5 (St-Z). – 886 p.

Guide to the Homeland and its Diaspora»¹. Поштовхом до активізації історичних досліджень у діаспорі у повоєнний період стало заснування кількох наукових центрів, у т. ч. Української вільної академії наук у Нью-Йорку, Наукового товариства імені Шевченка в Європі (Сарсель, Франція), Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. Липинського (Філадельфія, США), Українського історичного товариства (Кент, США), Гарвардського українського дослідного інституту, Канадського інституту українських студій Університету Альберти, одним з напрямків діяльності яких стало вивчення та публікація документів зарубіжної архівної україніки.

Натомість у радянських енциклопедичних та архівних довідниках були відсутні будь-які відомості про функціонування архівних центрів української еміграції та склад їх колекцій. Що стосується матеріалів політичної еміграції, які на завершальному етапі Другої світової війни та у повоєнний період були вивезені до СРСР, то вони потрапили на зберігання до радянських спецховищ і стали доступними для використання лише на межі 1980-х – 1990-х рр., що було пов'язано з проголошеною в СРСР під час «перебудови» політикою демократизації та гласності.

Новітній період в історіографії проблеми характеризується поглибленим вивченням різних аспектів діяльності української політичної еміграції, і зокрема дослідженню створених нею архівних колекцій. Особливо активно ця проблематика почала розроблятися на початку 1990-х рр., коли після проголошення незалежності України були встановлені культурні та творчі зв'язки між ученими України та української діаспори. Вагомим внеском у вивчення історії еміграції стала монографія В.Троцинського «Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище», присвячена комплексному дослідженню витоків, причин та особливостей української політичної еміграції в Європі у період між двома світовими

---

¹ Ukraine and Ukrainians throughout the World: a Demographic and Sociological Guide to the Homeland and its Diaspora / ed. by A. L. Pawliczko. – Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 1994. – XXXIII, 508 p.

війнами, характеристиці різних політичних течій та угруповань в її середовищі, порівняльному аналізу соціально-правового становища емігрантів у країнах осідку¹. У зазначеній праці на основі широкого кола архівних джерел були розглянуті окремі аспекти функціонування українських громадсько-політичних та культурно-освітніх осередків за кордоном.

Упродовж 1990–2000-х рр. українські вчені досягли значних результатів у вивченні окремих аспектів громадсько-політичної, культурної, наукової діяльності української еміграції на теренах різних європейських країн. Важливе значення для дослідження проблеми перебування української еміграції в Чехословацькій Республіці має низка публікацій С.Віднянського². У широкому контексті ця проблематика була окреслена М.Вегешем і С.Віднянським у спільній монографії «Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939)»³. 1993 р. у серії «Пам'ятки історичної думки України» було перевидано лекції з української культури за редакцією Д.Антоновича, ґрунтовні додатки та коментарі до яких уклали В.Ульяновський та С.Ульяновська. Підготовлений ученими огляд наукового та культурного життя української

---

¹Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / Володимир Павлович Трощинський. – К. : Інтел, 1994. – 258 с.

² Віднянський С. В. Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період / Степан Віднянський // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – 1993. – Вип. 3. – С. 36–56; він же. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині : Український вільний університет (1921–1945) / Степан Віднянський. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – 84 с.; він же. Українське питання в поглядах Т.Г.Масарика та політиці першої Чехословацької Республіки / Степан Віднянський // Т.Г.Масарик і нова Європа : Матеріали першої українсько-чеської наук.-теорет. конф. [«Масариківські читання»], (Київ, 7–8 квітня 1998 р.). – К., 1998. – С. 20–33.

³ Вегеш М. М. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / М. Вегеш, С. Віднянський. – К. ; Ужгород, 1998. – 256 с.

еміграції в ЧСР одним з перших знайомив українських науковців з даною проблемою та спирався на значний комплекс архівних джерел¹.

Діяльності української еміграції у Чехо-Словаччині, Австрії, Німеччині, Польщі було присвячено низку дисертаційних досліджень (Т.Бровченко, Т.Бублик, О.Даниленко, О.Заремби, К.Іващенко, А.Портнова, Т.Сидорчук та ін.)². У дисертаційному дослідженні та монографії В.Піскун розглянуто діяльність урядів УНР і ЗУНР в еміграції, здійснений аналіз громадянської позиції лідерів української політичної еміграції 20-х рр. ХХ ст.³ Проблеми

---

¹ Ульяновський В. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами / В. Ульяновський, С. Ульяновська // Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993. – С. 477–498.

² Бровченко Т. С. Політика Чехословацької Республіки щодо іммігрантів (20–30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Т. С. Бровченко. – К., 2007. – 16 с.; Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20-30-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Т. В. Бублик. – К., 1997. – 24 с.; Даниленко О. В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. В. Даниленко. – К., 2004. – 18 с.; Заремба О. С. Видавничо-бібліотечна інфраструктура української еміграції в Чехо-Словаччині між двома світовими війнами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / О. С. Заремба. – К., 2002. – 19 с.; Іващенко К. В. Українські емігрантські політичні партії в І Чехословацькій республіці (1918–1938 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / К. В. Іващенко. – Донецьк, 1999. – 19 с.; Портнов А. В. Науково-освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. В. Портнов. – Л., 2005. – 18 с.; Сидорчук Т. М. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Австрії (1919–1925) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.03 «Всесвітня історія» / Т. М. Сидорчук. – К., 1995. – 22 с. та ін.

³ Піскун В. М. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття) / Валентина Миколаївна Піскун. – К.; Нью-Йорк : МП «Леся», 2006. – 671 с.; вона ж. Українська політична еміграція 20-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. М. Піскун. – К., 2007. – 43 с.

розвитку історичної науки у діаспорі знайшли висвітлення у працях Я.Калакури, О.Реєнта, О.Яся¹. В окреслений період побачили світ енциклопедичні довідники, навчальні посібники, нариси з історії української діаспори у світі (автори – С.Лазебник, Ю.Макар, Ф.Заставний, Б.Лановик, В.Євтух, В.Трощинський, А.Попок та ін.)². Серед цих праць високою інформативністю, насиченістю цінним фактографічним матеріалом і разом з тим лаконічністю і чіткістю його викладення вирізняється книга «Українці в світі» В.Трощинського та А.Шевченка, яка побачила світ 1999 р. у серії «Україна крізь віки»³. На початку 2000-х рр. історія української політичної еміграції була комплексно розглянута як складова національної історії у шеститомній «Політичній історії України. ХХ ст.»⁴.

З 1990-х рр. в українській історіографії починають розроблятися проблеми, пов'язані зі створенням та функціонуванням еміграційних архівних осередків, дослідженням долі зібраних у них документальних колекцій. Однією з перших до вивчення «Празького українського архіву» звернулася Л.Лозенко, яка у

---

¹ Калакура Я. С. Українські історики на шляху до соборності національної історіографії / Я. С. Калакура // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2001. – Вип. 54. – С. 10–14; Реєнт О. П. Криза сучасної історичної науки : методологічний і джерелознавчий аспекти / О. П. Реєнт // Четвертий міжнародний конгрес українців. Історія : доп. та повідом. – Одеса ; К. ; Л., 1999. – Ч. II : ХХ ст. – С. 9–22; Ясь О. Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр. : проблема поколінь та організація дослідницької праці / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. – К., 2000. – Ч.5. – Част. II. – С. 352–391 та ін.

² Зарубіжні українці : довідник / С. Ю. Лазебник, Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін. – К. : Україна, 1991. – 252 с.; Заставний Ф. Д. Українська діаспора : Розселення українців у зарубіжних країнах / Ф. Д. Заставний. – Л. : Світ, 1991. – 120 с.; Історія української еміграції: [навч. посіб.] / за ред. Б. Д. Лановика. – К. : Вища школа, 1997. – 520 с.; Євтух В. Б. Закордонне українство : [навч. посібник] / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, А. А. Попок. – К. : ВІК, 2005. – 308 с. та ін.

³ Трощинський В. П. Українці в світі / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 1999. – 352 с. – (Україна крізь віки ; т. 15).

⁴ Політична історія України. ХХ ст. : у 6 т. – Т. 5 : Українці за межами УРСР (1918–1940) / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко, Р. Г. Симоненко, С. В. Віднянський, В. А. Потульницький, С. Д. Попик. – К. : Генеза, 2003. – 720 с.

низці статей приділила увагу процесу переміщення українських колекцій з Праги до СРСР та стисло охарактеризувала їх склад¹. Питання впорядкування та атрибуції матеріалів «празького» походження у фондах українських архівів розглядались у публікаціях А.Кентія, Р.Пирога, Н.Топішко, Л.Яковлевої². Діяльності Музею визвольної боротьби України в Празі була присвячена стаття С. Заремби³, в якій автор, на жаль, припустився неточностей щодо висвітлення історії заснування музею та локалізації його фондів у сучасний період. Зокрема, С.Заремба вказував, що у 1923 р. до Праги переїхав «Музей-архів визволення України у Відні», де він злився з українським «Головним військово-історичним музеєм-архівом», і що «саме з цих двох музеїв-архівів і було створено МВБУ в Празі»⁴.

У 1990-х рр. Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України було розпочато видання серії оглядів та покажчиків зарубіжної україніки. Інформацію про джерела з української історії у фондах австрійських архівів та бібліотек містять огляди В.Потульницького та П.Ричкова⁵. Вагомий внесок у дослідження архівної колекції Наукового

---

¹ Лозенко Л. Празький український архів : історія і сьогодення / Людмила Лозенко // Архіви України. – 1994. – № 1–6. – С. 18–30; вона ж. До історії Празького українського архіву // Генеза. – 1995. – № 1–3. – С. 141–145.

² Кентій А. В. Фонд «Український музей у Празі» ЦДАГО України як складова «Празького Архіву» / А. В. Кентій // Архіви України. – 2000. – № 1–3. – С. 43–49; Пиріг Р. Фонди і колекції Музею визвольної боротьби у Празі в складі документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України / Р. Я. Пиріг // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – 1999. – Вип. 12. – С. 77–87; Топішко Н. Опис фотоальбомів з празького Музею визвольної боротьби України, що зберігаються у Центральному державному кінофотофоноархіві України / Н. М. Топішко // Генеза. – 1995. – № 1(3). – С.144–146; Яковлева Л. Празькі фонди в Києві / Л. В. Яковлева // Пам'ятки України : історія та культура. – 1994. – № 3–6. – С. 120–122.

³ Заремба С. Український музей визвольної боротьби у Празі / Сергій Заремба // Київська старовина. – 1997. – № 1–2. – С. 122–137.

⁴ Там само. – С. 133.

⁵ Потульницький В. Огляд фондів україніки архівів і бібліотек Відня / В. А. Потульницький // Українсько-австрійські культурні взаємини другої

товариства ім. Шевченка, яка нині зберігається у Національній бібліотеці у Варшаві здійснила Г.Сварник¹. Водночас слід вказати на те, що доля архівного зібрання ЗУНР, яке упродовж багатьох років зберігалось у Відні, так і не знайшла належного висвітлення в історіографії – цій проблемі було присвячено лише стислу розвідку О.Павлюка, яка не ґрунтувалась на архівних джерелах та не відображала організаційну історію архіву, а також не містила характеристику складу колекцій².

Нормативно-правові та джерелознавчі критерії поняття «зарубіжна архівна україніка» знайшли обґрунтування у працях П.Соханя, Г.Боряка, І.Матяш, Л.Дубровіної³. Питання історії, теорії та методики виявлення, вивчення, організації зберігання та опрацювання джерельних комплексів зарубіжної україніки були узагальнені в навчальній та енциклопедичній літературі (підручнику «Архівознавство», «Нарисах історії архівної справи в Україні», «Українській архівній енциклопедії» та ін.). Окрему групу становлять

половини ХІХ – початку ХХ століття. – К. ; Чернівці, 1999. – С. 60–70; Україніка у збірках Австрії. Бібліотеки, архіви, музеї : попередній довідник / [укл. П. Ричков]. – К., 1993. – 47 с.

¹ Сварник Г. Архів Дмитра Донцова // Пам'ятки України. – 1994. – № 3-6. – С.122–128; вона ж. Архів Євгена Архипенка в Національній бібліотеці у Варшаві // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Л., 1999. – Вип. 2 : (1995–1997). – С.291–296; вона ж. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві : каталог-інформатор. – Варшава ; Львів ; Нью-Йорк, 2005. – 352 с.

² Павлюк О. В. Архів Уряду ЗУНР / О. В. Павлюк // Архіви України. – 1996. – № 4–6. – С. 48–51.

³ Сохань П. Зарубіжні джерела з історико-культурної спадщини України і проблеми їх використання / П. С. Сохань // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – К., 1999. – Вип. 12. – С.67–77; Боряк Г. В. Зарубіжні архіви та зарубіжна архівна україніка // Архівознавство: [підруч. для студ. вищ. навч. закл. України] / за ред. Я. С. Калакури. – К., 1998. – С. 105–130; Матяш І. Галузева програма «Архівна україніка» / І. Б. Матяш // Студії з архівної справи та документознавства. – 2008. – Т. 16. – С. 29–32 та ін.

публікації, присвячені проблемам реституції архівних матеріалів, повернення в Україну культурних цінностей (статті С.Кота, В.Лозицького та ін.)¹.

У багатоплановій історіографічній палітрі слід також виділити праці, в яких досліджуються окремі тематичні компоненти «еміграційних» збірок. До цієї групи можна віднести публікації Н.Миронець про особовий архів Микити Шаповала, Н.Губенко про особовий фонд Степана Сірополка, О.Рибалка про архівний фонд Галини Мазепи (всі – у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України)², О.Мартиненко про документи празьких архівів з історії української музичної еміграції у Чехо-Словаччині³, І.Матяш та Ю.Мушки про архів Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині⁴.

---

¹ Кот С. Національне законодавство та його відповідність міжнародно-правовим нормам у сфері охорони культурних цінностей як інструмент реституції та повернення національних культурних надбань / С. Кот // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – К., 1997. – Вип. 10. – С. 144–152; він же. Україна між Заходом і Сходом : Проблеми повернення й реституції культурних цінностей // Пам'ятки України. – 2006. – № 4. – С. 96–119; Лозицький В. С. Правові засади міжнародного співробітництва в галузі реституції архівних фондів і документів: історія, проблеми, перспективи / Володимир Лозицький // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – К., 1997. – Вип. 10. – С. 54–62.

² Миронець Н. Документи фонда Никиты Шаповала как источник для изучения украинской эмиграции в Чехословакии (Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев) / Н. И. Миронець // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. – Прага, 1995. – Ч.2. – С.565–571; Губенко Н. П. Особовий фонд С. О. Сірополка ЦДАВО України / Н. П. Губенко // Архіви України. – 2000. – № 1/3; Рибалко О. Архів Галини Мазепи // Пам'ятки України. – 1997. – № 2. – С.58–59 та ін.

³ Мартиненко О. Документи і матеріали про діяльність української музичної еміграції міжвоєнного періоду в Чехословаччині у фондах празьких архівів / О. Мартиненко // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. Матеріали музичної спадщини – К., 1999. – Вип. 13. – С. 95–103.

⁴ Матяш І. Б. Документи ЦДАВО України про діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині / І. Матяш, Ю. Мушка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : [міжвід. зб. наук. праць]. – К., 2005. – Вип. 7 : Архівна наука та наука в архівах. – С. 93–108; Матяш І. Б. Діяльність

Загалом характерною тенденцією останнього періоду є звернення українських дослідників до комплексного вивчення українських збірок США і Канади, введення їх матеріалів до наукового обігу шляхом підготовки науково-довідкових видань, публікації окремих історичних пам'яток (праці Я. Дашкевича, І. Матяш, Ю. Мицика, І. Валявко, І. Гирича та ін.)¹.

Новітня зарубіжна історіографія української міжвоєнної еміграції в Європі представлена, зокрема, працями польських і чеських авторів. У польській історіографії діяльність політичних центрів, громадських, військових та культурних осередків української міжвоєнної еміграції розглядається у роботах Я. Брусського, О. Вішки, З. Карпуса, О. Колянчука². У контексті досліджуваної нами проблеми слід особливо виділити фундаментальну монографію О. Вішки «Emigracja ukraińska w Polsce. 1920–1939», в якій автор на підставі аналізу широкого кола джерел з польських, українських, російських архівів докладно дослідив діяльність Українського Центрального Комітету в Польщі, його регіональних осередків, зупинився на долі архівних колекцій Уряду УНР у

Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, архівні документи / І. Матяш, Ю. Мушка. – К. : Києво-Могилян. акад., 2005. – 397 с. та ін.

¹ Дашкевич Я. Українські збірки Нью-Йорку / Я. Дашкевич // Київська старовина. – 2001. – № 2. – С. 134–136; Матяш І. Б. Архівна україніка в Канаді : історіографія, типологія, склад / І. Б. Матяш // Український історичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 153–175; Листування Митрополита Іларіона (Огієнка) / [упоряд. Ю. Мицик]. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. академія», 2006. – 566 с.; Валявко І. Україніка в Бахметевському архіві Колумбійського університету / І. Валявко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Вип. 5. – Острог ; Торонто ; Нью-Йорк, 2005. – С. 137–162; Гирич І. Канадський архів Андрія Жука / І. Гирич // Молода нація : альманах. – 2002. – № 3 (24) – С. 168–176 та ін.

² Bruski J. J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie / Jan Jacek Bruski. – Kraków, 2000. – 600 s.; Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939 / Emilian Wiszka. – Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000. – Toruń, 2000. – 324 s.; Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924 / Zbigniew Karpus. – Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1997. – 209 s.; Колянчук О. Українська військова еміграція в Польщі (1920–1939) / Олександр Колянчук. – Л. : НТШ, 2000. – 278 с.

Тарнові та Ченстохові¹. У публікаціях чеського історика З.Сладека знайшли відображення важливі аспекти розвитку так званої «руської допомогової акції» чехословацького уряду². У них на тлі характеристики суспільно-політичного становища представників російської та української еміграції проаналізовано еволюцію ставлення уряду ЧСР до емігрантських кіл упродовж міжвоєнного періоду. Цінні дані про українську еміграцію в Чехо-Словаччині наведені у працях Б.Зілінського³.

Історії Музею визвольної боротьби України в Празі присвячені дослідження словацького історика М.Мушинки, в яких було охарактеризовано процес створення та основні етапи діяльності музею⁴. Особлива увага в працях М.Мушинки була приділена діяльності останнього директора МВБУ С.Наріжного. Однак, у зазначених вище працях М.Мушинки тільки у загальних рисах було охарактеризовано процес комплектування архівної колекції МВБУ, не було здійснено її цілісної реконструкції, а також порівняння із документальним зібранням Українського історичного кабінету. Долю пам'яток

---

¹ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce. 1920–1939 / Emilian Wiszka . – Toruń : Wydawnictwo MADO, 2004. – 752 s.

² Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии / Зенон Сладек // Советское славяноведение. – 1991. – № 6. – С. 24–36; він же. Русская эмиграция в Чехословакии : развитие «русской акции» // Славяноведение. – 1993. – № 4. – С. 28–38.

³ Zilynskyj V. Ukrajinci v Čechách a na Moravě 1917–1945 / Bohdan Zilynskyj. – Praha, 1995. – 128 s.; Зілінський Б. Українці в Чехії і Моравії : стислий нарис історії / Богдан Зілінський. – Прага, 2002. – 96 с.

⁴ Мушинка М. Музей Визвольної Боротьби України і доля його фондів / Микола Мушинка. – Мельбурн, 1996. – 114 с.; він же. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів : історико-архівні нариси. – К., 2005. – 158 с.; він же. Музей визвольної боротьби у Празі та його останній директор Симон Наріжний // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды славянской библиотеки и пражских архивов : сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 августа 1995 г.) : в 2-х ч. – Прага, 1995. – Ч. 2. – С. 806–815; він же. Архіви української еміграції з Чехо-Словаччини (1917–1945) : сучасний стан і місця зберігання // На службі Кліо : [зб. наук. праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності]. – К. ; Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Л., 2000. – С. 532–545 та ін.

з колекції МВБУ, які наприкінці 1950-х рр. були переміщені до Словаччини і сьогодні зберігаються в Музеї українсько-руської культури у Свиднику, досліджували М.Сополига та М.Няхай¹.

Вагомий внесок у дослідження проблеми переміщення українських архівів під час Другої світової війни та у повоєнний період належить відомій американській дослідниці Патриції Кеннеді Грімстед. Вчена провела копітку та широкомасштабну пошуково-аналітичну роботу в архівах Німеччини, Росії, України та Білорусі, результати якої знайшли відображення у монографії «Трофеї війни та імперії: Архівна спадщина України, Друга світова війна та міжнародна політика реституції»² та низці статей, зокрема присвячених долі зібрання Української бібліотеки ім. Симона Петлюра в Парижі³. Наприкінці 2005 р. у Києві вийшла книга П.К.Грімстед «Празькі архіви у Києві та Москві: Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної україніки»⁴, яка являє собою переклад дев'ятого розділу зазначеної вище англomовної монографії. У праці розглянуто останні роки діяльності Українського історичного кабінету та Російського закордонного історичного архіву в Празі, висвітлено окремі аспекти вивезення архівної україніки з Праги до Києва та Москви, опрацювання

¹ Sopoliga M. Доля збірок Музею визвольної боротьби України в Празі, вивезених на Пряшівщину / Miroslav Sopoliga // Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha : Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2006. – S. 189–193; Ňachajová M. Слідами фондів Музею визвольної боротьби України в Празі, які потрапили до Крайового музею в Пряшеві / Mária Ňachajová // Там само. – S. 183–188.

² Grimsted P. K. Trophies of War and Empire : The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution / Patricia Kennedy Grimsted. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001. – 798 p.

³ Grimsted P. K. The Odyssey of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic during World War II / Patricia Kennedy Grimsted // Harvard Ukrainian Studies. – 1998. – Vol. XXII. – P.181–208; Grimsted P. K. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic / Patricia Kennedy Grimsted // Harvard Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. XXI. – P. 393–461.

⁴ Грімстед П. К. «Празькі архіви» у Києві та Москві : повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки / Патриція Кеннеді Грімстед ; [пер. з англ., наук. ред. Т. Боряк]. – К. : Держкомархів України, 2005. – 252 с.

її в спецвідділах радянських архівів. На жаль, в українському перекладі побачила світ лише незначна частина праці, основний же масив українського видання складають документальні додатки, а саме факсимільно відтворені тексти документів із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Російської Федерації та фотодокументи з Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С.Пшеничного.

Важливу роль у вивченні наукового потенціалу архівних, музейних та книжкових колекцій української еміграції у Чехо-Словаччині відіграє Слов'янська бібліотека Національної бібліотеки Чеської Республіки. З ініціативи останньої було організовано ряд міжнародних конференцій, на яких підносилися питання дослідження та реконструкції складу еміграційних архівних колекцій (Б.Єржабкової, А.Копрживової, Б.Зілінського та ін.)¹. У 2005 р. побачила світ книга О.Пеленської «Український портрет на тлі Праги: Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині», яка стала результатом атрибуції та вивчення понад тисячі творів українського образотворчого мистецтва з колекцій МВБУ, виявлених 1998 р. у фондах Слов'янської бібліотеки².

Одним з важливих компонентів едиційної діяльності як українських, так і закордонних установ є підготовка путівників, покажчиків та описів документальних комплексів зарубіжної україніки. Цінну інформацію про

---

¹ Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы проведенных исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов: Сборник докладов международной конференции (Прага, 14-15 августа 1995 г.). – Прага, 1995. – Кн.1-2. – 990 с.; Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny : k 80 výročí založení : sborník příspěvků z konference (Praha, 12–14 října 2005) / [sestavila Dagmar Petišková]. – Praha : Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2006. – 306 s.

² Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / Оксана Пеленська. – Нью-Йорк ; Прага : Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, Національна бібліотека Чеської республіки, Слов'янська бібліотека, 2005. – 222 с.

матеріали з історії української еміграції містять підготовлені чеськими архівістами путівники та покажчики фондів¹. В.Подани та Г.Барвіковою путівник «Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918–1938: přehled archivních fondů a sbírec uložených v České republice». Значну роботу з упорядкування та описування матеріалів української еміграції, які зберігаються в Національному архіві у Празі, провела Р.Махаткова; підготовлений чеською архівісткою опис фонду «Український музей у Празі» був виданий у Києві у 1996 р. і сприяв розширенню інформативного доступу вітчизняних дослідників до «празького» сегменту зарубіжної україніки.

Діяльність українських культурних осередків у Франції, зокрема історію створення та функціонування Української бібліотеки ім. С.Петлюри, було висвітлено у монографії В.Михальчука², проте поза увагою автора залишилася доля її архівного зібрання. Натомість проблем архівної україніки у Франції побіжно торкнувся М. Тимошик³.

Помітний внесок у дослідження діяльності українських архівних центрів у США зробив Л.Винар, який виступив одним з організаторів вивчення етнічних архівів на північноамериканському континенті. Результати проведеного дослідження було оприлюднено вченим у праці «Preservation of the Cultural Heritage: Ukrainian Archives, Libraries and Museums in the United States»⁴, в якому було наведено дані про 32 українські інституції в США, у структурі яких функціонували архіви, музеї, бібліотеки та художні галереї, проаналізовано

---

¹ Український музей у Празі (1925–1948) : опис фонду / [упор. Р. Махаткова]. – К.; Прага : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Державний центральний архів в Празі, 1996. – 296 с.

² Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі : заснування, розвиток, діяльність (1926–1998) / Василь Михальчук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 656 с.

³ Тимошик М. Україніка в архівах, бібліотеках, редакціях і видавництвах Франції / Микола Тимошик // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2002. – Т. 8. – С. 195–204.

⁴ Wynar L. Preservation of the Cultural Heritage : Ukrainian Archives, Libraries and Museums in the United States / Lubomyr R. Wynar // Ethnic Forum. – Kent : Kent State University, 1995. – Vol. 15. – № 1/2. – P. 78–107.

принципи комплектування та використання документальних колекцій. За визначенням Л.Винара, «українські етнічні архіви, бібліотеки та музеї – це неприбуткові культурні інституції, які відіграють роль сховищ українських архівних документів, друкованих та недрукованих матеріалів, а також українських культурних пам'яток. Головною метою цих інституцій є збирання, збереження, використання та експонування документів, публікацій та речових пам'яток української історико-культурної спадщини у США»¹. Автор виділив вісім організаційних форм зберігання української історико-культурної спадщини у США: «архіви», «бібліотеки», «музеї», «художні галереї», «бібліотеки-архіви», «музеї-бібліотеки», «бібліотеки-архіви та галереї», «бібліотеки, музеї, архіви та галереї», тим самим підкреслюючи, що у багатьох випадках колекції мають комбінований, «гібридний» характер. Серед праць, присвячених дослідженню архівної україніки у США та Канаді, слід також виділити огляди Б.Кравченка, Г.Миронюк, М.Момрика, Я.Розумного².

Серед наукових центрів в Україні, які визначили одним з пріоритетних напрямків своєї діяльності дослідження «зарубіжної архівної україніки», її всебічне вивчення, введення до наукового обігу, а також по можливості сприяння її фізичному, або принаймні інтелектуальному, поверненню в Україну, слід назвати Інститут української археографії та джерелознавства НАН України ім. М.С.Грушевського, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Національну бібліотеку України ім.

---

¹ Wynar L. Preservation of the Cultural Heritage... – P.79.

² Архівні матеріали з історії України в Канаді : попередній анотований перелік / [укл. Б. Кравченко]. – К.; Едмонтон : КІУС, 1990. – 38 с.; Myroniuk H. Ukrainian Collections and Archives in the US / Halyna Myroniuk // The Ukrainian in America / [ed. by Walter Dushnyck]. – New York, 1991. – P. 287–298; вона ж. Українська американська колекція – джерело вивчення української культури в діаспорі / Галина Миронюк // Українська діаспора. – 1992. – № 1. – С.64–74; Момрик М. Українські архівні збірки при Національному архіві Канади / Мирон Момрик // Архіви України. – 1995. – № 1–3. – С. 79–87; Розумний Я. Українські архіви Вінніпегу / Ярослав Розумний // Український історик. – 2006. – № 1–3 (169–171). – С.254–263.

В.І.Вернадського, Львівську наукову бібліотеку НАН України ім. В.Стефаника, Інститут досліджень української діаспори при Національному університеті «Острозька академія».

Таким чином, у сучасній науковій літературі простежуються дві головні тенденції щодо вивчення діяльності еміграційних архівних центрів у міжвоєнний та повоєнний періоди. Перша з них полягає у відтворенні історії окремих осередків та реконструкції зібраних у них колекцій. Інша ж тенденція відображає потребу суспільства в одержанні узагальнюючої інформації про архіви української еміграції та діаспори, причини їх виникнення, умови та особливості функціонування, переміщення колекцій, їх сучасне розташування та джерельне значення. Актуальною до сьогодні залишається потреба в узагальненні та систематизації джерел з історії створення архівних центрів української еміграції, здійснення порівняльного аналізу їх функціонування у різних європейських країнах у міжвоєнний та повоєнний періоди, визначення особливостей комплектування документальних колекцій, організації їх зберігання та умов використання.

Аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчує, що в сучасній українській та зарубіжній історіографії, попри наявність низки праць з історії створення, комплектування та переміщення окремих колекцій зарубіжної архівної україніки, відсутні узагальнюючі дослідження, в яких ставилося б за мету виявлення передумов та причин створення архівних центрів україніки за кордоном у міжвоєнний період, відтворення особливостей їх комплектування та функціонування з урахуванням вивчення політично-правової ситуації у країнах перебування емігрантів, а також ідеологічного протистояння представників та послідовників різних політичних течій та угруповань у середовищі української еміграції. Спеціальної уваги потребує також здійснення порівняльного аналізу складу документальних колекцій, зібраних емігрантами у найбільших міжвоєнних архівних центрах у Празі, Тарнові, Відні, Парижі, встановлення шляхів їх переміщень та сучасних місць зберігання, визначення джерельного значення представлених у них матеріалів. Отже, історіографічний аналіз

проблеми є додатковим аргументом необхідності її синтетичного вивчення та розв'язання у рамках окресленої у дисертації теми.

1.2. Джерельна основа дослідження

Дослідження історії створення, комплектування, функціонування архівних центрів української за кордоном, встановлення історичної долі та шляхів переміщення зібраних у їх фондах документальних колекцій, визначення їх науково-інформативної та історичної цінності неможливе без ретельного виявлення та ґрунтовного опрацювання цілого комплексу джерел з даної проблеми. У сучасному джерелознавстві усталеним є трактування джерельної бази як сукупності джерел, на які спирається історичне пізнання¹. У свою чергу джерельна база кожного історичного дослідження поділяється на дві великі підгрупи – актуалізованих (опублікованих, введених до наукового обігу) та потенційних (неопублікованих, переважно архівних) джерел.

Джерельною базою дисертаційного дослідження є сукупність опублікованих та архівних матеріалів, яка акумулює інформацію про процес виникнення та функціонування архівних осередків української еміграції у країнах Європи у досліджуваний період.

Найважливішу складову джерельного комплексу становлять архівні документи, виявлені у процесі евристичної роботи в архівних та бібліотечних установах України, Росії, Чехії, Франції. З метою виявлення та вивчення оптимальної сукупності джерел, необхідної для всебічного вивчення поставленої проблеми, були опрацьовані фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО

---

¹ Історичне джерелознавство : [підруч. для студ. іст. спец. вищих навч. закл.] / [Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін.] – К. : Либідь, 2002. – С.86.

України), Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДІАК України), Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ЦДІАЛ України), Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С.Пшеничного (ЦДКФФА України), Державного архіву Львівської області (ДАЛО), Рукописного відділу Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України. Важливі для дослідження поставленої проблеми джерела були виявлені під час роботи в зарубіжних архівних та бібліотечних установах – Державному архіві Російської Федерації (ДАРФ), Російському державному військовому архіві (РДВА), Національному архіві Чехії у Празі, Слов'янській бібліотеці Національної бібліотеки Чеської Республіки, Українській бібліотеці ім. Симона Петлюри у Парижі (Франція). Крім того, цінні джерела з історії українського архівного осередку у Відні, архіву ЗУНР та особового архіву В.Липинського було одержано із приватного зібрання професора О.Горникевича у Відні (Австрія).

Джерельна база дослідження охоплює писемні та зображальні типи джерел, однак слід наголосити на тому, що найбільш репрезентативним є комплекс писемних джерел, який за видовим принципом можна поділити на документальні джерела (законодавчі, актові, діловодні, статистичні, програмні документи політичних партій і громадських об'єднань), оповідні (публіцистика), періодичну пресу, джерела особового походження.

Серед джерел офіційного походження широко використано та проаналізовано статuti, протоколи засідань, звіти про діяльність, офіційне листування музейно-архівних та бібліотечних осередків, інших організацій, які займалися пам'яткоохоронною діяльністю за кордоном. Першоджерельне значення для дослідження процесу створення та діяльності архівних центрів української еміграції в Європі у міжвоєнний період мають документи, які зберігаються у ЦДАВО України. Це, передусім, матеріали, які були вивезені по закінченню Другої світової війни з Праги, Кракова, Відня, Берліна. Значна їх частина перебувала у складі «празьких архівів» української еміграції. Серед фондів ЦДАВО України, які дають можливість дослідити діяльність

еміграційних архівно-музейних та бібліотечних центрів, простежити процес формування їх документальних колекцій, слід виділити ф.3179 – Головний військово-історичний музей-архів при Генеральному штабі військ УНР, ф.3866 – Український історичний кабінет у м. Празі, ф.4018 – Український національний музей-архів при Українському інституті громадознавства в Празі, ф.4009 – Товариство охорони українських історичних пам'яток за кордоном (м. Прага, Чехо-Словаччина), ф.4362 – Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі.

За видовою ознакою офіційні джерела, які представлені у зазначених фондах, можна поділити на наступні групи:

- статuti, плани роботи інституцій;
- протоколи засідань їх керівних органів;
- щомісячні та щорічні звіти про роботу;
- довідки про заснування та діяльність за окремі періоди;
- фінансово-господарські документи, грошові звіти;
- журнали вхідних та вихідних паперів;
- списки співробітників;

• листування з українськими організаціями, інституціями та окремими особами про збирання та передачу на зберігання історичних матеріалів, надання фінансової допомоги, організацію збирання коштів; з закордонними державними і громадськими установами та організаціями з питань одержання дозволу на розгортання діяльності, оренди помешкань, грошових субсидій, обміну досвідом;

• угоди про передачу та акти передачі документальних матеріалів на зберігання до архівних осередків;

- списки, реєстри, описи документів та матеріалів, переданих на зберігання;
- правила зберігання та використання книжкових та документальних колекцій;

• прохання українських емігрантів та іноземних дослідників про дозвіл користуватися матеріалами.

Зазначені види джерел наявні у більшості фондів музейно-архівних інституцій. Значною мірою саме вони дають можливість відтворити процес створення осередків, комплектування їх документальних, пресових та музейних колекцій, організацію зберігання історичних пам'яток в умовах еміграції. Особливу цінність та вагу являє облікова документація. Так, у фонді УІК в Празі були виявлені книги обліку матеріалів, які були передані до нього на зберігання¹. Ці облікові матеріали становлять велику цінність, оскільки дозволяють значною мірою реконструювати склад документальної колекції УІК міжвоєнного періоду.

Окрім офіційної документації, яка відклалася у фондах архівних осередків, було залучено до аналізу матеріали міністерств та відомств УНР, дипломатичних місій, наукових та громадських інституцій в еміграції, які містили додаткові відомості про організацію процесу збирання та зберігання українських історичних пам'яток за кордоном. До цієї категорії джерел слід віднести документи, виявлені у ф.2582 – Міністерство народної освіти УНР (законопроект Директорії та пояснювальна записка до нього про утворення комісії із прийому від державних установ УНР архівних матеріалів; інструкція Архівної комісії при Міністерстві народної освіти УНР про збереження архівних матеріалів; журнали засідань Архівної комісії; доповіді голови Архівної комісії про її діяльність та завдання); ф.1078 – Головне управління Генерального штабу УНР (листування про організацію зберігання військово-історичних документів, комплектування фондів Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР); ф.3696 – Міністерство закордонних справ УНР (листування про повернення польським урядом архівів установ УНР); ф.3793 – Український інститут громадознавства у м. Прага (звіти про діяльність Українського національного музею-архіву та листування з ним в

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.23, арк.1–22; спр.25, арк.1–85; спр.33, арк.1–152; спр.34, арк.1–390; спр.34а, арк.1–6; спр.36, арк.1–95; спр.37, арк.1–22.

організаційних та фінансових справах; листування з канцелярією президента Чехословацької Республіки та Міністерством закордонних справ ЧСР про грошову допомогу музею-архіву; проколи засідань представників МЗС ЧСР, кураторії Українського інституту громадознавства, та Українського національного музею-архіву про передачу останнього до Міністерства закордонних справ ЧСР).

Серед матеріалів Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки в Угорщині було використано «Книгу реєстрації документів Української дипломатичної місії на Угорщині, що були передані на переховання до Українського музею-архіву в Празі (1922, 1924 рр.)»¹.

Важливе значення для вивчення організації перевезення архівних колекцій української еміграції з європейських країн до СРСР, їх засекречення та опрацювання в особливому відділі таємних фондів ЦДІА УРСР у м. Києві становлять документи фонду 14 (Архівне управління Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР, згодом – Головне архівне управління при Раді міністрів УРСР) ЦДАВО України та фонду 4703 (Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві), який має номенклатурний номер ЦДАВО України, але всі справи його другого опису зберігаються у ЦДІАК України. Так, до сьомого опису ф.14 внесено справи державного зберігання таємного діловодства Архівного управління при Раді Міністрів УРСР за 1942–1970 рр., що характеризують його діяльність у даний період – загалом 947 таємних та повністю таємних справ, що містять таємні директивні документи НКВС-МВС СРСР та УРСР, Ради міністрів УРСР, Головархіву СРСР, листування з партійними та радянськими органами, архівними та іншими установами, у тому числі – з питань переміщення та опрацювання документальних колекцій української еміграції.

---

¹ ЦДАВО України, ф.3518, оп.1, спр.67. Використано було також опубліковані документи місії: Матяш І. Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, архівні документи / І. Матяш, Ю. Мушка. – К. : Києво-Могилян. акад., 2005. – 397 с.

Особливу цінність становить «Довідка-орієнтировка про наявність у Центральному державному особливому архіві СРСР документальних матеріалів про діяльність українських націоналістів», датована 3 жовтня 1956 р.¹ У ній наводяться дані про наявність в архіві фондів українських еміграційних установ та організацій у Франції (Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі, редакції часопису «Тризуб», Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції та ін.).

Джерела особового походження представлені спогадами та епістоляріями діячів, які стояли біля витоків створення архівних та музейних центрів в еміграції, долучилися до збирання та збереження документальних колекцій з історії визвольної боротьби українського народу, а також пам'яток української історії та культури за кордоном. У процесі дослідження проблеми до аналізу було залучено матеріали цілої низки фондів особового походження, які перебувають на зберіганні у ЦДАВО України. Передусім, це фонди начальника Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР у Тарнові, кустоса Українського національного музею-архіву у Празі, референта Українського історичного кабінету у Празі М.Обідного (ф.3504), референта Українського історичного кабінету А. Животка (ф.3560), директора УНМА у Празі Н.Григорієва (ф.3562), директорів Музею визвольної боротьби України у Празі Д.Антоновича (ф.3956) та С.Наріжного (ф.4432). Крім того, важливі документи були виявлені в особових фондах відомих громадсько-політичних та культурних діячів, які брали участь у діяльності архівних осередків та передавали до них на зберігання власні документальні колекції, зокрема, у фондах М.Шаповала (ф.3563), П.Богацького (ф.3634), В.Петріва (ф.3947)².

У зазначених фондах зберігаються наступні групи документів:

1)біографічні матеріали та особисті документи (паспорти, свідоцтва про освіту, посвідчення, автобіографічні матеріали, щоденники, записники);

---

¹ ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.645, арк.274–287.

² Зокрема, серед матеріалів особового фонду генерала В. Петріва було виявлено «Проект впорядкування військово-історичних документів і експонатів в УНМА при Українському інституті громадознавства в Празі», укладений фондоутворювачем (Див.: ЦДАВО України, ф.3947, оп.2, спр.2, арк.1–3).

2) творчі матеріали (рукописи опублікованих та неопублікованих праць, підготовчі до них матеріали, виписки з джерел, нотатки);

3) офіційне та приватне листування.

У фонді М.Обідного були виявлені та проаналізовані автографи його неопублікованих праць, присвячених проблемі зберігання архівів в еміграції, зокрема: «Архіви та музеї української визвольної боротьби в 1917–1922 рр.», «Русский заграничный архив», «Охорона національних скарбів», «Ще про те, як охоронялися пам'ятки»¹; у фонді А.Животка – рукопис його праці «Українські музеї й архіви та їх збірки» (датований 1943 р.) та нотатки до нього².

Важливе значення для дослідження долі архівної колекції Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі у роки Другої світової війни мають спогади директора бібліотеки І.Рудичева, які зберігаються у ф.4362 (Українська бібліотека ім. С.Петлюри в Парижі, 1929–1941 рр.) ЦДАВО України. Загалом слід зазначити, що цей фонд був фактично сформований з особистих матеріалів І.Рудичева, однак під час науково-технічного опрацювання співробітниками архіву він не був віднесений до фондів особового походження. Тут зберігаються щоденники І.Рудичева, його спогади «Як це було», які характеризують події, пов'язані з опечатуванням та вивезенням нацистами книжкової та архівної колекції Української бібліотеки з Парижа, а також два описи бібліотеки, які були складені І.Рудичевим по пам'яті під час його перебування у Берліні: 1) «Опис Української Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі, складений після вивозу Бібліотеки» (датований 28 серпня 1941 р.); 2) «Українська Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Опис її, складений бібліотекарем І.Рудичевим після опечатання її в жовтні (22) 1940 р. представниками німецької окупаційної влади» (датований 1 жовтня 1941 р.)³.

Важливу складову джерельної бази дослідження становлять матеріали, які зберігаються у колекції «Український музей в Празі» ЦДАГО України (ф.269).

---

¹ ЦДАВО України, ф.3504, оп.1, спр.2а, 2б, 4.

² Там само, ф.3560, оп.1, спр.30.

³ Там само, ф.4362, оп.1, спр.3, 4, 5, 29.

Тут відклалися документи з історії МВБУ в Празі, у тому числі «Пам'ятна книга Музею визвольної боротьби України з автографами жертводавців на потреби музею», «Алфавітна книга обліку надходжень документів і матеріалів від діячів української еміграції та українських організацій до МВБУ», листування дирекції МВБУ з українськими громадськими діячами й установами стосовно комплектування фондів і колекцій та щодо збирання коштів на утримання музею¹.

Матеріали ЦДАГО України суттєво доповнюють відомості про діяльність Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі, які зберігаються у ЦДАВО України. Тут наявні рукописні оригінали та копії облікової документації бібліотеки міжвоєнного періоду – «Книга обліку надходжень книжок та іншої друкованої продукції до Бібліотеки (1927-1929 рр.)», «Каталог книжкових зібрань Бібліотеки з україністики (релігія, філософія, історія, археологія, етнографія, географія, мова і література, красне письменство)», датований 1939 р., протоколи засідань ради бібліотеки за 1933–1941 рр.; офіційне листування ради з українськими емігрантськими установами і громадськими діячами, паризьким муніципалітетом з питань діяльності, стосовно оренди приміщення².

Важливу інформацію про діяльність еміграційних архівних осередків, а також про долю окремих документальних колекцій було почерпнуто з джерел особового походження, зокрема епістоляріїв відомих громадських та культурних діячів (Є.Вирового, Д.Дорошенка, В.Дорошенка, Д.Антоновича, І.Рудичева, В.Прокоповича, А.Лівицького, С.Скрипника, С.Русової), які зберігаються у ЦДАГО України³. Окреме місце серед епістоляріїв посідають автографи листів Ольги Петлюри до І.Рудичева, які дають можливість не тільки визначити ставлення вдови Головного Отамана до подій, пов'язаних із вивезенням нацистами зібрання Української бібліотеки ім. С.Петлюри з Парижа

---

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.457-469.

² Там само, спр.495-499.

³ Там само, оп.2, спр.55, 56, 171.

до Берліна, але й проливають додаткове світло на тогочасну ситуацію у середовищі української політичної еміграції¹.

Окремі матеріали зазначеного фонду ЦДАГО України стосуються також долі архівного зібрання документів Уряду ЗУНР у Відні – зокрема, листування Є.Петрушевича з сином Антоном та о. М.Горникевичем щодо організації зберігання державних архівів ЗУНР у Відні та про передачу їх під опіку митрополита А.Шептицького². Ці матеріали становлять надзвичайну цінність через їх автентичність і достовірність, а також беручи до уваги те, що вони містять секретну на той час інформацію, яка не знайшла відображення в інших джерелах.

Додаткову інформацію про архів Уряду ЗУНР у Відні та внесок митрополита А.Шептицького у справу зберігання українських архівів за кордоном було виявлено під час опрацювання фондів ЦДІАЛ України. Використання листів пароха Церкви св. Варвари у Відні о. М.Горникевича до А.Шептицького, які зберігаються в особовому фонді митрополита (ф.358) значною мірою розширило та збагатило джерельну базу дослідження і дало можливість більш цілісно реконструювати перебіг подій, пов'язаних з функціонуванням Національного музею-архіву у Відні та долею архівних колекцій ЗУНР у міжвоєнний період³.

Крім того, у ЦДІАЛ України було опрацьовано «Колекцію документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки» (ф.581), в якій наявні матеріали з еміграційних архівів, а також окремі документи з «Колекції мікрофотокопій документів № 9 – Матеріали архіву Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві».

У Центральному державному історичному архіві України у м. Києві були залучені до аналізу документи другого опису ф.4703 (Центральний державний

---

¹ Там само, спр.172.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.2, спр.144.

³ ЦДІАЛ України, ф.358, оп.1, спр.242; оп.3, спр.179.

історичний архів УРСР у м. Києві; «Перша частина», справи постійного зберігання за 1945-1993 рр.). Окремо слід наголосити на тому, що хоча зазначений фонд має номенклатурний номер ЦДАВО України, але справи, які внесені до його другого опису, продовжують зберігатися у ЦДІАК України. Ці матеріали мають надзвичайну вагу для дослідження процесу переміщення українських еміграційних архівів до УРСР, їх засекречення та науково-технічного опрацювання у повоєнний період, яке здійснювалося у відділі особливо таємних фондів ЦДІА УРСР у Києві. За видовими ознаками вони включають плани та звіти про роботу відділу особливо таємних фондів, списки упорядкованих фондів, доповідні записки, офіційне листування з Архівним управлінням МВС УРСР та іншими архівними установами з питань комплектування матеріалами, їх засекречення та підготовки до оперативного використання, списки фондів, які підлягали передачі до інших архівів.

Значна кількість фотодокументів з фондів Музею визвольної боротьби України зберігається у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г.С.Пшеничного (ЦДКФФА України). Зображальні джерела ілюструють різні аспекти життя та діяльності представників української політичної еміграції (зокрема, тут зберігається «Збірка світлин II-го Військового відділу МВБУ», «Альбом фотографій товариства «Світло» Організації полонених українців у таборі Фрайштадт», альбоми з численними світлинами відомої української поетеси та громадської діячки О.Теліги)¹.

У процесі дослідження було проведено роботу з пошуку та виявлення матеріалів у фондах зарубіжних архівосховищ та бібліотек, зокрема, опрацьовано фонди Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ), Російського державного військового архіву (РДВА), окремі групи документів Національного архіву в Празі, Слов'янської бібліотеки Національної бібліотеки Чеської Республіки, Архіву Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі (Франція).

---

¹ ЦДКФФА України ім. Г. Пшеничного, №№ 80, 83, 168, 169.

Матеріали з архівосховищ Російської Федерації дали змогу відтворити «російський» компонент українських еміграційних збірок, дослідити джерела з історії Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі міжвоєнного періоду у фондах ДАРФ та РДВА. Серед матеріалів ДАРФ можна виділити цілу низку фондів, які безпосередньо стосуються української політичної еміграції (у Франції та Швейцарії), або висвітлюють діяльність дипломатичних місій та окремих інституцій УНР доби визвольних змагань (1917–1920 рр.) та періоду еміграції. Найчисленнішу групу становлять фонди, що торкаються діяльності громадських, культурних та релігійних організацій українців у Франції – Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі (ф.Р-7008), редакції часопису «Тризуб» (ф.Р-7498), Української громади у Франції, Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції (ф.Р-6406), Комітету для вшанування пам'яті С.В.Петлюри, Вищої церковної ради українських православних приходів у Франції (загалом – 6 фондів). Особливу цінність для реконструкції міжвоєнного зібрання Української бібліотеки у Парижі являють рукописні та машинописні каталоги, реєстри книг і журналів, які зберігаються у ДАРФ¹. Серед документів фонду представлені також статут товариства «Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі», численні звернення Ради бібліотеки до емігрантів щодо збирання коштів для бібліотеки, вітальні листи різних українських громадських та наукових організацій в еміграції, надіслані 1927–1931 рр. у зв'язку з відкриттям та розгортанням діяльності бібліотеки.

У фондах ДАРФ перебувають на зберіганні матеріали Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), які у міжвоєнний період належали до колекції Українського історичного кабінету в Празі – це фонд Р-7744 (Колекція матеріалів закордонних організацій Української партії соціалістів-революціонерів), який складається з 10 описів, 360 од. зб. за 1919–1937 рр. Описи та окремі документи цього фонду були використані автором з метою дослідження їх походження, автентичності та приналежності до «празьких»

---

¹ ДАРФ, ф.Р-7008, оп.1, спр.65–78, 81, 82, 85, 87.

українських архівних колекцій. Крім того, тут були виявлені документи, які містили важливу інформацію про розгортання конфлікту між керівництвом Українського національного музею-архіву у Празі та чеською владою, пов'язаного з намірами останньої повністю підпорядкувати діяльність української установи Міністерству закордонних справ ЧСР¹.

З метою співставлення програмних документів та проведення порівняльного аналізу діяльності українських та російських еміграційних архівних осередків було опрацьовано матеріали фонду Російського закордонного історичного архіву в Празі (ф.Р-7030).

Цінні документи з історії української еміграції були виявлені автором також у ф.Р-9145 – Колекція окремих документів різних емігрантських організацій (який загалом містить 1369 справ за 1916–1945 рр.). Надзвичайну вагу для даного дослідження становлять епістолярії братів Гліба та Бориса Лазаревських, які у міжвоєнний період зберігалися в архівній колекції Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі².

Серед фондів особового походження, які зберігаються у ДАРФ, безпосередньо теми дисертаційного дослідження стосуються матеріали особового фонду генерала Г.Янушевського (ф. Р-7440), які містять цінні документи періоду еміграції, у тому числі щодо організації збирання українських документальних пам'яток за кордоном (зокрема, листи голови комітету Музею-архіву визволення України В.Прокоповича та начальника Головного військово-історичного архіву Армії УНР М.Обідного до Г.Янушевського з подякою за збирання членських внесків та пожертв на організацію архівного центру української еміграції за кордоном)³.

У Російському державному військовому архіві автором вперше серед українських дослідників було комплексно опрацьовано фонди Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі (ф.271к) та редакції тижневика

---

¹ ДАРФ, ф.Р-7744, оп.3, спр.23а, 36.

² Там само, ф.Р-9145, оп.1, спр.619.

³ Там само, ф.Р-7440, оп.1, спр.17, арк.1–11.

«Тризуб» (ф.270к). У процесі дослідження було проаналізовано листування з українськими емігрантськими організаціями та окремими діячами у Польщі, Чехо-Словаччині, Італії, Болгарії, Румунії, Швейцарії, Німеччині, Туреччині з питань діяльності бібліотеки та її фінансову підтримку, збирання пожертв, надіслання книг та матеріалів (спр.2-6, 14-15), копії листів Ради бібліотеки до українських емігрантів та організацій з висловленням подяки за отримані кошти та матеріали (спр.7-12), каталог виставки, присвяченої гетьманові І.Мазепі (спр.17), журнали обліку надходжень до бібліотечного зібрання за різні роки (спр.18-23), фінансові документи та підписні листи бібліотеки (спр.24-42), статутні документи різних українських еміграційних установ, спогади учасників Визвольних змагань, рукописи праць українських емігрантів на різні теми, документи, які були передані до бібліотечного зібрання (спр.43-74), вирізки з різних періодичних видань з української тематики (спр.75-80, 82-118), а також вирізки з газет про процес С.Шварцбарда (спр.119-128). Ці матеріали дають можливість реконструювати окремі сторінки діяльності Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі та містять цінні відомості про процес комплектування її книжкової та архівної колекції у міжвоєнний період.

Важливою складовою джерельної бази дисертаційного дослідження є документи з Національного архіву в Празі, які містять інформацію про діяльність Товариства Музей визвольної боротьби України та комплектування його архівної колекції. Одним з найбільших та найрепрезентативніших є фонд «Російські та українські емігрантські товариства та організації в ЧСР (1918–1945)», в якому представлено матеріали понад ста товариств, комітетів, організацій та об'єднань російської та української еміграції, у тому числі Української громади в ЧСР, Союзу українських емігрантських організацій в ЧСР, Українського історично-філологічного товариства в Празі та ін. Спеціальний інтерес для нашого дослідження становили матеріали фонду «Музей визвольної боротьби України» – статuti, протоколи засідань управи товариства, звіти про діяльність, комплектування документальної, музейної та

бібліотечної колекції, фінансові документи та майнові справи за 1925–1948 рр.¹ Важливі документи з історії МВБУ, які доповнювали інформацію українських архівних джерел, були виявлені у фондах Слов'янської бібліотеки Національної бібліотеки Чеської Республіки².

Цінні джерела з історії еміграційної архівної україніки у Франції були виявлені та опрацьовані в архіві Української бібліотеки ім. Симона Петлюри у Парижі. Першорядне значення для дослідження історії створення, функціонування та процесу комплектування бібліотеки мають протоколи засідань Ради бібліотеки міжвоєнного та повоєнного періодів³. Між іншим тут було виявлено рукописні тексти двох доповідей І.Рудичева на засіданні Ради бібліотеки. Крім того, з метою дослідження долі архівного зібрання бібліотеки було опрацьовано її діловодний архів за воєнні роки та перше повоєнне десятиліття⁴.

Окрім архівних джерел у процесі підготовки дисертації були систематизовані та опрацьовані опубліковані джерела з досліджуваної проблеми. У комплексі опублікованих джерел можна виділити такі основні групи:

- 1) законодавчі акти та нормативні документи в галузі архівної справи, які визначають політику державних органів влади та управління України стосовно організації збирання, зберігання, описування та вивчення зарубіжної архівної україніки;
- 2) матеріали бюлетенів та вісників – періодичних органів еміграційних музейно-архівних інституцій;

---

¹ Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum v Praze, karton 1, inv. č.4; karton 2, inv. č.12 та ін.

² Slovanská knihovna – Národní knihovna České republiky, Ukrajinské museum, karton č. IX, XI, XV.

³ Книга ч.1 протоколів засідань Ради Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі (15 січня 1929 р. – 26 березня 1955 р.) // Архів Української бібліотеки ім. Симона Петлюри у Парижі (Франція).

⁴ Протоколи загальних зборів Бібліотеки та акти ревізійної комісії, грошове справоздання, фінансова документація (1944–1955 рр.) // Там само; Справоздання Бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі за 1951-1955 рр. (1955 р.) // Там само.

- 3) публікації документальних джерел з архівних колекцій української еміграції у тематичних збірниках та на сторінках періодичних видань;
- 4) публікації джерел особового походження – спогадів, щоденників, епістоляріїв – громадсько-політичних, культурних, церковних діячів, які брали участь в організації збирання та зберігання історичних пам'яток в еміграції;
- 5) науково-довідкові видання (путівники, довідники, покажчики, каталоги архівних колекцій).

Серед законодавчих актів в архівній галузі, які стосуються теми дисертаційного дослідження, слід в першу чергу виділити Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. (№ 3814-ХІІ) та нову редакцію Закону від 13 грудня 2001 р. (№ 2888 – ІІІ), Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. (№ 1068 – ХІV), Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. (№ 1805 – ІІІ).

Безпосередньо проблемі виявлення та реєстрації в архівних установах України документів з «празьких архівів» української еміграції стосувалося рішення колегії Державного комітету архівів України «Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України» від 17 січня 2001 р., згідно до якого було розпочато роботу над укладанням міжархівного путівника «Празькі архіви: Зведений каталог архівів української еміграції в міжвоєнний період»¹. З метою активізації роботи державних архівних установ у напрямку виявлення зарубіжної архівної України в країнах світу та забезпечення централізованої реєстрації архівних фондів цієї категорії було прийнято рішення колегії Держкомархіву від 19 грудня 2006 р. «Про виявлення зарубіжної архівної україніки державними архівними установами України».

Друга група опублікованих джерел включає матеріали бюлетенів та інших періодичних органів, які видавали музейно-архівні установи в еміграції. До їх

---

¹ Вісник Державного комітету архівів України. – 2001. – Вип. 1(5). – С.110–115.

числа належали «Вістник Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства в Празі»¹, «Бюлетень Українського історичного кабінету в Празі»², а також «Вісти Музею визвольної боротьби України», які виходили з липня 1925 р. до листопада 1938 р. (спочатку неперіодично, а з січня 1936 р. – три рази на рік)³. Всього побачило світ 21 число «Вістей», на сторінках яких було опубліковано статuti товариства, звіти про діяльність його управи, повідомлення про загальні збори, звернення до української громадськості із закликом збирати кошти та передавати історичні пам'ятки до МВБУ, списки жертводавців тощо. З метою реконструкції міжвоєнного архівного зібрання Української бібліотеки ім. С.Петлюри були проаналізовані публікації часопису «Тризуб», на шпальтах якого директор бібліотеки І.Рудичів у 1929–1940 рр. регулярно вміщував інформації про нові надходження.

Загалом слід відзначити, що упродовж 1990-х – 2000-х рр. значною мірою активізувалась археографічна діяльність як українських, так і зарубіжних наукових інституцій, результатом якої стала підготовка до видання матеріалів з архівосховищ української діаспори у вигляді окремих тематичних збірників та журнальних публікацій. Пріоритет у цій сфері належить Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Українському науково-дослідному інституту архівної справи та документознавства, Канадському інституту українських студій, Українському історичному товариству. Документальні джерела з історії української еміграції періодично друкуються

---

¹ Вістник Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства в Празі. – Прага, 1928. – Ч.1.

² Бюлетень Українського історичного кабінету в Празі. – Прага, 1932. – Ч.1. – 16 с.

³ Вісти Музею визвольної боротьби України / Видання неперіодичне. Видає Товариство «Музей визвольної боротьби України». – Прага, 1925–1938. – Чч.1–21.

на сторінках «Українського історика» – наукового журналу Українського історичного товариства, який виходить з 1963 р. за редакцією Л.Винара¹.

У дисертації використано опубліковані спогади та листування цілої низки українських громадсько-політичних, культурних та церковних діячів – С.Наріжного, А.Яковлева, А.Шептицького, І.Огієнка, М.Чеботаріва², які містять безпосередні чи опосередковані свідчення про діяльність закордонних архівних центрів, формування, поповнення, переміщення та долю їх колекцій.

Принагідно слід відзначити, що з публікацій Ю. Мицика стало відомо, що у фонді митрополита Іларіона в архіві Консисторії УПЦ в Канаді у Вінніпезі зберігається понад 20 листів С.Наріжного за 1947–1956 рр.³ На жаль, вони не були включені упорядником до зазначеного видання. Публікація цих листів залишається актуальною оскільки вона допомогла б більш детально відтворити події, пов'язані з ліквідацією МВБУ та долею його колекцій.

---

¹ Див.: Сакада Л. З архіву Українського історичного товариства / Людмила Сакада // На службі Клію : зб. наук. праць на пошану Любомира Винара. – К. ; Нью-Йорк ; Торонто ; Париж, 2000. – С. 673–778; Атаманенко А. Джерела до історії Українського Історичного Товариства / Алла Атаманенко // Матеріали V конгресу Міжнар. асоціації українців. Історія : зб. наук. ст. – Чернівці, 2005. – Ч. 3. – С. 289–294; Палієнко М. Внесок «Українського історика» у збереження на вивчення національної архівної спадщини / Марина Палієнко // Український історик. – 2003. – Т. XL. – № 1–5. – С. 82–87.

² Наріжний С. Як рятували Музей ВБУ. – Цюрих, 1959; Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944). – Т. II : Церква і суспільне питання, кн. 2 : листування / упоряд. О. Гайова, А. Кравчук. – Л. : Місіонер, 1999. – 1096 с.; Матяш І. «Той час не був часом чудес...» («Спомини» Андрія Яковлева «з років всесвітньої війни 1935–1945») / Ірина Матяш // Пам'ятки : археографічний щорічник. – 2007. – Т. 7. – С. 75–109; Листування Митрополита Іларіона (Огієнка) / упоряд. Ю. Мицик. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилян. академія», 2006. – 566 с.; Визвольні змагання очима контррозвідника (документальна спадщина Миколи Чеботаріва) / вст. ст. В. Сідака; упоряд. Т. Вронська, А. Кентій, В. Лозицький. – К. : Темпора, 2003. – 288 с.

³ Листування Митрополита Іларіона (Огієнка)... – С. 369.

У 2003 р. побачив світ 1-й том «Листування В.Липинського»¹, до якого увійшли листи В.Липинського до адресатів, прізвища яких починаються на літери А–Ж за 1908–1931 рр. (у т.ч. до Д.Антоновича, В.Бачинського, В.Біднова, І.Борщака, І.Горбачевського, оо. Мирона та Теофіла Горникевичів, М.Грушевського, Д.Дорошенка, М.Єремїва, А.Жука та ін.). Слід відзначити, що для дисертаційного дослідження це видання має важливе значення, оскільки містить численні листи з архіву Східноєвропейського дослідного інституту ім. В.Липинського у Філадельфії (їх оригінали у міжвоєнний період зберігалися в українському архівному осередку у Відні).

Значний масив фотодокументів з міжвоєнної колекції МВБУ в Празі був введений до наукового обігу у виданні «Олена Теліга. О краю мій...: Твори, документи, біографічний нарис»². До видання були включені численні фотографії з альбомів славетної української поетеси і громадської діячки (зокрема, світлини О.Теліги, М.Теліги, Д.Донцова, І.Шовгеніва, В.Куриленка, Є.Маланюка, У.Самчука, О.Ольжича та ін.), які зберігаються у ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного, а також документи з фонду Українського педагогічного інституту імені М. Драгоманова в Празі (ф.3972) ЦДАВО України.

Серед опублікованих останнім часом документів особового походження безпосереднє відношення до теми дисертаційного дослідження мають мемуари В.Щербаківського, частина яких зберігалася в архівній колекції МВБУ разом з іншими рукописами та світлинами вченого, а у повоєнний період опинилася у фондах Національного архіву в Празі. Публікація цього цінного історичного джерела була здійснена В.Ульяновським³.

---

¹ Липинський В. Листування / В'ячеслав Липинський / [ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін.]. – К. : Смолоскип, 2003. – Т. 1. – 960 с.

² Теліга О. О краю мій... : твори, документи, біографічний нарис / Олена Теліга / упоряд., передне сл., прим. Н.Миронець. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – 496 с.

³ Див.: Ульяновський В. «Твій інтелект дуже великий і універсальний, а душа... багато міцніша». Вадим Щербаківський у самооцінках і сприйнятті сучасників / Василь Ульяновський // Пам'ятки України : історія та культура. – 2007. – Ч. 4. – С. 2–20.

Однією зі складових джерельної бази слід також вважати науково-довідкові видання про склад та зміст архівних фондів – путівники по українських та зарубіжних архівосховищах, довідники, покажчики, реєстри фондів. З метою виявлення фондів, які містять документи з міжвоєнних колекцій української еміграції в Європі було опрацьовано значну кількість архівних науково-довідкових видань, у тому числі путівників по архівах України, Росії, Чехії, переліків «зарубіжної україніки», опублікованих описів документальних колекцій діячів української діаспори в архівах різних країн світу¹.

Таким чином, джерельна база дисертаційного дослідження є різноманітною за змістом, багатогранною та репрезентативною за складом виявлених та залучених до критичного аналізу документів. Її основу складають автентичні архівні джерела, які містять неактуалізовану інформацію щодо процесу заснування та діяльності архівних центрів україніки за кордоном, організації збирання та зберігання документів з історії визвольної боротьби українського народу 1917-1920 рр., громадсько-політичного, культурного та наукового життя української політичної еміграції, відображають шляхи та етапи переміщення архівних колекцій в часі Другої світової війни та у повоєнний період. Джерельна база включає різноманітні за формою та змістом документи, які були виявлені у результаті пошукової роботи в архівах України,

---

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України : путівник / [упоряд. Б. Іваненко, О. Бажан, А. Кентій та ін.]. – К., 2001. – 496 с.; Центральний державний історичний архів України, м. Львів : путівник / відп. ред. Д. Пельц. – Л. ; К., 2001. – 412 с.; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України : реєстр фондів [Електронний ресурс] / [упоряд. : Н. Маковська, Т. Папакіна, А. Обжелян, І. Холодова.]. – К., 2005; Государственный архив Российской Федерации : путеводитель. – Т.4 : Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории белого движения и эмиграции / ред. С. В. Мироненко. – М., 2004. – 796 с.; Государственный архив Российской Федерации : путеводитель. – Т. 5 : Личные фонды ГАРФ (1917–2000 гг.) / ред. С. В. Мироненко. – М., 2001. – 672 с.; Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге : межарх. путеводитель / отв. ред. Т. Ф. Павлова. – М., 1999. – 671 с. та ін.

Росії, Чехії та Франції. Органічно доповнюють і розширюють інформативні можливості архівних джерел опубліковані матеріали. Водночас слід наголосити на тому, що актуалізована частина джерельної бази досліджуваної проблеми становить значно менший відсоток у порівнянні з кількісними і якісними характеристиками та інформативним потенціалом архівних джерел. Проте саме цілісність джерельної бази, залучення до критичного аналізу всієї сукупності архівних та опублікованих джерел дозволяє розв'язати поставлені у дисертації завдання і дійти обґрунтованих висновків і узагальнень.

1.3. Документальні комплекси зарубіжної україніки: типологія, класифікація, методи дослідження

Історіографічний огляд досліджуваної проблеми засвідчив, що процеси демократизації українського суспільства, розширення та поглиблення контактів між науковцями материкової України та української діаспори призвели до актуалізації вивчення історії формування джерельних комплексів зарубіжної архівної україніки як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. У свою чергу проведення евристичної роботи з пошуку, виявлення та взяття на облік джерел з української історії в зарубіжних архівосховищах, дослідження історії формування документальних колекцій української еміграції, процесу створення та функціонування українських архівних центрів за кордоном обумовило необхідність вироблення концептуальних підходів та теоретико-методологічних засад їх вивчення, систематизації, класифікації, описування, узгодження та уніфікації понять і термінів.

Важливу роль у розробці теоретичних та методологічних засад вивчення зарубіжної архівної україніки відіграють на сучасному етапі такі українські наукові та освітні установи, як Інститут української археографії та джерелознавства НАН України ім. М.С.Грушевського, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Національна

бібліотека України ім. В.І.Вернадського, Львівська наукова бібліотека НАН України ім. В.Стефаника, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Національний університет «Острозька академія», а також закордонні українознавчі наукові центри – Канадський інститут українських студій Університету Альберти, Гарвардський український дослідний інститут. Окремі питання теорії та методики виявлення, вивчення, організації зберігання та опрацювання зарубіжної архівної україніки знайшли відображення в наукових, навчальних та енциклопедично-довідкових виданнях¹.

У сучасній історичній та архівознавчій літературі домінує визначення поняття «зарубіжна архівна україніка» як комплексу архівних матеріалів, які пов'язані з Україною та зберігаються за її межами (за аналогією з термінами «росіка» – для російських документів, «полоніка» – для польських документів тощо). У структурі «зарубіжної україніки» традиційно виділяють два головних компоненти: *український* (до якого відносять документи, створені власне українцями – українськими урядовими, громадсько-політичними, культурними, науковими, освітніми, релігійними та іншими установами, організаціями, товариствами, а також окремими особами) та *зарубіжний* (до якого відносять

---

¹ Див.: Архівознавство: [підруч. для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закл. України] / за заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : УНДІАСД, 2002; Історичне джерелознавство : [підруч. для студ. іст. спец. вищих навч. закл.] / [Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін.] – К. : Либідь, 2002; Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І. Б. Матяш, К. І. Климової. – К. : Видав. дім «Києво-Могилянська Академія», 2002; Архівістика : Термінологічний словник / [авт.-упоряд. : К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова та ін.]. – К. : УНДІАСД, 1998; Сохань П. Зарубіжні джерела з історико-культурної спадщини України і проблеми їх використання / Павло Сохань // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – К., 1999. – Вип. 12. – С.67–77; Боряк Г. Проект «Зведений каталог празьких архівів»: методика виявлення та реєстрації / Геннадій Боряк // Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S. 67–72; Українська архівна енциклопедія : робочий зошит (А–Г) / [гол. ред. І. Б. Матяш]. – К. : Держкомархів України; УНДІАСД, 2006; Матяш І. Галузева програма «Архівна україніка» / Ірина Матяш // Студії з архівної справи та документознавства. – 2008. – Т. 16. – С. 29–32 ін.

документи, які були створені іноземними урядами, установами та окремими особами і торкалися різних подій, явищ української історії). Сьогодні дослідниками даної проблеми запропоновано кілька підходів до класифікації матеріалів так званого «українського» комплексу, в основу яких покладено принципи походження документів, їх приналежності, сучасного правового статусу¹.

Американська дослідниця П.К.Грімстед серед основних категорій «зарубіжної україніки», що пов'язані з діяльністю еміграції, виділяє «документи, вивезені за кордон з метою врятування від ворожого режиму»; «документи, вивезені за кордон як приватна власність емігрантів, які рятувалися від політичних, релігійних та інших репресій». Розглядаючи поняття «національної архівної спадщини», дослідниця наголошує на необхідності визнання різниці між «принципом походження (провіненції)» та «принципом відношення (пертиненції)»².

Директор Інституту української археографії та джерелознавства НАН України ім. М.С.Грушевського П.Сохань виділяє наступні категорії джерел з зарубіжної україніки: а) документальні матеріали, що стосуються історії та культури України, але були вивезені за її межі; б) писемна спадщина української діаспори, створена нею за межами України; в) писемні джерела, що безпосередньо пов'язані з історією та культурою України, але були створені за її межами³. Відносно першої категорії документів головне завдання полягає в об'єднанні зусиль науковців та органів державного управління архівною галуззю щодо організації заходів з їхнього виявлення, взятті на облік та

---

¹ Див.: Грімстед П. К. Зарубежная архивная Россия и Советика. Происхождение документов и их отношение к истории России (СССР), потребность в описании и библиографии / П. К. Грімстед // Отечественные архивы. – 1993. – № 1. – С. 20–53; Боряк Г. В. [Зарубіжна архівна Україніка: проблеми археографічної реєстрації] / Г. В. Боряк // Проблеми повернення в Україну культурних цінностей : матер. Всеукр. наради. – К., 1993. – С. 21–22.

² Грімстед П. К. Зарубежная архивная Россия и Советика... – С.21.

³ Сохань П. Зарубіжні джерела з історико-культурної спадщини України і проблеми їх використання... – С.71.

організації повернення в Україну в оригіналах чи копіях. Відносно другої та третьої категорій джерел згідно норм міжнародного права та архівного законодавства неможливо ставити питання про реституцію, натомість необхідно проводити цілеспрямовану роботу з метою введення їх до наукового та суспільного обігу шляхом вивчення, описування, створення електронних каталогів та баз даних, використання у наукових працях та публікації.

П.Сохань запропонував також класифікаційну схему матеріалів зарубіжної україніки «доби визвольних змагань», в основу якої покладено принцип офіційного (архіви різних політичних організацій, партій, культурно-освітніх та інших установ) та особового походження документів (особові архіви діячів)¹. Питань типології та класифікації комплексів зарубіжної архівної україніки торкався у своїх працях та виступах на наукових конференціях й Г.В.Боряк².

Узагальнюючи запропоновані у сучасній науковій та навчальній літературі класифікаційні схеми поділу матеріалів «українського» комплексу зарубіжної україніки, відзначимо, що основу архівних колекцій української еміграції міжвоєнного періоду складала наступні категорії документів:

1) офіційні документи українських урядових установ (Української Центральної Ради, Української Держави гетьмана П.Скоропадського, Директорії УНР, Уряду ЗУНР), які були вивезені з українських теренів урядовцями та приватними особами;

2) дипломатичні та інші офіційні матеріали, які були створені за кордоном українськими дипломатичними місіями та представництвами;

3) документи українських військових частин та з'єднань або українські складники документації австрійської, польської, російської армій (зокрема, архіви Дієвої Армії УНР, Головного управління Генерального штабу Армії УНР, Українських січових стрільців, Української Галицької Армії та ін.);

---

¹ Сохань П. Зарубіжні джерела з історико-культурної спадщини України і проблеми їх використання... – С.74.

² Боряк Г. В. Зарубіжні архіви та зарубіжна архівна україніка // Архівознавство... – С. 105–130.

4) особисті документи та матеріали українських емігрантів, вивезені ними за кордон (останні нерідко включали документацію державних установ та інституцій, громадських організацій, політичних партій);

5) колекції історичних документів, які були вивезені з України емігрантами;

б) документи, створені за кордоном внаслідок діяльності українських емігрантських інституцій, організацій, табірних громад та окремих осіб;

7) колекції українських архівних матеріалів, створені за кордоном, або українські складники інших зібрань.

Автор поділяє висловлену П.К.Грімстед думку про необхідність розв'язання спірних «архівних» претензій між різними країнами у відповідності до «міжнародних професійних стандартів та архівної практики»¹. Найоптимальніший спосіб вирішення конфліктних питань щодо архівних матеріалів полягає в організації обміну мікрофотокопіями великих документальних комплексів. Проте тільки цим не можна розв'язати всі проблеми, оскільки окремі з них знаходяться у політичній та ідеологічній площинах, а також обумовлені фінансовими та технічними труднощами (нестачею коштів на придбання, переміщення та опрацювання великих документальних комплексів або неможливістю відтворення пошкоджених часом документів та їх фрагментів). Крім того, необхідно застосовувати різні підходи щодо визначення правового статусу архівних матеріалів, які були створені на українських землях, а згодом вивезені за кордон, та документів, що були створені українськими установами, товариствами, організаціями та окремими особами в еміграції або придбані ними на законних підставах. Стосовно останньої категорії документів слід відзначити, що вони захищені законодавством про приватну власність та культурні цінності тих країн, в яких вони виникли чи перебувають сьогодні. Незважаючи на те, що вони мають важливе значення для української історії та культури, їх необхідно розглядати

---

¹ Грімстед П. К. Зарубежная архивная Россия и Советика... – С.22.

як «документи іноземного походження, що підлягають законам країни, де вони виникли»¹.

Згідно із Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи», держава вживає заходів для поповнення Національного архівного фонду документами культурної спадщини України, що знаходяться за кордоном, та документами іноземного походження, що стосуються історії України, у пріоритетному порядку фінансує їх виявлення, взяття на облік, повернення, придбання або відтворення у копіях. Централізований облік зазначених документів ведеться у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства.

Згідно з Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. (№ 1068 – XIV), культурні цінності, що перебувають за межами України на законних підставах, можуть бути повернуті шляхом укладення договору купівлі-продажу з власником культурних цінностей, обміну їх на взаємовигідних засадах або отримання у дарунок (стаття 4 першого розділу)². Громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які сприяють поверненню культурних цінностей в Україну, можуть бути заохочені відповідно до законодавства України. За згодою особи, яка подарувала Україні культурні цінності, при їх атрибуції та експонуванні зазначається ім'я дарувальника (стаття 7 першого розділу).

Проблеми виявлення, реєстрації та вивчення зарубіжної архівної україніки знайшли відображення у рішеннях колегії Держкомархіву України «Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України» (2001 р.), «Про підготовку основних засад міжвідомчої програми «Архівна спадщина української еміграції та діаспори ХХ ст.» (2002 р.), «Про виявлення зарубіжної

---

¹ Архівознавство... – С.122.

² Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. (№ 1068 – XIV) // Голос України. – 1999. – 2 листопада.

архівної україніки державними архівними установами» (2006 р.). За участю Українського науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства було розроблено Концепцію створення та функціонування Національного реєстру «Архівна україніка», схвалену колегією Держкомархіву України 14 серпня 2007 р., та галузеву програму «Архівна україніка», схвалену Нормативно-методичною комісією Держкомархіву України 22 травня 2008 р.¹

Понятійно-категоріальний апарат дисертаційного дослідження ґрунтується на вивченні, узагальненні та застосуванні понять і термінів, які сьогодні набули поширення в українській та зарубіжній історичній, енциклопедичній та спеціальній архівознавчій літературі². Стислий перелік базових термінів, використаних у дослідженні, включає наступні:

Архів – спеціалізована установа (структурний підрозділ), призначена для забезпечення потреб суспільства у ретроспективній документній інформації, що організує зберігання архівних документів та користування ними.

Архів-музей – архівна установа, яка виконує функції архіву та музею; організаційна структура даного типу установи включає окремі відділи (підрозділи), призначені для організації збирання, зберігання та використання речових, писемних та зображальних джерел.

Архівні центри української еміграції – установи, створені представниками української політичної еміграції за кордоном з метою збирання, зберігання та опрацювання пам'яток національної історії, зокрема визвольної боротьби українського народу за державність та незалежність.

Архівна колекція – сукупність окремих, поєднаних за однією або кількома ознаками документів, що утворилися у процесі діяльності різних фондоутворювачів.

---

¹ Див.: Матяш І. Галузева програма «Архівна україніка» / Ірина Матяш // Студії з архівної справи та документознавства. – 2008. – Т. 16. – С. 29–32.

² Див. зокрема: Архівістика : термінолог. словник / К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова та ін. – К., 1998; Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2732: 2004. – Чин. Від 01.07.2005 / С. Кулешов (кер. розробки) та ін. – К.: Держспоживстандарт України, 2005.

Архівний фонд – 1) комплекс архівних документів, історично або логічно пов'язаних між собою, що утворилися в результаті діяльності певної установи або особи; 2) основний підрозділ класифікації архівних документів на рівні незалежного цілого, що має одного фондоутворювача.

Особовий архівний фонд – архівний фонд особового походження, що утворився в результаті життя та діяльності однієї особи.

Фондоутворювач – установа або особа (сім'я, рід), у процесі діяльності яких утворився документальний фонд.

Празький український архів – умовна назва, яка використовується в архівознавстві для узагальнюючого визначення архівних центрів (установ) – Українського національного музею-архіву, Музею визвольної боротьби України та Українського історичного кабінету, які були засновані у Празі в міжвоєнний період з ініціативи та за участю представників української еміграції.

Депоноване зберігання – зберігання в архіві документів із збереженням права власності на них за депозитором на основі угоди між архівом та їхнім власником.

Засекречування документів – обмеження доступу до документів, що містять таємну інформацію.

Принцип пертиненції – принцип об'єднання архівних документів у групи відповідно до предметних ознак.

Принцип походження (провенієнціпринцип) – принцип організації архівних фондів, що потребує врахування генетичних зв'язків документів з фондоутворювачем.

Неподільність архівного фонду – основне правило організації архівних документів, що випливає з принципу походження і потребує, щоб архівний фонд був збережений у своїй цілісності без поділу, вилучення або приєднання документів для забезпечення його автентичності та інформаційної цінності.

Реконструкція архівного фонду – відновлення основного змісту частково або повністю втраченого архівного фонду в його первісному або близькому до первісного вигляді за допомогою ідеального опису.

Реституція архівів – повернення однією державою іншій незаконно привласнених архівних документів.

Дисертаційне дослідження ґрунтується на загальнонаукових принципах об'єктивності, комплексності та системності. Під час написання роботи було застосовано загальнонаукові (аналітичний, синтетичний, логічний), загальноісторичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, типологічний, ретроспективний) методи дослідження, а також спеціальні джерелознавчі методи – джерелознавчої критики, евристичний, текстологічний.

У процесі роботи над виявленням джерел застосовувалися методи бібліографічної та архівної евристики, які передбачали поетапне опрацювання опублікованих та архівних каталогів, путівників, переліків, покажчиків, описів з метою пошуку, виявлення та відбору необхідної сукупності джерел для дослідження поставленої проблеми і одержання достовірних результатів. У цьому контексті особлива увага була приділена ознайомленню з путівниками та каталогами українських та зарубіжних архівних установ, в яких перебувають на зберіганні матеріали з історії української міжвоєнної еміграції (передусім ЦДАВО України, ЦДАГО України, Державного архіву Російської Федерації, Російської державного військового архіву, Національного архіву в Празі та ін.). Крім того, було опрацьовано видані українськими та зарубіжними архівними й науковими інституціями переліки зарубіжної архівної україніки, які дали змогу встановити локалізацію зберігання архівних колекцій еміграції та приступити до перегляду та вивчення архівних фондів.

На другому етапі дослідження важливу роль відіграли історико-генетичний та історико-хронологічний методи. Історія створення українських архівних інституцій (центрів) за кордоном вивчалась у нерозривному зв'язку з загальноісторичними процесами, які були обумовлені поразкою визвольних змагань українського народу та формуванням великої хвилі української

політичної еміграції в Європі. Історико-генетичний метод дозволив розглядати ці процеси у контексті причинно-наслідкових зв'язків, встановити витoki цього явища, з'ясувати причини вивезення урядових та особових архівних колекцій з українських теренів, їх переміщення до європейських країн, в яких сформувалися осідки української еміграції (передусім Польщі, Чехо-Словаччини, Австрії, Франції).

З метою відтворення цілісної історії створення та функціонування українських архівних осередків в еміграції було проведено комплексний аналіз документів, які відклалися у фондах цих установ і сьогодні зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах. Історико-хронологічний метод застосовувався у ході реконструкції історії виникнення кожного з осередків та періодизації його діяльності.

Історико-порівняльний метод було використано при аналізі та співставленні статутних документів, програм діяльності осередків, протоколів, звітів, угод з метою виявлення спільних та відмінних рис в установчих документах та прийомах ведення поточної документації різних архівних установ. Паралельно з цим застосовувались методи джерелознавчої критики з метою вивчення історії текстів документів, обставин їх створення, появи різних редакцій та варіантів. Важливе місце у роботі посіло здійснення порівняльного аналізу політико-правових аспектів функціонування архівних центрів у країнах перебування української еміграції, а також ставлення представників різних політичних угруповань до діяльності тих чи інших осередків.

Третій етап дослідження полягав у реконструкції складу документальних колекцій, які були зібрані представниками української еміграції в європейських архівних осередках, встановленні джерельної цінності представлених в них документів та визначенні їх інформативного потенціалу для вивчення різних аспектів української суспільно-політичної, соціально-економічної та культурної історії. В результаті переміщень, які зазнали ці колекції під час Другої світової війни та у повоєнний період, робота з їх реконструкції ускладнювалась значною розпорошеністю фондів. Зокрема, архівні матеріали із

зібрання Музею визвольної боротьби України в Празі сьогодні зберігаються у фондах ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного, Національному архіві та Слов'янській бібліотеці у Празі; архівні матеріали із зібрання Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі перебувають сьогодні у фондах Російського державного військового архіву, Державного архіву Російської Федерації, а також частково у ЦДАВО України. Таким чином, з метою реконструкції складу міжвоєнних архівних колекцій проводилось комплексне джерелознавче вивчення діловодної документації досліджуваних установ, яка включала звіти про діяльність, угоди про передачу документів на постійне та депозитне зберігання, інвентарні книги обліку, описи документів. Інформація, почерпнута з архівних джерел, співставлялась і доповнювалась даними, виявленими під час опрацювання періодичної преси, зокрема повідомлень про нові надходження на сторінках «Вістей МВБУ», «Тризубу» та інших періодичних органів. Комбіноване застосування хронологічного та статистичного методів дозволило простежити динаміку надходжень документів до архівних фондів у різні роки.

Здобуті у процесі джерелознавчого аналізу знання про склад фондів українських архівних центрів міжвоєнного періоду, хронологічні та географічні межі представлених у них документів, їх типологію, видову та тематичну специфіку, завдяки застосуванню методу джерелознавчого синтезу були інтегровані у цілісну джерельну базу, що дало можливість оцінити весь комплекс джерел, отримати необхідну сукупність фактів для формулювання аргументованих висновків.

РОЗДІЛ 2

ЗАСНУВАННЯ АРХІВНИХ ЦЕНТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ У ПОЛЬЩІ

2.1. Передумови виникнення українських архівних центрів за кордоном

На початку 1920-х років значення одного з важливих осередків української політичної еміграції набула Польща, оскільки на її терени переніс свою діяльність Державний центр УНР в екзилі на чолі з Головою Директорії УНР С.Петлюрою, а військові частини Армії УНР були інтерновані у польських таборах¹. До Польщі виїхала значна частина українських урядовців, політичних та військових діячів, науковців, які вивезли з собою приватну документацію, а також частково документи тих інституцій і установ, в яких вони працювали. Загалом на теренах Польщі у цей час опинилося близько 30 тисяч українських політичних емігрантів, серед яких значний відсоток становили військові та інтелігенція.

Уряду УНР та його міністерствам вдалося вивезти до Польщі значний комплекс державної документації; великий масив матеріалів військових установ знаходився у розпорядженні Військового міністерства та Генштабу Армії УНР. Еміграційний уряд намагався продовжити роботу зі збирання та збереження документальних свідчень визвольної боротьби українського народу, яка була започаткована ще на українських теренах. Окремі збірки документів вдалося вивезти з Києва. Зокрема, наприкінці січня 1919 р. у зв'язку зі зміною військово-політичної ситуації, обумовленою наступом більшовиків на українську столицю,

---

¹ Див.: Троцинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище... – С.20–23, 62–98; Лівіцький М. А. Державний центр УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М. А. Лівіцький. – Мюнхен, Філадельфія, 1984. – 72 с.; Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена : Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.) / Ігор Срібняк. – К., Філадельфія, 1997 – 187 с.

було прийнято рішення про відрядження віце-директора Державного військово-історичного музею М.Обідного з частиною пам'яток до Вінниці¹. Невдовзі М.Обідний виїхав до Галичини, де організував збирання військово-історичних матеріалів – відозв, фотографій, щоденників бойових подій.

Ситуацію ускладнювало те, що Директорія УНР у цей час не контролювала переважну більшість українських земель, які були окуповані більшовицькими, білогвардійськими та польськими військами. Частина урядових структур УНР перебувала у Кам'янці, куди також були вивезені й архівні матеріали українських установ. На жаль, умови їх зберігання були вкрай незадовільними, що призводило до нищення та втрати цінних свідчень визвольної боротьби. Як згадував М.Обідний, «в Кам'янці всі склепи були заповнені архівними матеріалами. Та найбільше архівів загинуло на паперовій фабриці Коцебу (за Кам'янцем), куди вивозилися архіви цілими фірами для переробки на сирівець»².

22 серпня 1919 р. діячі української культури надіслали звернення до голови Ради народних міністрів, голови Трудового конгресу та міністра народної освіти УНР, в якому висловлювали свою глибоку стурбованість нищенням пам'яток старовини і культури та підкреслювали загальнодержавне значення справи їх охорони³. Через тиждень – 30 серпня 1919 р. – при Міністерстві народної освіти було створено Архівну комісію на чолі з П.Клименком, на яку покладалось здійснення централізованого керівництва охороною архівів та музеїв⁴.

Одним з досягнень українських діячів у галузі охорони пам'яток цього періоду стало видання у листопаді 1919 р. у Кам'янці першого числа часопису «Українська старовина», на сторінках якого було опубліковано статті

---

¹ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.10, арк.33зв.

² Там само, арк.34.

³ Звернення представників інтелігенції до уряду щодо державних заходів проти нищення пам'яток старовини // Пам'ятки. – К., 1998. – Т. 1. – С.127–128.

⁴ Матяш І. Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років / І. Б. Матяш. – К. : УНДІАСД, 2000. – С.95–96.

О.Благодіра, П.Клименка, Л.Биковського, О.Назарука, які торкалися проблем зберігання історичних пам'яток.¹ У статті «Військово-архівна справа на Україні» М.Обідним вперше було порушене питання про необхідність вивезення найцінніших українських пам'яток за кордон з метою їх збереження. «Треба бодай в якійсь нейтральній державі, – писав М.Обідний, – вибрати місце для переховування найцінніших військових, а також політичних українських документів»².

Велику роль у справі охорони українських пам'яток відіграв головноуповноважений Уряду УНР на Поділлі, ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету І.Огієнко. За його ініціативою регулярно проводилися спеціальні наради, на яких обговорювалися нагальні проблеми збереження документальних збірок та запобігання нищенню архівів³. І.Огієнко намагався організувати опіку над архівами різних урядових інституцій, які були залишені ними в університетських приміщеннях під час евакуації з Кам'янця.

Підписання міждержавної угоди між УНР та Польщею у квітні 1920 р. стабілізувало становище Уряду та дозволило активізувати заходи із збирання історичних пам'яток про визвольну боротьбу українського народу. У травні 1920 р. у Києві була створена Комісія з охорони пам'яток старовини та мистецтва на чолі із М.Біляшівським, до складу якої увійшли відомі українські діячі культури (зокрема, Д.Щербаківський, Ф.Ернст, О.Благодір), а також представники від польських урядових та військових установ. Серед питань, які розглядалися на засіданнях комісії, була доля польських архівів та пам'яток, вивезених російською владою з теренів Польщі. Результатом спільних засідань стало досягнення домовленості про передачу Польщі всіх речей, які

---

¹ Див.: Матяш І. Б. Українська архівна періодика 1920 – 1930-х рр.. : історія, бібліографія, бібліометрія / І. Б. Матяш. – К., 1999. – С.12–24.

² Обідний М. Військово-архівна справа на Україні // Українська старовина. – Кам'янець, 1919. – Ч.1. – С.3

³ Див.: Ляхоцький В. Тільки книжка принесе волю українському народові...: Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / В. Ляхоцький. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2000. – С.225–248.

знаходились на території України і являли для польської сторони історико-культурну цінність. У свою чергу Польща зобов'язувалась повернути всі історичні та мистецькі цінності, які належали Україні. Про домовленість було поінформовано польський уряд, після чого комісія приступила до укладання реєстрів пам'яток, які мали бути передані до Польщі. Однак відступ військ Директорії з Києва не дав можливості закінчити цю роботу¹.

Попри перманентні військові дії Уряд УНР віднайшов можливості для продовження роботи зі збереження найцінніших документів з історії визвольних змагань. На початку липня 1920 р. у структурі Генерального штабу Армії УНР було створено Військово-історичний відділ на чолі з М.Обідним, який намагався привернути увагу вищих військових посадовців до проблеми охорони українських пам'яток своїми численними зверненнями. Так, у доповідній записці від 20 липня 1920 р. на ім'я начальника Головного управління Генерального штабу генерал-хорунжого В.Сінклера він наводив низку прикладів масового нищення документації військових частин та наголошував на необхідності вживання рішучих заходів задля припинення цього явища. М.Обідний пропонував утворити тимчасову комісію з числа представників Військово-історичного відділу «для перегляду діл всіх штабів та установ, поклавши в основу завдань комісії вилучення важливих з історичного боку документів чи діл і передачу їх до Військово-історичного відділу, замінюючи взяті оригінали копіями»².

Звернення було підтримане В.Сінклером, який 21 липня звернувся з рапортом до військового міністра, в якому, констатує факт нищення значної частини важливих історичних документів внаслідок військових дій, наголосив на необхідності передачі матеріалів до Військово-історичного відділу³. 27 липня 1920 р. було підписано наказ Головної команди Військ УНР, згідно до якого при штабах дивізій створювалися воєнно-історичні відділи, на які

---

¹ ЦДАВО України, ф.3696, оп.2, спр.341, арк.6.

² Там само, ф.1078, оп.2, спр.129, арк.2–3.

³ Там само, арк.4-4зв.

покладалося завдання збирання матеріалів з їх подальшою передачею до Воєнно-історичного відділу ГУГШ. 5 серпня військовий міністр В.Сальський підписав наказ, яким зобов'язав командування окремих частин та військових установ Армії УНР утворити комісії для перегляду та здійснення експертизи цінності архівних матеріалів¹. Аналогічний наказ було видано 9 серпня того ж року й по ГУГШ².

Разом з тим командування Армії УНР усвідомлювало, що одні лише адміністративні заходи у справі збирання історичних пам'яток будуть не ефективними, якщо не залучити до цієї справи ширше коло українських вояків. З цією метою на початку серпня 1920 р. було засновано Українське військово-історичне товариство (УВІТ), яке розгорнуло свою діяльність у м. Ряшеві (згодом – у Ченстохові та Тарнові)³. 5 серпня 1920 р. військовий міністр В.Сальський затвердив статут товариства, на яке покладалось завдання збирання та вивчення військово-історичних матеріалів, а також влаштування книгозбірень, музеїв та архівів⁴. У першому параграфі статуту зазначалося, що «Українське військово-історичне товариство має на меті досліджувати рідну історію і особливо її галузь – військову історію, а для цього збирає найрізноманітніші військово-історичні матеріали, що торкаються як минулих часів, так і сучасної боротьби за визволення України, а саме: різні писані й друковані документи, малюнки, світлини, предмети матеріальної культури, пам'ятки старовини і т.п., для чого улаштовує книгозбірні, музеї та архіви, видає праці дослідників військової історії та збірники документів і пам'яток, напрями, програми, заклики, а для заохочення громадянства й поширення серед нього знання і любові до рідної історії улаштовує лекції, курси, наукові екскурсії, розкопки, урочисті свята, вечірки, вистави і т. ін.»⁵. Важливе

---

¹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.1, спр.129, арк.10.

² Там само, арк.16–17.

³ Див.: Кисіль З.Р. Українське воєнно-історичне товариство (1920–1939) / З. Р. Кисіль // Український історичний журнал. – 2001. – № 2. – С.100–112.

⁴ ЦДАВО України, ф.3670, оп.1, спр.1, арк.25.

⁵ Там само, ф.3179, оп.1, спр.10, арк.27.

положення (з огляду на специфіку функціонування Уряду УНР) було сформульоване у другому параграфі статуту, в якому зазначалося, що діяльність товариства поширюється на Україну та за її межі, а «постійним місцем перебування товариства і його центральних закладів є місце перебування Уряду УНР чи взагалі культурний центр, найбільш сприяючий праці товариства»¹.

На перших загальних зборах УВІТ, які відбулися у м. Ряшеві 25 серпня 1920 р. було створено три секції: відродження України, старовини та редакційно-видавничу. Головою управи товариства було обрано полковника М.Капустянського, секретарем – М.Обідного. Усвідомлюючи, що пам'яткоохоронна діяльність може бути ефективною лише за умови фінансового забезпечення з боку держави, 14 вересня 1920 р. було укладено «Видатковий розпис по Військово-історичному відділу ГУГШ на вересень-грудень 1920 р.». У цьому документі пропонувалося виділити 400 тис. гривень на «утримання тимчасових архівів та музеїв», які мали створюватися при академіях, університетах, наукових товариствах як в Україні, так і за кордоном з метою збереження важливих історичних документів та архівних матеріалів. Ще 200 тис. гривень було запропоновано виділити на організацію перевезення історичних матеріалів з військових частин до тимчасових архівів. Найбільша стаття видатків – 600 тис. гривень – передбачалась на організацію наукових експедицій за кордоном для розшуку, реєстрації й описування пам'яток старовини та історії².

4 жовтня 1920 р. на других загальних зборах УВІТ у Ряшеві було вперше піднесено питання про створення військово-історичного архіву. Як відзначалося у протоколі зборів, було «визнано необхідним в найскорший термін утворити при військово-історичному відділі Генерального штабу військово-історичний архів, куди мусять бути передані всі історичні матеріали для упорядкування і

---

¹ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.10, арк.27зв.

² Там само, ф.1078, оп.2, спр.135, арк.3-4зв.

схоронення», а також була ухвалена пропозиція полковника В.Сальського організувати збереження історичних матеріалів за кордоном¹.

Незважаючи на надзвичайно складну політичну ситуацію, 3 листопада 1920 р. С.Петлюра підписав наказ Головної Команди Військ УНР про заходи щодо збирання та збереження документів, матеріалів та особистих речей вояків, що мали історичну цінність. У наказі зазначалося, що в різних місцях на терені України (Кам'янці-Подільському, Проскурові, Могилеві, Вінниці, Житомирі, Одесі) було залишено значну кількість документів та матеріалів військових частин та з'єднань Південно-Західного та Румунського фронтів, які наприкінці 1917 р. об'єдналися в єдиний Український фронт. За цим наказом С.Петлюри відповідальність за збереження цих документів покладалась на військових начальників та повітових комендантів, які зобов'язувалися протягом трьох тижнів організувати реєстрацію документів, їх перевезення до одного помешкання для тимчасового переховування. Вони також мали повідомити Військово-історичний відділ ГУГШ про стан, кількість та місце знаходження документів².

Однак цей наказ так і не був виконаний з огляду на несприятливу ситуацію на фронті. небезпека захоплення більшовиками українських музейних та архівних матеріалів набувала все більш загрозливих масштабів. 17 листопада 1920 р. військовий міністр Уряду УНР видав розпорядження про підготовку його відомства до евакуації з Кам'янця, причому за браком належної кількості транспортних засобів дозволялося вивезти лише необхідне листування, цінне державне та приватне майно. Попри швидкий наступ більшовицьких військ, все ж таки вдалося організувати вивезення значної частини документації військових установ та частин Армії УНР.

---

¹ ЦДАВО України, ф.3670, оп.1, спр.2, арк.3–3зв.

² Там само, ф.1078, оп.2, спр.129, арк.19-19зв. Текст наказу опубліковано у збірнику: Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи / упор. В. Сергійчук. – К., 2006. – Т. IV. – С.515–516.

21 листопада 1920 р. Армія УНР відступила за р. Збруч на територію, яка у цей час контролювалася Польщею. Разом із військовими частинами та державними установами на теренах Польщі опинилась значна кількість їх поточного діловодства. За межі України були вивезені численні документи політичного та військового характеру, а також приватні архівні збірки, що поставило на порядок денний необхідність організації їх збирання та збереження. За свідченнями М. Обідного, наприкінці 1920 р. вся Польща була «залита українськими архівами і іншими пам'ятками, привезеними українською еміграцією», які гинули стихійно, особливо архіви, що потрапляли до крамниць на обгортку або до приватних польських зібрань¹.

Переважна більшість цивільних громадян УНР була скупчена у Тарнові та Ченстохові, а українське вояцтво утримувалося у таборах інтернованих. За різними даними у Польщі в цей час перебувало від 37 до 43 тис. українських громадян, і тільки за умови згуртування всього свідомого українства під гаслами боротьби за відновлення національної незалежності можна було запобігти дезінтеграції українських державницьких сил. З цією метою Державний центр УНР в екзилі вдався до скликання Ради Республіки, яка розпочала свою роботу з дозволу польської влади у Тарнові 4 січня 1921 р. Йдучи на це, Варшава демонструвала вірність власним союзницьким зобов'язанням перед УНР; більше того – польський уряд не виключав можливості нового збройного зіткнення з більшовиками, і відтак сподівався використати інтерновану Армію УНР проти «червоної» Росії. В силу цього державні установи і міністерства УНР цілком легально перебували у Тарнові, займаючи найбільший міський готель «Брістоль»².

---

¹ ЦДАВО України, ф.3504, оп.1, спр.4, арк.55.

² Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище... – С.20–21; Самійленко І.М. Перший етап Державного Центру УНР в екзилі (1920–1948) / І. М. Самійленко // Державний Центр Української Народньої Республіки в екзині : статті і матеріали. – Філядельфія; К. ; Вашингтон, 1993. – С.64–74.

Однак легальна діяльність Державного центру УНР і Ради Республіки в Польщі тривала недовго. Після підписання у березні 1921 р. у Ризі польсько-радянського мирного договору, Уряд УНР автоматично втратив свій офіційний статус внаслідок заборони перебування на теренах Польщі всіх антирадянських організацій та збройних формувань. Державні установи УНР змушені були перейти на напівлегальне становище, а офіційне представництво інтересів української еміграції перед польською владою перебрав на себе створений у червні 1921 р. формально аполітичний Український центральний комітет (УЦК)¹. Проте декларування польськими офіційними колами зміни свого офіційного ставлення до Державного центру УНР в екзилі не означало необхідності видалення останнього поза межі Польщі. Уряд УНР і надалі залишався у Тарнові. Це мало надзвичайно важливе значення як для відстоювання інтересів України на міжнародній арені, так і для згуртування всієї української еміграції.

Одним з напрямків діяльності Уряду і зокрема його Військового міністерства в еміграції стала організація збирання та збереження історичних пам'яток визвольної боротьби українського народу. Ця робота набувала особливої ваги та значення, оскільки у цей час за межами України опинилась значна кількість документів та історичних пам'яток, зокрема, документи державних установ та особові колекції, які були вивезені урядовцями, громадськими діячами та науковцями; документи дипломатичних місій УНР, ЗУНР та Української Держави, що діяли в різних країнах світу; документи, що утворилися під час функціонування таборів полонених та інтернованих вояків-українців у країнах Центральної та Західної Європи. Згодом до них долучився величезний комплекс матеріалів численних громадсько-політичних, культурних, освітніх і наукових інституцій та організацій української еміграції. Задля їх збереження необхідно було заснувати закордонний архівний центр загальнонаціонального значення.

---

¹ Докл. див.: Wyszka E. *Emigracja ukraińska w Polsce. 1920–1939* / Emilian Wyszka. – Toruń : Wydawnictwo MADO, 2004. – 752 s.

2.2. Заснування та діяльність Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР у Тарнові

У січні 1921 р. у Польщі було відновлено діяльність Військово-історичної управи, яку очолив полковник В.Сигарів, та Військово-історичного відділу на чолі з М.Обідним. В одній з доповідних записок В.Сигаріва командуванню армії були сформульовані конкретні пропозиції щодо реорганізації воєнно-історичної роботи в умовах інтернування. Насамперед було запропоновано призначити до кожного табору представника ГУГШ, на якого покладалися обов'язки збирання історичних матеріалів. Командири дивізій та окремих частин армії у короткий термін мали подати інформацію про стан документації після закінчення бойових дій, призначити відповідальних старшин для організації упорядкування архівів, укладання описів документів, журналів бойових дій, збирання матеріалів для написання історій частин¹.

Ініціативу В.Сигаріва щодо організації збереження документів армії в умовах інтернування підтримав його наступник на посаді начальника Військово-історичної управи підполковник Б.Снігірьов. У своєму рапорті на ім'я другого генерал-квартирмейстера від 29 січня того ж року Б.Снігірьов окреслив першочергові завдання у справі збереження архівів військових частин та інституцій Армії УНР: 1) організація роботи із впорядкування архівів, призначення відповідних за це старшин; 2) перевірка всього зібраного на місцях; 3) реєстрація пам'яток та складання їх описів; 4) термінове виявлення найбільш цінних документів; 5) встановлення кількості, складу та місця знаходження архівів, що були залишені під час евакуації, та взяття їх на облік².

Однак задля реалізації цих завдань було необхідно заснувати установу зі спеціально підібраним штатом співробітників, обізнаних зі специфікою військово-історичної та архівної справи. Проблема загострювалася як відсутністю відповідних фахівців, так і вкрай обмеженими джерелами

¹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.1, спр.129, арк.28–29.

² Там само, оп.2, спр.130, арк.8–9.

фінансування. Тим не менш 15 березня 1921 р. на загальних зборах УВІТ було порушено питання про створення «Походного військово-історичного архіву». Секції «Відродження» було доручено у двотижневий термін розробити і надіслати до Управи УВІТ проект положення та штати архіву.

14 квітня 1921 р. М.Обідним було укладено доповідну записку на ім'я начальника Військово-історичної управи Генштабу про необхідність заснування військово-історичного архіву. «Кожна година переживаємого нами часу є сторінка історії, кожний день – книга, – наголошувалося у цьому зверненні. – Всякий папір про визвольну боротьбу української нації від універсала до звичайного листування має історичну вартість; тому все, що зв'язано з нашою історією, мусить бути зібрано, упорядковано і схоронено як це робиться у всіх культурних націях, у всіх державах. З огляду на те, що весь час відродження України не зверталось належної уваги на справу історичну взагалі та військово-історичну зокрема, сьогодні ми стоїмо перед страшною катастрофою – все потверджуюче великі змагання і боротьбу української нації за свою незалежність знищено навіки [...] Сьогодні перед нами стоїть в повний зріст болюча справа утворення Військово-Історичного Архіву»¹.

Проект тимчасового штату архіву передбачав виділення для його фінансування 40 тис. марок польських, які мали бути використані для оренди та обладнання відповідного помешкання. Пропонувалося «до повернення Української Влади до Києва, чи іншого постійного місця столиці», тимчасово розмістити державні архівні колекції у приміщеннях Наукового товариства ім. Шевченка у Львові².

Ініціативу заснування військово-історичного архіву підтримало вище військове керівництво УНР. Місцем тимчасового розташування архіву було визначено Львів; його штат встановлювався у складі шести осіб. Головними напрямками діяльності архіву визначалися: а) збирання урядових та військових документів, а також матеріалів приватних осіб; б) організація їх зберігання;

---

¹ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.10, арк.1.

² Там само, арк.4.

в) інформаційно-довідкова робота. Через нестабільність тодішньої політичної ситуації окремі важливі документи планувалось зберігати у Львові тільки у копіях, а їх оригінали мали бути переправлені до українських дипломатичних місій у нейтральних країнах.¹

2 липня 1921 р. в. о. військового міністра генерал-хорунжий М.Безручко та в. о. начальника Генштабу Армії УНР генерал-хорунжий В.Сальський підписали наказ про створення при Військово-історичній управі Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР (ГВІМА). Начальником ГВІМА було призначено М.Обідного, діловодом – Й.Уланівського; інші посади так і не були заміщені впродовж всього часу існування музею-архіву через недостатність фінансування. Незважаючи на те, що діяльність ГВІМА планувалося розгорнути у Львові, з огляду на політичну ситуацію було прийнято рішення залишити його у Тарнові, де у той час перебував Уряд УНР в екзилі.

25 серпня 1921 р. Головним Отаманом С.Петлюрою було підписано наказ Головної команди військ УНР, в якому наголошувалося на тому, що «ні одна історична пам'ятка визволення України не може бути власністю поодиноких осіб, інституцій чи частин військ, бо то є власність усієї української нації, а те, що належить всім, повинно і використовуватися всіма». У наказі відзначалося, що надалі не може тривати перевезення матеріалів частинами військ та іншими інституціями, що загрожує їх збереженню.

Цим наказом було на державному рівні покладено початок комплектуванню збірок новоутвореного архіву. Згідно до наказу всі частини військ, штаби та установи армії зобов'язувалися «передати на схоронення до Головного військово-історичного музею-архіву всі історичні матеріали: накази в оригіналах (коли втрачені, то в копіях), історії частин військ, денники бойових подій, мапи, диспозиції, реляції і інші документи та рукописи і друки, згідно окремої інструкції музею-архіву, а також речі музейного характеру:

---

¹ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.10, арк.14–14зв.

прапори, печатки, фотографії, малюнки і інші при окремих реєстрах та по необхідному упорядкуванню»¹. Було встановлено навіть точний термін передачі матеріалів – до 15 вересня. У тих випадках, якщо ці документи були потрібні для опрацювання історії частин, їх дозволялося затримати на деякий час з дозволу Військового міністерства. Однак надалі всі військові підрозділи мали передавати до архіву свої матеріали не пізніше 15-го числа наступного місяця.

Організація збирання історичних матеріалів та документів поточного діловодства військових частин мала важливе значення, оскільки під час інтернування самі підрозділи не могли забезпечити їх належного зберігання, що часто призводило до втрати цінних джерел. Проте, на жаль, значною мірою цей наказ через політичну та фінансову кризу в Уряді так і не був реалізований на практиці.

Належним чином організувати зберігання та опрацювання цих матеріалів у Польщі на той час було неможливо. Начальник ГВІМА М.Обідний у своїх численних зверненнях до різних українських посадових осіб наголошував на тому, що якщо не вжити негайних заходів, то «майбутнім історикам доведеться писати не історію визволення України, а історію нищення пам'яток – джерел історії»². Так і не одержавши у Військовому міністерстві необхідних для розвитку архівної справи грошей, він звернувся безпосередньо до Голови Директорії С.Петлюри. У листі від 8 вересня 1921 р. М.Обідний буквально благав Головного Отамана як «щирого громадянина-патріота» виділити 20 тис. марок польських для «врятування історичних пам'яток з рук анархії»³.

Загалом у Польщі склалася несприятлива ситуація для функціонування українського архівного центру, планувалося навіть його переміщення з Гарнова до одного з таборів інтернованих українських військ у м. Каліші. Слід відзначити, що у випадку його реалізації, Державний центр фактично втрачав

---

¹ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.10, арк.37–37зв.

² Там само, спр.6, арк.31.

³ Там само, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.84–84зв.

можливість контролювати власні архіви, оскільки його юрисдикція на території табору була обмеженою. Першим потенційну небезпеку переміщення документів до Каліша усвідомив начальник ГВІМА. У своєму рапорті від 11 листопада 1921 р. він наполягав на недоцільності перевезення архіву з Тарнова до Каліша, що, за його словами, мало «відбитися вельми негативно на нашій національно-державній справі»¹. Обґрунтовуючи свою позицію, Обідний доводив, що, по-перше, табір є місцем ретельного та постійного контролю з боку польської влади; по-друге, саме перевезення документів безумовно негативно відіб'ється на цілісності колекцій; по-третє, це унеможливить подальше поповнення збірок, а також контакти з українськими організаціями та окремими особами як в Польщі, так і в інших європейських країнах; по-четверте, суттєво ускладнить процес збирання документальних свідчень діяльності Державного центру УНР.

Завдяки заходам М.Обідного та В.Петріва план перевезення матеріалів до Каліша не був на той час реалізований, але у травні наступного 1922 р. це питання знов постало на порядку денному, через що М.Обідному черговий раз довелось обстоювати його недоцільність у рапорті до полковника М.Садовського². Водночас військове керівництво продовжувало шукати можливості перенесення архівного центру з теренів Польщі до іншої, нейтральної, країни. Підтвердженням цього є рапорт начальника Генштабу генерала В.Куца військовому міністру від 17 грудня 1921 р., в якому він, констатуєчи брак необхідних умов для розміщення, систематизації та збереження документів, пропонував організувати їх перевезення для тимчасового зберігання до однієї з західноєвропейських країн³.

Однак, незважаючи на надзвичайно складні обставини діяльності, ГВІМА все ж таки продовжував комплектуватися документами та іншими цінними пам'ятками визвольної боротьби. Згідно до звітної документації, у фондах

---

¹ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.6, арк.34.

² Там само, арк.67–68.

³ Там само, ф.1078, оп.1, спр.194, арк.35.

ГВІМА було зібрано багато джерел з історії бойових дій Армії УНР та укладено їх описи. Крім того, було організовано роботу зі збирання відомостей про загиблих вояків, встановлено зв'язки з НТШ у Львові, редакціями українських часописів у Польщі та інших країнах з метою обміну друкованими виданнями, налагоджено контакти з українськими дипломатичними місіями та представництвами в різних країнах та одержано від них цінну інформацію та документи про перебування українців в Австрії, Чехо-Словаччині, Німеччині, Франції, Італії, Румунії та ін. країнах¹. Загалом за період з 2 липня 1921 р. по 1 січня 1922 р. до музею надійшло 2620 одиниць зберігання різних документів і матеріалів².

Важливим аспектом діяльності М.Обідного на посаді начальника ГВІМА було його намагання запровадити науковий підхід до організації архівної справи в умовах еміграції, спроба використання досвіду інших країн, про що свідчать листи до українських дипломатичних представництв з проханням зібрати та надіслати відомості про постановку «військово-історичної справи взагалі та музейно-архівної зокрема» в різних країнах світу³.

Крім того, ним було підготовлено та розіслано у жовтні 1921 р. типовий лист до українських дипломатичних місій у США, Великобританії, Франції, Італії, Швейцарії, Швеції, Бельгії, Чехо-Словаччині, Румунії та до посольств УНР в Австрії, Німеччині, Болгарії і Туреччині з проханням надіслати на адресу архіву (Тарнів, вул. Хищовська, 8) інформації: 1) про місця розташування українських колоній, таборів інтернованих і полонених (з зазначенням точних адрес та прізвищ представників, через яких можна було б нав'язати постійні зносини); 2) про українські гуртки, товариства, інституції, заклади (наукові,

---

¹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.1, спр.130, арк.15–16.

² Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)... – С.79.

³ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.7, арк.21–21зв., 22–22зв. та ін.

культурно-освітні, мистецькі та ін.) в різних країнах; 3) повний реєстр українських видавництв, бібліотек, періодичних видань¹.

Взимку 1921/1922 рр. через сильні морози та майже цілковиту відсутність фінансування становище ГВІМА значно погіршилося. 26 січня 1922 р. М.Обідний та Й.Уланівський склали акт огляду приміщення ГВІМА «у зв'язку з морозами та ненормальним опалюванням», в якому відзначалося, що упродовж січня Урядом УНР зовсім не відпускалося коштів на опалювання музею-архіву, внаслідок чого у помешканні стіни покрилися «сніговим наморознем», картини і мапи попримерзали до стін, а справи на столах і в скринях «перейнялися вогкістю»². Яскраво доповнюють цю картину спогади А.Животка про зустріч з М.Обідним «в першу зиму еміграції»: «На дворі страшений мороз. Забігаю до невеличкої кімнатки, набитої архівним і музейним матеріалом, а серед нього в незносному холоді, з опухшими від холоду руками [бачу] М.Обідного за їх розробкою і порядкуванням, також привітного, бадьорого, усміхненого, як колись було в Україні. Ледве міг витримати кілька хвилин, залишаючи його при праці далі, що провадив він її при цих умовах неухильно кожного дня, байдужий до зимна, до холоду і ін., чого не бракувало»³.

Проте, незважаючи на надзвичайно складну ситуацію, ГВІМА продовжував поволі комплектуватися матеріалами й у 1922 р. 29 квітня 1922 р. М.Обідний звернувся з рапортом до полковника М.Садовського, в якому наголошував на тому, що значна кількість документів, які передавалися на зберігання до ГВІМА, не мали дат і не були засвідчені підписами і печатками, а копії документів виконувалися блідими олівцями, з помітними пропусками слів та речень. Підкреслюючи цінність цих матеріалів як «джерел нашої історії», він наполягав на тому, щоби міністерство вжило необхідних заходів для

---

¹ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.7, арк.24–24зв.

² Там само, спр.6, арк.43.

³ Там само, ф.3866, оп.1, спр.48, арк.24.

«додержання сталих правил діловодства в частинах і установах військової офіції»¹.

Згідно «Опису справ Управління постачання окремої Кінної дивізії, які здаються до архіву-музею» від 22 серпня 1922 р. до архіву було передано фінансову документацію та офіційне листування дивізії (за нашими підрахунками – 41 справа, 2702 аркушів документів за 1920-1921 рр.)². За «Реєстром справ Штабу Окремої Кінної дивізії за 1920 і 1921 рр., зданих до музею-архіву» до архіву передавалась 21 справа (накази по групі інтернованих, загальне листування, справи старшин, урядовців дивізії, відомості про загиблих старшин, урядовців та козаків дивізії, листування командирів частин, справи про нагороди); загалом – 5757 аркушів документів (підрахунки автора)³.

У 1922 р. М.Обідний продовжував також збирати інформацію про життя та діяльність українських емігрантських осередків у різних країнах Європи. Серед зібраних ГВІМА матеріалів, що сьогодні зберігаються у ЦДАВО України, певний інтерес для вивчення історії української еміграції в Австрії становлять документи Українського громадського допомогового комітету в Австрії, надіслані до Тарнова у червні 1922 р. (статут комітету, відбитки його штемпелів, звіт про діяльність і список членів; відомості про кількість українців в Австрії, про українські організації з зазначенням їх адрес)⁴.

У червні 1922 р. сталися дві події, що значною мірою ускладнили поточну роботу музею-архіву. Спочатку ГВІМА втратив одного з двох своїх співробітників – архіваріуса-діловода Й.Уланівського, посада якого була ліквідована внаслідок скорочення штатів. А 30 червня того ж року домовласники помешкання, яке винаймав музей-архів, здійснили незаконну спробу відібрати орендовані ГВІМА приміщення. Через інертність урядових чинників судовий процес, розпочатий М.Обідним проти незаконних дій

---

¹ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.6, арк.65.

² Там само, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.81–81зв.

³ Там само, арк.82.

⁴ Там само, ф.3179, оп.1, спр.2, арк.8–21.

домовласників, розтягнувся майже на півроку. Лише 15 грудня 1922 р. Тарнівській окружний суд (Sąd Okręgowy) виніс вирок, згідно якого організатори розгрому ГВІМА – домовласники Пілати – були визнані винними та мали сплатити директору музею-архіву грошову компенсацію (74 250 м. п.) за нищення музейно-архівного майна, що стало за словами М.Обідного великим «моральним успіхом»¹.

Начальник ГВІМА постійно намагався привернути увагу політичного та військового керівництва Уряду УНР в екзилі до справи збереження історичних документів. З цією метою він неодноразово звертався з рапортами та доповідними записками до прем'єр-міністра А.Лівицького, військового міністра генерала В.Петріва, помічника начальника Генерального штабу Г.Янушевського, полковника В.Садовського, керуючого справами Міністерства освіти С.Сірополка та ін. 22 липня 1922 р. відбулася зустріч М.Обідного з Головним Отаманом С.Петлюрою, під час якої начальник ГВІМА доповів про пам'яткоохоронну та архівну діяльність, охарактеризував кількісний та якісний склад зібраних матеріалів, умови їх зберігання. Із записів у щоденнику М.Обідного випливає, що у розмові з ним С. Петлюра відзначав, що надає велике значення справі збирання та охорони національних пам'яток. Незважаючи на фінансові труднощі, Головний Отаман обіцяв переговорити з А.Лівицьким та виділити на її розвиток невеликі кошти. Крім того, С.Петлюра виявив зацікавлення станом збереження документів, можливостями опрацювання та використання окремих матеріалів у сучасних умовах, відзначивши, що хоч і вважає передчасним відкривати архів для наукового використання, проте визнає за доцільне підготувати до публікації окремі важливі документи з історії визвольної боротьби².

Однак, попри розуміння важливості пам'яткоохоронної та архівної справи Головою Директорії, Державний центр УНР в силу об'єктивних причин на цьому етапі не міг забезпечити фінансування ГВІМА навіть у мінімальному

---

¹ ЦДАВО України, ф.3504, оп.1, спр.10, арк.27.

² Там само, спр.1, арк.38–40.

обсязі. Чергова доповідна записка М.Обідного генерал-хорунжому В.Кущу, датована 20 листопада 1922 р., стала своєрідним маніфестом його багатолітньої пам'яткоохоронної діяльності¹. У цьому документі наголошувалося на великому історичному та культурному значенні музейних та архівних установ, які, за висловом М.Обідного, є найвизначнішим показником шляхетності нації. «Музей з приєднаним до нього архівом, школою і бібліотекою є душа нації, яка залишається навіки, навіть тоді, коли нація фізично умре»², – писав М.Обідний.

Цей документ важливий тим, що саме в ньому було вперше офіційно викладено розроблений М.Обідним план заходів із збирання та перевезення українських історичних пам'яток з теренів Польщі до Чехо-Словаччини. Він наполягав на тому, щоб якнайшвидше приступити до підготовки цього процесу на місцях, а саме: «В кожній військовій частині чи інституції необхідно вилучити з загальних діл все важливіше, що має історичний характер і що необхідно в першу чергу вивезти, і по упорядкуванні вкласти в окремі кошики, обшиті з середини мішками. Описи треба виготовити в декількох примірниках, з яких один вкласти в кошик з матеріалами, а один надіслати до Головного військово-історичного музею-архіву. Роботу необхідно перевести якнайскоріше, потрібні свідомі люди і кошти»³.

Крім того, на думку М.Обідного було необхідно: 1) перебрати історичні матеріали з українських військових таборів у Польщі та поза її межами; 2) провести роботу із виявлення документів військового характеру у поточних архівах різних міністерств та передати їх до ГВІМА; 3) розробити анкету для збирання пам'яток визвольної боротьби України; 4) ініціювати написання спогадів учасниками визвольної боротьби, приступити до складання історії військових частин; 5) встановити контакти з різними українськими

---

¹ Повний текст документа опубліковано: Палієнко М. Г. З історії організації українських еміграційних архівів у Польщі на початку 1920-х рр. / М. Г. Палієнко // Пам'ятки : археографічний щорічник. – 2005. – Т. 5. – С.12–21.

² ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.99.

³ Там само, арк.100.

організаціями та окремими особами з метою передачі ними до музею-архіву історичних матеріалів; 6) звернутися з офіційним клопотанням про повернення українських архівів Польщею і Румунією; 7) розробити нормативно-правову базу та видати розпорядження щодо використання історичних матеріалів як урядовцями, так і приватними особами; 8) прочитати у таборах ряд лекцій з охорони пам'яток; 9) скласти реєстр українських вояків, що загинули під час визвольної боротьби, організувати охорону військових могил, оголосити конкурс на виготовлення проектів для впорядкування військових цвинтарів та поодиноких могил в українському національному стилі; 10) придбати фотографії, картини та інші пам'ятки з українського визвольного руху; 11) упорядкувати документи музею-архіву, скласти описи їх описи та підготувати для вивезення за кордон.

Діяльність ГВІМА мала надзвичайно велике значення для започаткування процесу збирання, опрацювання та збереження документів та пам'яток Визвольних змагань українського народу, які в силу відомих історичних подій опинилися за межами України. ГВІМА став першим архівним осередком української політичної еміграції, у фондах якого були зібрані цінні документальні матеріали (насамперед, з історії військових установ УНР), а також речові свідчення збройної боротьби українців за державність. Попри всі труднощі емігрантського життя співробітники ГВІМА не припиняли пам'яткоохоронної роботи та заклали підвалини для функціонування інших українських архівних осередків за кордоном.

2.3. Заходи Державного центру УНР в екзилі зі збереження документальних пам'яток визвольної боротьби українського народу

Через низку причин політичного та фінансового характеру Уряд УНР був не в змозі власними силами забезпечити охорону українських пам'яток за умов перебування в еміграції. Головний військово-історичний музей-архів, не маючи

у своєму розпорядженні достатніх фінансових та людських ресурсів, об'єктивно не міг виконати цю місію. Тому група українських культурних діячів та науковців, до якої входили В.Щурат, І.Крип'якевич, М.Кордуба, І.Кревецький, В.Дорошенко, І.Шендрик та М.Обідний, виступила з ініціативою заснування «загальнонаціонального» архівно-музейного осередку в одній з нейтральних європейських країн. 8-10 липня 1921 р. у Львові в приміщенні НТШ відбулась нарада українських учених, на якій було розглянуто проект статуту Українського національного музею-архіву та ухвалено меморандум до Уряду УНР.

У Тарнові 29 липня відбулася зустріч М.Обідного з В.Прокоповичем та П.Зайцевим, на якій також було обговорено проект статуту та прийнято рішення внести до нього окремі зміни. Остаточну редакцію проекту статуту та укладання проекту закону про заснування Українського національного музею-архіву було доручено здійснити П.Зайцеву¹. 4 серпня 1921 р. М.Обідний повідомив І.Шендрика, що статут музею-архіву вже відредагований, крім того П.Зайцев уклав законопроект та пояснювальну записку, в якій були викладені основні положення меморандуму, підписаного у Львові українськими вченими (окремою заявою до меморандуму приєднався також В.Прокопович). Слід відзначити, що в остаточній редакції було змінено назву установи на Музей-архів визволення України (МABУ)².

Ця ініціатива українських учених знайшла підтримку у тогочасного політичного керівництва УНР, і вже 1 вересня 1921 р. Голова Директорії УНР С.Петлюра підписав Закон про заснування «Музею-Архіву Визволення України» (МABУ) та затвердив його статут. Згідно цих документів, головним завданням МABУ було збирання, упорядкування та зберігання історичних документів та пам'яток визвольної боротьби української нації, причому комплектування архіву мало відбуватися шляхом надходжень як від урядових інституцій, так і від громадських організацій та приватних осіб; видатки на

---

¹ ЦДІАЛ України, ф.369, оп.1, спр.19, арк.13.

² Там само, арк.15–15зв.

утримання музею-архіву передбачалося здійснювати з фондів Головного управління мистецтв та національної культури¹.

У своїй діяльності МАВУ мав поєднувати функції як державної, так і громадської установи, оскільки до складу його керуючого органу – Комітету – поряд з представниками від урядових структур (Міністерства освіти, Міністерства військових справ, Міністерства закордонних справ та Міністерства ісповідань) входили також представники від українських наукових та освітніх установ (УАН, НТШ, Українського наукового товариства у Києві, Українського військово-історичного товариства, Українського державного університету в Кам'янці та Київського державного університету; причому до поновлення «нормальної й автономної діяльності» наукових інституцій, що існували на території Великої України, тимчасових представників від них мали обирати збори з числа тих їх членів, що перебували на еміграції).

Після підписання закону про заснування МАВУ Міністерству народної освіти УНР було доручено розробити законопроект про створення «Комісії для перегляду та перебрання від державних установ УНР історичних матеріалів до Музею-архіву визволення України». У пояснювальній записці до законопроекту керуючий справами МНО С.Сірополко наголошував на тому, що «перегляд і вилучення матеріалів потребує дуже багато часу, тому цю справу треба розпочати негайно, щоб врятувати хоч рештки матеріалів, освітлюючих боротьбу української нації за своє визволення»².

21 березня 1922 р. Рада народних міністрів УНР ухвалила закон про заснування Архівної комісії (АК) при МНО, яка у складі голови – Г.Довженка та членів – М.Обідного й М.Сікори розпочала свою роботу 1 травня. Основною метою комісії була координація діяльності зі збирання та збереження історичних матеріалів в умовах еміграції. Згідно затвердженої інструкції були визначені наступні напрямки роботи комісії: 1) прийняття на зберігання

---

¹ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.10, арк.26–26зв.

² Там само, ф.2582, оп.2, спр.19, арк.9.

історичних матеріалів та речей музейного характеру, які знаходяться в державних установах УНР; 2) перебирання державних документів та речей музейного характеру, які потрапили до різних недержавних установ, організацій та приватних осіб; 3) упорядкування і тимчасове зберігання цих матеріалів. Попередній перегляд матеріалів передбачалося здійснювати за участю представника від інституції (міністерства, відомства тощо) у приміщенні останньої. Передача документів мала фіксуватися в актах, засвідчених підписами уповноважених представників інституцій (фондоутворювачів) та Архівної комісії.

Інструкція також визначала категорії матеріалів, які мали розглядатися Архівною комісією. До першої категорії було віднесено матеріали, які належало негайно передавати до АК (оригінали універсалів, грамот, декларацій, законів, постанов, фотографії, мапи, печатки, прапори). Другу категорію складали документи, які могли передаватися поступово (історичні матеріали, що висвітлювали визвольну боротьбу українського народу, матеріали з історії освіти, війська, статистичні матеріали, відозви, заклики, прокламації, судові справи).

Згідно до інструкції, вилучені матеріали мали передаватися під розписку в упорядкованому вигляді до АК, яка була зобов'язана забезпечити їх належне зберігання в спеціальних скринях для подальшої передачі до фондів МАВУ. У шостому параграфі інструкції було окремо обумовлено, що «наколи б Музей-архів визволення України не створився (тобто не почав реально функціонувати – *М.П.*), то Комісія розробляє план охорони зібраних пам'яток в одній з нейтральних країн і передає його на затвердження міністру освіти»¹. Ще одним важливим завданням АК було запобігання нищенню історичних матеріалів, проведення переговорів з інституціями та окремими особами про передачу матеріалів до МАВУ, складання реєстрів українських пам'яток за кордоном та вживання заходів щодо їх повернення.

---

¹ ЦДАВО України, ф.2582, оп.2, спр.35, арк.37–39.

Вже на початку травня 1922 р. АК звернулась до кількох міністерств УНР із запитами про характер, зміст та кількість документів, які знаходилися в їхньому розпорядженні. Так, 2 травня до керуючого справами Директорії УНР надійшов лист від АК за підписами С.Сірополка та Г.Довженка з проханням надати інформацію: 1) про кількість, розмір та вагу скринь і пакунків з матеріалами історичного та музейного характеру (статути, акти, листування, фотографії, печатки, прапори та ін.), які знаходяться у міністерстві, 2) про відповідні матеріали ліквідованих інституцій, 3) назви та місця перебування всіх підлеглих міністерству інституцій, 4) місце знаходження матеріалів¹.

Слід відзначити, що процес передачі документації державних установ УНР до АК був ускладнений як умовами їх функціонування в еміграції, так і небажанням керівництва окремих відомств втрачати контроль над власними матеріалами. Зокрема, 18 травня Міністерство фінансів повідомило АК, що у його розпорядженні не залишилося значної кількості архівних матеріалів, оскільки документи загинули під час евакуації, за винятком архівів Експедиції заготовок державних паперів та Кредитової канцелярії у кількості 30 скринь² (однак й вони не були передані до АК).

Відмовилось передавати до АК свою документацію й Військове міністерство УНР. 7 лютого 1923 р. військовий міністр та голова Вищої військової ради генерал-полковник М.Юнаків повідомив міністра народної освіти, що всі закінчені справи, які мають історичне значення, передані на зберігання до ГВІМА. Що стосується поточного діловодства, то, як відзначав військовий міністр, воно не підлягає переглядові АК³. До листа додавалась копія наказу по канцелярії військового міністра УНР від 15 січня 1923 р., в якому наводився реєстр справ за 1919-1921 рр., які були передані на зберігання до ГВІМА (зокрема, накази Головної команди військ УНР, справи господарського відділу, відомості про персональний склад, платню, опалення

---

¹ ЦДАВО України, ф.2582, оп.2, спр.19, арк.29.

² Там само, спр.37, арк.28.

³ Там само, оп.2, спр.19, арк.38.

приміщень та ін.)¹. Загалом, за нашими підрахунками, було передано 16140 аркушів документів.

На початку 1923 р. склад АК було розширено та створено кілька підкомісій для перегляду матеріалів міністерств УНР². Однак, підкомісії фактично до праці так і не приступили через низку об'єктивних та суб'єктивних причин. З одного боку, участь у роботі комісій висловили бажання взяти деякі міністри, оскільки ж у них бракувало на це часу, то перегляд матеріалів постійно відкладався. З іншого боку, окремі члени комісій індіферентно ставився до дорученої роботи, що було обумовлено відсутністю фінансування їх діяльності через нестачу коштів у державній скарбниці. С.Сірополко наголошував на тому, що «тяжкий матеріальний стан, в якому перебували взагалі всі урядовці [...] не міг сприяти витраті ними інтелектуальної енергії, коли вся увага їх була звернута на здобуття шматка хліба»³. Одним з небагатьох відомств, яке передало до АК свої матеріали, було Міністерство пошт і телеграфів УНР (факт передачі було засвідчено актом здачі-прийому та двома описами)⁴.

Така ситуація не могла тривати довго, оскільки необхідно було подбати про підготовку архівних матеріалів до вивезення в нейтральну країну, де планувалося розгорнути діяльність державного архівного центру. 3 березня 1923 р. АК на своєму засіданні визнала необхідним, щоб кожне міністерство власними силами переглянуло свій архів та відібрало з нього матеріали, які можуть знадобитися йому для праці в новому осідку Уряду, а решту матеріалів залишило для перегляду членами АК. Задля проведення цієї роботи, а також для перегляду матеріалів ліквідованих державних інституцій, АК ухвалила звернутися до Уряду з проханням ввести до складу комісії заступника директора МАВУ І.Шендрика та виділити кошти на його відрядження зі Львова

---

¹ ЦДАВО України, ф.2582, оп.2, спр.19, арк.39–41.

² Там само, спр.48, арк.12.

³ Там само, арк.13.

⁴ Там само, арк.31.

до Тарнова¹. С.Сірополко також прохав Уряд якнайшвидше розв'язати проблему з архівним приміщенням, оскільки у травні закінчувався контракт на оренду помешкання по вулиці Стрілецькій.

Через відсутність коштів у Державній скарбниці Уряд не міг фінансувати діяльність музею-архіву, а зібраних на це українською громадськістю коштів також було недостатньо. Крім того, польська влада намагалась вплинути на діяльність Державного центру УНР в екзилі, і зокрема, взяти під свій контроль українські урядові та військові архіви. В силу об'єктивних причин Державний центр УНР на цьому етапі не мав достатніх коштів для фінансування діяльності свого архівного центру. Крім того, затяглась справа зі скликанням сесії Комітету МАВУ, на якій планувалося розробити план діяльності архівного осередку та обрати його керівництво. У січні 1922 р. М.Обідний звернувся до міністра освіти з проханням негайно скликати конференцію для створення Комітету МАВУ, обрання його керуючих органів та затвердження програми із збереження національних пам'яток².

Однак засідання першої сесії Комітету МАВУ відбулося у Львові лише через півроку після прийняття закону про його заснування – 22-23 квітня 1922 р. У роботі сесії взяли участь представники від урядових установ, освітніх та наукових інституцій – С.Сірополко, В.Прокопович, О.Ейхельман, М.Кордуба, В.Дорошенко, І.Шендрик, Г.Довженко, М.Обідний, П.Сікора, П.Холодний. На ній було обрано президію Комітету МАВУ у складі проф. П.Холодного (голова), М.Кордуби (заступник голови) та М.Обідного (секретар); дирекцію музею-архіву очолив В.Прокопович.

Дискусію на сесії викликало питання щодо визначення країни та місця зберігання документальних матеріалів загальнонаціонального значення. В.Дорошенко висловив пропозицію про передачу всіх важливих матеріалів на зберігання до львівських наукових інституцій, зокрема до НТШ. Натомість Г.Довженко заявив про небезпеку перевезення документів державних

---

¹ ЦДАВО України, ф.2582, оп.2, спр.48, арк.16.

² Там само, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.6.

інституцій до Львова. У свою чергу І.Шендрик запропонував всі зібрані матеріали переховувати у приміщеннях громадських установ та окремих монастирів у Галичині (зокрема, у Перемишлі). В.Прокопович наголосив на необхідності термінового вивезення архівних матеріалів з таборів та зазначив, що одним з місць їх тимчасового зберігання може бути Український центральний комітет у Варшаві. Зрештою було ухвалено рішення про тимчасове зберігання архівних матеріалів у Тарнові, Варшаві, Львові та Перемишлі, до часу їх вивезення «за кордон», тобто за межі Польщі.

Стосовно місця осідку МАВУ, то В.Дорошенко з політичних мотивів вважав за доцільне обрати Францію, Великобританію або Швейцарію, але, враховуючи фінансові труднощі, пропонував зупинитися на Відні, де музей-архів міг би функціонувати «під фірмою якогось наукового товариства». Однак ідея організації музею-архіву на приватних засадах викликала заперечення з боку С.Сірополка та М.Обідного, останній також обстоював думку про доцільність розгортання його діяльності на теренах Швейцарії. Після тривалої дискусії з огляду на матеріальні обставини було прийнято рішення про обрання місцем осідку музею-архіву столиці Австрії¹.

З огляду на те, що частина членів-організаторів МАВУ перебувала у Львові, а окремі діячі були зайняті іншими державними справами, організаційну роботу проводив головним чином М.Обідний, який одночасно продовжував виконувати обов'язки начальника ГВІМА. Слід також відзначити, що після заснування МАВУ Головний військово-історичний музей-архів не вважався окремою інституцією, а мав продовжувати свою діяльність як його структурний підрозділ; крім того ГВІМА було перепідпорядковано Міністерству народної освіти УНР.

8 травня 1922 р. на засіданні Комітету МАВУ у Львові було затверджено проект відозви до українського громадянства з закликом збирати та передавати до музею-архіву історичні матеріали, а також проекти печатки та членських

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.4, арк.3.

білетів МАВУ¹. Того ж місяця розпочалося комплектування його фондів. Зокрема, від Уряду УНР було одержано дев'ять комплектів українських грошових знаків, які перебували в обігу в Україні у 1917-1920 рр. Причому ці комплекти призначалися не тільки для МАВУ, але й для музеїв Наддніпрянської та Наддністрянської України. Однак, через політичну ситуацію збірки було передано тільки до Львова (повний комплект грошових знаків у кількості 103 одиниць надійшов до колекції НТШ; крім того, до НТШ було передано на тимчасове зберігання комплекти, що призначалися для музеїв Києва, Чернігова, Полтави, Катеринослава та Кам'янця)². На засіданні Управи комітету і дирекції МАВУ, що відбулося у Тарнові 28 червня 1922 р. під головуванням П. Холодного та за участю В.Прокоповича і М.Обідного, було розглянуто питання про одержання від Уряду УНР збірок грошових знаків та поштових марок, про перегляд мистецького відділу Міністерства фінансів, про працю АК, про визначення місця тимчасового перебування музею-архіву³.

У цей час ще з більшою гостротою постало питання про переведення діяльності МАВУ з Польщі до іншої європейської країни. Як відзначав М.Обідний у листі до генерал-хорунжого В.Куща, від самого початку місцем осідку музею-архіву планувалося обрати Швейцарію, але через високий курс швейцарської валюти було вирішено розмістити його у Відні. Проте через масове переселення українських емігрантів у 1922-1923 рр. з Австрії до Чехо-Словаччини, найкращим місцем для розгортання діяльності українського музейно-архівного осередку стала Прага. Однак з метою його конспірації, як відзначав М.Обідний, «для чужого людського ока і надалі місцем осідку музею-архіву» мав залишатися Відень⁴.

У зв'язку з тим, що МАВУ упродовж 1922 р. вдалося розгорнути свою діяльність лише «на папері», а реально діючим українським архівом на теренах

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.5, арк.1.

² Там само, ф.3179, оп.1, спр.7, арк.73, 74; ф.4018, оп.1, спр.5, арк.1.

³ Там само, ф.4018, оп.1, спр.5, арк.1зв.

⁴ Там само, спр.2, арк.100.

Польщі залишався ГВІМА (хоча на той час «установою» у повному розумінні цього слова його також назвати було не можливо, оскільки весь його штат після скорочення посади архіваріуса Й.Уланівського складався з однієї особи – начальника М.Обідного), масштаби нищення українських пам'яток набули загрозового характеру. І хоча М.Обідному вдалося налагодити контакти з українськими дипломатичними місіями та представництвами в різних країнах та одержати від них цінну інформацію та документи про перебування українців в Австрії, Чехо-Словаччині, Німеччині, Франції, Італії, Румунії та інших країнах, належним чином організувати зберігання та опрацювання цих матеріалів у Польщі на той час було неможливо.

Однак, в урядових колах ідея про перенесення діяльності МАВУ до Праги не зустріла підтримки. Зокрема, проти неї рішуче виступив керуючий Міністерством освіти С.Сірополко, який наголошував на тому, що у Празі українські архівні збірки можуть потрапити до «ворожих сил», або взагалі будуть передані до російських архівних центрів¹.

Разом з тим Комітет МАВУ, підтримуючи ініціативу М.Обідного, прийняв рішення про налагодження контактів з Українським громадським комітетом (УГК) в ЧСР в справі перевезення архівних колекцій до Праги. 20 квітня 1923 р. Обідний надіслав до УГК листа, в якому висвітлив головні події в історії музейно-архівної справи в Україні, починаючи з 1917 р., а також охарактеризував ту загрозову ситуацію, що склалася з українськими документальними пам'ятками в Польщі². У цьому листі було відзначено основні здобутки у діяльності МАВУ за рік його існування, а саме: збирання відомостей про місце знаходження українських пам'яток, вивезених за кордон; встановлення контактів з установами, організаціями та окремими особами щодо передачі матеріалів до МАВУ; звернення до Уряду УНР з проханням вжити заходів щодо повернення українцям архівних збірок, які під час військових подій потрапили до інших країн; збирання мемуарів, фотографій та малюнків з

---

¹ ЦДАВО України, ф.3504, оп.1, спр.1, арк.64зв.

² Там само, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.123–126.

історії Української революції 1917-1920 рр.; робота зі збирання інформації про вояків, які загинули у боротьбі за визволення України; розроблення плану впорядкування могил українських вояків; збирання колекції української та зарубіжної преси з інформацією про Україну. Також у цьому документі були висунуті конкретні пропозиції до УГК щодо підтримки подальшої діяльності МАВУ та перевезення його колекції до Праги.

Невдовзі на цю пропозицію Комітету МАВУ надійшла позитивна відповідь від голови УГК в ЧСР Микити Шаповала, в якій він відзначав, що справа з архівом є дуже важлива, і що УГК готовий допомогти у її вирішенні. М.Шаповал запропонував М.Обідному переїхати до Праги і поєднати працю в архіві з навчанням в Українському високому педагогічному інституті ім. Драгоманова. Крім того, Шаповал звернувся до Обідного з проханням вказати: 1) кількість документів, які планувалося перевезти; 2) осіб, які опікуватимуться архівом і працюватимуть в ньому; 3) інституцію (осіб), які мають право розпоряджатися колекціями МАВУ та визначати їх подальшу долю¹. Він також наполягав на тому, щоб до УГК надійшла офіційна заява, на підставі якої можна було б порушити клопотання перед чеською владою про перевезення матеріалів.

У своєму наступному листі до М.Шаповала від 3 травня 1923 р. Обідний деталізував інформацію про діяльність ГВІМА та МАВУ, відзначивши, що для перевезення документів до Праги потрібен один залізничний вагон. Крім того, Обідний наголошував на необхідності розширення музейно-архівної справи за кордоном, чому в першу чергу мала сприяти підтримка діяльності національного музею-архіву – нової *«української національно-культурної фортеці на Заході»* (курсив наш – М.П.), в якій гарантувалося б збереження документів та їх наукове опрацювання.

За словами Обідного, справу передачі архіву до Праги мав найближчим часом вирішити Комітет МАВУ. Дійсно, згідно до одного з положень статуту

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.128.

МАВУ, «до забезпечення нормальних умов культурного життя й до привернення державного ладу на Україні тимчасовим осідком Музею-Архіву являється місце, що вибере Комітет Музею»¹. Проте, слід враховувати ту обставину, що до складу Комітету МАВУ мали входити не тільки представники від українських наукових інституцій, але й чотири члени Уряду УНР. На засіданні ж Комітету МАВУ 1 червня 1923 р. у Львові, коли ухвалювалося рішення про перевезення документальних збірок до Праги, були присутні лише П.Холодний, В.Дорошенко, І. Шендрик та М. Обідний (відтак, рішення було ухвалено без участі представників від Уряду УНР).

У рішенні Комітету МАВУ особливий наголос робився на тому, що музей-архів є загальноукраїнською установою, і тому не повинен підлягати у своїй діяльності будь-якій політичній чи громадській інституції. З огляду на це керівництво установою й після перенесення її діяльності до Праги мало здійснюватися Комітетом за участю представників від УГК². Однак, як свідчить подальший перебіг подій, провід новоутвореним Українським національним музеєм-архівом з самого початку перейшов до УГК (фактично до українських есерів), що у свою чергу поглибило протистояння між різними угрупованнями української еміграції. Додатково загострювала протиріччя й та обставина, що архівні документи, які планувалося перевезти з Польщі до Чехо-Словаччини, включали не тільки колекції МАВУ, але й ГВІМА (останній підпорядковувався на той час Міністерству народної освіти УНР). Тому цілком логічним є те, що подальші дії Обідного були сприйняті Урядом УНР цілком негативно. Натомість Обідний, виходячи з досвіду свого злиденного існування в Польщі та постійного браку коштів, потрібних для функціонування музею-архіву, не мав жодних сумнів у доцільності та навіть конечній необхідності перенесення документальних збірок до Праги.

Активну участь в організації перевезення матеріалів взяли такі відомі діячі, як О.Ейхельман, Д.Ісаєвич, І. Кабачків. УГК запропонував перевозити зібрання

---

¹ ЦДАВО України, ф.3179, оп.1, спр.10, арк.26.

² Там само, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.143–143зв.

частинами, залучивши для цього студентів, які від'їжджали з Польщі для навчання в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в Празі. М.Обідному було запропоновано вручити кожному з них окремі пакунки з матеріалами, а Управа УГК зі свого боку зобов'язувалась компенсувати студентам вартість проїзду до Праги (План перевезення українських архівних колекцій до Чехо-Словаччини, запропонований УГК, був викладений у листі Д.Ісаєвича до М.Обідного від 10 липня 1923 р.). Що стосується самого процесу збирання та перевезення матеріалів, то вперше він був детально викладений у згадуваному вище листі М. Обідного до керівництва УГК від 3 травня 1923 р. Однак, цей масштабний план так і не було реалізовано, причому не через відсутність на те матеріальних засобів, а через неможливість вивезення такої кількості документів без згоди на це керівництва УНР.

Управа УГК після детального ознайомлення зі справою вирішила не тільки сприяти переміщенню українських архівних колекцій з Польщі до Чехо-Словаччини, але й провести подальшу реорганізацію МАВУ і на його основі заснувати Український національний музей-архів при УГК в Празі (далі – УНМА). Обґрунтовуючи свою пропозицію у листі до М.Обідного від 12 липня 1923 р., Управа УГК відзначала, що, на її думку, Прага є найкращим місцем для перебування українського архівного центру, незважаючи навіть на «панування в певних колах чеського громадянства русофільських тенденцій»¹. Ще через п'ять днів управа УГК надіслала листа до Комітету МАВУ, в якому повідомляла про своє бажання допомогти справі перевезення архіву до Праги. У цьому листі також зазначалося, що управа погоджувалася «на те, аби справа керування Національним Музеєм-Архівом в Празі була в руках Комітету МАВУ, Управа УГК лише зберігає собі право надіслати до складу членів

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.146.

Національного Музею-Архіву своїх представників»¹, що знімало останні формальні перешкоди для проведення перевезення.

Одночасно Управа УГК звернулася до професора І.Кабачкова з проханням допомогти М.Обідному в справі перевезення музею-архіву до Праги². У листі до Н.Григорієва І.Кабачків висловив свою готовність надати можливу допомогу, бо, на його переконання, в Празі «наші матеріали збережуться далеко краще, ніж тут» (в Тарнові – *М.П.*). Він пропонував «переконати А. М. Лів[ицького] не робить перешкод самій справі перевезу» і зазначав далі, що останній кілька разів «висловлював побоювання, якби не попали до росіян наші архівні матеріали, коли вони будуть перевезені до Z (Праги – *М.П.*), бо там – мовляв – русофільській настрої. Такої ж думки тримаються й інші урядові наші чинники, що стоять близько до архівного діла»³.

На думку І.Кабачкова, така позиція глави українського уряду була найбільшою перешкодою у справі перевезення документальних колекцій з Польщі до ЧСР, тому залагодження цієї справи необхідно було починати саме з переговорів з прем'єром. Цю місію І.Кабачків був готовий взяти на себе, але за умови гарантій «сучасному архівному комітетові певної автономії в його діяльності»⁴. Одночасно І.Кабачків відправив листа до Д.Ісаєвича, в якому відзначав, що найкраще було б перевезти всі матеріали разом в одному вагоні та залучити до цього студентів, яким треба було б видати посвідчення співробітників музею⁵.

Між тим отримані від УГК листи остаточно переконали Комітет МАВУ у доцільності перевезення пам'яток до Праги. 30 липня 1923 р. відбулося засідання Комітету, на якому було ухвалено рішення «перебрати всі архіви та інші пам'ятки від УНР і перевезти до Львова», а потім відправити їх до Праги. Цього ж дня Комітет МАВУ планував надіслати офіційного листа до Уряду

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.153.

² Там само, арк.147.

³ Там само, арк.154–155.

⁴ Там само, арк.155.

⁵ Там само, арк.156.

УНР з вимогою передачі йому пам'яток і повідомити Уряд про подальше перевезення збірок до Праги¹.

Слід зауважити, що плани керівництва УГК та М.Обідного суперечили баченню долі архівних збірок Державним центром УНР. Першим точку зору екзильного уряду сформулював керуючий Міністерством освіти С.Сірополко, який домогся відсторонення М.Обідного від керівництва ГВІМА, намагаючись у такий спосіб запобігти вивезенню збірок до Праги. Рада народних міністрів УНР 10 серпня 1923 р. прийняла постанову, згідно до якої відповідальність за збереження архівів УНР покладалась на державного секретаря С.Сірополка. Наділений такими повноваженнями, він 20 серпня звернувся до Обідного з вимогою передати йому ключі від скринь ГВІМА², а після того, як останній не виконав його розпорядження, надіслав йому циркулярний лист (№ 181 від 21 серпня 1923 р.). Цим листом С.Сірополко тимчасово (до ухвалення Радою народних міністрів УНР) усував М.Обідного з посади в. о. постійного члена Архівної комісії і начальника ГВІМА³.

27 серпня М.Обідний від імені Комітету МАВУ підготував листа до Уряду УНР, в якому намагався пояснити логіку своїх дій. Він наголошував на тому, що МАВУ «не являється збіркою лише матеріалів урядового характеру», а більшість документів зібрані заходами широких кіл українського громадянства, відтак ці «збірки являються власністю цілої української нації», і що саме з цієї причини він відмовився передати музей-архів С.Сірополкові. М.Обідний вкотре висловив пропозицію передати ГВІМА «під опіку і розпорядження Комітету Музею-Архіву, який має змогу одразу все майно перевезти до Львова, де є відповідне приміщення і засоби для проведення роботи»⁴.

Проте більшість членів Уряду УНР не зважила на аргументацію М.Обідного, звільнивши його за представленням С.Сірополка «в

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.160.

² Там само, ф.3504, оп.1, спр.10, арк.2.

³ Там само, арк.3.

⁴ Там само, арк.163–164.

довготермінову відпустку без утримання» з 21 серпня, після чого екс-керівникові музею-архіву в черговий раз було запропоновано з'явитися до Військового міністерства «для передачі майна, архівних матеріалів та справ Військово-Історичного Музею полковнику Садовському»¹. В такий спосіб Рада міністрів визнала доводи, наведені М.Обідним, непереконаливими та підтримала точку зору прем'єр-міністра, яку він висловлював значно раніше у справі перевезення архівних збірок УНР до Праги. У цій ситуації М.Обідний почував себе несправедливо ображеним, тому так і не з'явився на вимогу Сірополка для передачі справ, а в перших числах вересня виїхав до Праги з частиною архівного зібрання УНР. 3 вересня він прибув до чеської столиці з тим, щоб особисто зустрітися з членами управи УГК та обговорити план вивезення тих архівних матеріалів, які продовжували ще залишатися в Польщі.

Аналіз джерельної інформації дає підстави зробити висновок про те, що до Праги була вивезена лише незначна частина фондів згадуваних музейно-архівних осередків; архіви ж міністерств та відомств Директорії УНР у міжвоєнний період продовжували зберігатися у Тарнові та Ченстохові. У листі до І.Шендрика від 11 листопада 1923 р. М.Обідний висловлював свою стурбованість тим, що в Празі «справа музейна поки що носить локальний характер і може розвинути, коли удасться добути відповідні грошові засоби»; таку ситуацію він пояснював тим, що діячі УГК у ЧСР «сподівались ширшого поступлення сюди історичних пам'яток, чого [...] перевести не вдалось»². Невдовзі після переїзду М.Обідного до Праги відбувся розрив стосунків між ним та іншими членами Комітету МАВУ – І.Шендриком та В.Дорошенком, які припинили відповідати на листи М.Обідного і тим засудили його «неузгоджені» дії щодо долі архівних зібрань УНР.

Негативно оцінив ситуацію, що склалася навколо ГВІМА та МАВУ, й прем'єр-міністр Уряду УНР А.Лівицький. У приватному листі до М.Обідного

¹ Там само, ф.3504, оп.1, спр.10, арк.6.

² Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, ф.202, спр.18, арк.67–68зв.

від 12 листопада 1923 р. він висловив своє здивування поведінкою начальника ГВІМА в останні дні його перебування у Тарнові та позицією, яку зайняв Обідний по «відношенню як до п. Сірополка, так і до Уряду, і до всього Державного центру». Констатувавши, що в Обідного були добрі «персональні стосунки» не тільки з ним, але й з Головним Отаманом С.Петлюрою, і що його вважали «найбільш дисциплінованою урядовою особою» і одним «з найпевніших наших патріотів», А.Лівицький звертався до экс-керівника ГВІМА із запитанням про причини такої різкої зміни відношення до Державного центру УНР. Він припускав, що напевно М.Обідному «забажалося сепаративно і самовільно розпорядитись національними цінностями, не рахуючись ні з Урядом, який цінностями володів, ні з Комітетом, ні в решті з громадянством». Прем'єр був переконаний, що у будь-якому випадку М.Обідний мав звернутися за вирішенням цієї справи «як до Уряду, так і до Комітету, врешті апелювати навіть до Г[оловного] О[тамана]»¹. Прем'єр окремо дорікав Обідному і через те, що той висвітлював у Празі «справу так, ніби пан Сірополко і Уряд не хотіли перевозити документів іменно до Праги через недовіру до Гр[омадського] Ком[ітету]», що об'єктивно призводило до поглиблення розходжень між Державним центром УНР і цим осередком української еміграції. Наприкінці листа А.Лівицький висловлював сподівання, що М.Обідний принаймні поінформує про те, які саме документи були ним вивезені та вкаже місця їх переховування, бо уряд і надалі вважає себе відповідальним «за збереження матеріалів, що знаходились в його розпорядженні»².

Відповідь М.Обідного прем'єр-міністру А.Лівицькому не забарилася – вже 3 грудня 1923 р. він надіслав йому листа, в якому знову намагався пояснити логіку своїх дій. М.Обідний наголосив на тому, що «вважав і вважає, що частина зібраних до Музею-Архіву матеріалів, як приміром матеріали проти польської акції Української Галицької Армії, далі матеріали різних політичних партій і груп і т. п. належать українській нації, не можуть належати Урядові з

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.2, арк.167.

² Там само, арк.167–168зв.

мотивів політичного і коли хочете етичного характеру, оскільки Уряд перебуває зараз в Польщі, з якою в свій час заключив договір, і оскільки архіви Уряду не гарантовані від нападу і захоплення агентами»¹.

Протистояння між представниками Державного центру УНР в екзилі (С.Сірополком, Л.Чикаленком) та М.Обідним стосовно приналежності архівних збірок тривало й надалі, перейшовши у площину дискусій на шпальтах періодичної преси. Кожна зі сторін доводила свою правоту. Обідний продовжував відстоювати свою позицію, стверджуючи, що «не в тому справа, де саме переховуються пам'ятки, а в тому, що би вони були не в чужих, а в українських і чесних руках»². Загостреність дискусії пояснювалась ще й тим, що вивезені з Польщі документи були передані на зберігання до архівного центру, заснованого заходами Українського громадського комітету в ЧСР під проводом М.Шаповала. Як відомо, до складу УГК входили переважно представники Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), налаштовані опозиційно до Державного центру УНР в екзилі.

У 1925 р. М.Обідний опублікував на шпальтах журналу «Нова Україна» (органу УПСР за кордоном) розлогу статтю «Як охоронялись пам'ятки», в якій виклав свої міркування щодо проблеми збереження українських матеріалів в еміграції та звинуватив Державний центр УНР у неспроможності організації цієї роботи³.

З гострою критикою позиції М.Обідного виступив на сторінках паризького «Тризуба» (органу Державного центру УНР в екзилі) С.Сірополко⁴. Ця публікація «Тризуба» цікава не тільки висловленими в ній міркуваннями С.Сірополка, але й редакційними примітками, в яких у достатньо жорсткій формі проявилось ставлення представників уенерівської еміграції до українських есерів. Редакція «Тризуба» цією публікацією декларувала, що

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.4, арк.104.

² Там само, спр.4, арк.91.

³ Обідний М. Як охоронялись пам'ятки / Михайло Обідний. – Б.м., б.р. – 10 с.

⁴ Сірополко С. Лист до редакції / Степан Сірополко // Тризуб. – 1926. – Ч.46 (26 вересня). – С.17–20.

вирішила відкрити сторінки «для всебічної оборони» своїх гасел від виступів «ворогів нашої політичної лінії», а саме, від групи «Микита Шаповал і Ко», яка «провадить боротьбу проти всього, що має яке б то не було відношення до УНР»¹. У свою чергу С.Сірополко намагався спростувати твердження М.Обідного про заплановане Урядом перевезення матеріалів до Кракова, наголошуючи на тому, що «ніякої ні явної, ні таємної постанови про передачу архівних матеріалів графу Потоцькому не було, – це є, так би мовити, «плід» поетичної творчості п. Обідного»². Крім того, він звертався до ширших кіл української громадськості в еміграції із закликом надати належну оцінку «зрадницькому» вчинку Обідного.

Звичайно, що однозначно оцінити дії Обідного неможливо. З одного боку, він свідомо порушив свої службові обов'язки, не виконавши урядових розпоряджень, самовільно вивізши документи з теренів Польщі. Проте, з іншого боку, значною мірою саме його зусиллями були збережені надзвичайно цінні історичні документи, які стали основою архівного зібрання УНМА. Отже, враховуючи всі позитивні та негативні аспекти переміщення частини архівної колекції Уряду УНР з Тарнова до Праги, можна дійти висновку про нелегітимність, але водночас практичну доцільність цієї акції, яка стала своєрідним поштовхом для заснування першого українського документального центру в Чехо-Словаччині.

Попри це дехто з колишніх колег М.Обідного (у т. ч. В.Дорошенко, І.Шендрик) перестали з ним листуватися³, що змушувало його вже в котрий раз роз'яснювати свої дії, маючи на меті мінімізувати негативні (в очах унерівського політичного середовища) наслідки свого вчинку. Саме це мав на меті лист М.Обідного від 6 листопада 1926 р., що був адресований І.Шендрику і

---

¹ Сірополко С. Лист до редакції... – С.17.

² Там само. – С.19.

³ Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, ф.202, спр.18, арк.65.

містив роз'яснення щодо його звинувачень у незаконному вивезенні частини архівів УНР з Польщі до Чехо-Словаччини¹.

Про широкий громадський резонанс цієї справи свідчить те, що й на початку 1930-х рр. до неї час від часу продовжувала повертатися наукова громадськість. У цьому контексті слід згадати лист від деканату історично-літературного відділу Українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова у Празі, в якому повідомлялося, що на підставі постанови засідання відділу від 11 липня 1932 р. деканат звертається до М.Обідного «за поясненнями в справі перевозу [...] майна Головного військово-історичного музею-архіву з Тарнова до Праги, р. 1923»². У відповідь М.Обідний надіслав на адресу деканату лист, датований 27 червня 1932 р., в якому знов намагався спростувати закиди представників окремих кіл української еміграції, що звинувачували його у «крадіжці» державного майна та несанкціонованому вивезенні документів із Тарнова. Обідний наголошував на тому, що «справа перевезення українських історичних пам'яток з Польщі до Праги, куди в 1922/23 рр. переїздила значна частина українських емігрантів, була для усіх очевидно і необхідно-конечною»³. Підсумовуючи, М.Обідний робив висновок про те, що ця акція не тільки запобігла нищенню матеріалів, але й сприяла розбудові національного архівного центру в еміграції – УНМА, підкреслюючи, що останній розгорнув свою діяльність раніше заснованого у 1925 р. Музею визвольної боротьби України. Найголовнішим є те, що Обідний саме в цьому листі вперше підтверджував, що перевезені з Польщі до Праги у 1923 р. матеріали він передав до Українського національного музею-архіву при УГК, і що *«власне ці матеріали стали основою згаданого музею-архіву»*⁴. (курсив наш – М.П.). Це свідчення Обідного важливе тому, що через політичні та правові аспекти даної справи інформація про «тарнівську» частину колекції УНМА

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.11, арк.7–8зв.

² Там само, спр.29, арк.71.

³ Там само, ф.3504, оп.1, спр.10, арк.23.

⁴ Там само, арк.29.

відсутня у звітах та коротких оглядах діяльності музею-архіву, укладених його керівництвом у 1920-х рр.

Подальша доля колишніх колекцій ГВІМА та МАВУ, які залишилися на теренах Польщі, досліджена лише частково. Ймовірно, що частина матеріалів урядового характеру була вивезена А.Лівицьким до Варшави, ще одна група документів опинилась у Парижі після переїзду туди Голови Директорії С.Петлюри та В.Прокоповича.

Згідно даних, наведених О.Вішкою у монографії, присвяченій історії української еміграції в Польщі у міжвоєнний період, збірка українських урядових документів упродовж 1923-1931 рр. продовжувала зберігатися у Тарнові під опікою генерала М.Юнакова в орендованому приміщенні на вулиці Сангушка, 12. Після ж смерті останнього Уряд УНР доручив у 1933 р. опіку над архівом Івану Савлучинському, який перевіз документи до приміщення, в якому він мешкав (вул. Паркова, 19)¹.

Архів Уряду УНР складався з трьох частин: 1) офіційної документації урядових міністерств (зберігалися у 100 пакунках, по 100-150 кг кожний); 2) бібліотечної збірки, що включала книжки та часописи різних уенерівських видавництв, переважно за 1920-1922 рр.; 3) збірки грошових банкнот Уряду УНР (96 пакунків загальною вагою близько 100 кг)². Стосовно книжкової збірки О. Вішка відзначав, що значна частина видань була перевезена до Варшави, де увійшла до складу бібліотеки Українського наукового інституту, а також частково потрапила на зберігання до генерала В.Сальського та деяких інших діячів. У 1936 р. на зберіганні у Тарнові залишалися лише шість запакованих скринь з бібліотечними збірками Уряду УНР.

Останні дослідження А.Руккаса проливають додаткове світло на ставлення польської влади до уенерівського табору української еміграції міжвоєнного періоду. За документами з Центрального військового архіву у Варшаві та Архіву Інституту Юзефа Пілсудського у Нью-Йорку А.Руккас дослідив

---

¹ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce. 1920–1939... – S.484.

² Там само. – S.484.

фінансову політику польської влади щодо уенерівської еміграції, визначив механізм її реалізації, динаміку, спрямованість та обсяги¹. Польські урядові чинники розглядали уенерівську еміграцію як один з компонентів розгорнутого ними «прометейського» руху. Як відзначав дослідник, у 1920-х – 1930-х рр. окремими державними установами Речі Посполитої фінансувалася діяльність організацій уенерівського табору української еміграції, в першу чергу – Українського центрального комітету, який упродовж міжвоєнного періоду репрезентував інтереси емігрантів з Наддніпрянської України. Діяльність Уряду УНР в екзилі та його окремих інституцій (в тому числі архіву) фінансувалася зі спеціального фонду «N», який формувався за рахунок дотацій Головного Штабу та Міністерства закордонних справ Речі Посполитої². Згідно даних, наведених А.Руккасом, у 1936/1937 бюджетному році з фонду «N» було виділено 240 злотих на утримання архіву Уряду УНР у Тарнові та Ченстохові та 350 злотих – для Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі³.

Під час опрацювання фондів ЦДАВО України нам вдалось встановити, що напередодні та в перші роки Другої світової війни архівом Уряду УНР у Польщі опікувався голова Української громади у Ченстохові С.Шрамченко.

Важливим компонентом документальної спадщини Директорії УНР були також особисті зібрання її провідних діячів, і в першу чергу Головного Отамана С.Петлюри. Документи за підписом С.Петлюри, рукописи його праць та епістолярії зберігалися як серед матеріалів уенерівської еміграції у Польщі, так згодом і в архівній колекції Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. Уривчасту інформацію про одну з частин особистого архіву С.Петлюри наводив у своїх спогадах колишній начальник охорони Головного Отамана

---

¹ Руккас А. Польська фінансова підтримка еміграційного уряду Української Народної Республіки / Андрій Руккас // Історія та історіографія в Європі. – К., 2006. – Вип.4 : Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті. – С. 83–104.

² Там само. – С.85–86.

³ Там само. – С.90.

полковник М.Чеботарів¹. За його свідченнями, дружина Головного Отамана О.Петлюра під час свого від'їзду з Варшави у листопаді 1923 р. передала йому особистий архів Симона Петлюри. М. Чеботарів стверджував, що С.Петлюра особисто доручив йому опікуватися архівом «до особливого розпорядження [...], але про це ніхто, крім дружини і Лесі (доньки С.Петлюри – *М.П.*) не знав». Після загибелі С.Петлюри у 1926 р. чільні діячі уенерівської еміграції почали вимагати від М.Чеботаріва передачі архіву у підпорядкування Державного центру УНР. Чеботарів відверто неприхильно поставився до всіх прохань отримати доступ до паперів Головного Отамана, більше того він весь час ігнорував усі їх звернення, оскільки вважав, що односторонніми С.Петлюри керувало бажання «розкрасти архів». Як писав Чеботарів у листі до сотника В.Шевченка 19 січня 1927 р., він, усвідомлюючи всю «вагу збереження цілісності архіву», відмовлявся передати архів². Слід відзначити, що подальша доля архівних документів С.Петлюри, які знаходилися в руках М. Чеботаріва, до цього часу залишається невідомою. У дослідженнях В.Сідака фігурують лише наведені вище згадки про архів зі спогадів та листування Чеботаріва, з яких не можна зробити висновок про кількісний склад документів та їх зміст. Так само не можна повністю покладатися на свідчення Чеботаріва, оскільки вони не підтверджуються іншими джерелами.

Що стосується долі інших українських архівних колекцій на теренах Польщі в міжвоєнний період, то на сьогодні відомі факти переміщення окремих документальних комплексів з Каліша до Львова. Так, у зв'язку з підготовкою до ліквідації Української станиці у Каліші генералом В.Сальським було прийнято рішення про вивезення станичного архіву та бібліотеки до Львова – у приміщення, виділене для цього митрополитом А.Шептицьким. О.Вішка наводить дані про те, що до середини липня 1939 р. на львівську адресу

---

¹ Див.: *Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва)*. – К.: Темпора, 2003. – 288 с.

² Лист І.Чеботаріва до В.Шевченка у справі долі особистого архіву С.Петлюри (Варшава, 19 січня 1927 р.) // *Визвольні змагання очима контррозвідника... – С.225–227.*

професора І.Шендрика було надіслано 19 скринь з архівними матеріалами – документами 1-ої, 2-ої, 3-ої і 6-ої дивізій Армії УНР, Школи підхорунжих, правління станиці, особовими справами, матеріалами Товариства бувших вояків Армії УНР і Товариства допомоги емігрантам з України. Відправка документів тривала до кінця серпня 1939 р., однак всіх документів станичного архіву вивезти так і не вдалося¹. У повоєнний період ці матеріали перебували на зберіганні у Львівському державному обласному архіві, а згодом були передані до ЦДІА УРСР у м. Львові (нині – ЦДІАЛ України).

Таким чином, початок формуванню архівних центрів української політичної еміграції було покладено на теренах Польщі, куди було вивезено частину архівів державних установ Директорії та Армії УНР, а також її політичних та військових діячів. Архівну та пам'яткоохоронну діяльність в умовах еміграції було започатковано Головним військово-історичним музеєм-архівом Армії УНР у Тарнові та Музеєм-архівом визволення України, який планувалося перетворити на загальнонаціональне сховище документів та пам'яток визвольної боротьби українського народу за кордоном. Однак через низку причин політичного та фінансового характеру, а також через переселення значної кількості емігрантів до столиці Чехо-Словаччини, подальше розгортання діяльності українських архівних центрів та комплектування їх документальних колекцій було продовжене у Празі. Після перевезення частини еміграційних колекцій з Тарнова до Праги, там було засновано Український національний музей-архів при Українському громадському комітеті. Водночас у Тарнові та Ченстохові до Другої світової війни продовжував зберігатися архів Директорії УНР, фінансування якого частково здійснювалось за рахунок надходжень від польського уряду.

---

¹ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce... – S.352.

РОЗДІЛ 3
ФОРМУВАННЯ «ПРАЗЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО АРХІВУ»
ЯК ОСНОВНОГО КОМПЛЕКСУ ДЖЕРЕЛ
З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

3.1. Заснування українського архіву в Празі. Документальна колекція Українського національного музею-архіву

На тлі економічних негараздів Польщі вигідно вирізнявся стабільний розвиток ЧСР, уряд якої у першій половині 1920-х рр. розпочав здійснення т.зв. «руської допомогової акції». Мета останньої полягала у забезпеченні гідних умов для існування слов'ян-емігрантів – колишніх підданих Російської імперії, з тим, щоб полегшити їх інтеграцію у чехословацьке суспільство. Початком акції вважається 1921 р., який відкрив найбільш активний період її розвитку. Представлений у листопаді 1921 р. Міністерством закордонних справ ЧСР на засіданні уряду план допомоги російським емігрантам полягав у наступному: на територію ЧСР не допускалися військові частини; емігранти мали полишити політичну діяльність; допомога надавалась не приватним організаціям, а проводилась на підставі єдиної державної програми; акція мала створити умови для забезпечення емігрантів засобами для існування¹. Для реалізації акції було асигновано 10 млн. чеських крон. У рамках акції в ЧСР передбачалося заснування навчальних закладів, в яких російські та українські біженці могли б оволодіти цивільними професіями; окремо було обумовлено, що акція не носитиме політичного характеру.

Від початку «руської акції» українськими емігрантами в ЧСР опікувався Український громадський комітет на чолі з Микитою Шаповалом, який Уряд

---

¹ Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии : развитие «русской акции» / З. Сладек // Славяноведение. – 1993. – № 4. – С. 33.

ЧСР офіційно визнав репрезентантом інтересів біженців з України¹. Найзначнішими з числа заснованих українськими емігрантами освітніх та наукових закладів були Український вільний університет, Український інститут громадознавства, Український високий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова (всі – у Празі) та Українська господарська академія у Подєбрадах, а також Українська наукова асоціація, Український академічний комітет, Українське історично-філологічне товариство, Українське правниче товариство, Українське товариство прихильників книги та ін.

Мотиви проведення акції допомоги були в різний час викладені чільними чеськими політиками, зокрема Т.Масариком і К.Крамаржем (серед них: повага до російської культури та вдячність Росії за підтримку, надану під час війни; намагання забезпечити провідне становище Чехо-Словаччини серед інших слов'янських держав). Значний, багато в чому вирішальний вплив на формування зовнішньополітичної доктрини в цілому та східної політики Чехо-Словаччини зокрема відіграли погляди президента Т.Масарика. Прихильне ставлення Т.Масарика до України та українців спричинилося до проведення конструктивної політики в українському питанні, яка на той час не розходила з національно-державними інтересами ЧСР². Як відзначав у своїх дослідженнях С.Віднянський, Т.Масарик «з розумінням ставився до національно-культурних і з певним застереженням до політичних, самостійницьких вимог українського народу»; на думку президента ЧСР, політичне вирішення українського питання мало відбуватися в напрямі того чи іншого державного зв'язку

---

¹ Див.: Віднянський С. Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період / Степан Віднянський // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – К., 1993. – Вип. 3. – С.36–56; Даниленко О. В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. В. Даниленко. – К., 2004. – 18 с.

² Віднянський С.В. Українське питання в поглядах Т. Г. Масарика та політиці першої Чехословацької Республіки / С. В. Віднянський // Т.Г. Масарик і нова Європа : матеріали першої українсько-чеської наук.-теорет. конф. «Масариківські читання» (Київ, 7-8 квітня 1998 р.). – К., 1998. – С.20–33.

(самоврядування, автономії, федерації) з демократичною Росією, що було запорукою від «пангерманізму»¹. Одночасно з цим уряд Чехо-Словаччини у міжвоєнний період, проголосивши доктрину «прихильного нейтралітету», дотримувався політики невтручання у внутрішні справи Радянського Союзу.

Зрозуміло, що функціонування цілої низки російських та українських установ вимагало значних коштів. Кульмінацією «руської акції» став 1924 р., коли на потреби російських та українських емігрантів було витрачено близько 10 млн. крон. Однак через три роки допомога зменшилася вдвічі, а в середині 30-х рр. становила всього близько 3 млн. крон на рік².

Щоправда та обставина, що українська політична еміграція була дуже неоднорідною за своїм складом, насторожувало чеську владу. За даними МЗС ЧСР в її середовищі вирізнялося кілька течій, яких об'єднувало протистояння радянському ладу, проте шляхи його повалення вони пропонували різні. Українські есери, Державний центр УНР в екзилі, гетьманці, Українська військова організація (УВО), Легія українських націоналістів (а згодом і ОУН) – кожен з цих українських політичних таборів мав своїх прихильників в емігрантських організаціях, які діяли в ЧСР. За винятком українських есерів, які з самого початку цілком лояльно ставилися до чеської влади та отримали від неї найбільші преференції, Прага уважно спостерігала за петлюрівською течією з огляду на її пропольськість; уряд ЧСР також негативно оцінював германофільську налаштованість українських націоналістичних осередків. Непокоїла чеський уряд і та обставина, що до нього постійно апелювали як польська влада (через перебування на її теренах визначних діячів націоналістичного руху), так і радянське дипломатичне представництво (з огляду на те, що в ЧСР легально діяло кілька осередків петлюрівського напрямку, які займали виразно антибільшовицькі позиції).

---

¹ Віднянський С.В. Українське питання в поглядах Т. Г. Масарика... – С.24.

² Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие «русской акции»... – С.36; він же. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии... – С.29.

Однак, незважаючи на складність та неоднозначність ситуації, на початку 1920-х рр. Прага була найкращим місцем для розгортання діяльності українського музейно-архівного осередку, по-перше, через сприятливу політичну ситуацію та позитивне ставлення до емігрантів з боку уряду Чехо-Словаччини, а, по-друге, через переміщення до Праги значної кількості емігрантів та утворення ними цілої низки культурно-освітніх, наукових, професійних та інших організацій і закладів. У зв'язку з цими процесами у Празі опинилася й велика кількість документів як офіційного, так і особового походження, що була вивезена сюди як з України, так і з інших центрів української еміграції, які постали після поразки визвольних змагань у Польщі, Австрії, Німеччині та інших державах. Актуальність організації архівної установи у Празі обумовлювалась також необхідністю збирання та збереження документації новоутворених на теренах Чехо-Словаччини українських інституцій.

З огляду на це Управа УГК вирішила не тільки сприяти переміщенню українських архівних колекцій з Польщі до Чехо-Словаччини, але й провести подальшу реорганізацію МАВУ і на його основі заснувати Український національний музей-архів (УНМА) при УГК в Празі. Проте з самого початку діяльність УНМА була ускладнена через партійну заангажованість його фундаторів, які належали до шаповалівської течії в УПСР. Представники цього політичного угруповання гостро критикували на шпальтах своїх видань політику і тактику Державного центру УНР в екзилі, закидаючи С.Петлюрі підписання «антинародної» Варшавської угоди з Польщею, а також його схильність до авторитарних методів управління на посаді Голови Директорії УНР. Представники цього політичного угруповання українських есерів безкомпромісно виступали і проти гетьманського політичного табору, звинувачуючи його прибічників у зраді національних інтересів України¹.

---

¹ Докл. про політичну платформу різних фракцій УПСР в еміграції див.: Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище... – С.99–130.

Як вже відзначалося, перевезення М.Обідним частини архіву Уряду УНР з Тарнова до Праги викликало вкрай негативну реакцію з боку вищих урядовців УНР і призвело до загострення політичної конфронтації, що у свою чергу позначилося на подальшій діяльності УНМА, до якого з самого початку не надходили документи представників згадуваних політичних течій. Однак, попри всі складнощі ідеологічного та етичного характеру, музею-архіву вдалося розгорнути широку роботу із збирання та збереження українських пам'яток за кордоном.

Перший (організаційний) період в історії УНМА припадає на кінець 1923 – початок 1924 рр. 14 грудня 1923 р. урядом ЧСР було затверджено статут УНМА, в якому метою його діяльності визначалося: 1) збирання і збереження українських культурних пам'яток; 2) ознайомлення з ними іноземних, зокрема, чеських дослідників та славістів, 3) створення умов для студіювання українознавства вченими-емігрантами з огляду на неможливість для них опрацювання архівів України¹. За статутом новоутвореною установою мав керувати комітет у складі директора музею-архіву, якого призначала управа УГК, та представників від тих українських наукових установ у ЧСР, які передаватимуть до нього на зберігання свої матеріали і на участь яких у роботі комітету буде згода Управи УГК.

Практична діяльність УНМА розпочалась 1 червня 1924 р. Як відзначалося у першому числі «Бюлетеню УНМА», «потреба в заснуванні цієї, в той час єдиної цього роду на еміграції української інституції, була конечна. Пам'ятки відродження й визвольної боротьби України, що у великій кількості попали на еміграцію, нищилися стихійно. Потрібно було зібрати й хоронити їх в якійсь спеціальній інституції як національний оригінальний матеріал для наукових розвідок майбутніх істориків»². Крім того, перед українськими культурними

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.1, арк.14.

² Бюлетень Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства в Празі. – 1926. – Ч.1 (Січень-лютий). – С.1; ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.7, арк.5.

діячами стояло не менш відповідальне завдання – зібрати та зберегти й ті документи, які утворилися внаслідок діяльності значної кількості організацій та установ, заснованих українцями в еміграції, передусім у Чехо-Словаччині.

На відміну від більшості еміграційних культурно-просвітницьких установ, які субсидювалися чехословацьким урядом, УНМА впродовж 1924-1926 рр. не отримував жодних державних дотацій і діяв лише завдяки невеликим грошовим надходженням від УГК (100-200 чеських крон щомісячно). Усвідомлюючи, що такий стан справ заважає розвитку музею-архіву, Управа УГК неодноразово зверталася до МЗС ЧСР з проханнями про надання фінансової допомоги УНМА, проте це не призводило до позитивних наслідків. Власне саме через обмеженість коштів ця українська архівна установа в перші роки свого існування була змушена займатися переважно збиранням річників періодичних видань, документів, мемуарів та музейних експонатів лише за умови їх безкоштовної передачі (дарування) музею-архіву. Тільки у 1925 р., коли УНМА став окремою установою при заснованому М.Шаповалом Українському інституті громадознавства (УІГ; інша назва – Український соціологічний інститут), ситуація змінилася на краще.

Для зберігання фондів УНМА в інституті було виділено два невеликих приміщення, що дозволило активізувати роботу із систематизації та описування музейних експонатів та архівних документів. Щоправда, діяльність УНМА ускладнювала та обставина, що його штат у 1923-1925 рр. фактично складався лише з одного співробітника – завідувача архіву М.Обідного, який діставав невеличку платню (100-200 чеських крон), та директора – Н.Григорієва, робота якого взагалі не оплачувалась. З переходом УНМА до Українського інституту громадознавства його директором став М.Галаган. Одночасно він очолив спеціальну комісію, яка мала своїм завданням розробку головних засад діяльності музею-архіву (у складі комісії працювали директор відділу народознавства УІГ Н.Григорієв, співробітник інституту генерал-хорунжий В.Петрів, референт М.Обідний). До компетенції комісії входило також

оцінювання вартості матеріалів, впровадження стандартів систематизації документів тощо.

Негативно позначалася на роботі музею-архіву та обставина, що представники окремих кіл української еміграції критично висловлювалися щодо можливості передачі своїх матеріалів на зберігання до УНМА. Більше того, у 1925 р. діячі, що об'єднувалися навколо Українського вільного університету, заснували Товариство «Музей визвольної боротьби України» (МВБУ) і розгорнули паралельну з УНМА діяльність з організації музейно-архівної справи в еміграції. Від того часу в Празі співіснували дві українські установи цього профілю: УНМА при УІГ (згодом його колекція перейшла до Українського історичного кабінету при МЗС ЧСР) та Товариство МВБУ.

Усвідомлюючи доцільність кооперації зусиль у цій сфері, співробітники УНМА неодноразово звертали увагу на протиріччя у діяльності між УНМА та МВБУ і навіть намагалися встановити творчі контакти з цією установою, однак керівництво МВБУ весь час відкидало пропозиції про співробітництво. Попри таку позицію членів МВБУ співробітники музею-архіву не втрачали надій встановити з ними ділові контакти. Вже у першому числі «Бюлетеню УНМА» вони заявили про своє розуміння того, «що активні учасники щойно перейденого періоду збройної боротьби ще надто сильно відчувають впливи партійно-політичних чи групових антагонізмів, особливо різних орієнтацій й чисто особистих емоцій. Через це ми наперед знали, що не у всіх колах української еміграції ідея заснування при УІГ музею-архіву знайде однакове співчуття й доброзичливе відношення. Тому нема нічого дивного, що вже виникли або в дальшому виникнуть аналогічні установи, які збиратимуть українські пам'ятки серед відповідних прихильних до них кіл української еміграції»¹.

Відзначивши наявність серйозних розбіжностей у середовищі української політичної еміграції, діячі УНМА разом з тим наголошували на тому, що музейні та архівні працівники мають запобігти знищенню українських пам'яток

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.7, арк.5–5зв.

та поставити справу їх збереження під контроль громадських та наукових інституцій до часу, коли ці речі «можна буде вмістити в одному Національному Музею-Архіві на Україні». Констатуючи той факт, що «різні політичні та громадські угруповання української еміграції в одній якійсь державі, чи навіть в одному якомусь місці, не можуть погодитись між собою щодо заснування одного спільного музею», співробітники УНМА пропонували проводити «шляхетне змагання на полі збирання й схоронення пам'яток минулого для майбутнього спільного музею-архіву, де майбутній учений дослідник не тільки буде однаково об'єктивно виучувати зібраний різними угрупованнями матеріал, але й безсторонньо студіюватиме причини виникнення самих тих угруповань і їх чинності за кордоном»¹.

Комплектування колекції УНМА відбувалося шляхом придбання документів за оцінкою Науковою колегією, а також безоплатного надходження матеріалів у дарунок або у депозитне зберігання від окремих емігрантів та організацій. У заклику УНМА до українського громадянства відзначалося, що у музеї збираються матеріали: 1) з визвольної боротьби українського народу (закони, універсали, грамоти, декларації, постанови, протоколи засідань, зборів, накази, відозви, прокламації, журнали бойових подій, спомини, щоденники, плакати, перепустки, програми урочистих свят, карти і плани, фотографії, малюнки, грошові знаки, поштові марки, прапори, бунчуки, герби, зброя, відзнаки, печатки, зразки уніформи українського війська, а також газети, журнали, брошури та ін.; 2) пам'ятки української старовини й мистецтва; 3) матеріали до історії української еміграції; 4) відомості про українські пам'ятки, що знаходяться за кордоном (музей-архів ставив собі за мету реєстрацію та описування українських пам'яток, що перебували в архівах, музеях та бібліотеках інших держав, а також у приватних осіб). Керівництво УНМА проводило також роботу серед українських емігрантів з метою

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.7, арк.5–5зв.

організації написання спогадів про події визвольної боротьби та передачі їх до музею¹.

М.Обідний у статті «Наші завдання в охороні пам'яток» наголошував на тому, що до музею необхідно надсилати не тільки пам'ятки, але й відомості про їх місцезнаходження – організації, приватні особи (таким чином було сформульовано ідею про створення інформаційно-пошукової бази даних про місцезнаходження українських архівних збірок за кордоном). Крім того, Обідний звернувся до всіх, хто з будь-яких причин не міг передати документальні збірки до музею-архіву, з проханням надіслати покажчики (описи) цих матеріалів, що дозволило б певною мірою «координувати працю по збиранню пам'яток», а також створювало певні умови для полегшення пошукової роботи майбутніх дослідників історії української еміграції. У цьому ж контексті він розглядав питання про збирання інформації про українські пам'ятки, що знаходяться в державних та приватних колекціях інших країн. Водночас М.Обідний підкреслював важливість збирання інформації не тільки про пам'ятки визвольної боротьби 1917-1920 рр., але й українські документи доби середньовіччя та нового часу: «Щодо пам'яток за старі часи, які тим чи іншим шляхом попали до чужоземних архівів, музеїв, бібліотек та до поодиноких осіб, – писав він, – то збиранням докладних відомостей про ці пам'ятки в першу чергу мусить зайнятися українська еміграція, використовуючи нагоду свого перебування в різних державах Європи»².

Отже, основним завданням УНМА була організація збирання та зберігання українських історичних пам'яток за кордоном, комплектування його документальної збірки. Матеріали, що надходили до УНМА на зберігання, передавалися переважно в дар та на переховування, і лише в окремих випадках купувалися. На 1 січня 1926 р. в УНМА нараховувалось 31826 од. зб. На

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.11, арк.39.

² Обідний М. Наші завдання в охороні пам'яток / Михайло Обідний // Вістник Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства у Празі. – Прага, 1928. – Ч.1. – С.10–11.

зберігання до УНМА передавали свою документацію такі установи та організації, як Український громадський комітет, Український інститут громадознавства, Українська селянська спілка в ЧСР, ЦЕСУС, Український громадський видавничий фонд, Товариство допомоги голодній Україні, Празька група УПСР, Закордонна група УСДРП, а також окремі діячі – М.Битинський, В.Винниченко, Є.Вировий, М.Галаган, Н.Григоріїв, Д.Ісаєвич, Л.Кобилянський, М.Обідний, В.Петрів, С.Русова, Микита і Микола Шаповал та ін. УНМА мав своїх представників і поза межами ЧСР, зокрема, Д. Геродот допомагав у збиранні українських пам'яток в Румунії, а в Німеччині цю місію здійснювали С.Тимчук та М.Слива¹. У 1927-1928 рр. діяли навіть спеціально затверджені музейною радою тарифи на оплату праці за розшук та придбання історичних матеріалів та друкованої продукції. На засіданні Ради музею 15 травня 1928 р. спеціально розглядалося питання про активізацію процесу збирання архівних матеріалів в інших країнах. З цією метою М.Обідному було доручено скласти детальний список місць та осіб, в яких зберігалися українські архіви, після чого планувалося звернутися до уповноваженого МЗС ЧСР д-ра Я.Славіка з проханням допомогти в отриманні дозволу на перевезення їх до Праги².

Що стосується процедури комплектування УНМА, то спочатку всі матеріали надходили до канцелярії, де заносилися до інвентарної книги та передавалися у відповідний відділ згідно запровадженої в музеї-архіві класифікаційної схеми. Оскільки більшість матеріалів находили в якості дарунку, то було складно дотримуватися чіткої програми збирання і було вирішено приймати все, що мало «певну архівну чи музейну вартість»³.

У відділі документів УНМА відклалися різноманітні матеріали, які були структуровані за хронологічним принципом. Документів, датованих до 1905 р., зберігалася невелика кількість (проте деякі з них мали значну історичну цінність, зокрема, лист чернігівського полковника П. Полуботка до знатного

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.11, арк.76, 100.

² Там само, спр.13, арк.20–20зв.

³ Там само, спр.20, арк.6.

Війська Запорізького товариша С.Лизогуба від 9 грудня 1718 р.). Дещо повніше в кількісному відношенні були представлені передвоєнна доба та період Першої світової війни. У цьому контексті слід назвати матеріали з історії українських політичних партій (РУП, УСДРП, УСДС, УПСР), документи з історії розвитку українського культурно-освітнього руху (у т. ч. частина архіву М.К.Садовського); матеріали про діяльність Українських січових стрільців.

Значно репрезентативнішою виглядала збірка документів доби визвольних змагань українського народу (1917-1921 рр.) – відозви та універсали Центральної Ради, матеріали про виступ полку імені Гетьмана Полуботка в Києві, листування українських міністерств у 1917 р., накази Військового міністерства Української Держави, протоколи економічного договору Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною, листування міністерств гетьманського уряду, дипломатичне листування, накази Добровольчого командування у 1918 р. тощо.

Найповніше були представлені документи 1919-1920 рр. – до збірок цього періоду увійшли заклики, відозви і прокламації Директорії УНР, плани боїв, накази, телеграми, листування органів влади, архіви дипломатичних місій УНР, матеріали УГА. У значній кількості тут відклалися матеріали про політичне, культурно-освітнє, економічне, релігійне життя як Наддніпрянщини, так і західноукраїнських земель. Однак найбільша частина з усіх зібраних матеріалів припадала на еміграційну добу (від 1920 р.). Документи цього періоду докладно висвітлювали життя української еміграції у Польщі та ЧСР, а також ілюстрували діяльність еміграції в інших країнах Європи, Америки та Далекого Сходу.

Надходження документальних матеріалів фіксувались у «Книгах обліку надходжень документальних матеріалів до Музею»¹, в яких до спеціально розроблених бланків заносилась відповідна інформація: дата, від кого одержано матеріали, їх характер і кількість. Кожний бланк засвідчували підписи Н.Григорієва (директора) і кустоса (М.Обідного), а також печатка УНМА.

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.9, арк.1–242; спр.10, арк.1–217.

Важливе місце у зібранні УНМА посідали архівні матеріали Дипломатичної місії УНР в Угорщині, які потрапили до нього у 1927 р. Свого часу (у 1924 р.) архів місії був переданий її головою генералом В.Сікевичем на тимчасове зберігання сотникові В.Звіздовському¹. Останній же, за дорученням генерала, згодом передав їх до УНМА. 22 липня 1927 р. Н.Григоріїв та М.Обідний надіслали до В.Сікевича та В.Звіздовського листи, в яких підтвердили одержання архівного матеріалу та висловили за це подяку². Упорядкування матеріалів місії та складання їх реєстру здійснив Л.Кобилянський³.

Серед матеріалів місії були представлені обіжники і огляди преси МЗС УНР, надіслані до відома місії; обіжники місії; заяви від українських емігрантів про видачу паспортів, віз; книга наказів; книги прибутків та видатків; інформаційні матеріали інших посольств; листування з МЗС УНР про персональний склад місії; листування з МЗС Угорської Держави; листування з Військово-санітарною місією для помочі полоненим українцям в Центральній і Південній Європі та Військово-санітарною місією в Угорщині; листування з місією Українського Червоного Хреста; особові справи членів та службовців Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині. Матеріали місії, як складова архівного зібрання УНМА, у 1932 р. надійшли на зберігання до УІК, а у 1945 р. були перевезені до УРСР, де пройшли опрацювання в Особливому відділі таємних фондів ЦДІА УРСР у м. Києві – у 1947 р. з них було сформовано фонд у кількості 104 од. зб. за 1919-1924 рр. (згодом до нього було долучено ще 1 од.). Сьогодні ф.3518 (Дипломатична місія УНР в Угорщині) зберігається у ЦДАВО України і містить 105 од. зб. Матеріали місії у фондах архіву дослідили та ввели до наукового обігу І.Матяш та Ю.Мушка⁴.

¹ ЦДАВО України, ф.3518, оп.1, спр.67, арк.52.

² Там само, ф.4018, оп.1, спр.6, арк.74, 75.

³ Там само, спр.13, арк.2 зв.

⁴ Див: Матяш І. Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, архівні документи / І. Матяш, Ю. Мушка. – К. : Києво-Могилян. акад., 2005. – 397 с.; вони ж. Документи ЦДАВО України про діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині //

У фонді Українського історичного кабінету (ф.3866) ЦДАВО України зберігаються 2 журнали (книги) обліку надходжень документальних матеріалів, які стосуються УНМА – це «Журнал обліку поступлення документального матеріалу до кабінету. Том 1» та «Книга обліку матеріалу, зданого в депозит»¹. Ці журнали мають виняткове значення для дослідження процесу комплектування УНМА, а також для визначення складу його архівної колекції. Зокрема, «Журнал обліку» дає можливість з'ясувати кількість надходжень до УНМА упродовж 1927-1930 рр. Вірогідно, цей журнал було заведено у зв'язку з реорганізацією діяльності УНМА – у цей період УНМА було виділено невеличку державну субсидію для придбання матеріалів, а також засновано Наукову колегію УНМА, яка проводила експертизу цінності матеріалів і рекомендувала Раді музею-архіву здійснювати їх купівлю.

Всього у «Журналі обліку» зафіксовано 3232 номерів надходжень (крайні дати: 22 липня 1927 р. – 10 березня 1930 р.). У хронологічно-кількісному відношенні їх можна охарактеризувати таким чином: 1927 р. – 264 надходжень (№№ 1-264); 1928 р. – 2707 надходжень (№№ 265-2972); 1929 р. – 257 надходжень (№№ 2973-3230); 1930 р. – 2 надходження (№№ 3231, 3232). Серед найбільш цікавих матеріалів слід відзначити мемуари С.Русової за 1856-1925 рр. (придбані за 2250 к. ч.); лист чернігівського полковника П.Полуботка до С.Лизогуба 1718 р. (придбаний у М.Тобілевича за 350 к. ч.); листи Є.Чикаленка, П.Саксаганського, П.Холодного, М.Стороженка до М.Садовського за 1919-1924 рр. (придбані за 110 к. ч. у М.Тобілевича) та ін.

До «Книги обліку матеріалу, зданого в депозит» занесено матеріали, які надійшли до УНМА у період з 29 листопада 1925 р. до 19 грудня 1929 р. від окремих осіб та установ (загалом 39 позицій, в яких зазначено дату надходження, кількість та характер матеріалів, умови зберігання). Так, під №1 від 29 листопада 1925 р. фігурують передані Миколою Ліщинським листи,

---

Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. праць. – Вип.7. – 2005. – С.93–108.

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.33, арк.1–152; спр.23, арк.1–22.

документи й фотографії старшини Української галицької армії Михайла Федика (1 пакунок, 185 од. зб., в паперовій обгортці, не запечатані, без права користування, оговорено повернення власникові чи його родичам). Серед інших матеріалів, переданих до УНМА на депозитне зберігання, значиться листування, документи й фотографії М.Ткаченка, М.Кураха, Ю.Дарагана.

9 січня 1928 р. надійшли у депозит діловодні фонди правління Ощадно-позичкової каси «Трудова спілка» (6 пакунків), правління Головного комітету Української селянської спілки в ЧСР (16 пакунків), ліквідаційної комісії кооперативу «Самопоміч» у Празі (2 пакунки). 29 травня 1928 р. Микита Шаповал передав закони, обіжники й різні документи Міністерства земельних справ УНР (1 пакунок, з правом користування); 9 жовтня того ж року його брат генерал Микола Шаповал переслав з Франції листування з українськими інтернованими вояками у польських таборах та українськими емігрантами (1 пакунок, 175 од., без права користування). У 1928 р. Д.Козицький передав діловодний фонд Українського студентського спортивного клубу (1 пачка), секретаріат Закордонної організації УПСР – сім папок зі зразками уніформи Українських січових стрільців, генерал В.Петрів – особисті документи, військові праці та документи УСС (загалом 3 пачки)¹.

Слід зауважити, що якщо у 1927-1928 рр. матеріали поступали як шляхом купівлі, так і у дарунок, то у 1929-1930 рр. – виключно у дарунок (від М.Шаповала, В.Петріва, М.Битинського, С.Шелухина, М.Обідного та ін.). Різке скорочення надходжень можна пояснити кількома факторами: по-перше, було зменшено допомогу з боку чеської влади і УНМА було позбавлено можливості купувати матеріали; по-друге, чехи вимагали підпорядкування УНМА Міністерству закордонних справ ЧСР, на що негативно реагували представники різних політичних кіл української еміграції, побоюючись передавати на зберігання до УНМА свої матеріали; по-третє, значна частина еміграції вбачала більш доцільним передавати свої збірки до більш «незалежного» від чеської

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.23, арк.1–22.

влади Музею визвольної боротьби України. Показовим у цьому відношенні є те, що 1930 р., коли найбільш гостро стояло питання про подальшу долю колекції УНМА, до нього надійшло всього два документа.

Окрім документального (архівного) відділу у структурі УНМА функціонували музейний відділ та відділ друків (преси). У музейному відділі зберігалися головним чином речові пам'ятки доби Української революції 1917-1920 рр. (прапори, уніформи, відзнаки українського війська, гроші, марки, фотографії, образи, скульптури, печатки, різні національні значки, вироби з національними емблемами). Цінною у мистецькому відношенні була збірка графічних робіт М.Битинського «Українське військо – уніформи і відзнаки військових частин», яка нараховувала 76 картин.

У відділі друків (періодичні видання та бібліотека) станом на 1 жовтня 1928 р. було зібрано та впорядковано 874 збірок газет і – 220 збірок журналів (разом – 1094 збірок). Їх хронологічні межі охоплювали 1890-1928 рр., а географія видань обіймала Наддніпрянську Україну, Галичину, Волинь, Буковину, Закарпаття, Америку, Канаду, Бразилію, Росію, Польщу (зокрема таборіві видання), ЧСР, Францію, Німеччину та ін. Загальний фонд бібліотеки УНМА становив понад 1000 назв книг українською та кількома іноземними мовами. Поповнення фондів бібліотеки відбувалось шляхом придбання, по-перше – книг, що торкалися визвольної боротьби українського народу; по-друге – сучасних видань, що ілюстрували життя українського народу; по-третє – тих іноземних видань, на шпальтах яких висвітлювалися українські проблеми. Бібліотечне зібрання охоплювало період 1910-1928 рр., а за видовою ознакою тут були представлені наукові монографії, мемуари, статuti, програми, збірники законів, інформаційні бюлетені, таборіві видання, календарі.

Приймаючи на зберігання різнорідні документи, діячі УНМА (так само як і інших українських архівно-музейних осередків міжвоєнного часу), щиро декларували свою готовність здійснити передачу зібраних ними пам'яток до національних архівів України після здобуття нею незалежності. З цієї нагоди у «Вістнику УНМА» підкреслювалося: «Наша мета – всі історичні документи й

пам'ятки зібрати до Музею-архіву, систематизувати й належно схоронити їх до того часу, коли можна буде перевезти на вільну українську територію, де б вони доповнили загальну збірку українських культурних і історичних пам'яток»¹.

У 1927 р. розпочався новий етап у діяльності УНМА, який був пов'язаний із призначенням установі щомісячної субсидії у розмірі 5000 к. ч. Завдяки цьому вдалося винайняти окреме помешкання та збільшити штат співробітників, що дозволило активізувати роботу із збирання історичних пам'яток. У листі від 14 травня 1927 р. В.Петрів, висловлюючи Н.Григорієву свої думки щодо організації роботи музею-архіву, підкреслював, що «лише бездоганним з науково-технічного боку впорядкуванням музею можливо буде притягнути до нього як зацікавленість чужинців, так і матеріали та співпрацю своїх»².

У липні 1927 р. у структурі УНМА було створено Наукову колегію, на яку покладалося проведення експертизи цінності матеріалів та вироблення наукових засад опрацювання та систематизації музейно-архівних колекцій. Колегія складалася з голови, який призначався Кураторією УІГ, представника від дирекції інституту, членів-експертів, директора та кустоса музею-архіву.

Слід відзначити, що керівництво УІГ намагалося залучити до роботи у колегії представників різних еміграційних кіл, у тому числі й відомих вчених з числа фундаторів та прихильників МВБУ. Однак останніми пропозицію Н.Григорієва було відхилено. Так, проф. В.Біднов повідомляв, що «не вважає можливим» взяти участь у роботі колегії, і що в цьому до нього приєднуються проф. Д.Антонович та В.Щербаківський³. Проф. Ф.Щербина у своєму листі до директора УНМА від 7 липня докладно пояснював своє небажання брати участь у роботі зазначеної колегії і наголошував на доцільності об'єднання зусиль навколо однієї, за його визначенням, «головної», установи – Музею визвольної боротьби України. На думку Ф.Щербини, «це був би хоч маленький

---

¹ Вістник Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства у Празі. – 1928. – Ч.1. – С.3.

² ЦДАВО України, ф.3562, оп.1, спр.92, арк.128–129.

³ Там само, ф.4018, оп.1, спр.11, арк.20.

крок для єднання українських діячів, а не для зайвої конкуренції їх та прикрих партійних сутичок»¹.

Н.Григоріїв не забарився із відповіддю на несправедливі, на його думку, звинувачення з боку діячів МВБУ та надіслав 12 липня 1927 р. листа до проф. Ф. Щербини, в якому наполягав на тому, що «дирекція Музею-Архіву стояла й стоїть на тому, що краще було б музейно-архівну справу об'єднати. Одначе мусить рахуватися з тим фактом, що після того, як при УГК засновано було Національний Музей-Архів (вересень 1923 р.) певна частина українського громадянства, не бажаючи з політичних причин переводити матеріалів у цей Музей-Архів, заснувала через два роки окремий Музей визвольної боротьби. Таким чином, не організатори Національного Музею-Архіву винні в тому, що існує два музеї-архіви». Директор УНМА підкреслював, що сам факт запрошення до співпраці представників МВБУ свідчить про те, що УНМА «не збирається ні з ким конкурувати, а навпаки хоче контактувати», натомість «відмова від співпраці єднання не утворюється»². Проте кожна зі сторін так і залишилися на своїх позиціях, а співпраця між двома українськими музейно-архівними осередками у Празі так і не була налагоджена.

Перше засідання Наукової колегії УНМА відбулося 9 липня 1927 р. за участю С.Шелухина, Л.Білецького, С.Русової, Н.Григорієва та М.Обідного. На ньому було обрано голову Наукової колегії – С.Шелухина та його заступника – генерала В.Петріва. Слід відзначити, що запрошені до складу колегії професори В.Щербина, В.Щербаківський, Д.Антонович та В.Біднов відмовились брати участь у її засіданнях. Цю відмову можна пояснити продовженням конфронтації між діячами МВБУ та УНМА, і відвертим небажанням перших співробітничати з українськими есерами. Всього за період від 9 липня 1927 р. до 23 січня 1929 р. відбулося 16 засідань Наукової колегії, на яких розглядалися організаційні питання, зачитувалися висновки експертів, приймалися рішення

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.11, арк.21–22.

² Там само, спр.6, арк.72–72зв.

про рекомендацію тих чи інших матеріалів для придбання¹. Цікавим є те, що було прийнято рішення при розгляді матеріалів надавати перевагу архівним документам над музейними пам'ятками².

Що стосується питання про організацію використання матеріалів, то УНМА додержувався взятих на себе зобов'язань перед фондоутворювачами та власниками (таємне зберігання, обмежене використання та ін.). Водночас відкритими для користувачів були його бібліотечні та пресові збірки – двічі на тиждень дослідники могли відвідувати УНМА з метою їх наукового опрацювання. Крім того, А.Животком проводилось укладання картотеки визвольної боротьби українського народу та бібліографічного покажчика визначних діячів визвольного руху. Музей-архів також організував збирання відомостей про українців, які померли поза межами Батьківщини, зокрема у боях за її визволення³. Слід відзначити, що складання подібних анкет було започатковано М.Обідним ще у Польщі як один з напрямків діяльності ГВІМА та МАВУ. Таким чином, на цьому прикладі можна простежити спадковість у діяльності цих інституцій.

На жаль, всі плани керівництва УНМА щодо поповнення архівних та музейних збірок не вдалося реалізувати повною мірою, оскільки у другій половині 1920-х рр. відбулися суттєві зміни у політиці уряду ЧСР по відношенню до емігрантів. Ці зміни були обумовлені трансформацією позиції влади щодо діяльності емігрантських інституцій через низку причин політичного та економічного характеру. Своїм наслідком вони мали значне скорочення державного фінансування громадських, культурних та освітніх організацій емігрантів.

У 1927 р. від МЗС ЧСР надійшло повідомлення про те, що обсяг допомоги еміграційним культурним установам зменшується, а відтак УНМА мав набути

---

¹ У фонді УНМА відклалися протоколи всіх засідань Наукової колегії. Див.: Книга протоколів засідань Наукової колегії музею (липень 1927 – січень 1929 р.) // ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.12, арк.1–19.

² ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.1, арк.46.

³ Там само, спр.7, арк.12–13.

автономного статусу, у разі чого управа УІГ позбавлялася права впливати на його діяльність. Ще на початку року МЗС ЧСР було розроблено план поступового скорочення «руської акції» та підготовлено список установ російської та української еміграції, підтримку яких бажано було продовжити. До числа останніх було включено Російський закордонний історичний архів (РЗІА), Інститут із вивчення Росії, Український інститут громадознавства, Українську господарську академію в Подєбрадах, Слов'янську бібліотеку. Однак ці установи уряд ЧСР планував фінансувати лише до відкриття Центру славістичних досліджень. У цей час у Празі було засновано Слов'янський інститут (однак російські та українські емігрантські установи до його складу не були включені). У березні 1928 р. Російський закордонний історичний архів було підпорядковано МЗС ЧСР (до того він належав Земгору – російській громадській організації).

Зі свого боку Кураторія УІГ не хотіла поступатися своїми правами на керівництво УНМА, тому на її засіданні 30 жовтня 1928 р. було затверджено новий статут музею-архіву, згідно якого вся його діяльність підпорядковувалась Кураторії УІГ, а для керівництва його загально-адміністративною та господарською частинами створювалася Рада музею-архіву у складі директора УНМА, представника МЗС ЧСР і представника від дирекції УІГ¹. До складу виконавчого органу УНМА – дирекції – увійшли: директор музею-архіву, що призначався Кураторією УІГ (у цей час цю посаду обіймав Н.Григоріїв), генерал В.Петрів і проф. д-р Я.Славік. До адміністрації УНМА також входили М.Обідний («кустос і управитель відділів документів і музейного»), який посідав цю посаду з 5 вересня 1923 р. до 1 березня 1930 р.) і А.Животко – як «управитель відділу преси й бібліотеки» (працював на цій посаді з 1 липня 1927 р. до 1 березня 1930 р.). До допоміжного персоналу УНМА належали М.Косенко («бухгалтер-скарбник»), інженер О.Гончар (співробітник відділу преси й бібліотеки), інженер С.Безручкова (секретар), д-р Л.Кобилянський (секретар); ці

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.1, арк.1–2.

особи були прийняті на роботу в УНМА у різний час впродовж 1927-1929 рр. і залишалися у штаті музею-архіву до 1 березня 1930 р.¹

Щоправда, цей статут так і не був затверджений МЗС ЧСР, яке вимагало від УНМА розробити такий нормативний документ, положення якого б кореспондувалися зі статтями статуту Російського закордонного історичного архіву. Упродовж 1928 р. щомісяця відбувалося в середньому одне засідання Наукової колегії та два засідання Ради Музею-архіву. 1 квітня УНМА продовжив свою роботу у новому приміщенні за адресою: Praha XII, Vělehradská č.97².

У 1929 р. розпочався завершальний період в історії УНМА, який характеризувався згортанням його діяльності у зв'язку з припиненням фінансової допомоги від чеського уряду. Як вже відзначалося, від 1927 р. фінансування «руської акції» скорочувалося щорічно, що було обумовлено низкою факторів як зовнішнього, так і внутрішнього порядку. По-перше, російська та українська еміграція перестали відігравати політичну роль, по-друге – уряд ЧСР прагнув до розвитку дипломатичних взаємин з СРСР і був змушений прислуховуватися до його протестів проти підтримки еміграції. Нарешті, негативно позначилась критика громадськістю надмірних державних витрат на цю мету, а також думка про те, що акція допомоги виконала свою місію та наступив час її згортання. Крім того на початку 1930-х рр. в економіці ЧСР посилювалися кризові явища, що було пов'язано із світовою економічною кризою, відтак допомога набула дуже обмеженого характеру, що призвело до припинення діяльності багатьох освітніх та наукових інституцій; решта трималася на плаву завдяки різним пожертвам. Більше того – в 1935-1936 рр. зовнішня політика ЧСР в рамках концепції колективної безпеки почала зближатися з політикою СРСР, що перетворювало російську та українську еміграцію на перепону цьому процесові. МЗС Чехо-Словаччини ухвалив рішення про заборону офіційним особам брати участь в акціях емігрантських організацій.

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.29, арк.32–36.

² Там само, ф.3793, оп.1, спр.122, арк.1, 13.

Проте й після цього Прага не припинила надавати допомогу емігрантам¹. Уряд ЧСР подбав про забезпечення правового становища емігрантів-слов'ян, видаючи їм тимчасові чехословацькі паспорти з моменту їх переїзду до країни. Починаючи з 1 січня 1930 р. поліцейські управління ЧСР видавали т.зв. паспорти Нансена, які надавали емігрантам у Чехо-Словаччині значно ширші можливості, ніж це було в інших країнах, уряди яких не визнавали таких документів².

Однак згортання «руської акції» все ж таки суттєво позначилося на діяльності еміграційних установ. Що стосувалося подальшої долі УНМА, то Кураторії УІГ було запропоновано передати музей-архів у підпорядкування МЗС ЧСР, що викликало протест з боку українських діячів. Позиція чеської сторони, яку висловлював під час нарад з українськими представниками д-р Я.Славік, полягала в тому, що УНМА мав бути відокремлений від УІГ та переведений до помешкання МЗС на Виноградах (район Праги), де вже на той час містилися російський, білоруський та кубанський закордонні архіви. Разом з тим, МЗС наполягало на доцільності об'єднання УНМА з МВБУ.

22 квітня 1929 р. Кураторія УІГ, розглянувши пропозицію МЗС ЧСР, ухвалила рішення про те, що: 1) вона не заперечує проти об'єднання УНМА з іншими українськими архівами, але за умови того, що на чолі новоствореного архіву стоятиме українська організація, яка складатиметься з представників від провідних українських установ у Празі та представників від влади ЧСР; 2) у тому випадку, якщо така організація не буде утворена, Кураторія погоджувалась на передачу УНМА іншій українській установі, яка отримуватиме допомогу від МЗС (наприклад Український університет у Празі). Отже, в обох випадках головною умовою Кураторії було підпорядкування архіву українській установі. Переговори в справі об'єднання архівів

---

¹ Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии... – С.30–31; Віднянський С.В. Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період... – С.53–54.

² Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии... – С.32.

затягнулися надовго, бо чеська влада не погоджувалася на компромісне вирішення цієї справи.

У квітні-червні 1929 р. в МЗС ЧСР відбулися три наради (у двох останніх брали участь також представники від МВБУ), під час яких сторони намагалися виробити спільну концепцію подальшого функціонування УНМА та МВБУ¹. Кураторія УІГ на своєму засіданні 8 травня 1929 р., заслухавши повідомлення своїх представників про результати першої наради, прийняла рішення: 1) відокремити музей від архіву й передати музейні матеріали на збереження до канцелярії УІГ; 2) архівні матеріали та інвентар, що були придбані на кошти МЗС, передати міністерству за окремим списком; 3) матеріали, подаровані УНМА, передати як депозит Кураторії УІГ; 4) стосовно матеріалів, переданих на депозитне зберігання до УНМА, звернутися до їх власників за відповідною вказівкою щодо їх подальшої долі.

При вирішенні цього питання Кураторія дотримувалася тієї думки, що архівне зібрання є власністю всього українського народу, і тому вона може передати УНМА чеській стороні тільки на умовах депозитного зберігання. Таку ж позицію зайняли представники Товариства МВБУ, які взяли участь у двох наступних нарадах 14 травня та 18 червня 1929 р. (вони категорично відкинули можливість підпорядкування діяльності МВБУ чеській владі та об'єднання збірок МВБУ та УНМА).

Увесь 1929 р. пройшов під знаком протистояння між діячами УІГ та чеськими урядовцями – перші хотіли зберегти незалежність УНМА як самостійної української установи, а другі бажали підпорядкувати його МЗС ЧСР. 3 жовтня 1929 р. Кураторія УІГ одноголосно прийняла резолюцію наступного змісту: 1) матеріали УНМА як майно української нації можуть бути передані у власність тільки українських установ, що вважаються загальноновизнаними авторитетами в справі охорони культурних скарбів української нації (Українській Академії Наук у Києві, НТШ у Львові тощо);

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.29, арк.73.

2) керівництво УІГ може передати збірки УНМА на тимчасове зберігання до іншої установи тільки за умови того, що воно зможе призначити керівника музею-архіву та його персонал, а також встановити умови доступу до матеріалів та фінансового контролю.

Не маючи засобів для утримання УНМА, Кураторія 12 жовтня 1929 р. на своєму черговому засіданні, в роботі якого брав участь представник НТШ у Львові В.Дорошенко, ухвалила звернутися до НТШ з пропозицією прийняти на зберігання колекцію УНМА. Однак, відповідь на цю пропозицію Кураторії УІГ від НТШ так і не надійшла. Як зазначав у своєму щоденнику А.Животко, В.Дорошенко ще на засіданні 12 жовтня повідомив, що НТШ не має коштів, необхідних для утримання архіву «бодай й при найменших витратах»¹.

22 лютого 1930 р. відбулося засідання Президії Кураторії УІГ, на якому було прийнято наступне рішення: 1) з огляду на цілковитий брак коштів звільнити співробітників Музею-архіву та інституту з 1 березня 1930 р., 2) доручити дирекції УНМА прийняти справи від співробітників і негайно розпочати пакування матеріалів Музею-архіву з тим, щоби його помешкання було звільнено не пізніше 1 квітня, як вимагає МЗС, 3) доручити дирекції віднайти тимчасове помешкання для УНМА, а також вступити у переговори з представниками львівської «Просвіти» про умови передачі цьому товариству документальних збірок². Всім колишнім співробітникам УНМА були видані посвідчення в тому, що вони виконували свою роботу до 1 березня 1930 р. «ретельно, чесно і бездоганно».

Чеські урядовці, не зумівши переконати керівництво УІГ у доцільності передачі під їхній контроль українських архівних збірок, вдалися до переговорів з окремими українськими діячами, які, на їх думку, могли взяти участь у формуванні нового документального центру, підпорядкованого МЗС ЧСР. У першу чергу їм вдалося залучити до співробітництва одного з провідних діячів української музейно-архівної справи в еміграції М.Обідного, який 1

---

¹ ЦДАВО України, ф.3560, оп.1, спр.58, арк.88зв.

² Там само, ф.4018, оп.1, спр.29, арк.27.

червня 1930 р. був призначений референтом щойно створеного Українського історичного кабінету¹. Крім того, у переговори з чеськими представниками вступили члени УПСР Г.Омельченко та Л.Кобилянський, які взяли на себе зобов'язання сприяти передачі українських збірок до підпорядкованого чехам наукового центру. Проте ці дії викликали обурення у політичного керівництва УПСР, про що свідчить віднайдений нами у ДАРФ протокол засідання Головного комітету УПСР від 14 квітня 1930 р. На цьому засіданні, яке відбулося за участю Н.Григорієва, П.Богацького, І.Паливоди та Б.Залевського, розглядалась «антипартійна» та «антиукраїнська» діяльність Г.Омельченка та Л.Кобилянського. Останніх було звинувачено у тому, що вони, порушуючи партійну дисципліну, розпочали переговори з Я.Славіком та погодились сприяти передачі українських збірок до юрисдикції МЗС ЧСР².

При розгляді даного питання керівництво УПСР виходило з того, як відзначав Н.Григорієв, що «кожна українська книжка, видана на чеські гроші, є плюс для української культури. А кожний документ з визвольної боротьби, куплений за чеські гроші для чехів, є мінусом для української справи»³. Есери вважали, що документи треба збирати, але не можна передавати їх чужому уряду. Н.Григорієв був впевнений у тому, що «є такі документи визвольної боротьби, що вигідніше, аби вони погнили, ніж мали потрапити до рук чужого уряду»⁴. Усі доводи Г.Омельченка та Л.Кобилянського про те, що вони діяли в національних інтересах заради збереження пам'яток визвольної боротьби українського народу, не були прийняті до уваги, внаслідок чого було прийнято рішення про їх виключення зі складу УПСР.

Однак, звернення керівництва УІГ по допомогу до різних українських та чеських інституцій (товариства «Просвіта» в Ужгороді, магістрату м. Праги, Національного музею в Празі, Соціологічного товариства ім. Т.Масарика,

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.5, арк.277.

² ДАРФ, ф. Р-7744, оп.3, спр.23а, арк.5–7зв.

³ Там само, арк.5.

⁴ Там само, арк.6.

Управи Робітничого союзу в Скрентоні, США) не дали позитивних результатів. Останнім заходом, до якого вдалось керівництво УІГ у надії зберегти незалежність своїх архівних збірок, було відрядження члена дирекції УНМА Б.М.Залевського до США з метою ведення переговорів з представниками Гуверівської військової бібліотеки при Стенфордському університеті про можливість передачі до неї колекції УНМА. 13-16 червня 1931 року Б.Залевський провів у Нью-Йорку декілька нарад з Ф.Мансветовим щодо цього питання¹. У протоколі цих нарад відзначалося, що одним із напрямків діяльності Гуверівської бібліотеки є прийняття на зберігання архівів урядів, які втратили свою територію. При передачі таких архівів до бібліотеки остання брала на себе зобов'язання зберігати документи згідно укладених із фондоутворювачем угод, а після поновлення діяльності відповідних урядів – повернути архіви власникам².

Однією з головних умов, які були висунуті українською стороною у протоколі переговорів, було забезпечення подальшого розвитку архіву та поповнення його новими матеріалами. Крім того, Б.Залевський наполягав на необхідності створення у рамках Гуверівської бібліотеки українського автономного відділу зі спеціально підібраним штатом співробітників українського походження, які б безпосередньо підпорядковувалися дирекції бібліотеки³. Однак, на жаль, з невстановлених причин Ф.Мансветову так і не вдалося організувати проведення безпосередніх переговорів між дирекцією УНМА та представниками американської бібліотечної адміністрації, і врешті-решт цей проект так і не було реалізовано.

Між тим становище УНМА в Чехо-Словаччині все більше ускладнювалося. Останньою краплею було те, що власник будівлі, в якій розташовувалися УІГ та УНМА, інженер Тілліє зажадав негайної сплати боргу за помешкання або його звільнення до 1 жовтня 1932 р., після чого звернувся до суду. У цій ситуації

---

¹ ДАРФ, ф. Р-7744, оп.1, спр.36, арк.8–11.

² Там само, арк.10.

³ Там само, арк.11.

необхідно було вже просто рятувати музей-архів, і тому його дирекція на своєму засіданні 7 жовтня ухвалила звернутися до Українського історичного кабінету при МЗС з пропозицією взяти на депозитне зберігання УНМА та Бібліотеку УІГ ім. М.Шаповала (у відповідь на що було отримане позитивне рішення керівництва УІК). Нарада у складі директора УНМА Н.Григорієва, завідувача Бібліотеки ім. М.Шаповала П.Богацького та члена УІГ А.Животка, взявши до уваги, що МЗС відступило від своєї попередньої вимоги про перебирання УНМА тільки на умовах власності, виробила проект угоди про передачу своїх збірок до УІК на тимчасове зберігання.

Після переговорів представників Кураторії УІГ проф. Л.Білецького, Н.Григорієва та д-ра П.Богацького з представниками МЗС д-ром Завазalom і д-ром Славіком 26 жовтня 1932 р. було ухвалено й підписано «Угоду про передачу УНМА і Бібліотеки УІГ ім. М.Шаповала Міністерству закордонних справ ЧСР для Українського історичного кабінету». Основні положення угоди полягали у наступному: 1) фонди УНМА зберігатимуться в УІК при МЗС ЧСР до того часу, коли виникне реальна можливість передати їх Всеукраїнській Академії Наук або іншій науковій установі в Україні, 2) УНМА може бути переданий в дім української культури (у тому випадку, якщо такий буде збудовано у Празі), 3) час перевезення Музею-архіву в Україну встановлюватиметься Кураторією УІГ у Празі або її Архівно-бібліотечною комісією (Н.Я.Григорієв, Л.Т.Білецький, П.О.Богацький), які матимуть право призначати собі заступників (на випадок смерті або свого від'їзду з ЧСР). Одну з найважливіших тез містив § 2-й угоди, згідно якого «в жодному випадкові архів не може бути перевезений на Україну, поки там буде панувати режим, ворожий демократичним засадам»¹.

Наступні параграфи регламентували деякі особливості зберігання документів УНМА і Бібліотеки УІГ ім. М.Шаповала та порядок їх використання дослідниками і колишніми співробітниками музею-архіву.

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.1, арк.2.

Зокрема, було вирішено, що ці підрозділи і надалі залишатимуться «як самостійні цілості і збережуть свої назви», а книжкові фонди будуть доступні для наукових працівників. Водночас в угоді містилося положення про те, до ознайомлення з фондами музею-архіву не будуть допускатися особи, «які викликають побоювання, що могли би зловжити архівними документами для ненаукових цілей». Співробітники Українського історичного кабінету, що працюватимуть із збірками УНМА, мали бути української національності.

Таким чином, діяльність УНМА із збирання та збереження історичних пам'яток українського народу офіційно припинилась у березні 1930 р. (цим місяцем датуються останні надходження до колекції УНМА; крім того, 1 березня 1930 р. були звільнені з роботи всі його співробітники). Однак, після того ще півтора роки тривала боротьба керівництва УІГ за збереження цілісності колекції УНМА та підпорядкування його українській установі. Врешті-решт у цьому чесько-українському протистоянні перемогла (хоча і в дещо компромісній формі) чеська сторона – у жовтні 1932 р. документальне та бібліотечне зібрання УНМА були передані під опіку Українського історичного кабінету, який був створений у червні 1930 р. при МЗС ЧСР саме з метою перебирання українських архівів. Референтом УІК було призначено колишнього завідувача архівним відділом УНМА М.Обідного. Саме колекція УНМА стала основою документального та пресового зібрання УІК, яке згодом суттєво поповнилося іншими надходженнями і стало поряд з колекцією МВБУ складовою так званого Празького українського архіву.

Діяльність УНМА в Празі була важливим етапом у становленні українських архівних центрів за кордоном; без її докладного вивчення неможливо відтворити шляхи переміщення українських пам'яток з теренів Польщі до Чехо-Словаччини у 1920-х рр., а також повною мірою реконструювати зібрання празьких українських архівних центрів міжвоєнного періоду.

3.2. Український історичний кабінет при МЗС ЧСР: комплектування, організація зберігання та використання архівних фондів

Український історичний кабінет (УІК) розпочав свою роботу 1 жовтня 1930 р. У статуті було зафіксовано, що кабінет є науково-дослідною інституцією, яка ставить собі за мету дослідження життя українського народу та його зв'язків з іншими слов'янськими народами¹. Загальне керівництво УІК мав здійснювати уповноважений МЗС ЧСР, який призначав з числа українських діячів референта для організації поточної роботи кабінету. Для проведення дослідницької роботи та реалізації поставлених перед УІК завдань при кабінеті планувалося створити бібліотеку, пресовий відділ та архів. Фінансування діяльності УІК здійснювалося за рахунок коштів, які надходили з фондів МЗС ЧСР.

На першому етапі діяльності основна увага була приділена встановленню контактів з українськими організаціями в ЧСР та поза її межами, збиранню інформації про книжкові та документальні збірки україніки в Празі. У цей період співробітники УІК приступили до створення бібліографічної бази, без якої, на їх думку, була неможлива науково-дослідна робота з історії України². У зверненні «До українського громадянства» від 1932 р. наголошувалося на необхідності зібрати в УІК якнайширшу колекцію видань з проблем українознавства та історичних документів, які могли б стати основою для проведення наукових досліджень українськими та зарубіжними вченими. Таким чином, акцент у роботі робився не на «архівній», а на науково-організаційній функції. Значно ширшими у порівнянні з іншими архівними осередками були хронологічні та тематичні межі зібрання, що планувалося сконцентрувати у кабінеті – особливий наголос робився на колекціонуванні видань «за старі часи», рідкісних книжок, тоді як програми УНМА та МВБУ надавали перевагу матеріалам з історії визвольної боротьби українського народу. Ще однією

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.20, арк.3.

² Там само, спр.3, арк.262–264зв.

особливістю УІК була орієнтація на потреби іноземних дослідників, в першу чергу чеських учених, які займалися славістичними студіями.

Структурно УІК складався з 3-х відділів: 1) відділу документів, 2) бібліотеки та 3) періодичної преси. На початку 1930-х рр. відділ преси очолював А.Животко, бібліотеку – Л.Кобилянський, відділ документів і канцелярію – М.Обідний (останній водночас виконував обов'язки референта УІК, здійснюючи керівництво поточною роботою кабінету).

Упродовж 1931 р. було встановлено зв'язки з науковими установами УСРР (ВУАН, Книжковою палатою та ін.), Галичини (НТШ у Львові, товариствами «Просвіта», «Рідна школа») та в еміграції (Українським науковим інститутом у Варшаві, Українським вільним університетом у Празі, Українським науковим інститутом у Берліні, Українським інформаційним бюро у Женеві та ін.). УІК налагодив контакти зі своїми представниками у Франції, Польщі, Англії, Італії, Швейцарії. На 1 січня 1932 р. бібліотека УІК вже складалась з 850 томів, а у збірці періодичних видань нараховувалось 14209 чисел різних часописів¹.

У 1932 р. розпочався другий етап в історії УІК, пов'язаний з розширенням його діяльності. У лютому УІК переїхав до нового приміщення на Лютеранській площі, 109 (Градчани), де спочатку займав дві кімнати, а з осені того ж року – п'ять кімнат. У січні 1934 р. відбулися зміни у персональному складі кабінету: в зв'язку з погіршенням стану здоров'я М.Обідний, у якого прогресувала хвороба легенів, був змушений покинути Прагу і переїхати до Мукачева. Референтом було призначено Аркадія Животка (1890-1948) – відомого громадсько-політичного діяча, активного члена УПСР, педагога і публіциста, дослідника історії української преси.

З перенесенням колекції УІК до Тосканського палацу (Прага IV) постало питання про налагодження стосунків його керівництва з двома іншими еміграційними архівними установами – Російським закордонним історичним

---

¹ Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940)... – С.4.

архівом (РЗІА) та Білоруським закордонним архівом (БЗА), які також займали окремі приміщення у палаці та були підпорядковані МЗС ЧСР.

Основним завданням РЗІА, який був заснований у Празі 1923 р. представниками російської еміграції, було збирання, збереження, систематизація та наукове опрацювання матеріалів з історії Росії¹. Програма архіву передбачала збирання та придбання друкованих і рукописних матеріалів з історії російського суспільного руху, війни, революції, білого руху та еміграції, прийняття на зберігання архівів ліквідованих установ і приватних осіб. Керівним органом архіву була рада, до складу якої входили відомі російські та чеські історики й громадські діячі. 31 березня 1928 р. був підписаний акт про передачу РЗІА Міністерству закордонних справ ЧСР за умов: збереження назви архіву, його функцій, цілісності всіх фондів та колекцій, дотримання всіх зобов'язань архіву по відношенню до третіх осіб, залишення на чолі архіву колегіальних автономних органів за участю представників від російської громадськості, а також, по можливості, збереження російського складу співробітників архіву. Передача архіву до Росії могла бути здійсненою тільки за умови падіння там радянської влади².

Структурно РЗІА включав три відділи: 1) відділ документів (яким упродовж всього часу його існування завідував О.Ізюмов), 2) відділ друкованих видань та 3) газетний відділ. Керівництво діяльністю архіву було покладено на представника від МЗС ЧС професора Карлова університету Я.Славіка. Водночас положення визнавало цілковиту приналежність РЗІА до МЗС ЧСР, яке фінансувало його діяльність³. У квітні 1934 р. до складу РЗІА був включений Донський козачий архів на правах його 4-го відділу.

---

¹ Павлова Т. Ф. Предисловие // Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге : межархивный путеводитель. – М., 1999. – С.5.

² Акт о передаче Русского заграничного исторического архива Объединением российских земских и городских деятелей в Чехословацкой Республике (Земгором) МИД ЧСР от 31 марта 1928 г. // ДАРФ, ф. Р-7030, оп.1, спр.9, арк.1-2.

³ Положение о Русском заграничном историческом архиве // ЦДАВО України, ф.3979, оп.1, спр.1, арк.3–4.

Однак і надалі МЗС ЧСР здійснювало кроки щодо подальшого скорочення автономії та повноважень РЗІА. 1 січня 1935 р. було введено в дію нове положення про архів, яке принципово змінювало його статус та права його засновників. Зокрема, було ліквідовано посаду управителя, скорочено кількість штатних співробітників, вчена рада набула лише дорадчих функцій, МЗС взяв на себе право одноосібно вирішувати питання про доступ до його матеріалів, офіційне листування з установами ЧСР переведено виключно на чеську мову¹. Одночасно наголошувалося на тому, що у 1928 р. при передачі архіву Земгором представники МЗС прийняли зміст протоколу лише до відома². Отже, з середини 1930-х рр. через зближення з Радянським Союзом МЗС ЧСР все більше намагався обмежити незалежність РЗІА та вплив на його діяльність представників російської еміграції в Чехо-Словаччині.

Ідея заснування білоруського архівного центру за кордоном належала одному з лідерів білоруського національного руху в еміграції проф. М.Вершиніну, який був дипломатичним представником Ради незалежної БНР, проголошеної у Мінську 25 березня 1918 р. Після встановлення в Білорусі радянської влади, Рада БНР була вимушена емігрувати і з 1923 по березень 1943 р. перебувала у Празі. Білоруський закордонний архів (БЗА) був заснований у 1928 р. Основу його зібрання складала архівна колекція М.Вершиніна, який був призначений його завідувачем³. Правовий статус архіву був затверджений у травні 1933 р. спеціальною резолюцією Ради БНР, в якій було проголошено, що архів є власністю білоруського народу, а розпоряджатися ним має право Рада БНР у порозумінні з МЗС ЧСР.

---

¹ ДАРФ, ф.Р-7030, оп.1, спр.42, арк.4.

² Быстров В. Конец Русского заграничного архива в Праге / В. Быстров // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды славянской библиотеки и пражских архивов : сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 авг. 1995 г.). – Прага, 1995. – Ч. 1. – С. 70–84. – С.71.

³ Сурмач А. Белорусский заграничный архив / А. Сурмач // Там само. – С.85–90.

Уповноваженим архіву був також Я.Славік, а чехословацький уряд фінансував його діяльність.

У структурі БЗА існувало чотири відділи: відділ документів (у 1937 р. нараховував близько 15 тис. од. зб.), бібліотека, відділ періодичних видань, відділ білоруської бібліографії¹. Білоруський архів у Празі, на відміну від РЗІА та частково УІК, так і не став центром збирання документів всієї національної еміграції, оскільки до нього майже не надходили матеріали з інших країн. З 1934 р. завідувачем архіву був Т.Гриб, однак після смерті останнього у 1938 р. МЗС ЧСР так і не затвердило його нового керівника, і архів після цього фактично припинив своє функціонування.

Слід відзначити, що РЗІА, УІК та БЗА, хоча і підпорядковувалися у своїй діяльності МЗС ЧСР і мали спільного керівника – уповноваженого Я.Славіка, ніколи не являли собою єдиної інституції та функціонували цілковито окремо. Їх фонди ніколи не підлягали змішуванню та обміну (за винятком окремих дублетних видань). Однак перебування УІК в одному приміщенні з РЗІА та підпорядкування його діяльності МЗС ЧСР викликало недовіру до його діяльності у певних національних колах.

Протистояння, що склалося у середовищі української політичної еміграції, відображали стосунки між УІК та іншим українським архівним осередком у Празі – Музеєм визвольної боротьби України. Одним з проявів цього протистояння в «архівній» галузі була полеміка, яка розгорнулася на сторінках тогочасної преси. Зокрема у часописах націоналістичного спрямування «Новий час» (виходив у Львові за редакцією М.Коновальця) та «Самостійність» (виходив у Чернівцях за редакцією Д.Квітковського) у 1934 р. з'явилася низка публікацій, в яких керівництво УІК звинувачувалося у національній зраді, у передачі українських архівів до РЗІА.

У своїй відповіді політичним опонентам А.Животко підкреслював, що кабінет є самостійною установою, не зв'язаною з будь-якою іншою

---

¹ Сурмач А. Белорусский заграницный архив... – С.86.

українською чи іноземною інституцією; на чолі кабінету стоїть уповноважений МЗС ЧСР д-р Я.Славик, але у самому кабінеті працюють виключно українці. Жодного відношення до РЗІА ця українська установа не має. Животко спростовував твердження автора публікації в «Самостійності», що УІК є установою «московською під протекторатом чеського уряду». Розміщення ж УІК в одній будівлі з РЗІА, на думку А.Животка, не могло слугувати підставою для звинувачення у «промосковській» орієнтації його діячів. Крім того, УІК було розміщено у тій частині Тосканського палацу, де знаходилися Білоруський закордонний архів, Кубанський архів, фінансовий та господарчий відділи МЗС ЧСР, натомість РЗІА займав протилежну частину палацу¹.

Отже ставлення до діяльності УІК у середовищі української еміграції було далеко неоднозначним. Загострювало ситуацію також протистояння між УІК та МВБУ, яке виходило за межі конкуренції на ниві збирання історичних пам'яток та мало глибинні політичні коріння, оскільки було одним із проявів конфронтації різних еміграційних угруповань. У цьому контексті необхідно згадати, що у Празі в 1930-ті рр. було засновано ще одну українську інституцію, яка ставила собі за мету опікування українськими історичними пам'ятками за кордоном – це Товариство охорони українських історичних пам'яток за кордоном (*Spolek ochrany ukrajinských historických památek za hranicemi*) з осідком у Празі, яке очолював С.Шелухин.

Установчі збори товариства відбулися 19 березня 1931 року в Празі за участю С.Шелухина, Ф.Швеця, В.Приходька, Г.Омельченка, М.Обідного, Л.Кобилянського, Д.Петрашівського та ін. діячів, більшість з яких належала до УПСР і раніше брала участь у діяльності Українського інституту громадознавства². Згідно до статуту, товариство ставило перед собою завдання здійснювати «охорону українських історичних пам'яток, які тим чи іншим шляхом дісталися закордон, а головним чином пам'яток, що вивезені з України українською еміграцією, як рівно ж і пам'яток української роботи за кордоном

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.5, арк.104–107.

² Там само, ф.4009, оп.1, спр.2, арк.1–3.

та взагалі пам'яток, що мають відношення до історії України»¹. З цією метою передбачалося: 1) збирати та реєструвати відомості про українські історичні пам'ятки, які перебували на зберіганні в установах, організаціях та у приватних осіб; 2) сприяти тому, щоб ці пам'ятки не зазнавали руйнації та нищення; 3) організовувати архіви, музеї, бібліотеки; 4) допомагати вже існуючим інституціям, які займаються охороною українських історичних пам'яток; 5) організувати на науковому рівні опрацювання зібраних матеріалів – упорядкування, систематизацію, класифікацію, консервування, видання; б) з метою популяризації української культурної спадщини та залучення до її збереження ширшого кола емігрантів влаштовувати лекції, екскурсії та виставки. Таким чином, було задекларовано достатньо масштабний за умов еміграційного життя план дій. Однак товариству так і не вдалося реалізувати більшість із наведених положень як через об'єктивні (відсутність матеріальної бази, погіршення соціально-політичного та економічного становища еміграції), так і суб'єктивні причини (політичне протистояння між різними угрупованнями, протиріччя між керівництвом вже існуючих на той час пам'яткоохоронних осередків – МВБУ та УІК).

Подальша діяльність товариства зумовлювалась зазначеними вище факторами і значною мірою була спрямована на розв'язання конфлікту між двома «конкуруючими» установами. На його засіданнях неодноразово ставилися питання про необхідність об'єднання представників різних еміграційних кіл задля створення єдиного пам'яткоохоронного центру, а також розглядалися стосунки між УІК та МВБУ. Зокрема, цій проблемі була присвячена доповідь С.Шелухина 22 березня 1934 р. Голова товариства підкреслював, що оскільки МВБУ збирає та зберігає українські архіви, які становлять велику цінність для науки та нації, і які є власністю всієї нації як за своїм походженням, так і за значенням, то до складу членів товариства МВБУ мають входити представники від різних кіл українського суспільства. На думку

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.1, арк.76.

С.Шелухина, «панування більшості якоїсь одної групи з її симпатиками в цій всеукраїнській справі не допустиме без шкоди інтересам Музею. Боротьбу вела не одна якась група, а нація», і «тільки всенаціональне представництво може бути гарантією всенаціональності й цілості музею»¹. С.Шелухин також наголошував на тому, що керівництво загальнонаціональним архівним центром не може знаходитися у руках представників тих політичних кіл, які орієнтуються у своїй діяльності на інтереси Москви, Варшави чи Берліна; у цій справі важлива орієнтацію виключно на українські національні інтереси.

Відносно МВБУ С.Шелухин підкреслював, що цей архівний осередок не має сталого фінансування, і що навколо нього «згрупувались переважно люди варшавської орієнтації». На його думку, саме ця орієнтація «й стала головною причиною, що в Празі не один, а два українські архіви»², оскільки її противники утримуються від передачі своїх збірок до МВБУ. З огляду на це, стверджував С.Шелухин, необхідно було вжити рішучих заходів і вплинути на керівництво МВБУ таким чином, щоб до товариства вступило якнайбільше осіб «поза таборами чужих орієнтацій» з метою забезпечення перетворення музею «в загальнонаціональну організацію непартійного характеру»³.

Проте, незважаючи на критику діяльності обох архівних осередків, Товариство охорони українських історичних пам'яток виступало на боці УІК. Свідченням цього було те, що товариство передавало зібрані ним матеріали саме до фондів УІК. Так, 9 червня 1932 р. до кабінету було передано у депозит 187 арк. різних документів⁴, а 22 травня 1934 р. – матеріали Українського громадського комітету (фінансову документацію, особові справи, протоколи, звіти, меморандуми, реєстри еміграції, рукописи М.Шаповала, С.Шелухина,

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.5, арк.108.

² Там само.

³ Там само, арк.109.

⁴ Там само, спр.8, арк.1.

Н.Григорієва, Г.Омельченко, фотографії емігрантів), матеріали Д.Петрашівського та К.Цурканова¹.

Товариству охорони українських історичних пам'яток за кордоном так і не вдалося об'єднати розколоту за політичними вподобаннями українську еміграцію задля ідеї створення єдиного закордонного центру із збирання та збереження пам'яток національної історії та культури. Натомість до кінця Другої світової війни у Празі паралельно діяли два осередки з подібними функціями та завданнями – УІК та МВБУ, а діяльність самого Товариства охорони українських історичних пам'яток була нетривалою та мало результативною. Всі свої документальні колекції воно передало на зберігання до УІК.

Переходячи до аналізу процесу комплектування архівного зібрання УІК, відзначимо, що існувало кілька шляхів надходження матеріалів до фондів УІК: 1) у дарунок; 2) шляхом купівлі за оцінкою спеціалістів; 3) на депозитне зберігання; 4) шляхом обміну дублікатами з іншими архівно-бібліотечними установами.

2 квітня 1931 р. було видано спеціальне розпорядження уповноваженого МЗС ЧСР про збереження таємниці документальних матеріалів, що надійшли на зберігання до УІК. Згідно цього документа співробітники кабінету повинні були «заховувати в повній таємниці»: 1) від кого саме й які матеріали поступили чи мають поступити до кабінету; 2) нікому не розповідати про зміст зібраних в кабінеті матеріалів, не передавати копій чи виписок з документів; 3) не розголошувати про способи переховування зібраних в УІК матеріалів; 4) не розголошувати зміст розмов, що проводяться представниками УІК з різними особами в справі передачі до кабінету матеріалів; 5) не розголошувати про наміри чи заходи з боку керівних органів УІК в справі збирання й придбання матеріалів; 6) взагалі дбати про те, щоби не була розголошена інформація, яка

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.5, арк.193–194.

могла б пошкодити праці та розвиткові УІК та спричинитися до знищення зібраних при кабінеті матеріалів¹.

У випадку надходження матеріалів на депозитне зберігання укладалась угода між їх власником і УІК, в якій зазначався термін депозиту та спосіб зберігання — «закритий» чи «відкритий». У разі «закритого» (тобто таємного) зберігання, матеріали в присутності обох сторін опечатувалися, а в угоді та в протоколі опечатування чітко окреслювався термін та умови, за якими вони могли бути відкриті. Якщо матеріали надходили на «відкрите» (загальне) зберігання, в угоді визначалися особливості їх використання: а) з правом наукового використання згідно діючих в УІК правил користування документами; б) з правом користуватися документами після погодження з власником або його довіреною особою; в) з правом користуватися документами тільки визначеним особам; г) без права використовування матеріалів та їх публікації упродовж встановленого терміну².

Отже, аналіз текстів угод дає підстави для висновку про те, що УІК дотримувався правових норм прийняття документів на зберігання, визнавав право приватної власності, окремо обумовлював принципи «відкритого» чи «таємного» зберігання різних частин колекції і т. ін.

Першою документальним зібранням, яке надійшло до УІК, був архів активного діяча УПСР проф. Ф.Швеця (особові папери у кількості однієї скрині надійшли у грудні 1930 р.)³. Впродовж 1931 р. матеріали надходили від Є.Онацького з Риму та С.Нечая з Парижу.

Цінним поповненням книжкового фонду УІК стала бібліотека В.Липинського. Вперше питання про її передачу було піднесено у листах секретаря В.Липинського М.Савур-Ципріяновича від 11 жовтня та 7 листопада 1932 р.⁴ М.Савур-Ципріянович відзначав, що весь архів В.Липинського, який

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.2, арк.242–242зв.

² Животко А. Десять років Українського історичного кабінету... – С.11–12.

³ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.2, арк.320.

⁴ Там само, спр.3, арк.22–22-зв., 42.

складався з кореспонденції, манускриптів та нотаток, згідно останньої волі покійного був переданий до Національного музею митрополита А.Шептицького. Стосовно книжкового зібрання В.Липинського, то М.Савур-Ципріянович констатував, що «бібліотека небіжчика, яку він мав на Україні, загинула. Невеличка бібліотека, яку він зібрав за кордоном, поділена ним в той спосіб, що всі французькі і польські книжки перейшли до його дочки, німецькі – до господині і українські і московські – мені». Останні він й пропонував передати до зібрання УІК¹. 5 грудня М.Савур-Ципріянович переслав до Посольства ЧСР у Відні 7 скринь з книжками та часописами із зібрання В.Липинського для УІК². Щодо умов передачі, то часописи передавались у повну власність УІК, а книжкове зібрання – на тимчасове зберігання з правом користування. Загалом із зібрання В.Липинського до УІК надійшло близько 1200 томів книг та журналів, 4262 примірники газет (117 назв), 139 аркушів документів, а також посмертна гіпсова маска В.Липинського³. Найбільшим ж надходженням 1932 р. слід вважати документальну колекцію УНМА та Бібліотеку УІГ ім. М.Шаповала, про що йшлося у попередньому підрозділі дисертації.

Значні документальні комплекси надходили від осіб, які були членами УПСР, або працювала в установах, близьких до Українського громадського комітету. Одним з найбільш активних фондоутворювачів був відомий український журналіст, літературознавець та громадсько-політичний діяч П.Богацький⁴. Загалом УІК було придбано у П.Богацького 137 листів обсягом 202 арк.⁵ Крім того, у жовтні 1935 р. П.Богацький передав до УІК редакційні

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.3, арк.22–22зв.

² Там само, арк.3–4.

³ Там само, спр.4, арк.193.

⁴ Огляд матеріалів, запропонованих Українському історичному кабінету П.О.Богацьким (8 жовтня 1934 р.) // ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.15, арк.3.

⁵ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.5, арк.66.

архів часописів «Вісник УПСР» і «Трудова Україна», а ще через рік – частину архіву Ю.Дарагана, а також архів письменника А.Павлюка¹.

Упродовж кількох років передавала частинами до УІК свої архівні матеріали С.Русова. У травні 1934 р. УІК було придбано за 200 к. ч. матеріали з архіву С.Русової, серед яких були епістолярії С.Петлюри, М.Грушевського, П.Скоропадського, Ф.Савченка, О.Петлюри, М.Левицького, С.Шемета, О.Лотоцького². Крім того, С.Русовою було запропоновано для продажу документи з архіву її чоловіка, відомого громадського діяча кінця ХІХ – початку ХХ ст., О.Русова, які характеризували громадсько-політичний рух в Україні другої половини ХІХ ст. (22 листи за 1876-1908 рр. на 45 арк., щоденники О.Русова, його посвідчення та фотографії). Розписку про передачу у цілковиту власність УІК вищезазначених документів С.Русова підписала 4 червня 1934 р.³ Згодом, з початком Другої світової війни, колекція УІК поповнилася ще цілим рядом матеріалів з особового архіву вченої⁴. Сьогодні всі матеріали, передані С.Русовою до УІК, зберігаються в її особовому фонді у ЦДАВО України (ф.3889).

У березні 1934 р. у вдови проф. К.Лоського було придбано документи українських дипломатичних місій у Фінляндії, Швеції, Норвегії (416 арк.)⁵.

У червні 1935 р. надійшла пропозиція від письменника та громадського діяча С.Черкасенка придбати за 1500 к. ч. його листування з відомими українськими громадськими та культурними діячами, у тому числі листи Г.Коваленка, М.Садовського, Є.Чикаленка, І.Вазяка, О.Лотоцького, С.Єфремова, М.Вороного, Чепіги (загалом – 68 листів на 130 аркушах)⁶. Проводячи експертизу цінності запропонованих для придбання матеріалів

---

¹ ЦДАВО України, ф.3634, оп.1, спр.8, арк.5–7.

² Огляд матеріалів, запропонованих УІК проф. С.Русовою (8 травня 1934 р.) // ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.5, арк.207–208.

³ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.5, арк.182.

⁴ Там само, спр.9, арк.7.

⁵ Там само, спр.5, арк.240–241.

⁶ Там само, спр.6, арк.132.

документів, А.Животко у своєму поданні на ім'я уповноваженого УІК Я.Славіка відзначав, що «зміст листів носить переважно характер громадсько-культурний та політичний», що вони «дають багато матеріалів щодо біографії деяких осіб, характеристику визначних осіб, споминів та різного роду зауважень до праць», а також «щодо наукового, політичного та побутового характеру життя в сов[ітській] Україні»¹. З огляду на джерельну цінність матеріалів Я.Славік 19 червня 1935 р. виніс позитивну резолюцію щодо придбання листування С.Черкасенка для колекції УІК за 1000 к. ч.

Двома роками пізніше УІК придбав за 600 к. ч. від С.Черкасенка 60 листів (на 96 арк.) письменника і громадського діяча Г.Коваленка за 1924-1934 рр. Колишній власник зобов'язувався «не користуватися ними без дозволу УІК, як повністю так і частково, а також у варіантах та переробці та не передавати їх копій в повності чи частково іншим установам чи особам»².

У 1935 р. УІК одержав від Н.Григорієва 450 аркушів документів (листів, заміток, відозв, неопублікованих рукописів); 1937 р. від інженера М.Скидана у Морджанах: 1) документи «Вільної Громади» (1924 р., 821 арк.); 2) матеріали Української радикальної партії (1923 р., 21 арк.); 3) документи Комітету допомоги голодуючим в Україні (1923 р., 78 арк.); архів табору в Йозефові, окремі документи УПСР та ін., всього шість пакунків – 8169 аркушів. Того ж року від Ліквідаційної комісії Української студентської спілки у Брно було одержано її архів, а також матеріали інших організацій, які діяли при спілці, у т.ч. матеріали газети «Гуртом», протоколи та листування секретаріату спілки, фінансову документацію, матеріали товариства «Самопоміч», загалом – 5100 арк. документів. Одночасно було прийнято на зберігання матеріали філії Української селянської спілки у Брно (листування, протоколи, звіти, загалом – 676 арк.)³.

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.6, арк.134–135.

² Там само, спр.8, арк.99.

³ Там само, арк.12, 13, 42, 110, 174.

У квітні 1937 р. було проведено переговори з представниками УПСР щодо передачі партійних архівів на депозитне зберігання до кабінету¹. 7 червня від керівництва УПСР за підписами Н.Григорієва та М.Скидана до УІК надійшла заява з проханням прийняти на зберігання архів УПСР на наступних умовах: «1. Передані документи вважати депозитом, який може бути повернутий лише на вимогу Центрального Комітету партії в Україні чи за кордоном; 2. Матеріали можуть використовуватися лише з порозуміння дирекції кабінету з представниками ЦК, не менше як з двома із таких осіб: Н.Григорієв, Л.Шрамченко, М.Скидан, Арк.Животко»². У вересні 1938 р. від Н.Григорієва на депозитне зберігання терміном 15 років надійшов архів УПСР та матеріали різних українських установ й організації (загалом 54 коробки, 6159 арк. документів) та особовий архів Н.Григорієва (51158 арк.)³. Згодом дружина Н.Григорієва передала у дарунок до УІК бібліотечне зібрання свого чоловіка, а також документи з його особового архіву у кількості 7 пакунків та одного ящика⁴.

Від Українського соціологічного інституту до УІК у 1937 р. надійшла збірка матеріалів Д.Ісаєвича, яка включала листування, матеріали різних організацій, фінансові документи (загалом 280 арк.)⁵. На початку 1939 р. до УІК надійшли архів (11 пачок) та бібліотека (понад 1000 томів) проф. С.Шелухина.⁶

За документами діловодного фонду УІК можна простежити динаміку комплектування його архівної колекції. Отже, на 1 січня 1932 р. у його фондах зберігалось 2030 арк. документів (без врахування одного нерозібраного фонду – близько 5000 арк.); на 1 січня 1933 р. – близько 60000 арк.; на 1 січня 1934 р. – 70315 арк.; на 1 січня 1935 р. – 77894 арк.; на 1 січня 1936 р. – 81754 арк.; на 1 січня 1937 р. – 94347 арк. (за іншими даними – 95456 арк.); на 1 січня 1938 р. –

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.8, арк.110.

² Там само, спр.9, арк.155.

³ Там само, спр.36, арк.3.

⁴ Там само, спр.9, арк.26.

⁵ Там само, спр.8, арк.43.

⁶ Там само, спр.41, арк.2–3.

113034 арк.; на 1 січня 1939 р. – 113392 арк. (без врахування 31 пакунка з неописаними документами)¹.

Найбільше поповнення фондів відбулося впродовж 1932 р. і було пов'язано з передачею до УІК колекції УНМА. Хоча в цілому можна констатувати позитивну динаміку зростання матеріалів, оскільки фонди УІК впродовж 1930-х років в середньому збільшувалися на 10000 арк. документів щорічно; найбільша кількість надходжень припадала на 1932 р. (понад 50000 арк.), 1937 р. (17578 арк.), 1936 р. (12593 арк.).

Робота з упорядкування та описування документів значно відставала від темпів їх надходження до архіву, що створювало загрозу накопичення значної кількості неописаних матеріалів. Специфіка надходження до архіву документів та матеріалів у формі колекцій, особових фондів, окремих документів викликала необхідність вироблення загальних правил обліку та класифікації документів.

Всі надходження до відділу документів вносилися до спеціальних інвентарних книг/журналів обліку матеріалів. Сьогодні у ЦДАВО України зберігаються наступні інвентарні книги УІК:

1) «Книга обліку матеріалів кабінету», яка містить опис матеріалів, що надійшли у період з 25 вересня 1930 р. до 27 січня 1931 р. (всього 16 позицій, у тому числі: документи від Українського громадського видавничого фонду, ЦЕСУС, В.Орельського, С.Безручкової, М.Обідного, С.Нечая, А.Животка та ін.)²;

2) «Журнал обліку поступлення документального матеріалу до кабінету. Том 1» – містить перелік матеріалів, які надійшли до колекції УНМА у період з 22 липня 1927 р. до 10 березня 1930 р. (загалом 3232 позицій)³; як зазначалося вище, ці документи були передані до УІК у 1932 р.;

---

¹ Підрахунки автора.

² ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.34а, арк.1–6.

³ Там само, спр.33, арк.1–152.

3) «Книга обліку поступлення документальних матеріалів за 1938-1939 рр. Книга II» – містить інвентарні записи під №№ 451-487 (надходження від Ю.Головацького, М.Балаша, Л.Шрамченка, М.Тимченка, Ю.Тищенка, Н.Григорієва, С.Русової та ін.)¹;

4) «Книга обліку поступлення документальних матеріалів. Частина III» – містить інвентарні записи під №№ 488-549 (українською та німецькою мовами)², у тому числі матеріали І.Мазепи, Ю.Тищенка, С.Довгаля, архів Українського громадського комітету в Празі та ін. Крім того, збереглася книга обліку надходжень за січень-грудень 1940 р., в якій записи зроблено чеською мовою³. Однак залишається відкритим питання, де зберігається інвентарна книга за 1932-1937 рр., до якої мали бути внесені записи до 450-го номера.

На жаль, в УК не було запроваджено єдиного класифікатора рубрик документів, тому вони не систематизувалися за розділами (темами), а описувалися по мірі їх надходження до інвентарних книг, згідно яких документам надавалися інвентарні номери.

Натомість в РЗІА класифікація відбувалася за спеціальною схемою, затвердженою Вченою комісією. Документальне зібрання РЗІА було поділено на вісім основних розділів, кожен з яких у свою чергу поділявся на підрозділи. Розділ «А» складали фотографії, малюнки, карикатури, карти, плани, листівки, марки, грошові знаки; розділ «В» – мемуари, щоденники; розділ «С» – листування окремих осіб та особові архіви; розділ «D» – документи про революційний та суспільний рух, починаючи з 70-х рр. XIX ст.; розділ «Е» – документи, які містили відомості про армію та внутрішньополітичне життя Росії періоду Першої світової війни; розділ «F» – документи, які відображали історію революції та громадянської війни в Росії; найбільша кількість документів; розділ «H» – документи, які відклалися в результаті діяльності емігрантських установ, організацій та окремих осіб. Розібраний та записаний до

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.36, арк.1–95.

² Там само, спр.34, арк.1–390.

³ Там само, спр.37, арк.1–22.

інвентарних книг матеріал підлягав описуванню у спеціально відведених для цього книгах.¹ Крім того, у РЗІА, на відміну від УІК, склалися карткові каталоги, до яких заносилися відомості про зміст матеріалів, час їх надходження до колекції, інвентарний номер та особливості.

Слід відзначити, що проведення роботи з упорядкування документів в РЗІА забезпечувало 5 співробітників відділу (включаючи завідувача), натомість з 1934 р. у штаті УІК працював тільки А.Животко, який виконував обов'язки і референта, і секретаря, і завідувача всіма трьома відділами кабінету (архівним, пресовим та бібліотечним). Цілком зрозуміло, що одна людина не могла справитися з таким обсягом роботи.

Загалом темпи комплектування РЗІА значно випереджали відповідні показники діяльності УІК. Так, наприкінці 1938 р. у складі колекцій РЗІА нараховувалося 902 назви мемуарів та щоденників (близько 4 тис. арк.), понад 24 тис. фотографій та малюнків, близько 2,9 млн. аркушів документів². У цей час колекція УІК нараховувала близько 250 тис. аркушів документів³.

Співробітники УІК дбали про забезпечення схоронності та консервації документів. Порядок зберігання документів обумовлювався не системою класифікації фондів, а їхньою цінністю. Всі документи зберігалися у спеціально виготовлених скринях (картонах), а також в теках, які розташовувалися в шафах у порядку їх надходження. Найцінніші матеріали зберігалися у сейфі. У зв'язку з цим доречним видається порівняння з системою зберігання, запровадженою в РЗІА. Там найбільш цінні та таємні документи до 1928 р. зберігалися у сейфах приватних банків, і тільки згодом були перевезені до

---

¹ Доклад члена Ученої комісії РЗІА С.Н.Николаева о работе документального отдела архива (март 1938 г.) // ДАРФ, ф.Р-7030, оп.1, спр.37, арк.7-8.

² Павлова Т. Ф. Предисловие // Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге... – С.12.

³ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.9, арк.98.

архівних сейфів. Пакунки з документами опечатувалися печатками власників та архіву; сторонні особи до сховищ не допускалися¹.

З документів насамперед видалялися всі металеві закріплювачі, згорнуті та обв'язані мотузками документи розгорталися та вкладалися до окремих тек. Велика увага приділялася консервації документів, особливо тих, які були написані звичайним або хімічним олівцем, були пошкоджені або вже втратили фрагменти тексту. Однак, це правило не поширювалося на ті документи, які були прийняті на таємне зберігання на умовах, що забезпечували їх недоторканість протягом точно встановленого терміну. Для книг та журналів виготовлялися оправи, газети вкладалися у палітурки.

Організація використання матеріалів відбувалась перш за все через читальний зал кабінету, який активно відвідували з метою студій та в науково-довідкових цілях не тільки українські науковці та студенти, але й іноземці (за перших п'ять років було зареєстровано 990 відвідин, а у період 1936-1940 рр. – 1408 відвідин). Найбільшу увагу українських та закордонних дослідників привертала матеріали доби Української революції (1917-1920 рр.), а також публікації, що висвітлювали життя та діяльність окремих еміграційних осередків. У читальному залі УІК працювали чехи, американці, німці, поляки, росіяни, хорвати, литовці, норвежці та ін. Загалом іноземці становили 22% від загального числа відвідувачів².

На відміну від книжкових та пресових видань, користування документальними збірками УІК було обмеженим. Дозвіл на їх використання видався тільки після спеціального розпорядження уповноваженого МЗС ЧСР. Однак переважна більшість архівних колекцій була закрита для дослідників і за звичай дослідникам відмовляли у доступі до архівної інформації. Як приклад, наведемо відмову Б.Галайчукові з Берліна ознайомитися з матеріалами українських дипломатичних місій, що зберігалися в УІК. А.Животко, обґрунтовуючи у листі від 30 вересня 1935 р. відмову у доступі до документів,

---

¹ ДАРФ, ф.Р-7030, оп.1, спр.37, арк.9.

² Животко А. Десять років Українського історичного кабінету... – С.47.

відзначав, що згідно з правилами кабінету «з огляду на ще досить близький час подій – всі документи, що торкаються визвольної боротьби, видавати для використання заборонено»¹. А.Животко у своєму огляді діяльності УІК також підкреслював, що документи видавалися для користування тільки у виняткових випадках, яких за весь час існування кабінету було лише кілька².

Загалом згідно правил УІК користуватися матеріалами книгозбірні, пресового та документального відділів можна було тільки для наукових студій. Матеріали видавалися при наявності посвідчення, виданого керівництвом УІК на підставі заяви дослідника, в якій мали бути зафіксовані його ім'я та прізвище, адреса, фах і тема студій. Працювати з матеріалами можна було тільки у спеціальній кімнаті для студій. При використанні документальних фондів дослідник мав кожного разу подавати окрему заяву з точним зазначенням теми праці і матеріалів, які він потребує. Отже, в УІК була розроблена чітка система функціонування читального залу та роботи в ньому дослідників, яка в цілому відповідала вимогам забезпечення схоронності матеріалів.

Керівництво УІК інформувало фондоутворювачів про умови зберігання та використання матеріалів. У таких інформаційних листах, зокрема відзначалося, що «всі матеріали, що поступають до кабінету, належно переховуються та опрацьовуються для їх використання науковими дослідниками. Для переховування цінних документів маємо спеціальні приміщення (сейф, відповідні шафи тощо), всі документи поступово консервуються та зберігаються за всіма правилами архівної праці»; що ж стосується використання матеріалів, то дозвіл на це «дається після встановлення повної довіри до особи та доказу її наукової праці», крім того, кожний фондоутворювач може обумовити терміни таємного зберігання переданих матеріалів та визначити перелік осіб, яким їх не можна взагалі видавати

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.6, арк.74.

² Животко А. Десять років Українського історичного кабінету... – С.49.

(іноземцям, представникам інших політичних сил та ін.)¹. Зокрема, М. Балаш при передачі до УІК свого архіву в березні 1937 р. зазначав, що «документи (головне листування), які торкаються Сов[єтської] України і осіб, що там перебувають, не можуть бути приступними для використання до часу зміни влади на Україні на демократичну»².

Таким чином, у відділі документів поступово було зібрано значну кількість цінних матеріалів, переважна більшість яких охоплювала період від початку ХХ ст. до кінця 1930-х рр. Тут були широко представлені матеріали, які віддзеркалювали діяльність українських політичних партій початку ХХ ст. (у т.ч. Революційної української партії, Української партії соціалістів-революціонерів, Української соціал-демократичної партії та Української соціал-демократичної спілки); матеріали доби Першої світової війни (зокрема, матеріали про хід українізації військових частин та з'єднань та організації перших українських військових формацій, протоколи військових з'їздів, статuti військових організацій тощо); документи періоду Української Центральної Ради, Української Держави гетьмана П.Скоропадського, Директорії УНР (універсали, грамоти, декларації, закони, інструкції, протоколи міжнародних переговорів, постанови та накази влади в галузі освіти, матеріали з історії діяльності Української автокефальної церкви).

Важливе місце посідали також матеріали, що торкалися діяльності українських дипломатичних місій та консульств (протоколи нарад та конференцій, звіти, аналітичні огляди, ноти та ін.). Як вже відзначалося, у складі колекцій УНМА до УІК надійшли архівні матеріали Дипломатичної місії УНР в Угорщині. Згодом, у 1934 р. УІК було придбано документи дипломатичних місій УНР у Фінляндії, Швеції, Норвегії. Слід також додати, що у квітні 1939 р. до УІК надійшов на зберігання архів Дипломатичної місії УНР у Вашингтоні³. Тут також були представлені особові справи українських

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.7, арк.183–184.

² Там само, спр.8, арк.119.

³ Там само, спр.9, арк.85.

дипломатів та документи, за якими можна простежити призначення окремих осіб на відповідальні посади в дипломатичних представництвах різних країн світу. Великою була й збірка документів, що відображала історію функціонування таборів інтернованих вояків-українців у Польщі (Каліш, Щепіорно та ін.) і Чехословаччині (Німецьке Яблонне, Йозефов та ін.).

Ще одну групу документальних фондів УІК складала матеріали різних українських установ, що діяли в Галичині, Буковині та на Закарпатті. Вони торкалися різних проявів національного, громадського, культурного та наукового життя українського народу цих територій, відображали його взаємини з іншими народами та державними інституціями. Ці документи розкривали боротьбу за українську мову та національну школу, процес створення культурно-освітніх товариств, видавництв та ін.

Однією з найбільш репрезентативних груп документів УІК були матеріали, що торкалися життя та діяльності української еміграції. Основу даної колекції складала фонди, що надійшли до УІК з Українського інституту громадознавства. Серед них: матеріали, що торкалися процесу організації та діяльності українських вищих навчальних закладів та наукових установ у Чехословаччині (Української господарської академії в Подебрадах, Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі та ін.), матеріали з історії українського студентства (Української студентської спілки, Української студентської громади в Мельнику; Українського студентського товариства «Вільна Громада» у Празі та ін.), документи, що висвітлювали діяльність Української селянської спілки за кордоном, Українського всепрофесійного робітничого союзу, видавництва «Дзвін», редакцій українських часописів «Наша Зоря», «Нова Україна», «Сурмач», «Українська кореспонденція» та ін.

Надзвичайну цінність являли персональні (особові) фонди УІК, частина з яких була придбана кабінетом, а частина зберігалась на підставі спеціально укладених умов між власниками і дирекцією УІК. Тут були представлені фонди В.Липинського, С.Шелухина, М.Шаповала, М.Обідного, С.Русової,

С.Черкасенка та ін. Серед документів особового походження значний інтерес становили епістолярії, мемуари, рукописи наукових праць, художніх та публіцистичних творів визначних українських громадсько-політичних, наукових та культурних діячів першої чверті ХХ ст. У першу чергу необхідно відзначити джерельну вартість епістолярної спадщини М.Грушевського, Лесі Українки, В.Винниченка, Є.Чикаленка, М.Садовського, С.Петлюри, С.Шелухина, П.Скоропадського, М.Шаповала та ін.

У документальному відділі зберігалася також цінна колекція карт, в якій були представлені окремі рідкісні мапи ХVІІ-ХХ ст. (у т.ч. іноземні карти, на яких зображено українські землі; карта 1918 р., яка відображала територіально-адміністративний поділ українських земель за доби Центральної Ради та ін.). Великою була також збірка фотографій.

Другий відділ становила бібліотека (книгозбірня), яка складалась з книжкової колекції УІК, а також з книжкових зібрань різних інституцій та осіб, які передали їх на депозитне зберігання до УІК. Останні утворювали окремі підвідділи (бібліотечні фонди), які носили імена тих, хто передав їх до УІК (бібліотека Українського соціологічного інституту, бібліотеки В.Липинського, С.Шелухина, М.Шаповала). Хронологічні межі видань обіймали початок ХІХ - 30-ті рр. ХХ ст. Тематично вони охоплювали проблеми історії, літературознавства, етнографії, права, економіки, статистики та ін. Серед них: праці В.Антоновича, М.Костомарова, О.Лазаревського, М.Маркевича, М.Грушевського, М.Василенка, Я.Новицького, В.Липинського, О.Єфименко, Я.Шульгина, Д.Дорошенка, Д.Багалія, І.Крип'якевича, С.Шелухина, О.Потебні, І.Франка, С.Єфремова, М.Петрова, П.Житецького, К.Студинського, М.Сумцова, Я.Головацького, О.Колесси, В.Перетця та ін. Чільне місце у бібліотечному зібранні УІК посідав відділ, присвячений життю та творчості Т.Шевченка, який включав: 1) видання творів Т.Шевченка, 2) праці про життєвий і творчий шлях поета, 3) збірники, присвячені його пам'яті, 4) журнальні та газетні статті про Т.Шевченка.

У третьому відділі були представлені періодичні видання – українські та зарубіжні газети і журнали. Як правило, це були повністю укомплектовані річники, які надходили як дарунки від окремих осіб або редакцій. Надходження до УІК періодичних видань за 1937-1939 рр. становили близько 85% від загальної кількості газет і журналів, що виходили у цей час поза межами радянської України і торкалися української проблематики. Значну наукову цінність мали рукописні журнали (військові, еміграційні, молодіжні), які виходили в обмеженій кількості примірників і навіть для свого часу були раритетними. У збірці україніки зберігалася значна кількість німецьких, французьких, англійських, італійських, бельгійських, американських, канадських, чеських, словацьких, хорватських, словенських, болгарських, російських, польських, турецьких часописів.

Таким чином, у 1930-х рр. у Празі розгорнув свою діяльність архівний та дослідницький центр української еміграції – Український історичний кабінет, який підпорядковувався МЗС ЧСР. Ця установа розташовувалася в одній будівлі з Російським закордонним історичним архівом та Білоруським закордонним архівом. Загальний контроль над діяльністю всіх трьох архівів здійснював уповноважений МЗС ЧСР, відомий чеський вчений д-р Ян Славік. Незважаючи на бажання чехословацької влади створити на базі цих інституцій єдиний Слов'янський архів, практично його реалізувати так і не вдалося. УІК функціонував відокремлено від РЗІА. 1932 р. до його фондів надійшла на депозитне зберігання документальна колекція УНМА та бібліотека Українського інституту громадознавства. Отже, УІК фактично став правонаступником першого українського архівного центру в Празі, створеного наприкінці 1923 р. при Українському громадському комітеті в ЧСР.

3.3. Діяльність Музею визвольної боротьби України у Празі зі збирання та збереження історичних пам'яток

В силу того, що українській еміграції бракувало єдності і у її середовищі існували різні політичні угруповання, не всі організації та поодинокі особи погоджувалися передавати свої матеріали на зберігання до єдиного архівного центру. Тому 1925 р. у Празі, незважаючи на існування УНМА, постав Музей визвольної боротьби України, біля витоків якого стояли вчені та громадські діячі, об'єднані навколо Українського вільного університету (Д.Антонович, І.Горбачевський, В.Сімович, С.Смаль-Стоцький, О.Шульгин, Ф.Щербина та ін.). Оцінюючи цю подію, організатори УНМА зазначали: «Ми цілком свідомі того, що активні учасники щойно перейденого періоду збройної боротьби ще надто сильно відчують впливи партійно-політичних чи групових антагонізмів, особливо різних орієнтацій й чисто особистих емоцій. Через це ми наперед знали, що не у всіх колах української еміграції ідея заснування при УГК Музею-Архіву знайде однакове співчуття й доброзичливе відношення. Тому нема нічого дивного, що вже виникли або в дальшому виникнуть аналогічні установи, які збиратимуть українські пам'ятки серед відповідних прихильних до них кіл української еміграції»¹.

Що стосується зародження самої ідеї про заснування МВБУ, то у документах зафіксовано два різних трактування перебігу тогочасних подій. Згідно одним твердженням, МВБУ був заснований «з ініціативи військових кіл, що тоді стояли перед konieczністю ліквідації таборового життя в Чехо-Словаччині і всіх таборових установ»². Про те, що МВБУ був заснований «у зв'язку з ліквідацією українських таборів полонених і інтернованих українських армій» йшлося також у зверненні Управи товариства з нагоди

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.7, арк.5зв.

² Там само, ф.4026, оп.2, спр.1, арк.1.

святкування його 10-літнього ювілею¹. З інших документів випливає, що думка про заснування Музею виникла «серед кількох професорів Українського Університету в Празі», які поставили за мету «зібрати в українських руках історичні матеріали, що освітлюють визвольну боротьбу України»².

16 січня 1925 р. МЗС ЧСР затвердило статут Товариства МВБУ, завданням якого визначалось «наукове вивчення всього, що торкається визвольної боротьби, шляхом збирання, переховування, опису всіх предметів та матеріалів, зв'язаних з цими завданнями, та уможливлення на їх підставі наукової праці»³. Для досягнення цієї мети товариство мало організувати та утримувати музей і архів, де планувалося зібрати пам'ятки української визвольної боротьби – книги, часописи, образи, фотографії, військово вбрання, зброю, документальні матеріали, що мають історичну та наукову вартість. Крім того, передбачалося проводити роботу з організації виставок, сприяти науковій розробці та вивченню пам'яток, влаштовувати наукові та популярні читання, видавати каталоги, часописи, книги, репродукції.

За статутом Товариство МВБУ складалось з дійсних та почесних членів, а також членів-співробітників. Керівництво його діяльністю здійснювалося загальними зборами членів товариства та управою товариства (яка складалася з голови, його заступника, п'ятьох членів та двох делегатів від Українського університету в Празі). На загальних зборах щорічно обиралися члени ревізійної комісії для перевірки фінансового стану товариства та інвентаризації зібраних у музеї пам'яток. У випадку розв'язання товариства останні загальні збори його членів повинні були вирішити питання про подальшу долю його майна і документальної колекції. В разі неможливості скликання таких зборів, все майно товариства та вся зібрана ним документальна колекція мали перейти «під заряд і опіку до Наукового товариства ім. Шевченка або до Національного

---

¹ 10-ліття Музею визвольної боротьби України // Вісти МВБУ. – Прага, 1935. – Ч.8. – С.1.

² ЦДАВО України, ф.4026, оп.2, спр.4, арк.1.

³ Вісти МВБУ. – 1925. – Ч.1 (Липень).

музею у Львові» за умови «забезпечення названими установами дальшого існування й діяльності Музею визвольної боротьби України в Празі»¹.

Перші загальні збори Товариства МВБУ відбулися 28 травня 1925 р. На них було обрано його управу, до складу якої увійшли І.Горбачевський (голова), О.Лотоцький (заступник голови), члени: М.Омелянвич-Павленко, О.Колесса, В.Біднов, М.Кордуба, В.Старосольський. Згідно параграфу 13-го статуту товариства Сенат УВУ делегував до управи двох членів – Д.Дорошенка і А.Яковлева. До ревізійної комісії було обрано С.Шелухина, М.Лозинського та К.Лоського. Отже, до складу першої управи Товариства МВБУ ввійшли відомі діячі науки і культури, що значною мірою підвищило статус товариства та позитивно вплинуло на вироблення засад його діяльності.

Впродовж всього періоду діяльності Товариства МВБУ його очолювали: І.Горбачевський (1925–1935), С.Смаль-Стоцький (1935–1938), А.Яковлів (1939–1942) та Д.Дорошенко (1943–1945). Директором МВБУ було обрано Дмитра Антоновича (1877–1945) – відомого вченого та громадсько-політичного діяча, історика мистецтва, педагога. С.Наріжний відзначав, що з працею Д.Антоновича були пов'язані формування та розвиток музею впродовж першого двадцятиліття його існування.

Вже з перших днів заснування товариства до музею почали надходити матеріали, але, за браком власного помешкання, вони тимчасово переховувалися в різних місцях. 1 липня 1925 р. МЗС ЧСР було виділено невеличке помешкання для музею (в палаці Волькенштейн – Лазенська, 11, Прага III), трохи згодом музею було надано більш просторе приміщення з трьох кімнат на вулиці Кармелітській, 12 (Мала Страна).

У липні 1925 р. вийшло перше число «Вістей Музею визвольної боротьби України» – неперіодичного бюлетеню товариства, який мав інформувати українське громадянство про його діяльність (всього упродовж 1925-1938 років побачило світ 21 число бюлетеню). У зверненні засновників МВБУ

---

¹ ЦДАВО України, ф.4026, оп.1, спр.1, арк.2зв.

відзначалося: «Часи, що недавно пережила і нині ще переживає Україна, – належать історії і напевне в історії України згодом представлятимуть одну з цікавіших сторінок. В нинішньому стані ми, як самі учасники цього історичного періоду, не можемо претендувати на потрібну історично об'єктивну оцінку доперва ще не пережитих подій, – це діло історика будучого; наш обов'язок обмежується тим, щоб зібрати як найдокладніше матеріал для наших будучих істориків нинішнього історичного часу; але цей обов'язок ми повинні виконати сумлінно»¹.

У цьому ж документі було чітко окреслено мету товариства: «заснувати та утримувати музей для зібрання й збереження матеріальних пам'яток, документів, архівів, словом усіх предметів, що безпосередньо, або посередньо зв'язані з визвольною боротьбою України, особливо ж з подіями світової війни, революції та національної війни за незалежність України. Товариство хоче зібрати і зберегти в Музею все те, що зв'язано з визвольною боротьбою і може мати значіння як пам'ятка, як історичний документ, як джерело (курсив наш – М.П.) для пізнання цих подій, людей, що приймали в них участь, ідей, змагань, настроїв, побуту та відносин». Підкреслювалося, що музей хоче зібрати та захистити від загибелі національні пам'ятки за кордоном і «в слушний час перевезти на рідну землю»².

У другому числі «Вістей МВБУ» із закликом до українських емігрантів активізувати збирання матеріалів та їх передачу до музею звернувся В.Біднов. У замітці під назвою «Наш обов'язок перед історією рідної землі» вчений наголошував на необхідності здавати до музею всі без винятку матеріали та документи, не оцінюючи сьогодні їх «історичної цінності», оскільки це є справою майбутніх дослідників. «Що сьогодні цікаве та важне, – підкреслював він, – то завтра може бути зовсім нецікаве і навпаки – завтра може мати першорядне значення те, чому сьогодні не надаємо ніякого значення й нищимо, як щось непотрібне. Через те не слід класифікувати документи на цікаві й

---

¹ Вісти МВБУ. – 1925. – Ч.1 (Липень). – С.1.

² Там само.

нецікаві, на потрібні й непотрібні, а передавати все, що хто має, до Музею: згодом все матиме велику історичну вартість, все буде потрібним, і будучий дослідувач нашої боротьби буде вдячним за кожну дрібницю, бо все це освітлюватиме поодинокі явища та моменти нашої сучасності. Кількість збереженого буде свідчити про ступінь нашої культурності»¹.

Структурно новостворений музей складався з трьох частин: власне музею, архіву та бібліотеки. Для систематизації та організації зберігання архівних фондів було створено чотири відділи: політично-дипломатичний, військовий, періоду еміграції та загальний. Всі відділи, окрім військового, підпорядковувалися безпосередньо директорові Д.Антоновичу; військовим завідував генерал М.Омелянвич-Павленко. Особливістю діяльності МВБУ у порівнянні з УНМА (а згодом і УК) було те, що він не одержував жодної фінансової підтримки з боку чеського уряду, і тому мав можливість розвиватися виключно за рахунок безкоштовної праці своїх співробітників й грошових внесків та пожертв від українського громадянства. Окрім того, по можливості надати підтримку МВБУ намагалися й окремі українські установи в еміграції: 7 лютого 1926 р. керівництво Українського високого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова повідомило товариство, що Сенатом інституту ухвалено видавати допомогу музею у розмірі 100 к. ч. щомісяця з березня 1926 р.²

З перших днів функціонування музею розпочався активний процес комплектування його колекції. Як відзначалося у другому числі «Вістей», «не було ні одного дня, щоб до музею не поступали нові матеріали, іноді в більшій кількості, іноді в меншій, іноді везли підводами або візками, іноді у формі невеликих пачок або окремих речей, принесених окремими особами»³. З метою інтенсифікації роботи зі збирання матеріалів на місцях було обрано спеціальних представників МВБУ («відпоручників»): М.Левицького – у

---

¹ В.Б. Наш обов'язок перед історією рідної землі / Василь Біднов // Вісти МВБУ. – 1925. – Ч.2 (Грудень). – С.2.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.459, арк.7.

³ Вісти МВБУ. – 1925. – Ч.2 (Грудень). – С.1.

Подебрадах, І.Мірчука – у Відні. Матеріали надходили не тільки з теренів Чехо-Словаччини, але й з Австрії, Югославії, Франції, Італії, Північної Америки, Аргентини. Управа музею намагалася зібрати інформацію про місце знаходження документів та пам'яток, які необхідно було перевезти до Праги – з цією метою було заведено спеціальну інвентарну книгу.

Однак у квітні 1926 р. МВБУ опинився перед загрозою припинення діяльності через те, що чеська влада наполягла на звільненні наданого ним приміщення. МЗС ЧСР запропонувало товариству спакувати все музейне майно та зложити його на складі в МЗС, доки товариство не знайде відповідного помешкання. Взагалі, як вже відзначалося вище, МЗС ЧСР у цей час поставило собі за мету підпорядкувати собі діяльність усіх емігрантських музейно-архівних осередків, які діяли у Чехо-Словаччині, і створити на їх базі так званий Слов'янський архів. Що стосується українських збірок, то воно намагалася об'єднати під своєю юрисдикцією колекції УНМА та МВБУ. У травні 1929 р. голова товариства І.Горбачевський та директор МВБУ Д.Антонович були запрошені до МЗС на спеціально скликану нараду в справі архівів-музеїв, на якій міністерство запропонувало взяти МВБУ під свою опіку. Після цього керівництво музею винесло це питання на розгляд управи товариства, яка на своєму засіданні 16 травня 1929 р. ухвалила передати цю справу на розгляд загальних зборів. На загальних зборах, що відбулися 17 червня 1929 р., було прийнято рішення «поки Товариство має сили до самостійної праці, провадити й далі свою чинність самостійно, користуючись довір'ям громадянства, що безплатно несло до Музею всі свої скарби на збереження, а й почасти й у дар Музеєві»¹.

Управі було доручено докласти всіх зусиль для відшукання нового помешкання. Однак на той час це рішення реалізувати не вдалося, оскільки товариство не мало у своєму розпорядженні достатніх ресурсів, оскільки його бюджет складався лише з незначних субсидій від трьох українських високих

---

¹ ЦДАВО України, ф.4026, оп.2, спр.4, арк.3.

шкіл у ЧСР та членських внесків. Кілька років колекція музею переховувалася по різних установах та приватних помешканнях, що майже повністю паралізувало роботу товариства. Комплектування його колекції майже припинилося.

Новий етап в історії МВБУ розпочався 1929 р., коли Прагу відвідав Каленик Лисюк (справжнє прізвище Василь Лепикаш, 1889-1980) – відомий громадсько-політичний діяч, учасник визвольних змагань 1917-1920 рр. З 1923 р. він перебував в еміграції у США, де розгорнув успішну підприємницьку діяльність, що у свою чергу дало йому можливість фінансово підтримувати окремі проекти українських емігрантів, спрямовані на підтримку національної ідентичності в умовах перебування на чужині. 10 липня 1929 р. відбулося засідання управи, на якому був присутній К.Лисюк, який пообіцяв жертвувати по 250 дол. щорічно на утримання помешкання для музею; згодом він збільшив суму своєї допомоги до 300 дол. Загалом слід відзначити, що всі видатки на утримання МВБУ на той час становили 300-350 дол. на рік. Таким чином, К.Лисюк своїм добровільним внеском покривав близько 85 % видатків бюджету МВБУ. Це дало змогу товариству МВБУ у грудні 1929 р. орендувати нове трьохкімнатне приміщення для Музею по вул. Карловії, 14 та відновити його роботу. З ініціативи К.Лисюка було засновано відділ Товариства МВБУ в США (у Нью-Йорку). У червні 1930 р. після чотирирічної перерви побачило світ третє число «Вістей МВБУ», в якому відзначалося, що «новою ерою в життю і діяльності Музею стало прибуття до Праги із Нью-Йорку у 1929 р. українського громадянина і патріота Каленика Лисюка»¹.

Урочисте відкриття музею у новому приміщенні відбулося в присутності представників від багатьох українських установ та організацій в ЧСР 26 жовтня 1930 р. З цього моменту з'явилась можливість частково упорядкувати збірки, хоча більша частина матеріалів так і залишалась нерозібраною у пакетах та зберігалась у гаражах поблизу Музею, що, звичайно, позбавляло можливості

---

¹ Вісти МВБУ. – 1930. – Ч.3 (Червень). – С.1.

опрацювання та видання документів. В.Сімович, порівнюючи значення МВБУ з відомим польським архівним осередком у швейцарському містечку Рапперсвіль, де упродовж 1869–1929 рр. знаходився польський національний музей-архів, підкреслював, що «музей мусить мати для нас таку вагу, яку мав колись для польського народу Рапперсвільський Музей у Швейцарії, що його покликали до життя поляки після впадку (поразки – М.П.) польського повстання 1863 р., і що його тепер привезли до столиці відновленої Польщі»¹.

Розвиваючи ідею створення у Празі великого закордонного архівного осередку українці, керівництво МВБУ виступило з ініціативою спорудження Українського дому, який мав стати не тільки сховищем національних пам'яток, але й центром культурного життя української еміграції. Вперше ця пропозиція була висловлена В.Старосольським на других загальних зборах товариства, які відбулися 9 червня 1927 р. На зборах було ухвалено звернутися до українського громадянства з відозвою про збирання пожертв на будівництво власного дому для музею. На початку 1930-х років це питання постало з новою силою, про що свідчать як численні відозви, що з'являлися на шпальтах «Вістей МВБУ», так і листування з цього приводу між Д.Антоновичем та К.Лисюком. Цікавим є той факт, що К.Лисюк, підтримуючи в цілому ідею будівництва Українського дому, висловлював побоювання щодо її реалізації у Чехо-Словаччині. «Музей в Чехах, на мою думку, – писав він Д.Антоновичу 22 березня 1930 р., – є небезпечний з того боку, що Чехи все є і будуть для нас небезпечні з політичного боку»²; тому він обстоював думку про доцільність його спорудження у нейтральній Швейцарії, хоча й розумів, що цей варіант збільшить вартість проекту на 25-50%. Однак реалізації цього проекту завадила фінансова та промислова криза, яка охопила у той час американську економіку.

---

¹ Сімович В. Музей визвольної боротьби України / Василь Сімович // Сімович В. Твори : в 2-х т. – Чернівці, 2005. – Т. 2. – С. 760; він же. Український Рапперсвіль // Там само. – С.765–766.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.459, арк.40–41.

У 1932 р. загальні збори товариства ухвалили звернутися до української громадськості з відозвою про пожертви на Український дім у Празі. 22 січня було визначено «Днем Музею визвольної боротьби України»¹. За рішенням управи було створено спеціальну «Комісію в справі будови Українського дому в Празі», до складу якої увійшли Д.Антончук, Є.Вировий, С.Сірополко, А.Яковлів та дирекція музею. З метою встановлення більш тісного контакту з Галичиною, управа постановила включити до свого складу представників від НТШ у Львові. Значний внесок у справу спорудження Українського дому зробила також Українська парламентська репрезентація в Польщі, яка внесла 1000 злотих. 7 жовтня 1932 р. відбулось засідання управи товариства, на якому український підприємець з Америки Я.Макогін «висловив готовність підтримати акцію щодо збудування власного дому для Музею в тій формі, що на кожні 100 дол., які поступають на цю мету до каси Товариства, зі свого боку асигнує 100 дол. з доведенням загальної суми своєї пожертви до 2-3 тисяч дол.»².

Слід відзначити, що діяльність МВБУ була підтримана значною частиною унерівської еміграції. Від самого початку було встановлено досить конструктивні відносини між МВБУ та Українською бібліотекою ім. С.Петлюри, яка, як відомо, була культурним осередком Державного центру УНР у Франції. Ще 22 жовтня 1930 р. директор бібліотеки І.Рудичів надіслав листа до управи Товариства МВБУ, в якому щиро вітав заснування цього музейно-архівного центру: «Людам, що своєю енергією та жертвенною відданістю створили велику й так потрібну культурну установу на чужині, засилаю свій щирий привіт, – писав він. – Був час, коли ми збройно боролися на своїх теренах. Сьогодні ми провадимо нашу боротьбу на чужих землях і серед чужих, але боротьбу іншу – культурну. *Хочу сподіватися і вірю, що в цьому культурному поході ми всі будемо йти разом, підпомагаючи одні одних, і тим створимо єдиний фронт* (курсив наш – М.П.). А підростаюче молодше

---

¹ 22 січня – День Музею визвольної боротьби України // Вісти МВБУ. – 1934. – Ч.4 (Січень). – С.1.

² ЦДАВО України, ф.4026, оп.2, спр.4, арк.3–4.

покоління, бачачи той єдиний фронт, так само єдиним фронтом кинеться в ту боротьбу для визволення народу українського, про яку йому будуть говорити пам'ятки, зібрані в Музеї визвольної боротьби України»¹.

Численні звернення управи Товариства МВБУ відклалися як у фонді Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі², так і серед матеріалів редакції паризького журналу «Тризуб»³. У редакційному портфелі «Тризубу» зберігається автограф замітки під назвою «Музей визвольної боротьби України», в якій редакція на чолі з В.Прокоповичем від «щирого серця вітаючи заснування музею і бажаючи йому щасливого розцвіту», закликала читачів журналу «якнайдіяльніше стати в допомозі цій молодій установі такого загальнонаціонального і державного значення»⁴. Один з провідних діячів унерівської еміграції генерал О.Удовиченко 12 грудня 1932 р. погодився прийняти на себе обов'язки представника музею у Франції та збирати для нього пожертви⁵. Тісні стосунки були встановлені між МВБУ та Українським науковим інститутом у Берліні, керівництво якого в особі Івана Мірчука та Зенона Кузелі сприяло перевезенню до музею десятків скринь з таборовими архівами з Раштата, Вецляра та Зальцведеля.

4 вересня 1934 р. Крайовий уряд у Празі затвердив зміни до статуту Товариства МВБУ у зв'язку із будівництвом Українського дому. Окремий пункт статуту визначав, що «будинок під назвою «Український Дім», який Товариство має збудувати в Празі на пожертви українського громадянства, призначається виключно для приміщення в ньому Музею визвольної боротьби України з усіма його установами й майном; при цьому одна зала будинку може служити для влаштування святочних академій та наукових або репрезентаційних зборів. Це призначення не може бути скасоване або змінене на інше, доки буде існувати в Празі Музей визвольної боротьби України. Цей артикул

¹ РДВА, ф.271к, оп.1, спр.7, арк.312.

² РДВА, ф.271к, оп.1, спр.12, арк.179, 180, 181 та ін.

³ Там само, ф.270к, оп.1, спр.17, арк.1–14.

⁴ Там само, спр.25, арк.145–150.

⁵ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.459, арк.66.

залишається назавше основною постановою статуту і не може бути з статуту викинутий чи замінений іншим»¹. Крім того, за новим статутом рішення про прийняття нових членів до складу товариства стало прерогативою загальних зборів; до складу управи додатково вводився представник від НТШ у Львові (управа НТШ обрала своїм представником С.Смаль-Стоцького). Діяльність товариства у справі збирання та збереження пам'яток визвольної боротьби українського народу благословив митрополит А.Шептицький, до якого управа МВБУ звернулася з проханням стати членом-добродієм музею².

Однак у музеї постійно відчувався брак вільних приміщень. У цій складній ситуації знов на допомогу прийшов К.Лисюк, який виділив гроші на оренду додаткових чотирьох кімнат для музею. Зібрана музеєм на той час колекція була розташована наступним чином: в одній кімнаті було розміщено бібліотеку, у другій – військовий відділ (тут було зосереджено речі та документи з таборів військовополонених українців в Австро-Угорщини та Німеччині періоду Першої світової війни, які надійшли частиною з Берліна, частиною з Відня від А.Жука та з архівом посольства УНР у Відні, а також безпосередньо з самих таборів); у третій – архів Українського високого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова у Празі³. У четвертій кімнаті планувалося розмістити архіви Української господарської академії у Подєбрадах та організацій й товариств, пов'язаних з академією. Сюди, зокрема, було передано матеріали товариства «Кобзар», Товариства плекання українського танку та Громади студентів УГА⁴.

Упродовж 1934 р. цілий ряд українських установ та організацій у Чехо-Словаччині прийняли постанови про визнання МВБУ центральною архівною установою (серед них, зокрема, були Головна еміграційна рада, ЦЕСУС, Союз українських журналістів та письменників за кордоном)⁵. Свою підтримку музеєві висловив також Союз бувших українських старшин в Чехах, який на

¹ ЦДАВО України, ф.4026, оп.2, спр.4, арк.4–5.

² ЦДІАЛ України, ф.358, оп.1, спр.129, арк.53.

³ Там само.

⁴ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.468, арк.9.

⁵ Там само, арк.6, 7.

своєму 5-му Загальному з'їзді «вирішив за найкраще й найдоцільніше вважати МВБУ в Празі українською музейно-архівною централею за кордоном», зважаючи на те, що військові пам'ятки становлять якщо не головну, то принаймні значну частину колекції МВБУ. У прийнятій резолюції було підкреслено, що «без матеріалів уже зібраних в Музеї неможлива повна історія українського війська й військових подій української визвольної боротьби», що представлені тут архіви СВУ, Боевої управи УСС, тисячі фотографій українського війська, архіви українських військових часописів, військові відзнаки, уніформи, зброя надають Музеєві «особливого значення в очах українських військових діячів»¹.

8 квітня 1935 р. відбулися чергові загальні збори, які обрали новим головою товариства та управи академіка С.Смаль-Стоцького². На цьому етапі активну участь в організації роботи МВБУ брали В.Біднов, М.Коновалець, К.Чехович, С.Сірополко. Чималий внесок у збирання коштів для музею зробив його скарбник Є.Вировий, який під час свого перебування в США влітку 1936 р. відвідав цілу низку українських громадських, культурних та релігійних осередків і поповнив фонди музею новими грошовими надходженнями³. Того ж року збиранням пожертв безпосередньо займався й Д.Антонович під час свого відрядження до Варшави та Львова. Важливим результатом проведених ним переговорів із представниками української громадськості стало створення комітету у Львові на чолі з В.Сімовичем, який поставив собі за мету сприяння поповненню фондів МВБУ грошима та матеріалами⁴.

Однак грошей, які збиралися українцями по всьому світу, так і не вистачило на спорудження власного дому для музею. Тому було прийнято

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.467, арк.27.

² Антонович Д. Акад. проф. др. Степан Смаль-Стоцький – новий голова Товариства «Музей визвольної боротьби України» / Дмитро Антонович // Вісти МВБУ. – 1935. – Ч.9 (Жовтень). – С.6–8.

³ В Америці : із звіту Управи Музею члена Управи Є. Вирового // Вісти МВБУ. – 1936. – Ч.12–13 (Жовтень). – С.5–8.

⁴ Загальні збори Т-ва «Музей ВБУ» в Празі [30 квітня 1936 р.] // Вісти МВБУ. – 1936. – Ч.12–13 (Жовтень). – С.8–9.

рішення взяти додаткову позику в банку та придбати дім. Акт купівлі-продажу було оформлено 16 березня 1938 р.; цей будинок на Горимировій вулиці, який увійшов в історію під назвою Український дім, було придбано товариством за 230 000 к. ч. (для цієї мети було зібрано 250 000 к. ч.; на придбання дому, його ремонт та інсталяцію музею було витрачено 334 215 к. ч.). Проте залишався іпотечний борг; на покриття своїх фінансових потреб товариство мало збирати щорічно не менш ніж 30 000 к. ч.¹

Принципи комплектування колекції МВБУ, розроблені його керівництвом, були викладені у першому зверненні управи до українського громадянства. По-перше, управа наполягала на тому, що необхідно збирати всі пам'ятки, які мають відношення до визвольної боротьби українського народу, оскільки справжню історичну вартість матеріали можна буде збагнути лише через певний період. У зверненні наголошувалося на тому, що в МВБУ мають бути зібрані пам'ятки, які характеризуватимуть «всі періоди, фази, форми та ділянки» боротьби за українську державність, починаючи з доби перед Першою світовою війною та охоплюючи періоди війни, революції, життя у таборах, еміграцію. Документи мали відображати всі сфери життєдіяльності – політичну, військову, економічну, культурну, наукову, релігійну. Особливу зацікавленість організатори Музею висловлювали також у матеріалах, які відображали б «настрої та думки» як українців, так і іноземців (урядовців та пересічних громадян) до подій в Україні та боротьби за незалежність.

Фундатори музею були зацікавлені в одержанні широкого кола пам'яток – офіційного та приватного походження, речових та писемних, іконографічних та картографічних. З перших днів вони проявляли науковий підхід до комплектування колекції – разом із матеріалами вони намагалися отримати від жертводавців «пояснювальні записки», які б характеризували походження пам'яток, час та місце їх створення, містили дані про організації та особи, від яких вони надходили. Ця інформація згодом заносилась до інвентарних книг.

---

¹ ЦДАВО України, ф.4026, оп.2, спр.2, арк.1–3.

Музейні працівники працювали й над виробленням засад подальшого використання документів у наукових дослідженнях, ставлячись до зібраних пам'яток як до скарбів історичної пам'яті українського народу, розуміючи їх джерельну цінність, необхідність їх збереження для відтворення політичних та культурних процесів доби визвольних змагань та періоду еміграції. Матеріали розбиралися та записувалися до інвентарних книг у порядку їх надходження.

Дирекцією музею були розроблені «Правила прийняття та переховування МВБУ документів та інших матеріалів», які склалися з 9 параграфів. Вони визначали та регулювали порядок передачі матеріалів на постійне та депозитне зберігання, умови їх зберігання та використання. Згідно цих правил, власник міг передати документи та інші предмети: без жодних умов чи розпоряджень; на певних умовах та з певними застереженнями (зокрема, заборонити використовувати та публікувати документи); на умовах депозитного зберігання. Під час передачі документів складався акт, який підписували представники дирекції МВБУ та фондоутворювач; у цьому документі фіксувалися всі умови подальшого зберігання матеріалів, а дирекція брала на себе зобов'язання їх повного додержання, збереження таємності та ін. Параграф 9-й правил визначав, що «предмети, які мають характер секретний чи строго персональний та які передані в депозит музею без права користування та оголошення їх змісту на протязі певного речення, зберігаються в музеї в окремих пакетах чи пачках за печатками музею і депозитора, при чому Управа музею гарантує додержання тайни цих документів та інших умов їх збереження»¹.

Докладні звіти про нові надходження почали з'являтися на шпальтах перших чисел «Вістей», де зазначалися прізвища осіб та назви організацій, які передавали матеріали, характер матеріалів, їх кількість. Першими до колекції МВБУ передали свої матеріали УВУ в Празі (2341 од. зб.), ЦЕСУС (загальний архів, 3510 од. зб.), Студія пластичного мистецтва у Празі (малюнки і фотографії, 23 од. зб.), Союз українських журналістів і письменників

---

¹ Вісти МВБУ. – 1925. – Ч.2 (Грудень).

(фотографії, літературні матеріали, 45 од. зб.), Д. Антонович (дипломатичні та науково-літературні матеріали, листування, 342 од. зб.), В. Біднов (матеріали періоду війни та еміграції у Польщі, 252 од. зб.), І. Горбачевський (дипломатичні документи та політичні видання, 70 од. зб.), Д. Дорошенко (документи Української дипломатичної місії у Римі та ін., 98 од. зб.). Однак невдовзі потік матеріалів значно перевищив можливості його описування та систематизації, у зв'язку з чим постала проблема утворення великих документальних залежів і часткової втрати значення зібраних матеріалів.

У зверненнях керівництва МВБУ до українських емігрантів відзначалося, що музей із вдячністю приймає на зберігання різні «музейні та архівні матеріали, що стосуються української визвольної боротьби й національного відродження взагалі», а саме: періодику (газети і журнали українською мовою, а також іноземними мовами з українською), книжки (цілі бібліотечні зібрання установ, організацій чи окремих осіб, а також окремі книжки, в першу чергу – авторські примірники видань), фотографії (як альбоми, так і окремі примірники; по можливості з описом), документи, пам'ятки, рукописи мемуарів, наукових та художніх праць, твори мистецтва. Що стосується документів, то особливо наголошувалося на тому, що МВБУ приймає на зберігання «архівні збірки установ, організацій і окремих власників, а також окремі документи: діловодство, листування, статuti, протоколи, відозви, оповістки, програми, грамоти, умови і т. д., і т. п. Повинністю кожної української організації на чужині (політичної, громадської, академічної, сокольської, січової, рідношкільної, професійної і т. д.) є передати свій архів до Музею ВБУ»¹.

Д. Антонович, аналізуючи структуру МВБУ, відзначав у 1936 р., що практика в цілому виправдала початковий поділ всієї колекції музею на чотири відділи (дипломатичний, військовий, емігрантський та загальний). Однак, з плином часу, коли зібраний у музеї матеріал вже можна було рахувати сотнями тисяч одиниць зберігання, ці відділи надзвичайно розрослися і в їх структурі

---

¹ Вісти МВБУ. – 1935. – Ч. 9 (Жовтень). – С.13.

почали утворюватися підвідділи. Спочатку особливо інтенсивно комплектувався *перший (дипломатичний) відділ*; за словами Д.Антоновича, перевезені до нього архів та майно Української дипломатичної місії у Відні «самі, власне, склали цілий музей-архів». Отже, у першому відділі було створено підвідділи, де зберігалися архіви окремих дипломатичних місій УНР та ЗУНР у різних державах.

У 1925 р. одним з перших передав до відділу матеріали Д.Дорошенко – це були документи Української військово-санітарної місії у Римі (98 од.), документи ревізійної комісії у Римі, місії Червоного Хреста у Білгороді. Того ж року Союз журналістів і письменників передав 48 од., серед яких були звіти дипломатичних місій УНР в Угорщині, Данії та Англії, фотографії та біографії їх членів, звіт консульства в Мюнхені¹. У 1931 р. заходами Українського наукового інституту в Берліні було врятовано та передано до музею цінний архів Української дипломатичної місії у Фінляндії². У 1935 р. П.Словенко, колишній секретар місії у додаток до архіву надіслав сім різних її печаток³. А.Яковлів передав до музею на умовах депозиту документи Дипломатичної місії УНР у Бельгії та Голландії, яку він очолював у 1919 р.⁴ С.Смаль-Стоцький поповнив збірки музею архівом Допомогового комітету при Дипломатичній місії ЗУНР у Празі⁵.

Другий (військовий) відділ МВБУ комплектувався матеріалами так званих «табірних архівів», тобто архівів громад, по-перше, полонених вояків-українців часів Першої світової війни у Німеччині та Австро-Угорщині (Раштат, Вецляр, Зальцведель, Фрайштадт), а, по-друге, інтернованих вояків УГА на теренах Чехо-Словаччини (Йозефів, Німецьке Яблонне та ін.). Першим до фондів МВБУ надійшов архів Культурно-просвітнього кружка в Йозефові. Як повідомлялося на сторінках «Вістей МВБУ», власником цих матеріалів було

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.458, арк.34.

² ЦДАВО України, ф.4026, оп.2, спр.1, арк.1зв.

³ Вісти МВБУ. – 1935. – Ч.8 (Квітень). – С.14.

⁴ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.468, арк.12.

⁵ Там само.

НТШ у Львові, яке листом від 16 червня 1925 р. (ч.343/25) давало згоду на їх перевезення з Йозефова та Праги¹. Того ж року до МВБУ було передано архіви Головної команди частин УГА в ЧСР і таборів у Німецькім Яблоннім, Ліберцях та Йозефові². Крім того, у 1925 р. «табірні» збірки музею поповнилися 257 од. зб., переданими активним діячем СВУ В.Сімовичем. У 1930 р. до музею було перевезено архіви табору Фрайштадт (частково – з табору, а частково з Відня, де вони знаходилися під опікою А.Жука).

Значним поповненням фондів МВБУ в 1930 р. були архіви Союзу визволення України та табору полонених вояків-українців у Фрайштаті. Архів СВУ частиною надійшов з Відня, де знаходився під опікою А.Жука, а частиною – з Берліна. Це був величезний документальний комплекс, який, за свідченнями співробітників МВБУ, міг сам по собі утворити чималий архів «із сотнями тисяч архівних номерів»³. Такий обсяг матеріалів обумовлювався тим, що серед переданих матеріалів була представлена не тільки документація власне СВУ, але й частина архівів табірних громад, документи та видання окремих політичних партій, часописи, бюлетені, відозви, інформативні огляди тощо.

Важлива характеристика цих матеріалів міститься листі А.Жука до керівництва МВБУ від 28 грудня 1929 р. Згідно цього документа А.Жук пропонував передати до фондів МВБУ архіви організацій полонених часів Першої світової війни у таборі Фрайштат, значну частину архіву Союзу визволення України за 1914-1918 рр., архіви Союзу українських журналістів і деяких інших українських емігрантських організацій у Відні, а також зібрання окремих приватних осіб на депозитне зберігання. Організацію перевезення зазначених матеріалів з Відня до Праги та пов'язані з цим фінансові витрати взяв на себе Український академічний комітет у Празі – як відзначалось в

---

¹ Передача архіву, зібраного Культурно-просвітним кружком в Йозефові // Вісти МВБУ. – 1925. – Ч.1 (Липень). – С.4. Станом на 1 грудня 1925 р. було взято на облік 5643 од. зб., решта матеріалів з Йозефова залишилася неописаною.

² Архів Головної команди частин УГА в ЧСР // Вісти МВБУ. – 1925. – Ч.1 (Липень). – С.4.

³ ЦДАВО України, ф.4026, оп.2, спр.1, арк.2.

одному зі звітів про діяльність музею, «в цій справі велику послугу зробив Музею Український академічний комітет у Празі, що поважною сумою грошей набув для нього від п. Жука цінні архівні збірки»¹. Водночас відзначимо, що в особистому архіві А.Жука залишилися цінні документи з історії СБУ, які згодом були передані на зберігання до Національного архіву Канади.

Долею інших архівів періоду Першої світової війни (з таборів Раштат, Зальцведель, Вецляр) у цей час опікувалися З.Кузеля, І.Мірчук, В.Левицький та В.Сімович. Упродовж 1930 р. вони проводили між собою консультації з питань організації їх перевезення з Німеччини до Чехо-Словаччини та передачі на зберігання до МВБУ. Зокрема, 18 лютого 1930 р. З.Кузеля повідомляв В.Сімовича: «Справа з речами таборів мається так, що їх треба відповідно рятувати, щоб не пропали, як деякі інші архіви. Я сам турбуюся ними й роблю все можливе, щоб їх заховати від загибелі, але, на жаль, усі ці справи коштують грошей, яких у мене тепер цілком немає»². З цього листа випливає, що З.Кузеля сплачував за приміщення, де тимчасово переховувалися архівні збірки з Зальцеделя і Раштата, спочатку за рахунок фондів часопису «Українське слово» (який виходив у 1921-1923 р. у Берліні за його редакцією), а згодом – зі своїх власних коштів. Частина матеріалів зберігалась у приміщенні Українського наукового інституту в Берліні. Отже, після проведених консультацій у 1932 р., за сприяння Українського наукового інституту в Берліні, до МВБУ були перевезені та передані на депозитне зберігання табірні архіви із Зальцеделя, Вецляра та Раштату.

У другому відділі зберігалися також архіви Українських січових стрільців. 1 липня 1925 р. Стрілецька рада УСС прийняла рішення про передачу до МВБУ архіву УСС, який знаходився в Празі. Крім того, було вжито заходів щодо перевезення до Праги частини архіву УСС з Відня³.

---

¹ ЦДАВО України, ф.4026, оп.2, спр.1, арк.2.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.459, арк.31.

³ Передача архіву УСС // Вісти МВБУ. – 1925. – Ч.1 (Липень). – С.4; Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 1, inv. č.5.

Взагалі військові пам'ятки становили якщо не головну, то вагому частину його зібрання. Тому без використання матеріалів, зібраних у музеї, неможливо відтворення цілісної історії українського війська та військових подій української визвольної боротьби¹. Зокрема, архіви СБУ містили цінні свідчення про організацію перших дивізій українського війська; тут також знаходилися архіви Бойової управи УСС, тисячі фотографій українського війська, архіви українських військових часописів, військові відзнаки, уніформи, зброя.

У *третьому відділі МВБУ* було представлено архіви різних українських установ, товариств та організацій в еміграції. Найбільшою збіркою документів освітніх установ був фонд Українського вільного університету, перша частина якого надійшла влітку 1925 р. і становила 2341 од. зб.² Водночас до МВБУ надходили окремі матеріали й від Української господарської академії в Подєбрадах та Українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова в Празі, проте значною мірою вони являли, як відзначалося у звітах, «зразки академічних друків», тобто друковану продукцію. Відсутність документальних надходжень від цих навчальних закладів можна пояснити тим, що вони постали за сприяння Українського громадського комітету в ЧСР і тому передавали свої архіви до УНМА, а згодом – до УІК.

1 лютого 1934 р. було укладено акт про передачу архіву подєбрадського відділення Союзу українського сокільства за кордоном. Згідно акта передавалися наступні документи та пам'ятки: «1) Зошит для запису важливих подій із сокільського життя від р. 1926 до кінця 1932 р.; 2) Вхідні та вихідні папери з років 1924-1932 включно; 3) Архів скарбниці з років 1924-1932 включно; 4) 9 сокільських відзнак [...]; 5) 2 нагрудні нашивки з чеським написом «Український сокіл»; 6) 1 коробку з фото-кліше; 7) Старі сокільські легітимації в чеській мові; 8) Звіток плакатів про академії, вечірки, забави і. т.п.; 9) Деякі українські та чужі часописи, а рівно ж вирізки з часописів про сокольське життя»³.

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.467, арк.27.

² Там само, спр.458, арк.45зв.

³ Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 2, inv. č.13/1, s.15–16.

Генерал В.Петрів у 1935 р. передав на зберігання архівні матеріали Українського військово-історичного товариства у Празі та його органів (наукової ради, секретаріату, управи та загальних зборів)¹, а у 1937 р. – архів Українського січового союзу (документи про заснування та діяльність організації, протоколи засідань, діловодство за 1925-1927 рр.)². У 1937 р. до МВБУ В.Проходою було передано на депозитне зберігання матеріали Союзу організацій бувших вояків Армії УНР та Українського аграрного товариства.

Інженер М.Литвицький передав архів Кооперативних курсів при Українській селянській спілці (листування, програми викладів, тексти лекцій, анкети слухачів, протоколи іспитів за 1924 р.) та архів газети «Українське життя» в Подєбрадах (матеріали редакції, фінансові документи, листування за 1926-1927 рр.)³.

Колекція МВБУ також активно комплектувалась за рахунок надходжень від українських мистецьких об'єднань на чужині. Матеріали (у тому числі статuti, протоколи засідань, звіти, членські білети, каталоги виставок, рукописи праць, фотографії) передавали Український академічний хор в Празі, Союз українських журналістів і письменників, Допомоговий комітет українським культурним силам за кордоном, Студія пластичного мистецтва в Празі⁴.

Цінна колекція надійшла до мистецького відділу МВБУ з Тюрінгії від археолога та організатора музейної справи П.Маврогордато (походив з м. Миколаїв на Півдні України). Між іншим у цій колекції були представлені: оригінальна акварель Г.Глинки «В.В.Тарновський і П.А.Маврогордато в Навгаймі за грою в шахи» (датована 1897 р.), альбом м.Одеси, старі листівки Одеси, Катеринослава, Києва, Полтави, три кольорові репродукції з картин К.Трутовського, А.Ківшенка і Н.Каразіна, археологічна мапа «Давні поселення на півдні України» (видання Комісії VI Археологічного з'їзду в Одесі 1884 р.)⁵.

---

¹ Вісти МВБУ. – 1935. – Ч.8 (Квітень). – С.14.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.461, арк.123; Національний архів у Празі, karton 2, inv. č.13/1, 2, s.12.

³ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.468, арк.212.

⁴ Там само, спр.458.

⁵ Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 2, inv. č.13/1, s.17, 20.

У четвертому відділі МВБУ було зібрано велику збірку української преси (1936 р. вона нараховувала близько 1500 назв українських часописів, які виходили в Україні, а також у країнах Європи, Америки, Азії та Африки). Крім того, утворилися ще такі підвідділи, як бібліотечні колекції, підвідділ історії українського театру за кордоном, підвідділ творів пластичного мистецтва (зокрема, підвідділ гравюр).

Архіви еміграційної преси були представлені у фондах МВБУ редакційними портфелями часописів «Веселка» (передав у депозит Є.Маланюк) та «Розбудова нації»; у 1936 р. в депозит від І.Білого надійшли 19 скринь з архівними матеріалами редакції «Вільного козацтва»¹.

Окремий підвідділ являв собою архів-музей Української республіканської капели, який постійно поповнювався новими експонатами, що надсилав з Америки О.Кошиць². У лютому 1933 р. до нього надійшли також матеріали від А.Чеховича, який на прохання О.Кошиця надіслав з Франції скриню з документами про діяльність капели вагою 48 кг³. 10 лютого 1936 р. управа Товариства МВБУ на своєму засіданні ухвалила заснувати окремий відділ Т.Шевченка і таким чином відзначити 75-ту річницю з дня смерті Кобзаря⁴.

Окремо комплектувалася також так звана «авторська збірка», яку склали передані науковцями примірники їх праць та публікацій⁵. У структурі музею відбувалося формування «іменних» бібліотек (за прізвищами жертводавців). Як повідомляла управа МВБУ, «бібліотеки окремих товариств, установ чи приватних осіб не змішуються, а зберігають свою цілість і остаються в Музеї як пам'ятник інтелектуальної праці тих, хто бібліотеку складав»⁶. 21 квітня 1934 р.

¹ Новіші дари для Музею ВБУ // Вісти МВБУ. – 1936. – Ч.11(Жовтень). – Ч.12–13. – С.10.

² Вісти МВБУ. – 1936. – Ч. 11 (Лютий). – С.2.

³ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.459, арк.70-72.

⁴ Антонович Д. Шевченківський відділ в Музеї Визвольної Боротьби України / Дмитро Антонович // Вісти МВБУ. – 1935. – Ч.11(Лютий). – С.3.

⁵ ЦДАВО України, ф.3634, оп.1, спр.8, арк.1.

⁶ Розширення Музею визвольної боротьби України // Вісти МВБУ. – 1934. – Ч.4 (Січень). – С.7.

бібліотеці МВБУ було надано ім'я І.Горбачевського, чим було вшановано заслуги визначного вченого та громадського діяча з нагоди його 80-літнього ювілею¹. Одним з найбільших книжкових зібрань була бібліотека С.Смаль-Стоцького, яку вчений подарував музеєві у жовтні 1936 р.² Ціла низка рідкісних книжок та стародруків надійшла від В.Сімовича³. Рідкісні арабські книги подарував музеєві В.Біднов.

Книжкові зібрання передавалися до колекції МВБУ як дарунок або на умовах депозиту. В обох випадках між дирекцією музею та власником бібліотеки складалася спеціальна угода. В якості прикладу вважаємо за доцільне навести текст однієї з подібних угод – «Умови передачі на тимчасове користування Музеєві визвольної боротьби України Федором Гай-Гаєвським його бібліотеки» (укладеної 1 червня 1939 р.):

«1) Музей визвольної боротьби України перебирає бібліотеку Ф.Гай-Гаєвського лише в тимчасове користування. Ф.Гай-Гаєвський залишає за собою право в бажаний для нього мент забрати з Музею свою бібліотеку;

2) Ф.Гай-Гаєвський залишає за собою право випозичування для власної потреби книг зі своєї переданої Музеєві бібліотеки;

3) Бібліотека Ф.Гай-Гаєвського зберігається в окремій шафі від інших книг, що знаходяться в Музею;

4) Книгами з бібліотеки Ф.Гай-Гаєвського можна користуватися лише в стінах Музею й ви позичання їх поза стіни музею не вільно;

5) В разі його смерті власником його бібліотеки стає його старший син Ігор Гай-Гаєвський;

6) Наколи б Федір Гай-Гаєвський чи по його смерті Ігор Гай-Гаєвський бажав би продати передану Музеєві на тимчасове користування бібліотеку, то першим претендентом на набуття її залишає за собою право Музей ВБУ. Ціна

¹ Вісти МВБУ. – 1935. – Ч.8. – С.9.

² Дар Музеєві академіка проф. др. Ст. Смаль-Стоцького // Вісти МВБУ. – 1936. – Ч.12–13 (Жовтень). – С.14–15.

³ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.468, арк.214.

бібліотеки, як і умови сплати її вартості визначається експертами, визначеними за спільним порозумінням Музею й власника бібліотеки»¹.

Особливу увагу приділяли діячі музею збиранню матеріалів про події, що відбувалися в самій Україні. Серед найболючіших тем був голодомор 1932-1933 рр. В одному зі звернень дирекція МВБУ наголошувала на тому, що «голод на Україні поставив перед МВБУ завдання – зібрати якнайповніше всі пам'ятки й документи, що торкаються як самого голоду, так і акції боротьби з ним»². Музей збирав літературу про голод (його причини, явища та наслідки), статистичні дані, відозви, звіти, свідoctва очевидців, відгуки в пресі (особливо в зарубіжній), листи, оповідання, а також різні матеріальні пам'ятки голоду. Музей звертався до всіх організацій та комітетів боротьби із голодом в Україні, які постали в різних країнах, з проханням допомогти йому в комплектування цим матеріалом, а також зберегти та згодом передати до його фондів їхнє діловодство та архіви з усіма зібраними пам'ятками та документами.

Упродовж всього періоду існування МВБУ його колекції поповнювалися документальними збірками, а також окремими документами, які передавалися на зберігання відомими українськими громадсько-політичними та культурними діячами. На підставі аналізу діловодної документації МВБУ, яка сьогодні розпорошена по кількох архівосховищах (ЦДАВО України, ЦДАГО України та Національний архів у Празі), а також окремих публікацій у бюлетені «Вісти МВБУ» нам вдалося встановити коло осіб, які найактивніше поповнювали його фонди:

Авраменко В. (матеріали з історії українського балету); *Андрієвський П.* (рукописи праць, листування); *Антонович Д.* (дипломатичні та науково-літературні матеріали, листування, мистецькі праці, фотографії, гравюри, репродукції творів українських графіків); *Антонович К.* (листування, малюнки, фотографії, статуетки, портрет В.Біднова, піджак В.Антоновича); *Антонович М.*

¹ Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 2, inv. č.13/1,2, s.19.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.468, арк.15.

(матеріали українського громадського життя у Берліні)¹; *Артимович А.* (офіційні документи, у тому числі посвідчення державного секретаря Уряду ЗОУНР А.Артимовича, підписане Є.Петрушевичем і датоване 4 січня 1919 р.; запрошення та членська картка учасника Міжнародного конгресу лінгвістів у Женеві 1931 р., членська картка учасника II Українського наукового з'їзду в Празі 1932 р. та ін.)²;

Битинський М. (малюнки, гравюри, фотографії, плакати, мапи, часописи); *Біднов В.* (матеріали з життя еміграції в Польщі та Чехо-Словаччині – понад 300 од., у тому числі 17 наказів Головного Отамана С.Петлюри, листування, документи про висилку В.Біднова з Польщі, фотографії, програми вистав і концертів)³; *Біличенко М.* (листи, накази Української військової місії в Німеччині, таборні матеріали, фотографії – 155 од.); *Бутович М.* (екслібриси, дереворити-оригінали – 11 од.);

Вировий Є. (матеріали з історії української філателістики та видавничої справи, філателістичні каталоги, портрети українських поетів роботи В.Кричевського, листівки, фотографії); *Гай-Гаєвський Ф.* (архівні матеріали Благодійно-допомогового комітету УГА в Подебрадах, мапи,); *Галаган М.* (архівні матеріали, фотографії); *Головко П.* (матеріали Громади українських і білоруських студентів лісової інженерії в Празі, печатки)⁴; *Горбачевський І.* (дипломатичні документи); *Геркен Н.* (українські матеріали з Італії);

Дзюбенко Я. (діловодство Українського православного Кирило-Мефодіївського братства, залізний хрест, фотографії, листи)⁵; *Дністрянський С.* (частина особового архіву); *Дорошенко В.* (листування, рукописи праць); *Дорошенко Д.* (документи Дипломатичної місії УНР в Італії, фотографії,

¹ Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 2, inv. č.12, s.7.

² Там само, inv. č.13/2, s.2.

³ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.458, арк.2–3.

⁴ Вісти МВБУ. – 1936. – Ч.11(Жовтень). – С.11.

⁵ Там само.

програми, запрошення – 118 од.)¹; *Заклинський Б.* (особові документи, листування, – 279 од.);

Колесса О. (особовий архів, бібліотека, твори мистецтва)²; *Купчанко А.* (матеріали з табору в Йозефові, посвідчення, зразки уніформ, відзнаки, листування, – 450 од.)³; *Кушнір В.* (матеріали з таборового життя, протоколи засідань Січових стрільців у Німецькому Яблонному, часописи, – 492 од.)⁴;

Лазаревський Б. (автограф неопублікованої праці «Спогади про А.Куїнджи, Т.Шевченка і А.Крижицького»); *Левицький М.* (рукописи праць, спогади, листування, статистичні матеріали, фотографії, а також зібрання спогадів студентів Української господарської академії в Подєбрадах)⁵; *Лисюк К.* (збірка українських грошей, фотографії, часописи, матеріали з українського громадського життя в США;)⁶; *Лобай А.* (матеріали про виступи українського хору в Китаї, програми); *Лотоцький О.* (рукописи, документи періоду визвольної боротьби та еміграції, офіційні посвідчення, запрошення, фотографії, статuti товариств, авторські примірники праць за 1923-1931 рр. – 279 од.)⁷; *Лятуринська О.* (скульптурні праці);

Мазепа Г. (художні праці, ілюстрації, плакати); *Маковей О.* (особисті речі, світлини)⁸; *Мартос Б.* (декларації та звернення Уряду УНР за 1919 р., листування, запрошення, фотографії – 99 од.)⁹; *Масютин В.* (скульптура Б.Хмельницького, гравюри П.Скоропадського, І.Мазепи, Б.Хмельницького, медальні рельєфи Б.Хмельницького, П.Сагайдачного, П.Дорошенка, П.Орлика, І.Виговського, І.Самойловича, П.Полуботка, гіпсові медалі українських

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.458, арк.6–6зв.

² ЦДАВО України, ф.4026, оп.1, спр.7, арк.59.

³ Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 2, inv. č.13/2, s.41–44.

⁴ Там само, арк.46–47.

⁵ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.458, арк.21.

⁶ Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 2, inv. č.13/2, s. 33, 35–37.

⁷ Там само, karton 2, inv. č.13/2, s.48; ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.458, арк.18–20.

⁸ Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 2, inv. č.13/2, s.49.

⁹ Там само, s.51–52.

гетьманів, кошових і культурних діячів, гравюри, ілюстрації, фотографії); *Мельницький І.* (документи і фотографії з архіву Комітету західноукраїнської еміграції – 154 од.); *Мирон І.* (посвідчення, дипломатичний паспорт – 43 од.)¹; *Мірчук І.* (фотографії дипломатичних актів, друковані видання, виписки з архіву Міністерства закордонних справ Австрії);

Наріжний С. (документи з історії Українського високого педагогічного інституту, Історично-філологічного товариства, Товариства прихильників книги, Педагогічного товариства та інших організацій в Празі; матеріали про роботу першого і другого Українських наукових з'їздів в Празі, Першого з'їзду слов'янських філологів в Празі – понад 300 од.)²; *Олесюк Т.* (матеріали з особового архіву – 141 од.); *Омелянович-Павленко М.* (відзнака «Український Залізний Хрест», нашивки генерал-поручника, фотографії з С.Петлюрою, портрет генерала М.Юнакова); *Рудичів І.* (військовий одяг, щоденник за 1920 р., літературні та видавничі матеріали, свідоцтва, адреси українських закордонних представництв та організацій – 56 од.)³;

Самчук У. (рукописи опублікованих праць); *Сімович В.* (матеріали з історії таборів військовополонених періоду Першої світової війни, СВУ, рукописи праць, два автографа О.Олеся, листування, фотографії, альбоми фотографій таборів у Фрайштадті та Раштаті – 374 од.)⁴; *Слюсаренко Ф.* (листування, документи, фотографії, посвідчення, список праць – 166 од.)⁵; *Смаль-Стоцький С.* (особовий архів та бібліотека – 3308 од.);

Тобілевич М. (матеріали з історії театру); *Філонович В.* (особовий архів – 13 пакунків)⁶; *Яковлів А.* (дипломатичні документи, листування, у тому числі лист

¹ Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 2, inv. č.13/2, s.57–58.

² Там само, s.59–60.

³ Там само, s.64; ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.458, арк.40.

⁴ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.458, арк.34зв.–35зв.

⁵ Там само, арк.33.

⁶ Новіші дари для Музею ВБУ // Вісти МВБУ. – 1936. – Ч.11(Жовтень). – С.13.

С.Петлюри до М.Тишкевича, чотири листи С.Петлюри до А.Яковлева, фотографії, дві карти України)¹.

Вагомий внесок у розширення колекції фотографій МВБУ зробив Левко Янушевич – відомий український фотограф, власник фотографічних ательє у Львові, згодом – у Празі та Берліні. Згідно даних, наведених М.Мушинкою, Л.Янушевич подарував МВБУ весь свій архів – кілька тисяч фотографій (світлини з його колекції були широко використані С.Наріжним у книзі «Українська еміграція»)².

Що стосується каталогізації архіву, то цей процес відбувався повільніше: на квітень 1936 р. повністю описано було тільки фонди студентських організацій (загалом – 23), а також архів капели О.Кошиця³. Мистецькі речі, упорядкуванням яких безпосередньо займався Д.Антонович, ще не були описані; лише їх незначна частина була виставлена у кімнатах; упорядковано були тільки гравюри, яких нараховувалося понад 1000 од. (причому Антонович виготовляв рамки для мистецьких творів, проводив окремі реставраційні роботи).

Окреме місце в документальній колекції МВБУ становила збірка статутів різних українських установ та організацій (у 1936 р. в ній нараховувалося 89 документів)⁴. До складу збірки входили статuti, положення, правила, інструкції різних українських установ та організацій. У січні 1945 р. збірка включала вже 295 примірників статутів таких інституцій, як Союз гетьманців-державників, Союз відродження українського студентства у Празі, Союз українок, Союз українських емігрантських організацій в ЧСР, Товариство прихильників української книги, Українська громада в Берліні, Український клуб у Харбіні та ін.⁵ У період від 31 травня 1937 р. до 7 квітня 1938 р. до фондів МВБУ надійшло 1210 одиниць зберігання, серед них: архіви Української жіночої національної ради, Українських

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.458, арк.12–12зв.

² Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів... – С.27.

³ Акт Ревізійної комісії для переведення ревізії збірок Музею ВБУ // Вісти МВБУ. – 1936. – Ч.12–13 (Жовтень). – С.9.

⁴ Архівна збірка статутів // Вісти МВБУ. – Прага, 1936. – Ч.12–13 (Жовтень) – С.15–16.

⁵ ЦДАВО України, ф.4026, оп.1, спр.2, арк.15–15зв.

січових стрільців, кількох організацій українського пласту. До бібліотечного відділу надійшли книги проф. О. Колесси (1162 томи), від З. Мірної – бібліотека І. Мірного, а також цінні видання ХІХ ст. від Г. Келлер-Чикаленко¹. У 1939 р. у музеї було засновано відділ Карпатської України, який почав інтенсивно комплектуватися повідомленнями та матеріалами. Після окупації Карпатської України угорськими військами та переїзду її Уряду до Праги, Ліквідаційна канцелярія передала до МВБУ значну частину урядового архіву². За період з 4 квітня 1938 р. до 17 лютого 1939 р. було зареєстровано 977 нових надходжень до Музею (№№ 3435-4411).³ 29 червня 1939 р. відбулося урочисте відкриття МВБУ в Українському домі у Празі (за адресою Praha-Nusle, Norymálova 6).

Отже, Музей визвольної боротьби України, який розгорнув свою діяльність у Празі у міжвоєнний період, перетворився на найбільший архівний та музейний центр української еміграції в Європі. У фондах його чотирьох відділів зберігалися численні документи з таборових архівів, документальні зібрання українських дипломатичних місій у різних країнах світу, документація українських урядів доби визвольних змагань, особові колекції українських емігрантів. Фонди МВБУ постійно поповнювалися новими надходженнями від емігрантських громадських, культурних, освітніх, наукових, кооперативних, релігійних установ та організацій. Особливістю комплектування колекції МВБУ на відміну від колекцій УНМА та УК було те, що всі матеріали надходили виключно на безоплатній основі, а саме Товариство МВБУ існувало на членські внески та пожертви від українських емігрантів та було фінансово незалежним від чехословацького уряду. Визначною подією цього періоду стало відкриття заходами Товариства МВБУ Українського дому в Празі, який за задумом організаторів мав перетворитися на важливий культурний та науковий центр закордонного українства.

---

¹ Загальні збори Т-ва «Музей визвольної боротьби України» в Празі [7 квітня 1938 р.] // Вісті МВБУ. – Прага, 1938. – Ч.19 (Травень). – С.5; Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 2, inv. č.12, s.57.

² Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів... – С.36.

³ ЦДАВО України, ф.4026, оп.2, спр.3, арк.7.

РОЗДІЛ 4

ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ЕМІГРАЦІЙНИХ УРЯДІВ УНР та ЗУНР у ФРАНЦІЇ та АВСТРІЇ

4.1. Архівна колекція Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі

Велика хвиля політичної еміграції з українських земель, яка утворилася внаслідок поразки визвольних змагань 1917–1920 рр., призвела до виникнення на початку 1920-х рр. цілої низки українських політичних та культурних центрів не тільки у Польщі та Чехо-Словаччині, але й в інших європейських країнах, зокрема у Франції, Австрії та Німеччині.

У Франції перебували такі відомі діячі, що належали до різних політичних партій та угруповань, як О.Шульгин (колишній голова Дипломатичної місії УНР у Франції), І.Борщак, Микола Шаповал, М.Шумицький, І.Косенко, О.Бойків, М.Капустянський, О.Удовиченко та ін. Найвпливовішим з періодичних видань був громадсько-політичний та літературно-мистецький тижневик «Тризуб» – орган Державного центру УНР, заснований з ініціативи С.Петлюри за редакцією В.Прокоповича. Активними співробітниками часопису були В.Садовський, О.Шульгин, О.Лотоцький, М.Лівицький, В.Сальський, О.Удовиченко, К.Мацієвич, Д.Дорошенко, М.Ковальський.

Заснування Української бібліотеки у Парижі безпосередньо пов'язане з трагічною подією в історії українських визвольних змагань – вбивством Голови Директорії УНР Симона Петлюри на паризькій вулиці Расін 25 травня 1926 р. До створення бібліотеки як символу пам'яті С.Петлюри спричинилась значна кількість послідовників Головного Отамана не лише у Франції, але й в інших європейських країнах. Важливе значення мало й те, що у Парижі в цей час перебував Державний центр УНР в екзилі. Події, пов'язані з переміщенням українських документальних зібрань на початку 1920-х рр., відображають усю складність та нестабільність тогочасної політичної ситуації. Як відзначав

згодом Голова Уряду УНР в екзилі І.Самійленко, «роки 1922-1925 були найкритичнішими для Уряду УНР в екзилі, який переживав свою внутрішню кризу, гоїв свої рани. Невдачі в минулому, невідоме майбутнє та шукання шляхів для ефективної діяльності цієї інституції викликали критику Уряду, взаємні обвинувачення та сварки поміж окремими групами. Все ж з переїздом до Парижа Симона Петлюри та його ближчих співробітників стався різкий перелом на краще»¹.

Найпомітнішу роль у заснуванні бібліотеки відіграли її фундатори – В.Прокопович, І.Косенко, О.Удовиченко, О.Шульгин та І.Рудичів. Свій внесок у розбудову бібліотеки зробили також вояки Армії УНР з таборів для інтернованих у Польщі, які масово почали переселятися до Франції у середині 1920-х рр. За даними, які наводить В.Трощинський, на початок 1926 р. до Франції переселилося від 3 до 4 тис. українських політичних емігрантів, головним чином з Польщі². Вже наприкінці 1920-х рр. у Франції нараховувалося близько 10 тис. українців, внаслідок чого тут виник один з провідних центрів української політичної еміграції в Європі.

Повертаючись до початків Української бібліотеки, слід згадати, що першим ідею її заснування висунув В.Прокопович, на думку якого цей український культурний осередок мав стати «найкращим пам'ятником» С.Петлюри. 18 липня 1926 р. В. Прокопович писав на сторінках «Тризуба»: «Нарешті, входимо ми в сім'ю культурних народів, нав'язуються живіші зв'язки між європейською й українською наукою, і само собою виступає на чергу денну питання, як відповідно репрезентувати перед Європою українську культуру. Таким завданням мала б служити Українська Бібліотека в Парижі [...] В Парижі повинна бути Бібліотека імени С.Петлюри. Повинна бути, щоб молодь наша, беручи в Сорбонні досвід віків, переймаючись досвідом

¹ Самійленко І. Перший етап Державного Центру УНР в екзилі (1920–1948)... – С.64.

² Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище... – С.44–45.

європейським, вчилася з його ідей, з його життя, з його смерти любови діяльної до рідного краю [...] А Захід бачив, як ми шануємо своїх людей великих»¹.

Вже у червні 1926 р. Комітет вшанування пам'яті С.Петлюри в Парижі ухвалив створити бібліотеку і музей, де було б зібрано усе, що торкалося життя та діяльності Голови Директорії. Однак, цю ідею через брак коштів відразу ж втілити у життя не вдалося. Підготовчий комітет із заснування бібліотеки розмістився в «убоному готелі на rue des Gobelins, в кімнаті 5, в якій містилося бюро Генеральної ради Союзу українських емігрантських організацій та Судової комісії в справі процесу Шварцбарда». Тут для бібліотечної праці було відведено куточок, де, за свідченням І.Рудичева, притулилися перша шафа та невеличкий столик². Всі видатки на той час покривалися редакцією часопису «Тризуб». Перше надходження було занесено до інвентарної книги 1 березня 1927 р. – Конституція Пилипа Орлика, видана 1710 р. у Бендерах.

Наприкінці 1927 р. бібліотека, чи власне «бібліотечна шафа на шість незаповнених полиць», переїхала разом із редакцією «Тризубу» до нового помешкання за адресою 42, rue Denfert Rochereau. Сюди ж була перевезена обстановка з кімнати С.Петлюри, для якої було відведено окрему меморіальну кімнату. У січні 1929 р. бібліотека знов переїхала у нове помешкання (11, Square de Port Royal), де зайняла три окремі кімнати, в яких розташувалися книгозбірня, читальний зал та музей – Кімната пам'яті Симона Петлюри. 24 травня 1929 р. французькою владою було офіційно затверджено статут Товариства Українська Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі, після чого вона відкрилась для читачів.

Згідно статуту, Товариство ставило собі за мету сприяти у Франції студіям, присвяченим вивченню України, «створити бібліотеку, читальні, робочі кабінети для українців, що перебувають у Франції, і взагалі для осіб, які

---

¹ Черепин С. [Прокопович В.] Пам'ятник нерукотворний / В'ячеслав Прокопович // Тризуб. – Париж, 1926. – Ч. 37–38.

² Рудичів І. Бібліотека імені С. Петлюри в Парижі (Роки 1927–1930) / Іван Рудичів // Тризуб. – 1931. – Ч.16 (26 квітня). – С.2–7.

віддають себе дослідженням України». Слід особливо наголосити на тому, що статут бібліотеки передбачав значно ширші функції, ніж власне збирання та збереження українських видань. Вона мала не тільки набути значення наукового та культурно-освітнього центру українознавства у Франції, але й покладала на себе важливі музейно-архівні завдання, а саме: 1) збирання колекції пам'яток і предметів, пов'язаних з життям та діяльністю С.Петлюри; 2) сприяння проведенню пошуків в архівах та бібліотеках Франції матеріалів з українсько-французьких зв'язків¹.

На першому засіданні Ради бібліотеки було ухвалено надати Музеєві С.Петлюри «широкий характер», збираючи все, що торкалося визвольної боротьби та життя еміграції. Водночас основну увагу пропонувалося звернути на збирання та збереження всього, що мало відношення до особи Головного Отамана, відображало умови, в яких він жив, останні дні його життя у Парижі, а також його рукописи, епістолярії тощо².

Найвагоміша роль в організації роботи бібліотеки, поповненні та збереженні її фондів у міжвоєнний період належала її першому директору (бібліотекарю) Івану Рудичеву, який безперервно працював у бібліотеці від часу її заснування до січня 1941 р., коли вона була вивезена нацистами³.

Загалом утримання бібліотеки та поповнення її фондів розцінювалось багатьма українськими емігрантськими культурно-освітніми осередками як важлива громадська справа. Визнанням заслуг перед бібліотекою стало обрання директора Українського наукового інституту у Варшаві О.Лотоцького та професора Українського вільного університету в Празі С.Смаль-Стоцького її почесними членами. Як відзначав згодом один з директорів бібліотеки сотник

---

¹ ЦДАВО України, ф.4362, оп.1, спр.9, арк.3.

² Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 1.

³ Див.: Палієнко М. «Був вірний Петлюрі, є і залишаюся...» (Діяльність Івана Рудичева на посаді директора Української бібліотеки імені Симона Петлюри у Парижі) / М. Палієнко // Студії з історії архівної справи та документознавства. – 2005. – Т. 13. – С. 192–198.

Армії УНР Петро Йосипишин, «її споруджували всі наші земляки: від нечисленної тоді (1926 р.) української громади колишніх вояків Армії Української Народної Республіки у Франції та в інших кількох країнах Європи до маленької української громади у Харбіні та розкиданих українських поселень далекої західної Канади. Кожний свідомий українець поспішав дати свою частку чи то книжкою, чи то грошми, документом чи іншим спомином з недавніх визвольних змагань і прилучитися до побудови живого пам'ятника»¹.

За рішенням Ради бібліотеки окремим діячам уенерівського табору було запропоновано стати її представниками у різних країнах. Радою було розроблено спеціальну «Інструкцію представникам Товариства „Бібліотека ім. С.Петлюри в Парижі”», за якою на останніх покладалось завдання не тільки допомогти Раді у збиранні книг, часописів, відозв, але й поповнити фонди бібліотеки цінними архівними матеріалами, а також речами музейного характеру – в першу чергу тими, що торкалися життя та діяльності Головного Отамана². Представники також займалися збиранням пожертв для потреб бібліотеки.

22 квітня 1929 р. Рада висловлювала подяку В.Королеву за згоду стати представником бібліотеки у Чехо-Словаччині та відзначала, що з особливою вдячністю приймає його пропозицію передати до архіву бібліотеки листи різних осіб: «Від Вас буде залежати, на яких умовах ті листи будуть прийняті, і власне, коли і як їх можна буде використовувати [...] Що до заходів про одержання речей, які лишаються після певних осіб, то це річ така делікатна, що її переводити самій Раді трудно. Тут якраз наші представники були б на місці, як от Ви зробили з Є.Х.Чикаленком. За це Вас Рада найбільше дякує. Взагалі такі легати можна діставати лише дякуючи персональним зв'язкам. А натурально ця думка Ваша дуже добра й використовувати такі можливості конче потрібно. Те ж

---

¹ Йосипишин П. Вступне слово // Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі : заснування, розвиток, діяльність (1926–1998). – К., 1999. – С. 5.

² РДВА, ф.271к, оп.1, спр.6, арк.2.

саме й щодо автографів[...] Щодо конкретних Ваших пропозицій, то: 1.Вітрину після покійного професора Вілінського Рада приймає до архіву; 2.Рукописи, оригінал щоденника Євг[ена] Харл[амповича] Чикаленка також; 3.Ріжні документи кубанські – так само»¹.

Загалом слід відзначити, що на початковому етапі В.Королів був одним з найактивніших представників бібліотеки. В.Королів не тільки регулярно надсилав до бібліотеки книги та періодичні видання, але й намагався поповнити бібліотечні фонди рукописними матеріалами відомих українських діячів. Так, у листі від 4 вересня 1929 р. підносилося питання про долю речей та рукописів, які залишилися після смерті відомого громадського діяча Є.Чикаленка, і які В.Королів пропонував перевезти до Парижа для зберігання у Музеї при бібліотеці. На жаль, на той час бібліотека не мала задля цього ані фінансів, ані відповідних приміщень: «Ви питаєте, що робити з речами пок[ійного] Євг[гена] Харламповича. Це для Бібліотеки зараз трудне питання, а саме: збирати всі його речі. Натурально, що дрібніше: рукописи, книжки, матеріали різні, то все треба взяти й зберегти при Музеї. Що ж до одежі, то це було б зтяжко. Бо помешкання у нас не таке велике. Чи не гадаєте Ви, що такі речі легше було б передати до Музею при Університеті. А зрештою цікаво було б знати, скільки того всього буде. Бо була б велика шкода, коли б, зібравши такі речі, довелося їх тримати десь у скрині, без спроможності їх виставити, як то годиться. Так само і з пересилкою тих речей важко щось сказати. Очевидно, що можна, то посилкою, а що ні, то доведеться передати з okazjiю»².

4 жовтня 1929 р. І.Рудичів повідомляв В.Королева, що одержав посилки з книжками, і висловлював йому та Н.Королевій вдячність за них. Він також відзначав, що В.Прокопович підтримав ідею В.Королева про створення при бібліотеці колекції портретів зарубіжних діячів та письменників, які прихильно ставились до українського народу та писали про нього³.

¹ РДВА, ф.271к, оп.1, спр.7, арк.245–245зв.

² Там само, арк.241–242.

³ Там само, арк.239.

Серед інших представників бібліотеки були, зокрема, генерал В.Сікевич у Вінніпезі, проф. М.Антонович у Берліні, проф. І.Шендрик у Львові, сотник М.Забело у Туреччині. Рада намагалась постійно підтримувати з ними контакт, обговорюючи у листах питання комплектування бібліотеки та збирання пожертв. Показовим у цьому відношенні є лист до представника бібліотеки у Туреччині сотника М.Забели, датований 29 квітня 1929 р., в якому були викладені інструкції щодо основних аспектів його діяльності: «подавайте нам адреси різних організацій українських у Туреччині, а також окремих осіб. Чи не відомо Вам про ті організації, що існували раніше, скажімо, 5-6 літ назад, от як Союз Хліборобів. Чи перебуває в Царгороді п. Зоц-Кравченко? А чи лишилися які папери після покійного Адасовського? Взагалі дбати треба про те, щоб після померлих наших людей їхні архіви переходили не до приватних людей, а до Музею. Так само й справи та архіви організацій. Між іншим важно мати фотографії наших людей. Збирайте всяку пам'ятку, навіть найдрібнішу. Якщо маєте Ви, чи хтось інший витинки з турецьких газет з днів смерті бл. п. Головного отамана та з днів процесу Шварцбарда, просимо передати їх до Музею, бодай поодинокі числа»¹.

У листопаді 1930 р. М.Забело повідомив Раду бібліотеки, що за його даними архів колишньої Місії УНР в Туреччині переховується в одному з французьких монастирів. Рада бібліотеки на своєму засіданні 11 листопада доручила проф. О.Шульгину з'ясувати цю справу². На жаль, більш докладні відомості про пошуки слідів архіву у Франції нам виявити серед матеріалів бібліотеки доки не вдалося.

На початку 1930-х років до бібліотечної колекції почали надходити від окремих осіб та організацій не тільки книжки, але й документальні матеріали, рукописи праць, фотографії, печатки, відзнаки, зразки уніформи українського війська. Зокрема, у серпні 1930 р. професор Українського вільного університету

---

¹ РДВА, ф.271к, оп.1, спр.7, арк.144.

² Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 8.

в Празі А.Яковлів передав фотографії єпископів Української автокефальної православної церкви та оригінал листа С.Петлюри; генерал О.Удовиченко – 14 фотографій¹. У вересні того ж року П.Книш-Слобожанський подарував Бібліотеці кілька документів, печатки та фотографію Союзу українців, що служили у французьких колоніальних військах². У жовтні від нього надійшли український національний прапор, листи про життя українців у Марокко та фотографії з часів перебування в колоніальних військах³.

У протоколах засідань Ради бібліотеки містяться інформації про листування з Л.Шишмановою-Драгоманованою відносно долі архіву М.Драгоманова. Донька М.Драгоманова, яка проживала у Софії, була дружиною відомого болгарського громадсько-політичного діяча та вченого-літературознавця І.Шишманова – професора Софійського університету, члена Болгарської Академії наук, міністра освіти Болгарії (1903-1907). Навесні 1929 р. Л.Шишманова-Драгоманова звернулася саме до Ради щойно відкритої Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі з пропозицією придбати архів М.Драгоманова та щоденник І.Шишманова, який у 1918 рр. був послом Болгарії в Україні. 8 червня 1929 р. Рада бібліотеки, розглянувши цю пропозицію на своєму засіданні, ухвалила придбати архів, але перед тим уточнити склад матеріалів та провести переговори із власницею щодо його ціни⁴.

31 січня 1930 р. проф. О.Шульгин доповідав Раді, що Л.Шишманова погоджувалася продати архів за 7000 швейцарських франків за умови виплати всієї суми готівкою. Оскільки бібліотека не мала таких коштів було прийнято рішення звернутися до П.Холодного та В.Дорошенка з пропозицією придбати

---

¹ ЦДАВО України, ф.4362, оп.1, спр.7, арк.2; Тризуб. – Париж, 1930. – № 33 (7 вересня).

² Там само, арк.5; Тризуб. – 1930. – Ч.39 (15 жовтня).

³ Там само, арк.6; Тризуб. – 1930. – Ч.43 (16 листопада).

⁴ Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 7.

архів М.Драгоманова для зібрання НТШ у Львові¹. Одна цей проект теж не вдалося реалізувати через брак коштів. Архів М.Драгоманова був придбаний 1930 р. Українським науковим інститутом у Варшаві. В архіві було представлено листування М.Драгоманова з українськими та зарубіжними вченими і громадськими діячами, з членами Київської громади (В.Антоновичем, П.Житецьким, М.Старицьким, В.Науменком, Я.Шульгиним та ін.), рукописи та редакційні матеріали збірників «Громада», які видавав М.Драгоманов у Женеві². У структурі Українського наукового інституту було засновано також Музей ім. М.Драгоманова, в основу колекції якого було покладено праці та рукописи вченого, передані його донькою Л.Шишмановою-Драгомановою. Впорядкування архіву здійснював Гліб Лазаревський, який за його матеріалами підготував до публікації «Листування Київської громади з М.Драгомановим (1870-1895)»³. Принагідно слід відзначити, що ще одна частина архіву М.Драгоманова зберігається сьогодні у фонді Івана Шишманова у Науковому архіві Болгарської академії наук (ці матеріали до 1937 р. залишалися у Лідії Драгоманової, а 1942 р. надійшли до архіву Академії).

До бібліотечних фондів у Парижі Л.Шишмановою-Драгомановою було передано у жовтні 1930 р. лише 38 часописів 1890-х рр., серед яких були й рідкісні видання, а від П.Цибульського – архів Гуртка імені М.Драгоманова у Софії (Болгарія) за 1924-1928 рр.

12 жовтня 1930 р. Г.Келлер-Чикаленко (донька Є.Чикаленка) повідомляла Раду бібліотеки, що надіслала «ящик книжок: українських, російських і французьких, колекцію вирізок з газет, кілька фотографій, поштових карток з портретами українських письменників та діячів і автограф Миколи Лисенка,

---

¹ Архів Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 9.

² Потульницький В. А. Український науковий інститут у Варшаві (1930–1939) / В. А. Потульницький // Український археографічний щорічник. – 1999. – Вип.3/4. – С.362.

³ Архів Михайла Драгоманова : листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870-1895). – Варшава, 1938. – 442 с.

чорновик, який колись, прийшовши на лекцію, випросила в нього після того, як він мені заграє ту свою композицію в нагороду за вивчену лекцію»¹. Загалом вона надіслала 93 книги та 63 журнали. Проте особливе зацікавлення у співробітників Бібліотеки викликав нотний аркуш «Moderato melancolique», написаний власноручно М.Лисенком.

У листопаді колишній начальник Генштабу Армії УНР генерал М.Юнаків передав до бібліотеки з Тарнова фотографії та матеріали біографічного характеру²; у грудні О.Безпалко надіслав мапу України, якою користувався у роки визвольної боротьби генерал М.Юнаків³, а від інженера В.Філоновича з Праги надійшла мапа рейду Ю.Тютюнника 1921-го р. та шість таблиць – список 359 розстріляних у Базарі⁴. Стосовно останнього надходження, слід відзначити, що ще на першому засіданні Ради Бібліотеки 15 січня 1929 р. О.Шульгин доповідав про те, що В.Філонович пропонував придбати для Музею С.Петлюри: 1) архів військового відділу Ю.Тютюнника, 2) ригінальні листи гетьманів П.Дорошенка та П.Полуботка, 3) картини «Базар», які мав намалювати М.Битинський, 4) архів Чесько-українського комітету. Рада ухвалила придбати архів Чесько-українського комітету та зв'язатися з проф. І.Шендриком у Львові в справі архіву відділу Тютюнника⁵. На жаль, протоколи засідань Ради та листування її членів не дають можливість точно відтворити подальший перебіг цієї справи, але можна констатувати, що до бібліотеки потрапили мапа, передана В.Філоновичем, та таблиці розстріляних у Базарі, виготовлені М.Битинським.

24 лютого 1931 р. генерал О.Удовиченко передав до архіву при бібліотеці «пакунок різного листування, що відноситься до перебування Армії Української народної республіки в таборах: Каліш і Стрілково в Польщі» за

---

¹ РДВА, ф.271к, оп.1, спр.2, арк.254.

² Там само, арк.649.

³ ЦДАВО України, ф.4362, оп.1, спр.7, арк.11; Тризуб. – 1931. – Ч.1 (1 січня).

⁴ Там само, арк.548.

⁵ Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки.

1920-1924 роки та 13 оригінальних листів С.Петлюри¹; у супровідному листі він наводив докладну характеристику матеріалів².

Крім того, у лютому 1931 р. М.Мілоцький передав 19 документів з історії Армії УНР³. У квітні того ж року письменник Б.Лазаревський, син відомого українського історика, одного з фундаторів журналу «Киевская старина» О.Лазаревського, передав на зберігання до бібліотеки пакет з листами свого брата Гліба⁴. У червні генерал С.Дельвіг з Румунії передав до Музею С.Петлюри оригінальний лист Головного Отамана в справі організації товариств бувших вояків Армії УНР⁵.

У грудні 1931 р. Бібліотека переїхала у п'ятикімнатні апартаменти (41, rue de La Tour d'Auvergne), де з 1936 р. одну з кімнат займала також редакція «Тризуба». Це дало можливість розширити експозицію Музею С.Петлюри та більш інтенсивно поповнювати книжкові та архівні фонди. У 1935 р. до документального зібрання бібліотеки надійшло особисте листування О.Кошиця⁶. У квітні 1936 р. І.Карбовський передав особисті речі й документи покійного наказного отамана О.Осецького, серед яких були чотири українські дипломатичні печатки, 60 світлин, малюнків, портретів, уніформа, а також кілька пакетів з листуванням, яке відображало діяльність Осецького на посаді Наказного отамана, а згодом військового аташе у Бельгії⁷. Цього ж місяця до Бібліотеки надійшов ще один пакет з листуванням Б.Лазаревського⁸. У липні 1936 р. від Я.Токаржевського-Карашевича разом із книгами та журналами надійшли 6 мап України, 7 світлин та 2 пакети документів про голод в Україні

¹ Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 16.

² РДВА, ф.271к, оп.1, спр.2, арк.240–241.

³ ЦДАВО України, ф.4362, оп.1, спр.7, арк.20; Тризуб. – 1931. – Ч.10.

⁴ Там само, арк.30; Тризуб. – 1931. – Ч.19 (17 травня).

⁵ Там само, арк.37; Тризуб. – 1931. – Ч.27/28 (12 липня).

⁶ Там само, спр.11, арк.13; Тризуб. – 1935. – Ч.39 (6 жовтня).

⁷ Там само.

⁸ Там само, спр.12, арк.14. Тризуб. – 1936. – Ч.15/16.

та допомогову акцію¹. У фондах бібліотеки зберігались також архівні документи Української автокефальної православної парафії в Парижі, які надійшли туди у 1936 р.² У березні 1937 р. С.Косенкова передала до бібліотеки архів Товариства приятелів пласту у Франції³.

Публікації «Тризуба» свідчать також про те, що до архівної колекції бібліотеки надходили документальні матеріали та видання з «архіву в Тарнові», де у міжвоєнний період залишалась в неупорядкованому стані значна частина документів міністерств Директорії УНР. Як вже відзначалось, частину документів з Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР у Тарнові у 1923 р. вивіз до Праги М.Обідний, де вони стали основою архівної колекції заснованого того ж року при Українському громадському комітеті в ЧСР Українського національного музею-архіву. Однак, більша частина документів Уряду УНР залишалась до початку Другої світової війни у Тарнові та Ченстохові, де ними спочатку опікувався генерал М.Юнаків, а згодом – І.Савлучинський та С.Шрамченко. Саме генерал Юнаків, з одного боку, розуміючи важливість підтримки такого культурного осередку у еміграції, як Бібліотека ім. С.Петлюри, а з іншого – небезпеку загибелі збірок у Тарнові, по можливості передавав окремі матеріали до Парижа. Зокрема, про надходження видань та документів з Тарнова йдеться у повідомленнях І.Рудичева на сторінках «Тризуба» за 1931 р.⁴ та у листах Ради бібліотеки до О.Лотоцького, М.Юнакова та О.Миколаєнка⁵.

Автором встановлено, що цінні матеріали планував передати до бібліотечної колекції відомий український громадський діяч Є.Бачинський з Женеви (Швейцарія). 20 січня 1936 р. він писав до І.Рудичева: «Для Бібліотеки у мене знайшлося б багато чого, лише не маю часу переглядати: у льоху у мене

¹ ЦДАВО України, ф.4362, оп.1, спр.12, арк.39; Тризуб. – 1936. – Ч.29/30 (6 вересня).

² Там само, арк.43; Тризуб. – 1936. – Ч.33 (27 вересня).

³ Там само, спр.13, арк.10; Тризуб – Ч.14 (11 квітня).

⁴ Там само, спр.7, арк.30, 37.

⁵ РДВА, ф.271к, оп.1, спр.7, арк.266, 269, 302-304, 646.

лежать ще 16 ящиків, а вже й забув із чим. От якби приїхали переглянули б і відвезли б із собою, бо пересилати це коштує. Я останні роки зайнятий своїм архівом. У мене є в конвертах персональні матеріали більше як про 800 людей, котрих я особисто знав або листувався за останні 30 літ життя мого. Надзвичайно цінний матеріал, котрий я поволі доповнюю власними споминами. Це правдива історія еміграції української та осіб чужих, котрі до української справи торкалися. Але це і архів, який має і практичне значіння, принаймні для мене, бо про багатьох з наших сучасних діячів знаходяться документи вельми цікаві і корисні принагідно. Треба Вам сказати, що за весь цей час я більш менш акуратно вів свої нотатки, і тому маю таке занотоване, що й не сниться багатьом! Це вже хіба після моєї смерті передано буде до Національного Архіву»¹. У листі від 28 травня 1937 р. Є.Бачинський відзначав, що в його архіві вже зібрано 938 персональних досьє і 144 загальних – «дуже цікавий матеріал!»².

Влітку 1938 р. І.Рудичів відвідав Є.Бачинського у Женеві. З листів І.Рудичева відомо, що за дорученням В.Прокоповича під час свого перебування у Швейцарії він обговорював з Є.Бачинським справу заснування філії Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Женеві (до якої останній обіцяв передати своє архівне та книжкове зібрання)³. З цієї подорожі І.Рудичів привіз до Парижа архів П.Чижевського⁴ та окремі книжкові видання.

27 квітня 1939 р. на засіданні Ради бібліотеки окремо розглядалося питання «Дар п. Євгена Бачинського та Філія Бібліотеки в Женеві». У своєму виступі В.Прокопович інформував Раду про те, що Є.Бачинський, який з 1938 р. є представником Бібліотеки у Швейцарії, погоджується передати свою цінну книжкову колекцію Українській бібліотеці ім. С.Петлюри, але «в залежності

---

¹ РДВА, ф.271к, оп.1, спр.12, арк.52-52зв.

² Там само, спр.11, арк.23.

³ Там само, спр.8, арк.13.

⁴ Архівні матеріали П. Чижевського, які від 1938 р. зберігалися у бібліотеці, були у січні 1941 р. вивезені нацистами разом з іншими бібліотечними колекціями. Сьогодні особові фонди П. Чижевського перебувають на зберіганні у ЦДАВО України (ф.3877, оп.1, 24 од. зб. за 1919–1924 рр.) та у РДВА (ф.272к, оп.1, 8 од. зб. за 1919–1926 рр.).

від майбутніх обставин», котрі він детально не визначає. Окрім того, Бачинський висував наступні умови передачі: 1) закріплення за ним вільного доступу до бібліотеки упродовж всього його життя, 2) його зібрання мало складати основу філії бібліотеки ім. С.Петлюри в Женеві, 3) він мав виконувати обов'язки кустоса цієї установи. Далі В.Прокопович повідомляв Раду про те, що Є.Бачинський володіє також цінним архівом, який він у майбутньому також може передати до женеvської філії Бібліотеки «на особливих умовах»¹. Заслухавши інформації В.Прокоповича, Рада ухвалила затвердити Є.Бачинського представником Бібліотеки ім. С.Петлюри в Женеві, доручити І.Рудичеву розробити технічний план організації філії та просити Є.Бачинського точно визначити «майбутні умови – обставини» передачі ним його книжкових та архівних збірок на зберігання до цієї установи. Однак, філія Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Женеві так і не була організована. По всій вірогідності цьому завадила як Друга світова війна, так і неможливість фінансового забезпечення діяльності цього осередку з боку представників унерівської еміграції. Сьогодні архів Є.Бачинського зберігається в Бібліотеці Карлтонського університету в Оттаві (Канада).

Таким чином, Рада бібліотеки намагалась зібрати у її фондах важливі матеріали з історії української визвольної боротьби. Однак серед усіх пам'яток головну увагу вона приділяла матеріалам, пов'язаним із життям та діяльністю С.Петлюри. При бібліотеці, «як її неподільна частина», існував Музей імені С.Петлюри, де зберігались його посмертна маска, рукописи, світлини, архів Судової комісії в справі процесу Шварцбарда (останні документи упорядкував та склав до них інвентарний опис професор А.Яковлів під час свого перебування у Парижі влітку 1937 р.)².

Загалом слід відзначити, що бібліотека відіграла важливу роль у збиранні документів для пред'явлення на судовому процесі над С.Шварцбардом. Зібрані

---

¹ Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 47.

² РДВА, ф.271к, оп.1, спр.8, арк.83зв.

в її архіві документальні свідчення торкалися політики Директорії УНР щодо єврейського питання та спростовували звинувачення Головного Отамана в організації єврейських погромів. Між іншим нами встановлено, що у жовтні 1927 р. до бібліотеки для використання на судовому процесі були надіслані оригінальні документи з колекції УНМА у Празі, які, за словами кустоса М.Обідного, висвітлювали «взаємовідносини українського і жидівського населення в часі визвольної боротьби України»¹. Серед них були накази по армії, заклики щодо недопущення погромів, а також ціла справа зі свідченнями старшин і козаків Армії УНР про злочини і погроми українського та єврейського населення, здійснені російською Добровольчою армією у 1919-1920 рр.

У колекції бібліотеки зберігалися також малюнки уніформ українського війська, виготовлені відомим українським графіком і геральдистом М.Битинським. У листах М.Битинського до І.Рудичева за січень-серпень 1936 р., виявлених автором під час опрацювання фондів РДВА, йдеться про роботу над підготовкою альбому уніформ українського війська. Зокрема, у листі від 13 березня 1936 р. М.Битинський, хвилюючись, що через матеріальні труднощі «ідея альбому, вимріяна й опрацьовувана роками, може пропасти», висловлював сподівання, «що може таки спільними силами дотягнемо пізніше альбом до кінця, бо на правду шкода було б кидати роботу на півдорозі, затративши стільки часу, труду, енергії на виготовлення тих кількох десятків таблиць, а ще більше на збирання й опрацьовування матеріалів до цього альбому»². Він постійно нагадував Рудичеву не забути порушити питання про фінансування альбому на засіданнях Ради Бібліотеки. У додатку до одного з листів Битинський примістив реєстр виготовлених ним 55 таблиць двадцяти восьми військових формувань Української Центральної Ради, Української

---

¹ ЦДАВО України, ф.4018, оп.1, спр.11, арк.36.

² РДВА, ф.271к, оп.1, спр.12, арк.23.

Держави гетьмана П.Скоропадського та Директорії УНР¹. Водночас Битинський відзначав, що необхідно виготовити ще 100 таблиць, доповнити їх відзнаками та уніформами Української Галицької Армії. Для цього він просив призначити йому грошову допомогу у розмірі 250 чеських крон на місяць (загальним терміном до десяти місяців).

У березні 1937 р. голова Ради В.Прокопович повідомляв, що окрім виготовлених на замовлення бібліотеки 55 таблиць, за які авторів було вже заплачено, М.Битинський пропонував продовжити цю працю і довести її до 100 таблиць. За відсутністю на це коштів у фондах бібліотеки, оплату праці взяло на себе Міністерство преси й пропаганди з тим, щоб після виготовлення таблиці були передані до бібліотеки. Керування цією справою взяв на себе Р.Смаль-Стоцький². Однак, через фінансові труднощі бібліотеці так і не вдалося оплатити працю М.Битинського із виготовлення таблиць. Принагідно слід відзначити, що виготовлені М.Битинським малюнки уніформ та відзнак українського війська зберігалися також у складі колекцій УНМА та МВБУ у Празі.

Головну увагу Рада бібліотеки приділяла комплектуванню її фондів документальними матеріалами про С.Петлюру. З огляду на це була прийнята спеціальна постанова (протокол № 44 від 23 березня 1937 р.) про збирання та збереження епістолярної спадщини С.Петлюри, згідно до якої спеціально виготовлялися у трьох примірниках копії листів Головного Отамана, які зберігалися у бібліотеці (тобто створювався так званий «страховий фонд» бібліотеки), а також по мірі можливості копіювалися його листи, що знаходилися в інших місцях перебування української еміграції. У постанові ставилося завдання «з'ясувати, в кого по Франції є листи С.Петлюри й прохати цих осіб присилати копії цих листів. Вжити заходів до копіювання листів

---

¹ Альбом уніформ українського війська доби Визвольної боротьби 1917–1921 рр.: Реєстр таблиць // РДВА, ф.271к, оп.1, спр.12, арк.31–31зв.

² Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 44.

С.Петлюри, що знаходяться за межами Франції. Пропонувати власникам листів, що копії з них можуть бути подані до Бібліотеки на певних умовах, навіть в закритих конвертах, бо головна мета цієї збірки є збереження листів та запевнення, що вони не затратяться, будучи розміщені в різних установах»¹. З метою координації діяльності щодо збирання листів С.Петлюри було створено комісію у складі І.Косенка, О.Удовиченка та І.Рудичева. Місцями зберігання копій листів Головного Отамана було ухвалено визначити: Бібліотеку ім. С.Петлюри в Парижі, МВБУ в Празі та Музей НТШ у Львові.

Рада бібліотеки намагалась зберегти як особисті речі й документи Головного Отамана, так і саму атмосферу, в якій він перебував в останні місяці і дні свого життя. У кімнаті пам'яті Симона Петлюри, за описом І.Рудичева, було «зібрано обстановку тієї хати, в якій С.Петлюра жив перед своєю смертю. Скромна кімната складається з ліжка застеленого, маленької шафи коло нього, робочого столу, шафи з люстром, одного стільця, двох м'яких крісел, полиці на книжки, стійка для рушників, гардин, занавісок та килима. Це дар музеєві Комітету вшанування в Парижі, який придбав ті речі, щоб зберегти потомним поколінням правдивий образ тієї хати, в якій жив і працював покійний Симон Петлюра». На одній із стін було розміщено штандарт Голови Директорії, яким було вкрито труну С.Петлюри, а на ньому на щиті з чорного оксамиту – посмертна маска Головного Отамана².

Слід відзначити, що музей і більшість документальних матеріалів, які зберігалися в бібліотеці на умовах депозиту, планувалося перевезти згодом в Україну, коли вона стане незалежною й суверенною державою³. До речі, подібні ж положення були зафіксовані у більшості досліджених нами угод, які укладалися між власниками архівних колекцій (емігрантськими установами чи окремими особами) та керівництвом музейно-архівних осередків (зокрема,

---

¹ Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 44. Див. також копію протоколу: ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.495, арк.55.

² ЦДАВО України, ф.4362, оп.1, спр.6, арк.14–15.

³ Там само, спр.12, арк.7–8.

УНМА, УІК при МЗС ЧСР та МВБУ у Празі). Проте, стосовно книжкового зібрання позиція фундаторів бібліотеки була іншою – воно, згідно статуту, мало назавжди залишитися у Парижі.

Отже, діяльність бібліотеки знайшла широку підтримку серед різних кіл української політичної еміграції не лише у Франції, але й поза її межами. Про це свідчать не тільки численні листи на адресу дирекції, але й фінансові надходження від українців з багатьох куточків світу. Взагалі функціонування Бібліотеки підтримувалося саме завдяки пожертвам українців – так, у 1937 р. субсидія Уряду УНР становила 2700 франків, а пожертви – 18751 франків, які надходили з-понад 20 країн (Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини, Канади, США, Бельгії, Китаю, Німеччини, Італії та ін.)¹. Слід відзначити, що книжкові фонди Бібліотеки поповнювалися майже виключно шляхом безкоштовних надходжень від українських емігрантів (на 1937 р. вони нараховували 13812 одиниць, з яких українською мовою – 7430, іноземними – 6382).

Про цінність та різноманітність матеріалів, зібраних у бібліотеці, свідчить один з листів І.Рудичіва від 16 грудня 1940 р., в якому він відзначав, що «наша Бібліотека не є проста бібліотека. Це щось багато складніше, як б[ібліоте]ка Тургеневська, хоч ця складається з 150 000 томів, а наша лише з 12-13 000. Наша дуже многообразна. Тут і Музей, і старі архіви, і документи з Визвольної Боротьби, і матеріали з життя еміграції, і альбоми, і ноти, і пам'ятки. Не кажучи про різні, передані нам в депозит чужі речі, за які на нас лежить відповідальність»². За даними, які наводить П.К.Грімстед, у січні 1940 р. Бібліотека ім. С.Петлюри нараховувала 14458 томів, а Тургенівська – 120 тис. томів³.

¹ Довідка про заснування та діяльність Бібліотеки (1936 р.) // ЦДАВО України, ф.4362, оп.1, спр.2, арк.13–14; Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі: Загальний звіт за рік 1937 // Там само, спр.13, арк.82зв.–84.

² Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі... – С.95.

³ Grimsted P.K. The Odyssey of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic during World War II... – P.185.

Таким чином, у міжвоєнний період діячами уенерівської еміграції було засновано потужний український культурний центр у Франції, значення якого виходило далеко за межі виконання функцій власне бібліотечного закладу. Цей осередок намагався об'єднати навколо себе прихильників політичної програми Державного центру УНР в екзилі, зберегти історичні пам'ятки, пов'язані з діяльністю Головного Отамана Симона Петлюри, документи з історії Директорії УНР та загалом визвольної боротьби українського народу 1917-1921 рр. Як і більшість пам'яткоохоронних центрів, заснованих українцями в еміграції, він фактично виконував функції бібліотечної, музейної та архівної установи (хоча власне на відміну від музейно-архівних центрів у Польщі та Чехо-Словаччині основу його зібрання становили книжкові колекції). Українська бібліотека існувала на пожертви розсіяних по світу колишніх вояків Армії УНР та прихильників Державного центру УНР, не отримуючи жодних субсидій від французького уряду. Натомість окремі невеликі дотації надходили до фондів Української бібліотеки від польського уряду, який підтримував її як одну з установ уенерівської еміграції. Серед музейно-архівних інституцій найтісніші контакти Українська бібліотека підтримувала з Музеєм визвольної боротьби України у Празі, що обумовлювалось спільністю політичних платформ їх керівних органів. Як і інші українські культурні центри в Європі, Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі намагалась не тільки зібрати та зберегти для прийдешніх поколінь пам'ятки національної історії (рукописні, друковані, речові), але й актуалізувати дослідження з історії визвольної боротьби українського народу, привернути увагу європейських політиків та науковців до існування українського національного питання, необхідності його розв'язання не тільки у науковій, але й у політичній площині.

4.2. Архів Уряду ЗУНР та організація осередку Національного музею у Відні

Значення потужного центру української політичної еміграції у міжвоєнний період набув також Відень, де розгорнули свою діяльність численні установи, організації та об'єднання емігрантів як з Наддніпрянської України, так і з західноукраїнських земель. Частина українських діячів проживала у Відні ще з часів Австро-Угорської імперії; інші – серед них члени Союзу визволення України – розгорнули там свою громадсько-політичну та інформаційну роботу ще у період війни¹. У Відні діяли Головна українська рада, Бойова управа УСС, Українська парламентарна репрезентація, редакції часописів «Вістник Союзу Визволення України», «Ukrainische Nachrichten», «Ukrainisches Korrespondenzblatt»². Наприкінці 1919 р. до Відня переїхав Уряд ЗУНР на чолі з президентом Є.Петрушевичем, що сприяло перетворенню столиці Австрії на один з головних осередків української еміграції. У цей час у Відні розпочали свою діяльність Український вільний університет, Український соціологічний інститут, Союз українських журналістів і письменників та ін.

Однак, 15 березня 1923 р. Рада послів Паризької мирної конференції ухвалила рішення про передачу Східної Галичини Польській Республіці. У свою чергу це викликало постанову австрійського уряду про заборону діяльності на території Австрії еміграційного уряду Є.Петрушевича. Згідно одного з останніх розпоряджень президента ЗУНР було створено Ліквідаційну комісію на чолі з К.Левицьким, яка мала полагодити всі справи, пов'язані з припиненням функціонування уряду. Організацію збереження архіву ЗУНР було доручено

¹ Див.: Патер І. Союз визволення України : проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.; Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.) / Ігор Срібняк. – К. : КНЛУ, 1999. – 296 с.

² Див.: Сидорчук Т. М. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Австрії (1919–1925) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. іст. наук : спец. 07.00.03 «Всесвітня історія» / Т. М. Сидорчук. – К., 1995. – 22 с.

В.Сінгалевичу – представнику уряду ЗУНР у Відні та уповноваженому в справах фінансів. Архів Уряду ЗУНР мав надзвичайно важливе історичне значення, що розуміли не тільки діячі західноукраїнської політичної еміграції, але й представники українських культурних кіл, і перш за все митрополит Української греко-католицької церкви Андрей Шептицький, який доклав чималих зусиль задля його збереження. Сам Є.Петрушевич переїхав до Берліна, де й прожив решту свого життя. У вересні 1923 р. до Берліна було перенесено видання «Українського прапору», хоча у Відні деякий час продовжував виходити «Український кореспондент» за редакцією А.Петрушевича.

І хоча Відень після 1923 р. перестав відігравати роль одного з провідних центрів українського зарубіжжя, він не втратив свого значення для дослідників української історії та культури, оскільки його архівні та бібліотечні зібрання зберегли для нас цінні документальні свідчення різних історичних епох. Як відзначав І.Лисяк-Рудницький у 1965 р. у своєму виступі на Міжнародному історичному конгресі у Відні: «Ніхто не може сказати, чи Відневі доведеться ще колись відіграти якусь активну роль в житті нашого народу. Але, без уваги на те, що принесе невідоме майбутнє, по «українському Відневі» минувшини залишилася одна дорогоцінна спадщина: матеріали до нашої історії, що зберігаються в тутешніх бібліотеках і архівах»¹.

З Віднем пов'язана одна з малодосліджених на сьогодні проблем організації зберігання документальних зібрань Уряду ЗУНР та функціонування в австрійській столиці українського архівного осередку у міжвоєнний період. Як вже відзначалося, у 1923 р. постало питання про подальшу долю документів Уряду ЗУНР, які через перебіг політичних подій у своїй більшості була сконцентрована у Відні. За дорученням Є.Петрушевича ними мав опікуватися В.Сінгалевич, який винайняв для їх тимчасового переховування окреме приміщення. Однак, для збереження документів такої історичної ваги необхідно було утворити спеціальний архівний осередок із офіційно

---

¹ Лисяк-Рудницький І. Довкола Міжнародного історичного конгресу у Відні // Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – С. 433.

затвердженим статутом, який визначав би умови їх зберігання, опрацювання та використання. Слід відзначити, що з ініціативи та за участю українських діячів (І.Коссака, Р.Перфецького, А.Крушельницького, А.Жука, К.Трильовського, М.Гаврисевича) було розроблено статут товариства «Український музей-архів у Відні», який був затверджений австрійською владою у березні 1924 р. Проте, основні положення статуту так і не були реалізовані, оскільки організація фактично не провадила роботи із збирання та збереження українських документальних пам'яток за кордоном, хоча й офіційно проіснувала до грудня 1936 р.

Між тим окремі документальні комплекси з історії ЗУНР було передано на депозитне зберігання до Музею визвольної боротьби України у Празі. Так, голова Ліквідаційної комісії Головної команди частин Української галицької армії в ЧСР звернувся влітку до Управи МВБУ з проханням взяти на зберігання архіви колишніх українських команд в ЧСР до того часу, коли згідно розпорядження Президента Української національної ради Східної Галичини ці архіви можна буде перевезти до Відня, де знаходяться інші архіви Уряду ЗУНР. У свою чергу Управа МВБУ 24 липня 1925 р. звернулася до Є.Петрушевича з проханням, щоби ці матеріали були передані як депозит до МВБУ на довший термін. Проте Петрушевич на це не погодився, висловивши бажання, щоби всі архівні матеріали з історії ЗУНР зберігалися у Відні. З огляду на це голова Ліквідаційної комісії у своєму листі від 13 лютого 1926 р. просив Управу МВБУ «передані у листопаді 1925 р. і зложені в скрині архіви вважати тимчасовим депозитом», відзначаючи, що термін перевезення матеріалів до Відня залежатиме від того, коли від Петрушевича надійдуть на це гроші¹.

Оскільки ж Є.Петрушевич не мав у своєму розпорядженні необхідних коштів, він не міг належним чином фінансувати діяльність архівного осередку для збереження урядової документації у Відні. З ініціативою створення такого осередку виступив від імені митрополита А.Шептицького Національний музей

---

¹ ЦДАВО України, ф.4026, оп.2, спр.6, арк.1–1зв.

у Львові, який 1 січня 1926 р. уклав договір з В.Сінгалевичем про організацію архівного відділу у Відні з метою збирання й збереження документів з історії та культури українського народу. Згідно договору зібрані відділом матеріали згодом мали бути передані до Національного музею у Львові¹. Проте цей проєкт В.Сінгалевичем так і не був реалізований.

Натомість велике зацікавлення долею архівних збірок ЗУНР виявив о. Мирон Горникевич (1886-1959) – український церковний та громадський діяч, який 1923 р. був призначений митрополитом А.Шептицьким парохом Української греко-католицької церкви св. Варвари. Прибувши до Відня, М.Горникевич поставив собі за мету поновити значення Церкви св. Варвари, заснованої ще у 1775 р., як головного осередку українського культурного життя у Відні та об'єднати навколо неї різні кола української еміграції².

У вересні 1928 р. до М.Горникевича звернувся Я.Навчук, який у той час працював над виявленням в австрійських архівах матеріалів з української історії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Він повідомив, що у його розпорядженні є значна кількість копій архівних документів (кілька тисяч машинописних аркушів), які він хотів би подарувати Національному музеєві у Львові. Крім того, Навчук запропонував відкрити у Відні філію Національного музею і під цією «фірмою» збирати українські акти (однак, в ніякому разі не доручати керівництво цією справою В.Сінгалевичу, оскільки останній не користується підтримкою у жодних кіл еміграції). Він також зазначив, що міг би досягти домовленості з Є.Петрушевичем про передачу до новоствореного осередку урядових документів ЗУНР³.

Таким чином, думка щодо можливості відкриття у Відні філії Національного музею у Львові була вперше висловлена у листі М.Горникевича до А.Шептицького 26 вересня 1928 р. Однак, реалізація цієї справи виявилася

¹ ЦДІАЛ України, ф.750, оп.1 (передмова), арк.1.

² Горникевич М. Церква Св. Варвари у Відні / Мирон Горникевич. – Л., 1929. – 19 с.

³ ЦДІАЛ України, ф.358, оп.1, спр.242, арк.70–70 зв.

досить нелегкою і набула зтяжного характеру. Горникевич та Навчук продовжували й надалі наполягати на доцільності заснування музейно-архівного осередку у Відні, про що, зокрема, йшлося у листі до Шептицького від 25 лютого 1929 р. Горникевич стверджував, що багато важливих матеріалів можна було б дістати, «якби у Відні був створений Відділ Національного музею»¹. Однак, на його думку, однією з перешкод у цій справі була особа В.Сінгалевича, до якої не всі мали довіру. Горникевич наголошував на тому, що якщо йому вдасться винайняти відповідне приміщення (льокаль), то він буде докладати зусиль, «щоби що можна лишень туди стягнути».

Нарешті у липні 1929 р. було підписано договір з Я.Навчуком, за яким останньому від імені А.Шептицького було доручено працювати у віденських архівах над опрацюванням джерел з української історії та виготовленням з них копій². Справа ж з орендою приміщення для переховування збірок була вирішена лише наступного 1930 року, коли Горникевичу все ж таки вдалося одержати необхідну грошову позичку³.

Як свідчать джерела, виявлені нами у фондах ЦДАГО України, того ж року розпочалися переговори між митрополитом А.Шептицьким та Є.Петрушевичем щодо передачі архіву ЗУНР до філії Національного музею у Відні. Цікавим є той факт, що переговори відбувалися не безпосередньо, а у формі листування (між А.Шептицьким та М.Горникевичем, Є.Петрушевичем та його сином Антоном, М.Горникевичем й Євгеном та Антоном Петрушевичами).

Вперше Антон інформував батька про пропозицію митрополита Андрея Шептицького купити архів ЗУНР у своєму листі від 1 серпня 1930 р. «Цими днями, – писав він, – звернувся до мене тутешній парох, д-р Горникевич з слідуною справою: Митрополит Шептицький писав до нього, чи Ти не згодився би передати архів зах[ідно]–укр[аїнського] Уряду, який переховується

¹ ЦДАЛ України, ф.358, оп.1, спр.242, арк.73.

² Там само, арк.81.

³ Там само, арк.82.

тепер у Відні, Національному Музеєві»¹. Розуміючи, що перевезення архіву на українські землі тоді було неможливим, Шептицький пропонував заснувати у Відні філію Національного музею, платити за помешкання та утримувати двох співробітників (урядовців), які мали б впорядковувати архів. Антон відзначав, що цими урядовцями могли б бути Я.Навчук, який вже працює для Національного музею над копіюванням актів з австрійського урядового архіву, та він, як «дотеперішній куратор нашого архіву»². Для здійснення громадського контролю планувалось утворити при музеї у Відні кураторію з кількох осіб; до її складу пропонувалось включити д-ра Горникевича, радника Вітошинського, А.Петрушевича, Ю.Бачинського в Берліні та д-ра Панькевича в Ужгороді. «Цих двох панів з поза Відня просилося би тому, – пояснював Антон, – що різні матеріали знаходяться в приватних людей – не лише у Відні, але також в Чехо-Словаччині і Німеччині, а тутешня філія робила би старання всі ті матеріали стягнути до купи».

А.Петрушевич відзначав, що передача архіву до Національного музею мала б позитивні наслідки для збереження документів, оскільки ця установа є достатньо поважною і може надати гарантію, що не буде ніяких зловживань з використанням інформації. Антон вважав також, що багато матеріалів вже і тепер можна було б відкрити для проведення історичних студій, однак найважливішим завданням є їх упорядкування та систематизація, тому що з часом це зробити буде набагато складніше. До того ж, підкреслював він, «великих тайн в архіві нема, бо головні резерви Ти і так вивіз до Берліна»³. Ця невеличка ремарка у листі Антона є надзвичайно важливою, тому що з неї випливає той факт, що архів ЗУНР у Відні був далеко не цілісним, оскільки Є.Петрушевич вивіз найбільш важливі урядові та приватні документи з собою до Берліна.

---

¹ ЦДАЛ України, ф.358, оп.1, спр.242, арк.67.

² Там само, арк.67зв.

³ Там само, арк.68зв.

Є підстави припустити, що окрім Берліна та Відня, цінні документи були залишені Урядом ЗУНР у Кам'янці-Подільському. Про це, зокрема, йдеться у доповідній записці директора Державного архіву Генеральної губернії у Кракові д-ра Рандта від 10 травня 1943 р.: «Західноукраїнський уряд з їхнім президентом д-ром Євгеном Петрушевичем, – писав він, – знаходився під час польсько-української війни у Станіславові, а потім переселився до Кам'янця-Подільського. Під час термінової втечі з цього міста, вдалося лише деяку частину українських державних актів переправити до Відня. Архів Західноукраїнської республіки залишився у Кам'янці-Подільському і був випадково знайдений та врятований головним отаманом Петлюрою, який переправив його до Тарнова, де деякий час знаходився уряд Петлюри»¹. Інша згадка про те, що частина архіву ЗУНР була залишена у Кам'янці-Подільському, міститься у листі М.Горникевича до Є.Петрушевича від 22 жовтня 1930 р., в якому Горникевич наполягав на тому, що тільки Національний музей «міг би робити успішні старання про відшукування і перевезення за кордон актів уряду, котрі лишились в Кам'янці»².

10 серпня Є.Петрушевич отримав листа у цій ж справі від М.Горникевича, який відзначав, що він вже тривалий час проводить консультації з сином Петрушевича від імені митрополита А. Шептицького щодо «перебрання і захищення архівальних матеріалів Уряду ЗУНР під опікою Укр[аїнського] Національного музею у Львові»³. З листа Горникевича випливало, що у його розпорядженні були письмові повноваження від митрополита, а також лист останнього від 16 липня 1930 р., в якому митрополит висловлював свою згоду на перебирання та зберігання архіву згідно домовленості з Петрушевичем. Головною умовою Шептицького була передача архіву в майбутньому незалежній Українській державі, а також по можливості компенсація його видатків з боку держави. На думку Горникевича, передача державного архіву

¹ ЦДАВО України, ф.3206, оп.5, спр.26, арк.28–31 зв.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.2, спр.144, арк.111 зв.

³ Там само, арк.74.

ЗУНР під опіку Національного музею та упорядкування його матеріалів під контролем довірених осіб, призначених за згодою з Петрушевичем, уможливило б не тільки його збереження, але й створило б необхідні умови «до зреститування повного архіву Уряду ЗУНР через збирання усіх матеріалів, які знаходяться по приватних людях, а котрі повинні бути усі разом і старанно захищені»¹.

З метою проведення консультацій із митрополитом М.Горникевич мав намір відвідати Львів. Однак, як свідчить його лист до Є.Петрушевича від 20 серпня 1930 р., поляки не дали йому візи. Проте він намагався зробити все можливе, щоби її отримати й дістатися до Львова та побачитись з митрополитом. Судячи із зазначеної на конверті адреси, Горникевич перебував у цей час на Чернечій Горі біля Мукачева (тоді територія ЧСР). Він обіцяв після консультацій з митрополитом подати Є.Петрушевичу формальні умови «перебрання віденського архіву» і зробити все від нього залежне, щоби цю важливу справу якнайскоріше вирішити².

З огляду на те, що польська влада так і не дала дозволу М.Горникевичу на в'їзд до країни, йому довелося узгоджувати цю справу з митрополитом листовно. І вже 25 вересня М.Горникевич надіслав Є.Петрушевичу переданий йому зі Львова лист митрополита А.Шептицького. Він також повідомляв, що разом із Я.Навчуком працює над виробленням статуту філії Національного музею, яка має бути заснована у Відні згідно із грамотою митрополита. До того ж на цей момент він вже отримав необхідну суму грошей на оплату приміщення та праці з впорядкування архіву на перші три місяці, починаючи з 1 жовтня. М.Горникевич просив Є.Петрушевича якнайскоріше підтвердити свою згоду на передачу архіву, щоби його можна було відкрити до 1 листопада – річниці проголошення ЗУНР³.

---

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.2, спр.144, арк.75.

² Там само, арк.77.

³ Там само, арк.94–95.

Додатком до цього листа М.Горникевича був надзвичайно важливий документ – власноручний лист митрополита А. Шептицького до Президента Є.Петрушевича у справі архіву Уряду ЗУНР, датований 3 вересня 1930 р. Віднайдений цей лист був істориком-архівістом А.В.Кентієм під час упорядкування та вивчення документального розсипу «празького архіву» у фондах ЦДАГО України¹. Через надзвичайну цінність цього документа для висвітлення даної проблеми наводимо його текст із збереженням мови оригіналу:

«Високоповажаний Пане Президенте,

о. Горникевич пише мені, що Ви, В[исоко]пов[ажаний] Пане, у принципі згодні би передати Архів Уряду ЗУНР Національному Музеєві зглядно його Філії у Відні, тому звертаюся до вас з такою пропозицією. Філія Н[аціонального] М[узею], перебравши архів, зобов'язалась би своїм коштом зберігати його в відповідному льокалю у Відні до часу, коли передала би його Державному архівові. Я особисто дуже вдячний, що прихильно ставлетесь до такого укладу і буду вам В[исоко]пов[ажаний] Пане Президенте дуже зобов'язаний за полагодження справи. Прошу при цій нагоді прийняти від мене вислови найвищої пошани, з якою зістаю [завжди] прихильний слуга

†Андрей Шептицький»².

Цього ж дня митрополит А.Шептицький надав о. М.Горникевичу письмове повноваження збирати та приймати у депозитне зберігання до Філії Національного музею у Відні документи, які торкаються української історії. Він також делегував йому право прийняти на зберігання архів Уряду ЗУНР якщо Президент Є.Петрушевич погодиться на зроблену йому митрополитом пропозицію³.

¹ Кентій А.В. Фонд «Український музей у Празі» ЦДАГО України як складова «Празького Архіву»... – С.48.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.2, спр.144, арк.96.

³ Там само, арк.97.

Активну участь у переговорному процесі продовжував приймати й Антон Петрушевич, який 29 вересня листа до батька з проханням якнайскоріше повідомити про свою згоду чи незгоду з пропозицією митрополита А.Шептицького. Він, як і М.Горникевич, вважав за доцільне заснувати архів до 1 листопада, «щоби було можна оголосити в часописах оснований нашої архівальної секції Нац[іональним] Музеєм в 12 річницю проголошення ЗУНР»¹.

Однак Є.Петрушевич вагався з прийняттям остаточного рішення, про що опосередковано свідчить лист М.Горникевича від 22 жовтня 1930 р. З його змісту, зокрема, можна зробити висновок про те, що перед Петрушевичем постала дилема, чи передавати архів до Відня, чи до Праги, де на той час розгорнули свою діяльність Музей визвольної боротьби України та Український історичний кабінет. Горникевич підкреслював, що митрополита А. Шептицького в першу чергу непокоїть сама проблема збереження архіву Уряду ЗУНР, а не місце його розташування. З його слів, митрополит неодноразово висловлював думку про те, що він був би радий, «якби ці всі матеріали були де-небудь, не то в українськiм, але навіть й чужiм (тiльки не польськiм) архiвi збереженi i так захищенi, щоби не пропали для нашої iсторiї»². Як вже вiдзначалося, митрополит матерiально пiдтримував В.Сiнгалевича, який за його дорученням збирав до того часу українськi архiвнi матерiали у Віднi. Однак останнiй виїхав iз Відня до Львова, залишивши цiннi документальнi збiрки без нагляду в своєму приватному помешканнi (до якого, до речi, нiкого не допускав, чим викликав неприхильне ставлення до себе з боку представникiв українськoї громади Відня). Оскiльки В.Сiнгалевич працював за дорученням А.Шептицького, то зiбранi ним матерiали мали перейти до Фiлiї Нацiонального музею у Віднi.

У свою чергу Є.Петрушевича хвилювала та обставина, що з Відня урядові документи можуть бути перевезені до Львова, де потраплять до рук поляків. Горникевич, спростовуючи ці побоювання останнього, наголошував на тому, що

---

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.2, спр.144, арк.99.

² Там само, арк.109.

про це «ніколи не було і бесіди». Натомість митрополит взяв на себе зобов'язання зберігати матеріали у Відні до того часу, як їх можна буде передати до державного архіву незалежної України. Водночас М.Горникевич висловлював у листі своє сподівання на те, що йому вдасться зібрати у віденській філії важливі матеріали з історії ЗУНР, які до цього часу перебували у приватних осіб. Зокрема, він відзначав, що вже рік працює для Національного музею у Львові Я.Навчук, «збираючи у віденських архівах все, що відноситься до нашої історії», і всі свої «відписи історичних документів» передає до нього на зберігання. Крім того, у його розпорядження надійшли вже тринадцять скринь архіву українських санітарних місій Червоного Хреста (від сотника Чайки) та деякі матеріали з історії Українських січових стрільців (від д-ра Панькевича).

У цьому ж листі М.Горникевич намагався переконати Є.Петрушевича не перевозити архів Уряду ЗУНР до Праги з огляду на наступні обставини: «1) цим способом втратиться лучність з рештою актів, котрі і на даліше лишаться в приватних людей і можуть з часом затратитись, 2) ніяке українське товариство чи інститут за кордоном (а уже найменше в Празі) не може дати українській суспільності такої запоруки, яку дає своїм іменем Укр[аїнський] Нац[іональний] Музей у Львові. Не тільки матеріальної, фахової контролю, але, що найважливіше, моральної – один Укр[аїнський] Нац[іональний] Музей є цією інституцією, що своїм довголітнім важним трудом здобув собі вже серед укр[аїнської] суспільності, без огляду на партійні переконання, заслужене довір'я і пошану». На той випадок, якщо Є.Петрушевич все ж таки не погодиться на передачу архіву до Філії Національного музею, М.Горникевич просив у жодному випадку «не дозволити вивозити віденський архів з Відня». На його думку, «нехай він лучше лишиться тут і надаліше, неупорядкований – час, найліпший дорадник, покаже, як і де ці матеріали буде найліпше захистити»¹.

Однак, незважаючи на висловлені М.Горникевичем аргументи, процес прийняття рішення Є.Петрушевичем затягнувся на кілька років. На жаль, через

---

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.2, спр.144, арк.113.

брак джерел нам на сьогодні не вдалось реконструювати повний перебіг подальших подій. Однак відомою є точна дата підписання угоди між Є.Петрушевичем та митрополитом А.Шептицьким про передачу останньому архівних матеріалів Уряду ЗУНР для зберігання в організованій ним у Відні філії Національного музею – це 26 квітня 1934 р. Оскільки оригінальний текст документа нам віднайти доки не вдалося, важливе значення набуває аналіз змісту його німецькомовної копії, яка зберігається у фонді «Рейхскомісаріат України» ЦДАВО України¹. Протокол був укладений о. М.Горникевичем у Відні в окрузі XVIII, Пленергассе 18 на основі документа, підписаного колишнім Президентом ЗУНР Є.Петрушевичем у Берліні 15 квітня 1934 р. Згідно протоколу, Є.Петрушевич передав митрополиту А.Шептицькому архів Уряду ЗУНР та Української галицької армії за умови того, що митрополит згодом передасть ці два архіви українській інституції на батьківщині.

М.Горникевич зафіксував у протоколі вкрай незадовільний стан зберігання документів у приміщенні на Пленергассе 23 (Saterainlokal in der XVIII Plenergasse 23): «Двері, що вели з великої зали до окремої кімнати, де саме знаходилися документи, були зламані, завіси були виламані, ключ був на підлозі під паперами, деякі папери були вирвані із підшивок (не було двох: відомства внутрішніх справ та ліквідаційної комісії) або були запхані до відкритих ящиків. Окрім цього, все було вкрите сажею та кіптявою, ознака того, що сюди давно ніхто не заходив»². Після побіжного ознайомлення із складом документів М.Горникевич згрупував їх за видовими ознаками та запакував у 26 ящиків. Серед матеріалів були представлені акти уряду, документи міністерства зовнішніх справ ЗУНР, військових відомств, міністерства внутрішніх справ, українського військового табору у Відні, особові справи, судові, торгівельно-фінансові документи, дані по біженцях з Галичини, спеціальні розпорядження для Галичини та Буковини, різні карти австрійського генерального штабу та загальні військові карти, печатки,

¹ ЦДАВО України, ф.3206, оп.5, спр.26, акр.11–13.

² Там само, арк.11.

фотографії, видання українських та іноземних прес-служб, архів Української партії соціалістів-революціонерів (власність М.Грушевського, І.Коссака), брошури «Українська Галицька Армія» (175 примірників), «Один рік на Великій Україні» (287 примірників), «Кривава книга» (т. I у кількості 89 примірників, т. II – 72), дві великі картини «Українські стрільці» та «Злітна смуга», портрет Є.Петрушевича, герб ЗУНР та ін. Матеріали були перевезені до орендованого Горникевичем приміщення на вулиці Турецькій, 12 (Lokal IX, Türkenstraße Nr. 12), де, між іншим, зберігалися також приватні архіви та інші документи парафії¹.

Таким чином, заходами митрополита А.Шептицького у Відні на початку 1930-х років було розгорнуто процес збирання та збереження документів з історії ЗУНР. Безпосереднім виконавцем «архівних» доручень митрополита та його довіреною особою був М.Горникевич.

Окрім того, А.Шептицькому належить важлива роль у збереженні архівної спадщини визначного українського політичного діяча та вченого В.Липинського². У листопаді 1929 р. митрополит купив кореспонденцію В.Липинського (близько 10 тисяч листів) для Національного музею у Львові. Ці листи залишалися у В.Липинського до кінця його життя і могли бути передані для публічного користування не раніше, ніж через десять років після його смерті³. У травні 1931 р. В.Липинський, конче потребуючи грошей на лікування у санаторії, передав митрополитові право на свої замітки та рукописи незакінчених праць⁴. Після смерті вченого 14 червня 1931 р. у санаторії Вінервальд поблизу Відня, його секретар Михайло Савур-Ципріянович, виконуючи заповіт В.Липинського, передав о. М.Горникевичу його листування,

¹ ЦДАВО України, ф.3206, оп.5, спр.26, арк.14–15.

² Див.: Зиблікевич Є. Одіссея архівної спадщини Вячеслава Липинського (Відень – Райхенау – Берлін – Бадег – Філадельфія) / Євген Зиблікевич // Український археографічний щорічник. – 1992. – Вип. 1. – С.119–123.

³ Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського у західних архівах // Липинський В. Листування. – Т. 1. – К. : Смолоскип, 2003. – С. 44.

⁴ Зиблікевич Є. Одіссея архівної спадщини Вячеслава Липинського... – С.120–121.

незакінчені праці, записки, нотатки до «Спогадів з мого життя», щоденники, копії документів Українського посольства у Відні. У зв'язку з цим слід відзначити, що Р.Залуцький у згаданій вище публікації відзначав, що листування та папери В.Липинського, які стосувалися родинних справ, а також бібліотека покійного були передані М.Савур-Ципряновичем брату покійного – Станіславу, який вивіз їх до родинного маєтку Затурці на Волині¹. Нами ж встановлено той факт, що частина бібліотечного зібрання В.Липинського, яке складалося з україномовних та російськомовних видань і нараховувало близько 1200 томів книг та журналів, 4262 примірників газет, у 1932 р. було передано М.Савур-Ципряновичем до Українського історичного кабінету в Празі².

З огляду на складну політичну ситуацію митрополит А.Шептицький прийняв рішення не перевозити їх до Львова, а залишити у Відні під опікою М.Горникевича. Отже, упродовж 1930-х рр. у Відні в одному приміщенні зберігалися архіви ЗУНР та особисті документи В.Липинського. З травня 1938 р. на вул. Турецькій, 12 зберігалися також акти та матеріали, які у 1934-1938 рр. містилися у теках крайової організації Червоного Хреста.

Після того, як 23 грудня 1936 р. було офіційно розпущене Товариство «Український музей-архів» у Відні (Wien I, Bankgasse Nr. 3), головою якого значився Мирон Гаврисевич³, куратором українських архівних збірок із розширеними повноваженнями залишився М.Горникевича, що мешкав тоді на Рімергасе, 1 (Riemergasse Nr. 1).

Митрополит, перебуваючи у Львові, постійно цікавився станом архівів, про що свідчить його листування з о. М.Горникевичем та о. О.Ковальським. Його не полишала надія перевезти хоча б частину архівного зібрання до Національного музею у Львові. Зокрема, у листі до О.Ковальського від 11 травня 1938 р. він висловлював думку про можливість перевезення архівів В.Липинського та Червоного Хреста, оскільки обидва «архіви без інтересу для

¹ Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського... – С.44.

² ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.4, арк.193.

³ Там само, ф.3206, оп.5, спр.26, арк.16–17.

польської держави». Стосовно ж архіву Є.Петрушевича, А.Шептицький підкреслював, що «не може бути тепер бесіди його перевозити», оскільки польська влада його може конфіскувати, «тому треба чекати кращих часів і хоч би якесь приміщення оплачувати»¹.

Таким чином, заходами митрополита А.Шептицького у міжвоєнний період було створено філію Національного музею у Відні, в якій було організовано зберігання архіву Уряду ЗУНР, особового архіву В.Липинського та ще цілої низки надзвичайно цінних для української історії документів. На відміну від інших архівних осередків, які існували переважною мірою на пожертви українських емігрантів (МВБУ, Українська бібліотека ім. С.Петлюри), або на державні субсидії країн перебування (УНМА, УК), філія Національного архіву у Відні була заснована та функціонувала виключно завдяки фінансовій підтримці однієї людини – митрополита А.Шептицького. Загалом слід відзначити важливу роль саме церковних діячів у справі організації зберігання українських архівів у Відні, оскільки у міжвоєнний період за дорученням митрополита ними опікувався о. Мирон Горникевич, а у повоєнний період важливу роль у справі систематизації та описування цих документальних зібрань відіграв о. Теофіл Горникевич. Отже, завдяки організаційній та пам'яткоохоронній діяльності А.Шептицького, братів М. та Т.Горникевичів архівний осередок української еміграції у Відні поряд з іншими музейно-архівними та бібліотечними інституціями у Празі, Парижі і Тарнові зробив вагомий внесок у справу збереження пам'яток з історії визвольної боротьби українського народу.

---

¹ Лист митр. Андрея Шептицького до о. Олександра Ковальського про збереження архівів В'ячеслава Липинського, Євгена Петрушевича та Червоного Хреста (Львів, 11 травня 1938 р.) // Митрополит Андрей Шептицький : Життя і Діяльність. Документи і Матеріали. – С.878.

РОЗДІЛ 5

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕМІЩЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНИХ КОЛЕКЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

5.1. Архіви української еміграції у контексті нацистської політики в часі Другої світової війни

Діяльність українських архівних центрів у Чехо-Словаччині. Український історичний кабінет. Корінним чином на подальшу долю українських організацій та інституцій вплинули окупація нацистською Німеччиною Чехо-Словаччини, утворення Протекторату Богемії і Моравії та подальші події Другої світової війни. Ще до створення Протекторату, упродовж січня-березня 1939 р. розглядалося питання про передачу РЗІА та УІК до архіву Міністерства внутрішніх справ ЧСР на правах окремих відділів. Зрештою протокол про передачу був підписаний 9 березня, а 15 березня 1939 р. ЧСР була окупована Німеччиною і на її місці було утворено Протекторат Богемія і Моравія¹. Таким чином, у березні 1939 р. УІК став структурною частиною архіву МВС, а директор останнього – професор Карлового університету В.Пешак був призначений директором УІК. УІК було переведено до нового помешкання на вул. Лоретанській, 6, у Празі-Градчани (IV), де він займав три приміщення та шість сховищ загальною площею 1500 кв. м.² Загальне керівництво архівом здійснював керуючий Державним архівом Чехії Я.Прокеш. На 1 травня 1939 р. відділ документів УІК нараховував близько 250000 аркушів матеріалів, у бібліотеці зберігалось 18112 томів книг і брошур, відділ періодичної преси

---

¹ Быстров В. Конец Русского заграничного архива в Праге... – С.72.

² Pešák V. Správa o činnosti Ruského Historického archivu, Ukrajinského historického kabinetu a Běloruského archive v letech 1938–1946 / V.Pešák. – Praha, 1947. – S.213.

містив 1596 річників журналів (16680 окремих чисел) та 1091 річників газет (113173 чисел)¹.

У жовтні 1939 р. з компетенції чеських органів було вилучено опікування проблемами «східної» еміграції та передано їх розгляд до компетенції гестапо. Центральне місце серед українських організацій в Протектораті посіли Українське національне об'єднання (перебувало під впливом ОУН) та створена у 1940 р. Українська громада (представляла інтереси гетьманського руху)². І хоча у період Другої світової війни та нацистської окупації Чехо-Словаччини УІК продовжував свою діяльність, вона повністю контролювалася німецькою адміністрацією; вся офіційна документація кабінету була переведена на німецьку мову. Німецька влада призначила до Слов'янського архіву свого представника, який мав контролювати його діяльність та стежити за роботою закордонних представників. Водночас збільшилася кількість співробітників УІК – якщо у другій половині 1930-х рр. всю роботу виконував лише А.Животко, то з 1941 р. у штаті УІК працювали: А.Животко – завідував канцелярією та відділом документів, М.Балаш – бібліотекою, П.Назаревський – відділом преси, обов'язки секретаря виконувала Е.Лоська³. Нацистська адміністрація зобов'язала співробітників УІК окрім упорядкування архівних та книжкових зібрань працювати над укладанням аналітичних оглядів тогочасної преси української проблематики.

Незважаючи на воєнний час, фонди УІК продовжували поповнюватися новими надходженнями. Окремі українські установи та приватні особи, розуміючи що їхні архіви можуть загинути під час військових дій та евакуації, передавати свої матеріали до УІК на депозитне зберігання. Зокрема, у 1941 р. до кабінету надійшло 23537 аркушів архівних документів, у 1942 р. – 17150

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.9, арк.98.

² Зілинський Б. Українці в Чехії і Моравії : стислий нарис історії / Богдан Зілинський. – Прага, 2002. – С.53–54.

³ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.10, арк.105.

арк., у 1943 р. – 10050 арк.¹ Матеріали надходили від Л.Білецького, В.Приходька, М.Скидана, Л.Шрамченка, Я.Зозулі, Н.Полонської-Василенко та ін. діячів. За даними, які наводить П.К.Грімстед, наприкінці 1930-х рр. до УІК були передані деякі матеріали з колекцій НТШ у Львові та Українського наукового інституту у Варшаві².

Цінні матеріали до колекції УІК були передані у цей час відомим українським письменником і видавцем Ю.Тищенком. 10 червня 1939 р. було підписано угоду між Ю.Тищенком та УІК про передачу до кабінету архіву видавництва «Дзвін», який включав фінансові документи та листування³. У 1940 р. до УІК надійшов особовий архів Ю.Тищенка, який складався значною мірою з листування і містив епістолярії М.Чечеля, К.Студинського, В.Дорошенка, Лесі Українки, М.Грушевського, С.Черкасенка, В.Винниченка, О.Олеся, А.Крушельницького, Є.Вирового, А.Жука, Є.Чикаленка, Д.Дорошенка, М.Галагана та ін. (загалом 280 од.). В архівному зібранні Ю.Тищенка були представлені його щоденники (3 зошити), рукописи праць В.Винниченка, О.Олеся, справи Об'єднання українських видавництв (33 од.), дипломатичні документи, звіти, протоколи, статuti різних організацій⁴. Загалом УІК було придбано у Ю.Тищенка 4424 арк. документів на суму 3 250 чеських крон⁵.

У 1939 р. до УІК надійшли матеріали його колишнього референта, одного з найактивніших діячів українського архівного руху в еміграції М.Обідного. Вони були передані О.Карпековою і, як зазначалося у супровідних документах, торкалися історії «українського архіву, вивезеного з Польщі», а також містили

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.10, арк.160зв.

² Grimsted P.K. *Trophies of War and Empire...* – P.343.

³ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.9, арк.64-64зв.

⁴ Там само, арк.73–75.

⁵ Опис матеріалів (колекцій), проданих кабінету Ю.Тищенком (26 лютого – 15 листопада 1940 р.) // ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.39, арк.6–7.

різні документи М.Обідного, його листи (68 од. за 1922-1937 рр.), матеріали про письменника В.Самійленка¹.

Однак найбільшим поповненням збірок УІК у 1939 р. стали архів та бібліотека Микити Шаповала, які були передані його дружиною. Згідно до укладеної 16 вересня 1939 р. угоди, документальна та книжкова колекції М.Шаповала мали зберігатися в УІК до того часу, коли їх можна буде перевезти в Україну. Частина архівних матеріалів передавалася запечатаною і могла стати доступною для використання лише через 20 років з дня підписання угоди і лише за умови надання на це дозволу з боку О.Шаповал або призначених нею осіб. Ті матеріали, які передавалася незапечатаними, могли використовуватися дослідниками для наукових студій. Окремо обумовлювалося в угоді положення про те, що архівні матеріали різних установ і організацій, які передавалися разом із особовим архівом М.Шаповала, не приєднуюватимуться до фондів відповідних організацій чи установ, що вже існують у структурі УІК. Натомість архів М.Шаповала зберігатиметься в УІК як окремий фонд під назвою «Фонд д-ра М.Шаповала». У випадку ліквідації УІК, або в разі того, якби діяльність в ньому проводили особи неукраїнської національності, О.Шаповал застерігала за собою право забрати архів і бібліотеку свого чоловіка або передати їх іншій науковій установі². Згідно до цієї домовленості, архів М.Шаповала надійшов до УІК наступного місяця у кількості 11 пакунків та «1 опечатаного кошика»; бібліотечне зібрання вченого складало понад 2000 книжок (загалом 90 пакунків), а також 5 пакунків часописів та вирізок з преси³.

У червні 1940 р. УІК було придбано за 5500 чеських крон архів Ісаака Мазепи, який містив офіційні документи періоду Визвольних змагань українського народу (журнали засідань Ради Міністрів УНР, відозви, офіційне листування, накази по війську), а також епістолярії Є.Петрушевича,

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.9, арк.42, 46.

² Там само, арк.36–37.

³ Там само, арк.24. Нині ці документи зберігаються в особовому фонді М.Шаповала у ЦДАВО України (ф.3563, оп.1, спр.1–259).

С.Петлюри, М.Левицького, М.Омеляновича-Павленка, Миколи Шаповала, А.Макаренка, Є.Сидоренка, А.Лівицького, В.Сальського, Б.Мартоса, В.Прокоповича, М.Порша, М.Василька, А.Яковлева та ін.¹

27 квітня 1940 р. було укладено угоду між Г.Григоріивою та УІК про передачу до кабінету архіву та бібліотеки Н.Григорііва, за якою до УІК надходили рукописи та листи останнього, з яких мав утворитися «документальний фонд власника», а також документи різних організацій, які мали долучитися до вже існуючих у структурі УІК фондів на певних умовах (матеріали передавалися у депозит до 1953 р., дозвіл на їх використання узгоджувався з Л.Шрамченком та М.Скиданом; в разі вимоги матеріали мали бути повернуті ЦК УПСР; після 1953 р. матеріали переходили у власність УІК)².

Упродовж 1940 р. окремі матеріали надходили також від М.Тимченка, Ю.Тищенка, С.Довгаля, Ю.Гаєвського, П.Феденка, Л.Шрамченка, Я.Зозулі. Всього у 1940 р. надійшло у дарунок 1021 арк. документів, у депозит було передано 2268 арк., а придбано – 7658 арк. (загалом – 10947 арк.)³. Слід відзначити, що зазначена цифра не враховує матеріали Українського комітету та Українського педагогічного інституту ім. М.Драгоманова, які були передані на депозитне зберігання і залишалися запакованими, а також мапи і фотографії. У 1941 р. надійшли матеріали від М.Шляхтиченка, І.Мазепи, Ю.Гаєвського, О.Мицюка, М.Тимченка, К.Заклинського, Є.Вирового, Д.Петрашевського, а також від Українського видавництва в Кракові, літературно-наукового журналу «Пробоем» (Прага), тижневика «Голос» (Берлін), Української громади в Берліні. Всього у 1941 р. як дарунок надійшло 725 арк., було придбано 1973 арк. (загалом – 2698 арк.), а також 63 фотографії та 13 мап.

Як можна побачити з наведених цифр, нацистська влада не припинила фінансування діяльності УІК та виділення коштів на придбання матеріалів для

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.34, арк.1–15.

² Там само, спр.15, арк.20–21. Після упорядкування цих матеріалів у 1941 р. їх обсяг становив 60 тис. арк. Основна їх частина нині зберігається в особовому фонді Н.Григорііва ЦДАВО України (ф.3562, оп.1–2, 142 справи).

³ Там само, спр.10, арк.2.

його архівної колекції. На відміну від УІК, Російському закордонному історичному архіву кошти на придбання матеріалів не виділялися, хоча фонди останнього продовжували повільно поповнюватися за рахунок безоплатних надходжень від емігрантів, які мешкали у Протектораті¹. Негативно позначилися на діяльності РЗІА й репресії щодо його співробітників, зокрема, інтернування завідувача документальним відділом О.Ізюмова². У липні 1942 р. зі складу РЗІА та Донського козачого архіву були вилучені документи з військової історії (1809 інвентарних номерів), які були передані до архіву сухопутних військ Німеччини у Празі (Геерархив)³.

Натомість не виявлено даних про переміщення будь-яких документів з колекції УІК до військового архіву у Празі. Представник Оперативного штабу А.Розенберга д-р Г.Ляйбрандт двічі відвідав УІК (у січні та травні 1940 р.), однак прийняв рішення не вилучати документи з його колекції⁴.

У 1943 р. все діловодство УІК було переведено з чеської на німецьку мову. Згідно звіту від 5 січня 1944 р. до інвентарної книги архівних документів у 1943 р. було занесено №№ 547-568, які включали: а) документи – 9940 арк., б) фотокартки – 218 од., в) листівки – 21 од., г) плакати – 5 од. Крім того, у 1943 рр. було прийнято на зберігання документи від Л.Білецького, В.Приходька, М.Мухіна, М.Скидана, Л.Шрамченка. Загалом надійшло безкоштовно 2680 арк. документальних матеріалів, було придбано 1079 арк., передано у депозит – 2645 арк. (всього – 5404 арк.)⁵. У серпні 1944 р. А.Животком було здійснено прийом на зберігання та упорядкування матеріалів Українського видавничого фонду (9 пакунків), архіву Б.Мартоса (2575 арк., 114 фотокарток)⁶.

¹ Быстров В. Конец Русского заграничного архива в Праге... – С.72.

² Павлова Т. А. Ф.Изюмов и РЗИА / Татьяна Павлова // Отечественные архивы. – 1996. – № 4. – С.28–37.

³ Павлова Т. Ф. Предисловие... – С.12.

⁴ Grimsted P. K. Trophies of War and Empire... – P.343.

⁵ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.10, арк.161–161зв.

⁶ Там само, арк.172.

Згідно звітів УІК за лютий 1945 р., до кабінету у цей час надходили матеріали від МВБУ (керівництво останнього мало спішно рятувати колекції після руйнування музейного приміщення під час бомбардування Праги американською авіацією; у німецькомовних звітах вони згадувалися як «матеріали Українського музею»). Матеріали передавали також окремі емігранти (серед них М.Тимченко, Н.Григоріїв, О.Лятуринська). 10 лютого 1945 р. проф. Н.Полонська-Василенко передала на депозитне зберігання до УІК рукопис своєї праці «Заселение Южной Украины в XVIII ст.» за умови, що він зберігатиметься там 10 років, протягом яких вчена залишала за собою право його забрати. По закінченні цього терміну рукопис переходив у власність УІК. Важливою, з огляду на тогочасну ситуацію, була примітка до угоди, в якій Н.Полонська-Василенко визнавала, що УІК не відповідає за цілісність та збереження рукопису у випадку військових дій (пожежі, бомбардування та інших наслідків)¹.

У березні 1945 р. надійшли матеріали з колекції МВБУ, а також документи від В.Щербаківського, І.Мазепи та ін. Згідно до останнього звіту УІК, від М.Тимченка було отримано листування М.Грушевського, від О.Лятуринської – листування, фотокартки, картини, скульптури, від П.Феденка та І.Мазепи – листування, різні документи, епістолярії. Останніми до інвентарних книг УІК були занесені: документи (№ 596), книги та журнали (№ 4094), газети (№ 2101)². Однак й після цього – наприкінці березня та у квітні 1945 р. – до УІК все ще продовжували надходити матеріали від окремих осіб. Так, 20 березня 1945 р. митрополит Іларіон (І.Огієнко) повідомляв А.Животка, що надіслав до кабінету цілу низку своїх праць та документів для «переховування» «до

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.15, арк.65.

² Там само, спр.10, арк.187зв. Згідно інвентарних книг, які були передані разом із зібранням УІК до УРСР у 1945 р. і нині зберігаються в ЦДАВО України, останнім є № 549 (ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.34, арк.1-390). Залишається відкритим питання, до якої книги були занесені згадані А.Животком №№ 550–596.

спокійного часу»¹. 15 квітня 1945 р. до УІК звернувся В.Дорошенко з проханням прийняти на депозитне зберігання його особовий архів².

Отже, під час війни УІК зумів зберегти цілісність своїх фондів та продовжити діяльність із збирання, описування та збереження українських пам'яток. Однак діяльність кабінету в ці роки була підпорядкована виконанню інформативно-аналітичних завдань, які ставили перед співробітниками УІК відповідні нацистські органи: підготовка оглядів україномовної преси, складання карток за визначеними темами, надання біографічних довідок та ін.

Діяльність *Музею визвольної боротьби України*, як і інших еміграційних осередків, німецькою владою була припинена. Як писав у своїх спогадах А.Яковлів, «після проголошення «Протекторату» українські емігранти з тривогою чекали, як поставиться німецький уряд та протектор до наших високих шкіл та інших установ і організацій, утворених еміграцією за час існування ЧСР. Через якийсь час довідались, що вийшло розпорядження підпорядкувати всі українські і взагалі слов'янські школи й установи представникові протектора, на місце якого було призначено ректора німецького університету в Празі»³. У травні 1940 р. А.Яковлева було викликано до гестапо. Він мав пояснити цілі та напрями діяльності музею, а також охарактеризувати політичні погляди його керівництва⁴. Його свідчення були перевірені агентами гестапо, однак тривалий час дозвіл на поновлення діяльності музею не видавався.

Зрештою керівництву МВБУ вдалось переконати нацистські органи в аполітичності товариства, внаслідок чого 6 липня 1940 р. було затверджено його статут та отримано дозвіл на продовження діяльності. Питання, чому саме окупаційна влада дозволила діяльність окремих українських громадських

---

¹ ЦДАВО України, ф.3866, оп.1, спр.10, арк.52.

² Там само, арк.54–54зв.

³ Матяш І. «Той час не був часом чудес...» («Спомини» Андрія Яковлева «3 років всесвітньої війни 1935-1945») / Ірина Матяш // Пам'ятки. – 2007. – Т.7. – С.86.

⁴ Там само. – С.86.

інституцій на теренах Протекторату Богемії і Моравії, до сьогодні залишається дискусійним. У зв'язку з цим нам видається слушним навести думку з цього приводу відомого українського вченого, професора УВУ у Празі Я.Рудницького: «Першим і основним мотивом залишення наукових осередків було те, що вони не були в орбіті чесько-німецького безпосереднього конфлікту, а маргінальними “нейтральними” установами, товариствами. В дальшому вони належали до “антисовєтського” фронту, зорганізованого втікачами й виселенцями з-підсовєтської України. Немалу роль відіграли при цьому особисті зв'язки діячів УВУ й інших установ та організацій із німецькою адміністрацією (професори О.Колесса, І.Мірчук, Освальд Бургадрт (Юрій Клен), В.Кубійович та ін.). Та незважаючи на все те, українським установам кількаразово грозила ліквідація й тільки високо дипломатичними заходами тодішніх діячів у Празі вдалося їх зберегти ще на деякий час»¹.

Війна негативно відбилася як на діяльності МВБУ, так і на темпах поповнення його колекції. Якщо у 1930-х рр. щомісяця реєструвалось 400-450 надходжень, то у воєнні роки спорадично фіксувалось лише 30-40 документів на місяць. Всього на березень 1940 р. в інвентарній книзі музею було зареєстровано 5335 номерів². Із жовтня 1940 р. Товариство МВБУ знаходилося «під відомством і доглядом» спеціального уповноваженого по завідуванню слов'янськими культурними установами Протекторату ректора німецького Карлового університету проф. Зауре³, а з 1941 р. підпорядковувалося також Українській установі довір'я в Протектораті Богемія і Моравія. Про всі свої зібрання товариство мало повідомляти німецьку поліцію не менш, ніж за 14 днів; проводити їх можна було лише в разі одержання відповідного дозволу⁴.

---

¹ Рудницький Я. УВУ й наукові установи Праги в роках 1939–1945 / Ярослав Рудницький // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету. – К.; Л.; Пряшів; Мюнхен; Париж; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1992. – С.216.

² ЦДАВО України, ф.4026, оп.1, спр.3, арк.10.

³ Там само, арк.49.

⁴ Там само, арк.52.

Попри всі обмеження воєнного часу товариство не припиняло своєї діяльності, яка знаходила підтримку з боку уповноважених по завідуванню слов'янськими установами.

Позитивним явищем у діяльності МВБУ стало розширення кола його співробітників за рахунок відомих діячів музейно-архівної та бібліотечної справи, які під час війни прибули до Праги з теренів УРСР. Серед них слід згадати В.Міяковського, Л.Окіншевича та В.Дорошенка.

У 1943 р. Д.Антоновича було заарештовано, що, на думку С.Наріжного, згодом прискорило смерть вченого¹. Наприкінці 1944 р. він потрапив до лікарні, а на посаду директора МВБУ було призначено В.Дорошенка, який обіймав її до свого від'їзду з Праги у квітні 1945 р. Опікуватися фондами музею у цей час продовжували С.Наріжний, В.Міяковський, С.Сірополко, К.Антонович та Є.Вировий. Усі експонати музею на кінець 1944 р. нараховували понад мільйон одиниць (це число включало архівні документи, фотографії, музейні речі, друковану продукцію).

Найбільш значних втрат МВБУ зазнав під час бомбардування Праги американською авіацією 14 лютого 1945 р. Внаслідок бомбардування було знищено значну частину будинку, безцінні експонати його музейної колекції, архівні пам'ятки, книжкові видання. М.Мушинка відзначав, що врятовані матеріали було перевезено до підвалів Національної та Університетської бібліотек у Клементинумі та до архіву Міністерства внутрішніх справ ЧСР на Градчанах (Лоретанська площа, 6)². Нами також встановлено, що упродовж лютого-квітня 1945 р. окремі групи документів було передано на зберігання до УІК.

7 квітня 1945 р. було скликано загальні збори Товариства МВБУ, на яких з огляду на нову ситуацію на пропозицію Д.Дорошенка було прийнято рішення

---

¹ Бирич Я. [Наріжний С.] Сторінки з українсько-чеських взаємин. Український музей у Празі. – Вінніпег, 1949. – С.32; Мушинка М. Музей визвольної боротьби в Празі... – С.42.

² Мушинка М. Музей визвольної боротьби у Празі та його останній директор Симон Наріжний... – С.808.

про перейменування МВБУ на Український музей у Празі. Слід відзначити, що хоча товариство й почало вживати нову назву у своєму документообігу, вона так і не була офіційно затверджена чеською владою.

Навесні 1945 р. намітилася тенденція до переїзду значної кількості українських емігрантів з теренів Чехо-Словаччини до західних зон окупації, оскільки останні небезпідставно боялися політичних переслідувань з боку радянських спецслужб. Залишили Прагу професори та викладачі УВУ, Українського високого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова та інших освітніх, культурних та мистецьких емігрантських установ. Опікуватися збірками МВБУ в Празі залишився С.Наріжний. Водночас В.Міяковському та Д.Дорошенкові 12 квітня 1945 р. було видано спеціальні мандати, за якими вони мали продовжити збирання пам'яток для колекції МВБУ на Заході, а також відшукати можливі засоби для перевезення матеріалів з Праги до нейтральної країни. Виконуючи це доручення, В.Міяковський під час свого перебування в таборі для переміщених осіб в Аугсбурзі (Баварія) розпочав комплектування нової колекції, яка стала основою збірки Музею-архіву Української вільної Академії наук (УВАН)¹.

Конфіскація та вивезення зібрання Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. На відміну від українських архівних центрів у Празі, яким під час війни вдалося продовжити свою діяльність, книжкове та документальне зібрання української еміграції у Франції спіткала трагічніша доля – колекція Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі спочатку була опечатана, а згодом вивезена нацистами до Німеччини.

З початком Другої світової війни у приміщенні бібліотеки розпочав свою діяльність Український комітет, який постав 20 вересня 1939 р. з ініціативи

---

¹ Міяковський В. Музей-архів ім. Д.Антоновича Української вільної академії наук / В. Міяковський, О. Волошина, Т. Іванівська. – Нью-Йорк, 1967. – С.2–3; Палієнко М. Скарбниця української історії в США (з історії створення та діяльності Музею-архіву ім. Д.Антоновича Української Вільної Академії Наук) / М. Палієнко // Студії з архівної справи та документознавства. – 2002. – Т. 8. – С. 204–205.

В.Прокоповича. До складу його ради увійшли О.Шульгин (голова), В.Соловей, О.Удовиченко, І.Косенко. Комітет проголосив своїм завданням консолідацію всіх національних сил українського громадянства в Європі та задекларував свою підтримку провідних західних країн, що боролися проти нацизму.

Згідно звіту від 8 червня 1940 р., на 1 січня 1940 р. у фондах бібліотеки нараховувалося 14329 книжок (з них українською мовою – 7911, іноземними – 6318)¹. Останнім поповненням архівних фондів у 1940 р. були три картини Т.Котенка та 8 пакунків з рукописами його літературних творів, у свої більшості неопублікованих.

Однак колекцію бібліотеки спіткала доля, подібна до багатьох інших документальних та мистецьких зібрань на окупованих нацистською Німеччиною територіях. Архівні та бібліотечні колекції розглядалися німецькою владою як важливі джерела, які доцільно використовувати в розвідувальних та ідеологічних цілях. З метою вивезення культурних цінностей народів західноєвропейських країн у червні 1940 р. нацистами був створений Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg – ERR), який складався з управління штабу в Берліні та цілої мережі відділів, зондеркоманд і зондерштабів на місцях. ERR фактично підпорядковувався зовнішньополітичному відомству Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (NSDAP), яке очолював А.Розенберг – уповноважений фюрера у справі нагляду за загальним духовним та ідейним навчанням й вихованням у партії².

---

¹ Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 53.

² Кашеварова Н. Архівні джерела з історії науково-дослідної діяльності Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга на території окупованих країн під час Другої світової війни / Наталія Кашеварова // Студії з архівної справи та документознавства. – 2007. – Т. 15. – С.44–50; вона ж. Документи Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга як джерело з історії вивчення нацистами східних територій (1941–1944) // Архіви окупації. 1941–1944. – К., 2006. – Т. 1. – С. 860–871.

Відразу ж після окупації західноєвропейських країн (Бельгії, Голландії, Люксембургу та Франції) ERR розгорнув на їх теренах широкомасштабну діяльність із дослідження бібліотек та архівів на предмет виявлення документів, видань та пам'яток, які не тільки являли загальнокультурну цінність, але й мали політичний, військовий та оперативний інтерес для нацистської Німеччини. Одне з головних завдань штабу полягало у розшуку та відборі матеріалів для так званої Східної бібліотеки Розенберга (Ostbücherei Rosenberg), а також в опрацюванні матеріалів з метою підготовки аналітично-інформативних праць з питань більшовизму, масонства, іудаїзму для створеної в Німеччині Центральної бібліотеки Вищої школи¹. Загальні повноваження ERR були визначені наказом Гітлера від 1 березня 1942 р., за яким Оперативний штаб мав право «досліджувати бібліотеки, архіви, ложі та інші ідеологічні й культурні установи будь-якого роду на предмет наявності відповідних матеріалів та конфісковувати їх для ідейних завдань NSDAP і подальшої науково-дослідницької роботи Вищої школи»².

Важливе місце у діяльності ERR на теренах західноєвропейських країн було відведено пошуку та вивезенню до Німеччини зібрань російської та української політичної еміграції. Розуміючи всю складність ситуації та намагаючись будь-яким чином зберегти бібліотечне зібрання, рада Української бібліотеки 17 травня 1940 р. ухвалила рішення: «З огляду на високу цінність, національну й загальнокультурну, єдиного українського просвітнього осередку і на необхідність за всяку ціну зберегти український центр в Парижі, вдатися до Національної бібліотеки в Парижі з проханням в разі потреби взяти під свою високу опіку і охорону. Уповноважити члена Ради Бібліотеки Рудичева робити в цьому напрямі все необхідне і для того видати йому спеціальне

¹ Малолетова Н. Нацистська політика щодо вивезення бібліотечних фондів з окупованих східних територій у 1941–1944 рр. і формування Східної бібліотеки і Центральної бібліотеки Вищої школи у Німеччині / Н.Малолетова, Л.Дубровіна // Пам'ятки. – 2003. – № 4. – С.47.

² Цит. за: Кашеварова Н. Документи Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга... – С.861.

уповноваження»¹. Однак події розвивалися занадто стрімко і реалізувати ці плани так і не вдалося.

Під час наступу німців на Париж на початку червня 1940 р. членами Уряду УНР в екзилі було прийнято рішення про терміновий виїзд. 8 червня на засіданні ради бібліотеки було розглянуто ситуацію, яка склалася у зв'язку з перебігом воєнних подій та можливою окупацією Парижа нацистськими військами, та ухвалено рішення «пропонувати п. Рудичеву, яко членові Ради й бібліотекареві, не покидати Бібліотеки, берегти її та сохрняти всякими способами. Щодо ресурсів, то в разі потреби продавати непотрібні книги чужими мовами»².

У цей час Париж покинули В.Прокопович, М.Ковальський та О.Удовиченко. Вступ до Парижа німецьких військ 14 червня 1940 р. кардинально змінив характер діяльності всіх українських осередків. Німецька окупаційна влада була зацікавлена у стабілізації ситуації в Парижі, разом з тим, спеціальні служби Рейху вдалися до активної агентурної роботи, збираючи дані про культурні та громадські установи емігрантів різних національностей. Не стали винятком й українські організації, і вже на початку липня німці відвідали настоятеля Української автокефальної православної церкви в Парижі протоієрея о. І.Бриндзана, представника ОУН О.Бойкова, генерала Миколу Шаповала.

На засіданні ради бібліотеки 26 вересня 1940 р., на якому були присутні І.Косенко, О.Удовиченко, О.Шульгин та І.Рудичів, останній, доповідаючи про «життя Бібліотеки» у період з 10 червня 1940 р., констатував, що перші тижні після окупації Парижа щодня хтось з українців заходив до бібліотеки, цікавлячись справами. Близько 15 липня до Парижа повернулися всі члени ради, крім В.Прокоповича. Читальня була відкрита для відвідувачів, хоча останніх було дуже мало. 13-15 липня 1940 р. нацистами був здійснений обшук

---

¹ Архів Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 52.

² Там само. Протокол № 53.

приміщення місії УНР (24, rue de la Glacière), після чого була конфіскована значна кількість документів (близько 10 скринь), а будинок було опечатано гестапо¹.

У бібліотеці нацисти вперше побували 22 липня і близько однієї години спілкувалися з І.Рудичевим, розпитуючи його про українських діячів різних політичних спрямувань. Особливе зацікавлення німці виявили до окремих бібліотечних раритетів та музейних експонатів, зокрема карт часів Першої світової війни. На початку осені 1940 р. нацистами були конфісковані фонди Польської бібліотеки та бібліотеки російської еміграції (Тургенівської)². 22 жовтня 1940 р. черга дійшла й до Української бібліотеки ім. С.Петлюри – з'явилися представники окупаційної влади та опечатали приміщення. Загалом опечатано було чотири кімнати: бібліотека, кабінет директора, кімната періодичних видань і музей (опис подій, пов'язаних з опечатування та вивезенням нацистами зібрання Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі, міститься у спогадах І.Рудичева «Як це було», оригінал яких зберігається у ЦДАВО України)³.

23 жовтня рада бібліотеки у складі І.Косенка, О.Удовиченка та І.Рудичева ухвалила рішення: констатувати факт опечатування чотирьох кімнат в приміщенні бібліотеки, але до комендатури з жодною заявою не звертатися, а натомість спробувати з'ясувати справу приватним шляхом. І.Рудичеву було доручено підготувати опис бібліотеки та музею⁴.

¹ Архів Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 54.

² Див.: Grimsted P. K. Twice Plundered, but Still Not Home from the War : The Fate of Three Slavic Libraries Confiscated by the Nazis from Paris / P.K.Grimsted // Solanus. – 2002 – № 16. – P.39–76.

³ ЦДАВО України, ф.4362, оп.1, спр.3, арк.3–32. Спогади опубліковано: Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів / Я.Йосипішин, М. Палієнко. – К.; Париж, 2006. – С.50–74.

⁴ Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 55; Українська бібліотека імені Симона Петлюри в світлі джерел та спогадів... – С.74–92.

13 грудня бібліотека була офіційно проголошена «під німецькою протекцією» («unter deutsche Schutz»). На запитання Рудичева, навіщо нацисти збираються забрати бібліотечне зібрання, перекладач відповів йому російською мовою (цитуюмо мовою документа): «Берлін будет мировим центром, столицею Європи, и Вам должно быть приятно, что и ваша библиотека буде там»¹.

Врешті 20/21 січня 1941 р. бібліотечне та архівне зібрання було конфісковане та вивезено нацистами. Описуючи події тих днів, Рудичів відзначав, що «діловодство останнього року не взяли, як також і книгу протоколів на різні важніші папери, як от, про заснування Б[ібліоте]ки, статут, різні кошториси»². Залишилися також ноти Ю.Пономаренка та І.Хмелюка, кілька сот примірників художнього твору С.Левицької «La Crisopeste», скриня О.Кошиця та дві валізки з речами й працями В.Прокоповича. На скринях, яких було понад 100, окрім номерів були три літери «SOI». На запитання Рудичева, що означають ці літери, перекладач відповів: «Une marque comme les autre»³.

П.К.Грімстед у своєму дослідженні стверджує, що за даними нацистської звітної документації, німці вивезли з Парижа понад 100 000 книжок з Тургенівської бібліотеки та 130 000 томів з Польської бібліотеки⁴. Нацистські документи свідчать, що вони конфіскували «15 000 книжок, карт, фотографій та музейних експонатів з Бібліотеки Петлюри»⁵. Після конфіскації матеріали спочатку були звезені до спеціального пункту у Парижі (45-47, rue La Bruyère), звідки вони невдовзі були відправлені до Берліна.

Німецька влада наполягала на тому, щоб І.Рудичів приїхав до Берліна для продовження своєї роботи в якості бібліотекаря. Однак І.Рудичів, дуже тяжко переживаючи вивезення всіх колекцій Бібліотеки, деякий час вагався з

---

¹ Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 56.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.495, арк.72. Сьогодні ці документи зберігаються в архіві Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі.

³ Така ж позначка, як й інша (фр.).

⁴ Grimsted P.K. The Odyssey of the Petliura Library... – P.186.

⁵ ЦДАВО України, ф.3602, оп.5, спр.26, арк.22.

прийняттям остаточного рішення. Важливе значення для більш глибокого розуміння ситуації, що склалася після вивезення Бібліотеки німцями, має доповідь І.Рудичева на засіданні ради бібліотеки 3 грудня 1942 р. – вже після його повернення з Берліна. Рукописний текст цієї доповіді під назвою «Чому і як сталося, що я поїхав до Берліну в червні 1941 р. після конфіскації Бібліотеки» був доданий І.Рудичевим до протоколу № 59 засідання ради бібліотеки¹. У своїх спогадах та інших документах Рудичів завжди особливо наголошував на тому, що він ніколи і нікому не висловлював свого бажання їхати до Берліна, а був змушений це зробити за наполяганням нацистів. Єдине виправдання, яке він знаходив у глибині свого серця, приймаючи рішення виїхати до Берліна, було бажання зберегти Українську бібліотеку.

12 червня І.Рудичів виїхав з Парижа і наступного дня прибув до столиці Третього Рейху. Однак у Берліні його повідомили, що для бібліотеки наразі немає відповідного приміщення, і тому її фонди зберігатимуться не розпакованими. Після того як нацисти вступили у війну з СРСР, ситуація ще більше загострилася. Рудичева викликав до себе Дьорінгер і сказав, що тепер «не до бібліотеки» і що Г.Ляйбрандт не має зараз часу опікуватися її справами. Натомість нацисти доручили Рудичеву скласти історичну довідку про діяльність Бібліотеки та подати опис її основних фондів. На початку липня І.Рудичеву повідомили, що бібліотека можливо буде перевезена до Києва, але цього не сталося через загальний перебіг подій на Східному фронті. Натомість у цей час таємними службами Третього Рейху була здійснена експертиза бібліотечних колекцій, в результаті якої було встановлено, що вони не являють для них великого політичного та оперативного інтересу. З огляду на це вони були повернуті до Оперативного штабу Розенберга і передані останнім до так званої Східної бібліотеки у Берліні (Ostbücherei), де концентрувалися

---

¹ Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 59; Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів... – С.92–98.

матеріали, присвячені східноєвропейським проблемам та більшовизму. Однак і там вони залишалися не розпакованими, і Рудичів не мав до них доступу.

Свою моральну підтримку І.Рудичеву висловлював В.Прокопович, який у листі від 10 січня 1942 р. сповіщав, що він теж тяжко переживав долю Бібліотеки: «То ж частина мого, як і Вашого життя, життя! Все те гострим болем пройняло серце, але як писав Вам, мене не зломило: без смерті нема воскресіння!»¹. Цей лист В.Прокоповича цікавий також тим, що в ньому автор вдається до оцінки тогочасної політичної ситуації та висловлює свої думки щодо історичної долі України. Зокрема, Прокопович писав: «Гірко, що й сьогодні, як і колись, ми все остаємося об'єктом, а не суб'єктом у міжнародних відносинах. Не так сталося, як гадалося. Але я завжди був і єсьм певен, що самостійна Україна таки буде, без її відновлення неможливі ні сталий мир, ані рівновага та новий кращий порядок у Європі!»².

Перебуваючи в Берліні, Рудичів дбав про поповнення фондів бібліотеки, для чого збирав комплекти українських та іншомовних часописів. Він також шукав можливості для забезпечення збереження своїх власних документальних збірок та епістолярій. Очевидно, що зібрані ним матеріали за тих обставин не могли бути влиті до фондів бібліотеки. З огляду на це, у березні 1942 р. Рудичів надіслав до МВБУ в Празі 5 пакунків з періодикою. У листі до дирекції музею він зазначав, що «долучив також кілька досьє» зі своїх збірок, та висловлював сподівання на те, що, коли Бібліотека ім. С.Петлюри «оживе до нормального життя на Україні», то музей не відмовиться поділитися з нею своїми дублікатами. Він також повідомляв, що невдовзі надішле матеріали «як для Музею, так і в депозит свій і Бібліотеки ім. С.Петлюри»³.

Дирекція МВБУ з щирим зацікавленням зустріла ініціативу Рудичева, і 15 квітня 1942 р. С.Сірополко повідомив його, що «радо візьме на себе збереження тих матеріалів», однак пропонував не надсилати їх поштою, а краще передати

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.2, спр.171, арк.77–79.

² Там само, арк.78.

³ Там само, оп.1, спр.462, арк.18.

«через певну особу»¹. І.Рудичів у своїй доповіді 3 грудня 1942 р. на засіданні Ради Бібліотеки ім. С.Петлюри після свого повернення до Парижа відзначав, що він передав свої спогади «Як це було» Є.Вировому – скарбникові МВБУВ². Однак подальша доля цих матеріалів йому була невідома. Підтвердження того факту, що матеріали І.Рудичева надійшли до МВБУ у 1942 р. є віднайдені нами серед справ «празького архіву» в ЦДАГО України два конверти – на першому з них рукою Рудичева зроблено надпис: «Депозит на довший час. Листи до мене в часі 1941.VII – 1942.III. Іван Опанасович Рудичів, б[увший] бібліотекар Укр[аїнської] бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. До Музею Визвольної Боротьби у Празі», на другому: «2-й пакет мого листування з 1941-42 р. І.Рудичів. Мій персональний депозит на довші роки. 18.V.1942»³.

Нацисти так і не спромоглись (а з рештою і не мали бажання) відновити діяльність Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Берліні, тому в жовтні 1942 р. І.Рудичеву було дозволено повернутися до Парижа. З початком бомбардування західними союзниками Берліна значна кількість нацистських інституцій почала переїжджати зі столиці на схід, у більш віддалені регіони. Влітку 1943 р. розпочалося перевезення матеріалів, зібраних різними структурами відомства Розенберга, з Берліна до міста Ратібор у Сілезії. Зокрема, сюди було перевезено зібрання Східної бібліотеки, яке було розміщено у кількох спорудах міста та передмістя. Як встановила П.К.Грімстед, у лютому 1944 р. по меншій мірі кілька фондів з Бібліотеки С.Петлюри разом із матеріалами з Тургенівської бібліотеки знаходилися у колишній синагозі у центрі Ратібора⁴. Загалом тут було сконцентровано понад мільйон книжок та

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.2, спр.171, арк.125.

² Архів Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. Доповідь бібліотекаря Івана Рудичева на засіданні Ради Бібліотеки 3 грудня 1942 року про свій присилуваний побут в Берліні протягом 15 місяців від 10 червня 1941 до 27 жовтня 1942. Арк.3.

³ ЦДАГО України, ф.269, оп.2, спр.172, арк.149, 150.

⁴ Grimsted P.K. The Odyssey of the Petliura Library... – P.189.

численні архівні матеріали, вивезені нацистами з західноєвропейських країн та СРСР.

Взимку 1945 р. у зв'язку із докорінною зміною ситуації на фронті перед нацистами постало питання про долю розташованих у Ратіборі колекцій. Через нестачу транспортних засобів розглядалась навіть можливість їх знищення. Проте, сподіваючись на зміну ситуації на фронті, нацисти прийняли рішення залишити Східну бібліотеку. Під час евакуації основні бібліотечні та архівні фонди були залишені нацистами на залізничній станції біля містечка Плесс, де згодом їх віднайшли радянські спецслужби. П.К.Грімстед відзначала, що основна частина книг та архівних матеріалів, що були конфісковані нацистами із зібрання Бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі, після війни потрапила до Радянського Союзу. Як стверджувала дослідниця, на сьогодні неможливо з точністю встановити, скільки матеріалів зберігалось у Ратіборі, або в інших нацистських центрах у Сілезії. Також неможливо встановити, де саме вони були віднайдені Червоною Армією. На думку П.К.Грімстед, ці матеріали не були віднайдені одночасно і в одному місці, чим також можна пояснити той факт, що зараз вони перебувають у фондах кількох різних архівів та бібліотек¹.

Між тим після звільнення Парижа від нацистів рада бібліотеки вперше зібралася 10 вересня 1944 р. На цьому засіданні було розглянуто питання про оновлення її складу, розподіл функціональних обов'язків, можливі джерела поповнення фондів та оформлення нового контракту на оренду приміщення. 20 листопада головою ради замість В.Прокоповича, який помер 7 червня 1942 р. у Бесанкурі, було обрано І.Косенка, секретарем – О.Удовиченка, а бібліотекарем – Г.Довженка. І.Рудичеву було висловлено «глибоку пошану за досі переведену працю та прохання і далі по мірі можливості опікуватися Бібліотекою»².

Доля архівів Директорії УНР та Уряду ЗУНР. У передвоєнний період документами УНР у Польщі опікувався голова Української громади у

¹ Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library... – P.396.

² Архів Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. Книга протоколів ч.1 засідань Ради Бібліотеки. Протокол № 61.

Ченстохові С.Шрамченко. Після окупації Польщі нацистами він звернувся до представників німецької влади з проханням забезпечити охорону і збереження документів українського еміграційного уряду. Найкращим місцем для зберігання збірок УНР він вважав МВБУ, і тому прохав німецьку сторону дозволити перевезти їх до Праги.

27 лютого 1940 р. С.Шрамченко надіслав листа до Управи Товариства МВБУ, в якому повідомляв, що упродовж шістнадцяти років він офіційно опікується «Українським Державним Архівом»¹. Характеризуючи документальний склад зібрання, Шрамченко констатував, що «90 % Архіву складають гривні і карбованці в великій кількості мільйонів, а лише 10 % власне Архів Українського Державного Банку і ін.». За його оцінками, для перевезення архіву з Ченстохова був необхідний один вагон, оскільки його матеріали були запаковані у 182 великі скрині. Друга частина архіву УНР продовжувала зберігатися у Тарнові – це був «на 100 % архівний матеріал [...] в повній цілості в доброму стані», який також необхідно було перевезти до Праги. У своїх зверненнях Шрамченко обстоював ту думку, що тільки у Празі документальні збірки екзильного уряду можуть бути належним чином збережені та науково опрацьовані співробітниками МВБУ. Водночас він наголошував на недоцільності перевезення матеріалів до Кракова, хоча така пропозиція й надійшла до нього від Українського центрального комітету.

Керівництво МВБУ у своїй відповіді від 5 березня 1940 р. висловлювало подяку за інформацію про українські державні архіви в Ченстохові і Тарнові, а також з приводу клопотання С.Шрамченка перед нацистською владою про перевезення архіву з Ченстохова до Музею визвольної боротьби у Празі². Управа повідомляла також, що вона зі свого боку негайно розпочне клопотання перед відповідними німецькими чинниками про передачу цих українських архівних зібрань до МВБУ.

---

¹ ЦДАВО України, ф.4026, оп.1, спр.7, арк.3–3зв.

² Там само, арк.7.

Однак план перевезення архівних збірок УНР з Таранова і Ченстохова до МВБУ у Празі так і не був реалізований. Пройшов рік, а досягти домовленості про це з німецькими чинниками так і не вдалося. Небажання нацистів сприяти перевезенню архівних збірок УНР до Праги пояснювалося тим, що кілька служб Третього Рейху (зокрема, Reichsarchiv, Heersarchiv, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg) були зацікавлені у перебиранні цих документів з метою їх подальшого використання у політичних цілях.

Важливі дані про переміщення архівних збірок УНР із Тарнова до Кракова були віднайдені П.К.Грімстед у справах Нацистської архівної адміністрації у Кракові, яку очолював д-р Рандт¹. Копія однієї з доповідей Рандта до Берліна та його детальний огляд цих матеріалів «Archiv der ukraininischen Nationalregierung (Petlura) aus den Jahren 1917-1922», укладений у Кракові 22 березня 1942 р., також зберігаються серед паперів Нацистської архівної адміністрації у Києві². За перевезенням у березні 1942 р. до Кракова 160 скринь з матеріалами УНР наглядав німецький архівіст Х.Гьорінг. Систематизацією та описуванням цих матеріалів у Кракові займався відомий польський архівіст В.Будка, який упродовж листопада 1942 – лютого 1943 рр. упорядкував 3 основні їх групи: архівні документи, грошові знаки та публікації. Згодом, за допомогою львівського архівіста Володимира Мацяка до липня 1943 р. ним було упорядковано та укладено опис 258 справ Міністерства закордонних справ УНР³. У 1944 р. В.Мацяком були опрацьовані 58 пакунків документів Міністерства фінансів.

Що стосується архівного зібрання Уряду ЗУНР, яке у міжвоєнний період знаходилося під опікою о. М.Горникевича у Відні, то умови його зберігання також зазнали певних змін. Ще восени 1939 р. у зв'язку з приєднанням західноукраїнських земель до УРСР Національний музей у Львові припинив своє існування, а на його базі було створено Музей українського мистецтва.

---

¹ Grimsted P.K. The Odyssey of the Petliura Library... – P.206.

² ЦДАВО України, ф.3206, оп.5, спр.26, арк.2–5.

³ Grimsted P.K. The Odyssey of the Petliura Library... – P. 194.

Проте, філія Національного музею у Відні напівофіційно продовжувала функціонувати до 1942 р. У цей час нацисти, які виявили велике зацікавлення архівами української еміграції, почали збирати відомості про архів ЗУНР у Відні.

М.Горникевич, розуміючи, що йому самотужки не вдасться зберегти архівні збірки під час війни, порушив перед митрополитом А. Шептицьким питання про їх передачу до Австрійського державного архіву. У своєму листі до Горникевича від 22 травня 1942 р. А. Шептицький, погоджуючись із доцільністю передачі збірок на тимчасове зберігання до державного архіву у Відні, наголошував на тому, що адміністрація архіву має взяти на себе зобов'язання повернути їх власникові по закінченні війни¹. Того ж дня митрополит підписав доручення о. Горникевичу на передачу архівних матеріалів, які перебували під його опікою у Відні, до Австрійського державного архіву.

Підготувавши необхідні документи, М.Горникевич 20 червня 1942 р. звернувся до дирекції архіву з проханням прийняти на зберігання українські архівні збірки як депозит митрополита А.Шептицького². У результаті переговорів з державним архіваріусом д-ром Т.Бородайкевичем була досягнута відповідна домовленість³. Однак, німецька сторона, яка спостерігала за перебігом подій, запропонувала дирекції віденського архіву окремо не обумовлювати право власності на ці матеріали, а лише зафіксувати той факт, що архів буде готовий їх повернути після пред'явлення необхідних документів⁴.

Офіційна передача збірок відбулася 16 жовтня 1942 р. Перелік матеріалів, укладений М.Горникевичем, складався з п'яти позицій:

---

¹ ЦДАВО України, ф.3206, оп.5, спр.26, арк.20.

² Там само, арк.18.

³ Там само, арк.14–15.

⁴ Там само, арк.23.

1) архівні документи, що перейшли від д-ра Євгена Петрушевича, колишнього президента ЗУНР, а також матеріали ліквідованого Українського музею-архіву, які зберігалися за адресою: Відень 18, Пленергасе 18. Разом – 25 ящиків, пронумерованих арабськими цифрами від 1 до 26;

2) дев'ять великих ящиків приватного архіву митрополита Андрея Шептицького, відмічені римськими від I до IX;

3) один великий та чотири маленькі ящики, разом 5 ящиків: архів В.Липинського, власність митрополита Андрея Шептицького;

4) одинадцять ящиків, пронумерованих А. 1-11 – архів українського Червоного Хреста, отриманий від Кліма Чайки;

5) два ящики, пронумеровані К. 1-2 – архів Українського допомогового комітету у Відні (1914 – 1926 рр.)¹.

Ці матеріали надійшли на зберігання до відділу внутрішніх справ та юстиції Державного архіву у Відні, який розташовувався за адресою Вальнерштрассе, 6 (Abteilung Staatsarchiv des Innern und der Justiz des Reichsarchivs Wien I, Wallnersrtaße 6). Власністю митрополита А.Шептицького були визнані його особисті матеріали та архівні документи В.Липинського².

У зв'язку з цим потребує додаткових уточнень інформація стосовно долі архіву В.Липинського, викладена у публікації Є.Зиблікевича³. Є.Зиблікевич стверджував, що після зайняття Відня Червоною Армією у квітні 1945 р. архієпископ Відня кардинал Т. Інніцер та о. М. Горникевич переховували документи у підвалах Собору св. Стефана, а згодом таємно перевезли їх до Державного архіву у Відні. Проте нацистські документи, які зберігаються у фонді Рейхскомісаріату України, свідчать про те, що архів В.Липинського разом із збірками ЗУНР був переданий до Державного архіву у Відні ще восени 1942 р. Отже, архівне зібрання Уряду ЗУНР під час війни так і не було

¹ ЦДАВО України, ф.3206, оп.5, спр.26, арк.19.

² Там само, арк.25–25зв.

³ Зиблікевич Є. Одіссея архівної спадщини Вячеслава Липинського... – С.119–123.

конфісковано нацистами, а перебувало на депозитному зберіганні у Державному архіві у Відні.

Таким чином, під час Другої світової війни на окупованих нацистською Німеччиною територіях європейських країн продовжували функціонувати лише два архівні осередки української еміграції у Празі – Український історичний кабінет та Музей визвольної боротьби України. Книжкове та архівне зібрання Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі було конфісковано та вивезено за межі Франції. Особливе зацікавлення нацистів викликало архівне зібрання Директорії УНР, яке було за їх вказівками переміщено з Тарнова і Ченстохова до Кракова, де було впорядковане та описане під наглядом німецьких спеціалістів польськими та українськими архівістами. Архівні матеріали Уряду ЗУНР, особові зібрання В.Липинського та А.Шептицького, якими опікувався у Відні о. Горникевич за дорученням митрополита, вдалося передати на депозитне зберігання до Австрійського державного архіву. Подальша доля зібраних нацистами документальних пам'яток, у тому числі еміграційних архівів, була пов'язана з інтересами оперативних служб СРСР.

5.2. Переміщення еміграційних колекцій до СРСР, їх засекречення та використання в «оперативних цілях»

Після вступу радянських військ на територію європейських країн українські еміграційні збірки викликали пильну увагу з боку радянської розвідки. Звичайною практикою стала діяльність спеціальних груп працівників держбезпеки, які здійснювали роботу з пошуку документальних збірок на зайнятих радянськими військами територіях різних європейських держав. Особливе зацікавлення цих груп викликали архіви російської та української політичної еміграції, що пояснювалося послідовною боротьбою її представників проти більшовицького режиму в Росії та Україні.

Навесні 1945 р. пошукові групи активізували свою роботу на теренах Польщі та Чехо-Словаччини. Вже 12 березня 1945 р. заступник відділу держархівів УНКВС по Львівській області Г.Некlesa у своєму рапорті до начальника Облдержархіву УНКВС по Львівській області Політкіна повідомляв, що «за наявними даними у Кракові зберігаються документи Петлюри українською мовою за 1918–1922 рр., зміст та кількість яких встановити не виявляється можливим, оскільки вони знаходяться у розпорядженні СМЕРШ 4-го Українського фронту, який не дає про них жодних відомостей»¹. З огляду на політичне значення документів і можливість їх використання в оперативних цілях начальник управління держархівами НКВС УРСР В.Гудзенкой звернувся 29 березня з доповідною запискою до начальника Головного архівного управління (ГАУ) НКВС СРСР І.Никитинського, в якій просив вжити заходів щодо передачі цих документів «архівним органам НКВС УРСР через Головне управління контррозвідки СМЕРШ НКО СРСР»². Відповідь на це звернення за підписом начальника відділу комплектування ГАУ НКВС СРСР Голубцова надійшла тільки 8 травня 1945 р. В ній повідомлялося, що ці документи були передані в розпорядження Управління НКВС по Львівській області³.

11 червня 1945 р. на ім'я В.Гудзенка надійшов лист від директора облдержархіву НКВС УРСР Львівської області Копчуна, в якому повідомлялося, що до Києва відправлені «документальні матеріали українських контрреволюційних урядів періоду 1917–1927 рр. в кількості 18 фондів обсягом 6234 од. зб. – 560 зв'язок»⁴. До листа додавався список фондів, які передавались зі Львова до Києва. Цей список, виявлений автором у ЦДАВО України, становить особливу цінність, оскільки дозволяє встановити перелік матеріалів, їх кількісний склад та хронологічні межі. У публікаціях П.К.Грімстед, яка

---

¹ ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.56, арк.2зв.

² Там само, арк.5.

³ Там само, арк.11.

⁴ Там само, спр.58, арк.1.

також досліджувала цю проблему, йдеться лише про матеріали Міністерства закордонних справ та Міністерства фінансів УНР, та відзначається, що «неможливо реконструювати ці вісімнадцять фондів (6234 зв'язок)»¹. Натомість автором встановлено обсяг та хронологічні межі переміщених з Кракова до Києва документів установ Директорії УНР². Факт їх передачі був зафіксований у звітній доповіді про роботу Управління державними архівами НКВС УРСР за 1945 р., де у розділі «Комплектування, облік та експертиза цінності державного архівного фонду УРСР» відзначалось, що «за сприяння контррозвідки СМЕРШ 4-го Українського фронту повернені з Кракова та передані в Центральний архів Жовтневої революції (Київ) документальні матеріали українських контрреволюційних урядів 1917–1927 рр. в кількості 18-ти фондів і 6234 од. зб.»³.

Ці матеріали були передані для опрацювання до щойно створеного у структурі ЦДІА УРСР у м. Києві Особливого відділу таємних фондів. Слід відзначити, що під час реорганізації ЦДІА УРСР постали два спеціальні відділи: Відділ таємних фондів (російською – «Отдел секретных фондов») та Особливий відділ таємних фондів (відповідно – «Особый отдел секретных фондов»). Причому перший з них мав забезпечувати зберігання документів дореволюційних фондів (органів царської поліції, жандармського управління, суду), другий – документів органів німецької окупаційної влади, що діяли на території України, матеріалів української «буржуазно-націоналістичної» еміграції, організацій таємного діловодства. Основними завданнями цих відділів у період їх створення були: а) комплектування, облік та зберігання документів; б) науково-технічне опрацювання документів; в) створення до них науково-довідкового апарату; г) науково-оперативна розробка документів; г)

---

¹ Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library... – P. 422.

² Інформацію про обсяг та склад переміщених до Києва фондів Директорії УНР уміщено в додатку А.

³ ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.104, арк.5; спр.98, арк.9.

використання документів, як відзначалося у тогочасній документації, в «оперативно-чекістських цілях».

Особливу увагу радянських спецслужб привертала еміграційні архіви у Чехо-Словаччині. Відразу ж після вступу до Праги радянських військ туди прибув начальник Головархіву СРСР І.Никитинський, якому вдалося досягти домовленості про передачу РЗІА до Москви, що було оформлено як дар чехословацького уряду АН СРСР¹.

3 травня 1945 р. Л.Берії було надіслано телефонограму В.Рясного, яка торкалася організації заходів щодо повернення архівних матеріалів, вивезених німцями під час війни з теренів України, а також перевезення до України архівів української еміграції з Праги та Берліна. У ній наголошувалося на тому, що спецслужбам відомі організації українських націоналістів у Берліні, Празі та інших містах, «в яких скупчено величезну кількість документів, що мають науковий та оперативний інтерес». В.Рясний звертався з проханням надати дозвіл на відрядження до Німеччини й Чехо-Словаччини групи працівників архівних органів НКВС УРСР «з метою розшуку та повернення документів в Україну»². 10 травня було визначено персональний склад групи, до якої увійшли заступник начальника Архівного управління НКВС УРСР П.Павлюк, начальник Центрального фотокіноархіву УРСР Г.Пшеничний, директор Рівненського облдержархіву О.Куц, начальник архівного відділу УНКВС Київської області І.Олійник, заступник начальника архівного відділу УНКВС Львівської області Г.Некlesa³.

Важливе значення для реконструкції перебігу «оперативно-пошукової» роботи українських архівістів має доповідна записка П. Павлюка начальнику Архівного управління НКВС УРСР В.Гудзенку від 9 серпня 1945 р.⁴ У ній,

---

¹ Павлова Т.Ф. Русский заграничный исторический архив в Праге / Т. Ф. Павлова // Вопросы истории. – 1990. – № 11. – С.28.

² ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.56, арк.9.

³ Там само, арк.15. З аналізу документів випливає, що О.Й.Куц не брав участі у роботі пошукової групи.

⁴ Там само, арк.37–39.

зокрема, відзначалося, що група з розшуку та повернення документальних матеріалів, вивезених німецькими окупантами з України, прибула до Чехо-Словаччини 12 червня 1945 р. 25 липня вони розпочали пошукову роботу в Празі, де виявили документи Українського вільного університету та видавництва Українського національного об'єднання, а у м. Подебради – документи Української господарської академії. Однак найбільше зацікавлення пошукової групи викликало зібрання Український історичного кабінету, яке вони знайшли в архіві МВС ЧСР. Питання про передачу цього зібрання було порушено перед чехословацьким урядом радянським послом В.Зоріним. Унаслідок тривалих переговорів уряд ЧСР 14 серпня 1945 р. прийняв рішення про передачу УРСР «на доказ дружніх стосунків наших народів, які є тепер близькими сусідами, української частини так званого Празького Російського Архіву»¹.

Документальне зібрання УІК було передано чехословацьким урядом УРСР та оформлено «дарчим актом» від 30 серпня 1945 р. у м. Прага². 4 вересня 1945 р. відбулася урочиста передача архіву у приміщенні архіву Міністерства внутрішніх справ ЧСР. Про передачу архіву докладно інформував голову РНК УРСР М.Хрущова та Л.Берію 25 вересня 1945 р. В.Рясний, відзначаючи, що чеська сторона погодилася на це після проведення «тривалих та наполегливих переговорів»³.

8 вересня з м. Опава до Києва було відправлено 15 вагонів документальних матеріалів, які супроводжували Павлюк, Олійник, Пшеничний та Неклеса⁴. Того ж місяця з Праги до Києва було перевезено один вагон із матеріалами УІК, а також з документами Української господарської академії та Українського технічно-господарського інституту в Подебрадах. Як вже відзначалося, робота із вивезення на терени УРСР архівів української політичної еміграції проводилась у загальному контексті повернення документальних цінностей,

---

¹ ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.2, арк.11–12.

² Там само, арк.15–17. Див. також: ЦДАВО України, ф.3866, оп.3, спр.1, арк.1–3.

³ ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.2, арк.28-30, 31-33.

⁴ ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.56, арк.41.

вивезених німцями під час війни. За офіційними даними, у 1945–1946 рр. загальна кількість «повернених матеріалів» становила 50 тонн¹.

Л.Лозенко, посилаючись на те, що в акті про передачу вказувалися лише інвентарні номери документів, які мали деякі пропуски, робила припущення, що передавалася не вся, а лише частина збірки УІК². Проведений нами аналіз змісту інвентарних книг та описів матеріалів засвідчує факт передачі документальної колекції УІК. Натомість у Празі залишалися книжкове та пресове зібрання УІК, а сам кабінет ще деякий час продовжував комплектуватися пресовими матеріалами, що підтверджує листування його керівництва з різними установами в ЧСР, УРСР, США, Канаді та ін. у 1946–1948 рр.³ Як свідчив д-р В.Пешак, Україні були подаровані дублікати газет і журналів, які склали обмінний фонд УІК (загалом – 35 щорічних підшивок та 2100 книжок)⁴.

Що торкається Товариства МВБУ, то у червні 1945 р. було опечатано його майно, яке знаходилося в Клементинумі та архіві МВС. М.Мушинка наводить дані про те, що С.Наріжний, намагаючись врятувати музейні збірки, 6 серпня 1945 р. звернувся з листом до Й.Сталіна, в якому наголошував на тому, що «Український музей є суто науковою установою, заснованою на кошти американців (маючи на увазі фінансування діяльності музею з боку К. Лисюка – М.П.), а майно американців-союзників не можна вважати воєнною здобиччю Червоної Армії»⁵. Через кілька місяців було отримано дозвіл на продовження діяльності Українського музею. На виконання розпорядження з Москви було укладено акт про передачу матеріалів МВБУ до національної та

---

¹ ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.104, арк.40.

² Лозенко Л. Празький український архів... – С.24.

³ ЦДАВО України, ф.3866, оп.3, спр.3, арк.1–37.

⁴ Pešák V. Sprava o činnosti Ruského Historického archivu, Ukrajinského historického kabinetu a Běloruského archive v letech 1938–1946 / V. Pešák. – Praha, 1947. – S.219.

⁵ Мушинка М. Музей визвольної боротьби у Празі та його останній директор Симон Наріжний... – С.808.

університетської бібліотек¹. За даними М.Мушинки, С.Наріжний написав ще одного листа до Й.Сталіна, прохаючи повернути майно музею його справжньому власникові – Товариству. У листопаді 1945 р. було одержано розпорядження з Москви скласти новий акт про передачу майна у власність Товариства Українського музею. Проте, незважаючи на таке рішення радянської сторони, можливість подальшого функціонування українського архівного осередку на теренах Чехо-Словаччини ставала чим далі проблематичнішою. Болісно відбилася на діяльності музею смерть його довголітнього директора Д.Антоновича 12 жовтня 1945 р. у Празі.

28 квітня 1946 р. на Загальних зборах Товариства директором музею було обрано С.Наріжного. Управу Товариства очолив Ю.Добриловський, а до її складу увійшли З.Мірна, С.Матренчук, К.Заклинський, О.Балицький². Цінним джерелом для відтворення тогочасної ситуації та заходів, які вживав С.Наріжний щодо збереження колекцій МВБУ, є його листування з митрополитом Іларіоном (І.Огієнком) та М.Єремїєвим. Зокрема, у листі до М.Єремїєва від 22 червня 1946 р. С. Наріжним були визначені нагальні завдання: 1) упорядкування та збереження матеріалів, які залишилися після війни, 2) винайдення на це коштів за рахунок організації збирання коштів серед емігрантів, 3) продовження комплектування музею новими колекціями, 4) спорудження нового приміщення для музею³.

У цей час фонди музею поволі продовжували поповнюватися. Так, у липні 1946 р. від інженера Г.Гриця з Праги надійшло його листування з О.Кобилянською та іншими особами, що стосувалося видання творів письменниці⁴. У серпні наступного року О.Кобилянська передала на збереження до фондів музею архів свого покійного чоловіка – д-ра Л.Кобилянського (рукописи, персональні документи, портрет, фотографії,

¹ Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів... – С.52–53.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.463, арк.71.

³ Там само, арк.39–39зв.

⁴ Там само, арк.52.

відбитки друкованих праць тощо)¹. Окремі свої видання та фотографії надсилав до музею митрополит Іларіон. Він також постійно намагався морально підтримати С.Наріжного у його протистоянні з представниками української еміграції у США та Канаді². «Не падайте на душі, – писав митрополит Іларіон Наріжному 2 січня 1947 р., – треба тільки пережити оці тяжкі часи, а там люди заспокояться й оцінять і Вашу працю, й Вашу інституцію. А я за всіх вас завжди молюся. З правдивою до Вас повагою Ваш богомолець † Іларіон»³.

У липні 1946 р. від М.Єреміїва надійшла пропозиція заснувати у Женеві філії музею. «Я маю тут добрі зв'язки в музейних та наукових колах і думав би, що було б на часі закласти тут Вашу філію», – писав він 16 липня Наріжному⁴. Єреміїв пропонував покласти в основу збірки зібрані ним у Женеві матеріали та бюлетені, а також доповнювати цю колекцію матеріалами з тих країн, з яких у той час складно було щось переслати або перевезти до Чехо-Словаччини. М.Єреміїв обіцяв подбати про приміщення для філії та упорядкування матеріалів, але за умови, щоб його офіційно було призначено завідувачем філії. Музей також підтримував зв'язки з Українською бібліотекою ім. С.Петлюри в Парижі.⁵ Нами встановлено, що у повоєнний період ці інституції продовжували обмінюватися дублетами книжок та журналів. У січні 1947 р. С.Наріжний вислав до Парижа три посилки з книжками «як дар Музею Бібліотеці»⁶. 14 лютого того ж року бібліотекар Г.Довженко у своєму листі до С.Наріжного висловлював щире подяку за одержані з Праги книги та пропонував встановити контакт з міжнародними організаціями (зокрема, Червоним хрестом), щоб через них пересилати бандеролі з літературою⁷.

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.465, арк.50.

² Там само, спр.463, арк.62–62зв.

³ Там само, спр.464, арк. 2зв.

⁴ Там само, спр.463, арк.56.

⁵ Там само, арк.101–103.

⁶ Там само, спр.465, арк.3.

⁷ Там само, спр.464, арк.29–29зв.

Однак, незважаючи на всі спроби С.Наріжного, йому так і не вдалося одержати необхідну фінансову допомогу від західної української діаспори. К.Лисюк ще у 1939 р. припинив спонсорувати діяльність МВБУ, а у 1954 р. він заснував Український національний музей і бібліотеку в Онтаріо (Каліфорнія, США) та проголосив його спадкоємцем традицій МВБУ¹. К.Лисюк надіслав на адресу С.Наріжного 200 доларів, вимагаючи щоб останній переслав до США найцінніші архівні матеріали. Проте С.Наріжний не погодився на цю пропозицію і на зазначені кошти вислав Лисюку депоновані ним матеріали. Після того К.Лисюк розпочав тривалу боротьбу у західній пресі з С.Наріжним, звинувативши останнього у зраді інтересам української нації та передачі збірок МВБУ радянським спецслужбам.

Однією з установ у США, з якою керівництву музею вдалося встановити контакт, був Злучений українсько-американський допомогивий комітет (ЗУАДК) у Філадельфії. 6 січня 1947 р. Прагу відвідав його голова В.Галан, який після ознайомлення з музейним зібранням пообіцяв виділити допомогу музеєві. Влітку 1947 р. від керівництва ЗУАДК надійшов офіційний лист, в якому повідомлялося, що організація погоджується фінансово підтримувати музей лише за умови його офіційної передачі у власність ЗУАДК та перевезення матеріалів до США, хоча для останнього на той час не було відповідних умов.

15 лютого 1948 р. С.Наріжний писав у цій справі до К.Лисюка (який був одним з керівників ЗУАДК): «Ваше звітлення про те, що висилка представника ЗУАДК-у до Праги тепер неможлива, для нас означає, що довгождане вирішення музейної справи тим самим відсувається на неозначене майбуття. Тому що ділове полагодження цієї справи неможливо без переговорів з повноважним представником ЗУАДК-у на місці в Празі, просимо зробити від

---

¹ І. Г., О. Р. Меценат і музейник Каленик Лисюк : реліквії зібрані і... втрачені? / Ігор Гирич, Олександр Рибалко // Пам'ятки України : історія і культура. – 1998. – № 1. – С. 58–61.

Вас все залежне, щоб прискіпити його приїзд до Праги»¹. С.Наріжний прохав, щоб у випадку неможливості приїзду представника із США, керівництво ЗУАДК делегувало б для завершення переговорів та узгодження процесу передачі зібрання МВБУ свого представника в Європі. 10 березня 1948 р. Товариство МВБУ прийняло постанову про передачу свого майна та збірок ЗУАДК. Згідно цього документа, Товариство МВБУ, між іншим, передавало ЗУАДК у Філадельфії все своє рухоме та нерухоме майно, а також «всі архівні, музейні, бібліотечні й інші матеріали та колекції Музею Визвольної Боротьби України, врятовані після воєнного бомбардування дня 14-го лютого 1945 року й тимчасово зложені в приміщеннях Національної та Університетської бібліотеки (Прага IV, Лютеранська вул. 6)»².

Однак, ця домовленість між ЗУАДК та Управою МВБУ так і не була реалізована через низку як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. У перші повоєнні роки тривав активний процес переселення українських емігрантів з країн Європи до США і Канади, у зв'язку з чим перед ЗУАДК стояли актуальні завдання організації опіки та допомоги значній кількості біженців та переселенців. Крім того, нестабільною була політична ситуація, що ускладнювало досягнення офіційної домовленості про надання дозволу на перевезення матеріалів з теренів Чехо-Словаччини, керівництво якої перебувало під впливом СРСР, до Сполучених Штатів. На Загальних зборах ЗУАДК у травні 1949 р. на вимогу о. Білона дати роз'яснення у справі Українського музею В.Галан зауважив, що «ЗУАДК робив в цій справі деякі заходи, але [...] чеська амбасада у Вашингтоні “просила здержатися”»³. Не була однорідною ситуація й у середовищі української політичної еміграції – різні її кола по-різному розглядали можливість передачі архівних збірок під опіку тієї чи іншої організації. У повоєнний період почали виникати нові музейно-архівні

¹ Лужницький О. Злучений Українсько-американський допомогий комітет та фонди Бібліотеки визвольної боротьби в Празі / О. Лужницький // *Muzeum osvobozeneského boje Ukrajiny. K 80 výročí založení.* – Praha, 2006. – S.109.

² Там само. – S.105.

³ Там само. – S.110.

осередки як в Європі, так і в Північній Америці. До того ж для здійснення пересилки матеріалів з Європи до США необхідні були значні фінансові та людські ресурси. Загострювала ситуацію також конфронтація між К.Лисюком та С.Наріжним; К.Лисюк навіть звинуватив у пресі останнього у зраді національних інтересів та передачі українських архівів «советам»¹.

С.Наріжний і надалі продовжував наголошувати на тому, що музей був та залишається незалежною українською установою. У листі до керівництва Осередку української культури й освіти у Вінніпезі від 17 березня 1947 р. він відзначав, що упродовж останнього часу музей не мав жодної допомоги від українців з Америки (за два роки було одержано лише 3 долари) і його матеріальне становище залишається надзвичайно тяжким: «Музеєві доводиться буквально боротися за своє існування й збереження своїх матеріалів. Але Музей не перестає продовжувати своєї до сьогочасної діяльності, лишаючись і надалі науковою українською установою на чужині, що утримується виключно на пожертви та внески своїх членів і прихильників та є незалежною від політичних та чужонаціональних чинників, од яких Музей засадничо ніколи не брав і не бере жодних дотацій»².

25 травня 1947 р. відбулися останні Загальні збори Товариства, на яких головою було обрано відомого педагога та культурного діяча К.Заклинського. У цей час загострилося протистояння між керівництвом Музею та представниками української діаспори в США. 15 жовтня 1947 р. у часопису «Свобода» (ч.237) було опубліковано інформацію про те, що матеріали Українського музею ще в 1945 р. були передані чехословацькою владою до СРСР. У цьому ж номері було вміщено фотографію, яка фіксувала акт передачі

---

¹ Лисюк К. Хто поповнив національний злочин? Під суд українського громадянства / Каленик Лисюк. – Б. м., 1961. – 86 с.; Бирич Я. Сторінки з чесько-українських взаємин. Український музей у Празі / Симон Наріжний. – Вінніпег, 1949. – 36 с.; Наріжний С. Матеріали до історії Музею визвольної боротьби України. Як рятували Музей ВБУ / Симон Наріжний. – Цюрих, 1957–1959. – Вип.1–4.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.465, арк.6–7.

збірок Українського історичного кабінету радянським представникам. І хоча С.Наріжний надіслав до редакції «Свободи» спростування вищенаведеної інформації, воно так і не було опубліковано. Заходи щодо організації збереження архівних збірок у складних політичних умовах повоєнної Чехо-Словаччини були згодом описані С.Наріжним у брошурі «Як рятували Музей ВБУ» (Цюрих, 1959), в якій він намагався довести свою правоту в конфлікті з представниками української діаспори в США та відстояти своє чесне ім'я.

Докорінна зміна політичної ситуації в Чехо-Словаччині після приходу до влади комуністів внаслідок державного перевороту 28 лютого 1948 р. призвела до остаточного припинення діяльності українського еміграційного музейно-архівного центру на її теренах. З останніх сил намагаючись зберегти зібрані матеріали, управа Товариства «Український музей» 10 березня 1948 р. ухвалила рішення про передачу фондів ЗУАДК. Однак, постала проблема, яким чином здійснити перевезення матеріалів з Праги до США. Звернення по допомогу до генерального консула США в Празі не дало позитивного результату. Оскільки влада Чехо-Словаччини не погоджувалася на вивезення з теренів країни музейного майна, голова ЗУАДК В.Галан визнав недоцільним подальше опікування справами музею.

Водночас згідно розпорядження представників нової влади 26 березня 1948 р. Товариство «Український музей» офіційно припинило своє існування, а матеріали музею були опечатані. 30 березня 1948 р. голові Товариства К.Заклинському було вручено постанову Земського народного вибору наступного змісту: «Товариство Музей визвольної боротьби України, яке має в Празі осідок від 1925 р. й було засновано правоорієнтованою групою української еміграції, що спиралася на різноманітних противників сов'єтського режиму, згромаджує під видом наукової праці протисов'єтський політичний матеріал. За окупації розпорядком т.зв. німецької Таємної державної поліції з дня 6 липня 1940 р. ч. 72/39-II А Товариству була дозволена діяльність»¹.

---

¹ Цит. за: Мушинка М. Музей визвольної боротьби в Празі... – С.65.

К.Заклинський намагався оскаржити правомірність цього рішення, подавши апеляцію до суду. Проте це мало лише негативні наслідки – частина документів була вивезена з підвалів Клементинума, а самого Заклинського було силоміць відвезено до психіатричної лікарні.

За цих складних умов політичних репресій С.Наріжний намагався вжити всіх можливих заходів для інформування української громадськості щодо долі музейної колекції. Зокрема, він надіслав до Д.Дорошенка у Канаду свою статтю-звернення «Музей визвольної боротьби України, його доля й наше національне завдання», яка невдовзі була опублікована на шпальтах часопису «Український голос» під псевдонімом Я.Бирич. Наступного року за сприяння Я.Рудницького ця стаття вийшла окремою брошурою під назвою «Сторінки з українсько-чеських взаємин. Український музей у Празі»¹. Однак представники українських організацій в США та Канаді з недовірою поставилися до аргументації С.Наріжного, вважаючи, що він «не зберіг» еміграційні архіви і видав їх радянській стороні.

У квітні 1948 р. частину архівних матеріалів МВБУ було вивезено з Клементинума. Решту матеріалів (головним чином бібліотечне зібрання) МВС ЧСР передало Міністерству шкільництва, науки і мистецтва, яке своїм розпорядженням від 1 червня 1948 р. передало їх до празької Слов'янської бібліотеки². Однак остання, не маючи відповідних приміщень для їх зберігання, залишила їх без догляду у Клементинумі.

Таким чином, у перші повоєнні роки архівні та музейні збірки МВБУ залишалися у розпорошеному стані на теренах Чехо-Словаччини, натомість до СРСР було вивезено архівну колекцію УІК, яка проходила опрацювання в Особливому відділі таємних фондів ЦДІА УРСР у м. Києві.

---

¹ Див.: Бирич Я. Сторінки з українсько-чеських взаємин. Український музей у Празі / Симон Наріжний. – Вінніпег, 1949. – 36 с. Заходи, які вживав С.Наріжний задля спасіння колекції МВБУ та інформування української громадськості про її долю, висвітлені у зазначеній вище монографії М.Мушинки (с.66–94).

² Мушинка М. Музей визвольної боротьби в Празі... – С.82.

За повідомленнями директора ЦДІА УРСР В.Стрельського, станом на 20 листопада 1945 р. у спецвідділі перебувало на зберіганні 280 фондів з документами за 1919–1945 рр., орієнтовний обсяг яких становив 19500 од. зб. та 2450 кг розсипу. Переважну їх частину являли «документальні матеріали, які прибули з Чехословацької Республіки та надійшли до ЦДІА УРСР під загальною назвою «Український історичний кабінет»»¹. Сформовані у вересні-листопаді 1945 р. фонди «празького» походження включали матеріали:

1) міністерств, дипломатичних місій та особові фонди членів уряду Директорії УНР в еміграції (1919–1944 рр.); 2) українських політичних партій та їх діячів в еміграції (1919–1945 рр.); 3) українських культурно-національних установ в еміграції (1919–1945 рр.); 4) українських громадських організацій в еміграції (1921–1943 рр.); 5) української націоналістичної преси в ЧСР (1922–1944 рр.); 6) українських громадських студентських організацій в еміграції (1921–1943 рр.); 7) українських навчальних закладів в еміграції в ЧСР (1922–1945 рр.); 8) українських сільськогосподарських та кооперативних спілок і товариств в еміграції (1922–1935 рр.).

Окрім «празьких надходжень», до відділу надійшли 77 фондів із ЦДАЖР УРСР, які включали документи: 1) Організації українських націоналістів (1941–1945 рр.); 2) міністерств та установ урядів, які діяли на території України та в еміграції (1917–1925 рр.; привезені зі Львова); 3) Наркомату іноземних справ УРСР (1919–1923); 4) українських та німецьких військових частин періоду окупації України (1941–1944 рр.); 5) ВУЦВК та РНК УРСР. В.Стрельський підкреслював, що найбільший інтерес для оперативного використання становили фонди, сформовані з матеріалів УІК. Над ними було заплановано провести наступні види роботи: повне упорядкування й описання; укладання коротких історичних і біографічних довідок на фондоутворювачів, детальних карток-листів на всіх українських емігрантів із зазначенням їх зв'язків та кола діяльності, ґрунтовних оперативно-наукових орієнтовних оглядів за темами

---

¹ ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.1, арк.1.

«Українська білоеміграція в Чехо-Словаччині», «Контрреволюційна антирадянська діяльність українських політичних партій», «Директорія УНР за кордоном».

Ще одна важлива частина архівів української еміграції була виявлена у липні 1946 р. Управлінням Міністерства державної безпеки УРСР Волинської області на «чердачних перекриттях» Луцького собору. Після його вилучення та первісного ознайомлення зі змістом документів було встановлено, що його основу складають рукописи С.Петлюри й інша документація Уряду УНР періоду його перебування в еміграції у Польщі в 1920–1922 рр. З огляду на те, що ці документи проливали «світло на діяльність петлюрівського уряду в еміграції» і являли «певний історичний інтерес», їх у липні 1947 р. також було перевезено до Києва¹.

У квітні 1947 р. до Особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР для опрацювання надійшли також матеріали зі Львова, з яких у Києві співробітниками відділу було сформовано 247 фондів (значний їх відсоток склали документи львівських організацій, товариств, приватних осіб із філіалу ЦДІА УРСР у Львові та Львівського облдержархіву, які у кількості 6 вагонів були перевезені у 1945 р. радянськими спецслужбами із Кракова, куди під час Другої світової війни їх вивезли нацисти)². Зокрема, тут були фонди «Товариство Василіан у Львові», редакції «Літературно-наукового вісника» у Львові, особові фонди митрополита А.Шептицького, М. Грушевського та ін. З іншого боку, тут були широко представлені й документи про діяльність української еміграції у Польщі та Австрії (фонди «Українська рада в Тарнові», «Рада Республіки УНР в Тарнові», «Бюро української кооперації в Ченстохові і Тарнові», «Український національний хор у Тарнові», «Західноукраїнське товариство Ліги націй у Відні», «Всеукраїнська національна рада у Відні», «Надзвичайна дипломатична місія УНР у Відні», «Українська студентська громада у Варшаві», «Головна управа Товариства бувших вояків Армії УНР в

¹ ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.267, арк.4.

² Там само, спр.246, арк.37–48.

м. Каліш» та ін.). Всі ці матеріали проходили упорядкування разом із документами Празького українського архіву в Особливому відділі таємних фондів ЦДІА УРСР.

Згідно списку розрізнених фондів, що були привезені до ЦДІА УРСР з Мінська у 1946 р., фігурували українські еміграційні архіви «французького походження», які у міжвоєнний період зберігалися у документальній колекції Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі (серед них: листування письменника Б.О.Лазаревського, матеріали Головної еміграційної ради в Парижі, Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції, Надзвичайної торгівельної та фінансової місії УНР в Женеві, Українського товариства прихильників Ліги націй в Парижі, особисті папери генерала Армії УНР О.Осецького)¹. Слід наголосити на тому, що під час упорядкування та систематизації документів не було дотримано принципу «поваги до фонду», а навпаки відбувалось змішування джерел різного походження без вказівки на їх фондоутворювачів, розсіювання документів по різних фондах, а також мало місце об'єднання («злиття») фондів, основу яких складали документи з різних архівних колекцій.

Оперативна розробка еміграційних архівів передбачала першочергове виявлення матеріалів, які стосувалися: 1) організацій та інституцій української буржуазно-націоналістичної еміграції у Чехо-Словаччині та інших країнах; 2) контрреволюційної діяльності українських політичних партій; 3) Директорії УНР за кордоном; 4) співробітництва з нацистами. З метою виявлення «контрреволюційного елемента» для оперативної розробки у 1947 р. були намічені, зокрема, матеріали фондів Українського громадського комітету в Празі, Центрального комітету Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, Українського вільного університету в Празі, особові фонди М.Шаповала, Н.Григорієва, А.Животка, Ю.Тіщенко, В.Петріва та ін.

---

¹ ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.6, арк.35–36.

Згідно звіту про діяльність Особливого відділу ЦДІА УРСР у 1948 р. нових документів до нього не надходило. Натомість тривала робота із упорядкування фондів, створення до них науково-довідкового апарату, а також передачі непрофільних фондів до інших архівних установ (у 1948 р. було відібрано 64 неупорядковані фонди загальною вагою біля однієї тонни)¹.

У квітні 1949 р. згідно розпорядження АУ МВС УРСР було затверджено список фондів відділу, які належало передати до Львівського обласного державного архіву – всього 59 фондів (548 од. зб., понад 300 кг розсипу). Це були матеріали «львівського походження», які раніше були привезені до Києва для опрацювання². Крім того, велику кількість фондів було передано до філії ЦДІА УРСР у Львові (особові фонди І.Крип'якевича, А.Шептицького, В.Старосольського, І.Боберського, С.Томашівського, І.Шендрика та ін.)³

Загалом у результаті опрацювання у 1946–1951 рр. переміщених до ЦДІА УРСР архівних матеріалів було сформовано 340 фондів – 36956 справ, 752 кг розсипу⁴. Ці засекречені тривалий час дані вперше оприлюднила у своїй статті Л.Лозенко, однак дослідниця обійшла увагою процес систематизації, упорядкування та опрацювання цих матеріалів в Особливому відділі ЦДІА УРСР, комплектування з них фондів, створення до них науково-довідкового апарату та організації використання їх інформації в оперативних цілях. Що стосується цифр, які наводила Л.Лозенко, характеризуючи процес передачі празьких фондів із ЦДІА УРСР до інших архівів, то вони викликають певні застереження. Зокрема, посилаючись на звітну документацію таємного відділу, Л.Лозенко наводила дані про передачу опрацьованих фондів до ЦДАЖР УРСР у м. Харкові (258 фондів, 23410 справ, 69 кг розсипу), філіалу ЦДІА УРСР у м.

---

¹ ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.306, арк.88–91.

² ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.6, арк.18–20.

³ Там само, арк.96–119.

⁴ ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.984, арк.25.

Львові (70 фондів, 12923 справи, 683 кг розсипу), ЦДАЖР СРСР у Москві (12 фондів, 623 справи)¹.

Однак усі наведені у цих звітах матеріали не можна розглядати як складову Празького українського архіву, оскільки певна їх кількість не мала жодного відношення до зібрання УІК, а потрапила до Особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР у повоєнні роки не з Праги, а зі Львова, Кракова, Варшави, Відня та ін. Унаслідок того, що всі ці матеріали проходили опрацювання в одному відділі, працівникам якого дано було завдання підготувати їх для використання в оперативно-чекістських, а не наукових цілях, то при їх групуванні, систематизації та класифікації відбулося порушення принципу збереження цілісності фондів, повне ігнорування фіксації інформації про місце та джерело походження документів. З огляду на це сьогодні робити висновки про кількісний склад зібрання УІК в структурі НАФ України можливо лише з певними застереженнями. Зокрема, це торкається 70 фондів, 12923 справ та 683 кг документального розсипу, які було передано до філіалу ЦДІА УРСР у Львові (нині – ЦДІАЛ України), оскільки переважну їх більшість склали матеріали не празького походження, а колекція НТШ у Львові, зібрання митрополита А.Шептицького та ін., які надійшли до Особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР у 1947 та 1949 рр. для тимчасового зберігання та опрацювання.

Згідно встановлених нами даних, акт про передачу документальних матеріалів до філіалу ЦДІА УРСР у Львові було складено 12 червня 1951 р. (підстава передачі – розпорядження АУ МВС УРСР № 6/3/01821 від 29 червня 1950 р.). За актом передавались 70 фондів, 67 описів, 12923 од. зб. та 683 кг розсипу, 66 справ фондів. Це були документальні матеріали архіву НТШ (2200 од., 300 кг розсипу за 1841-1943 рр.), а також Збірної станиці Українських січових стрільців у Відні (24 од. за 1916-1919 рр.), Легіону УСС (125 од. за 1915-1918 рр.), Табору українських біженців з Галичини і Буковини у Гмінді,

---

¹ Лозенко Л. Празький український архів: історія і сьогодення... – С.25; ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.984, арк.25–26.

Австрія (42 од. за 1916-1918 рр.), Західноукраїнського товариства Ліги націй у Відні (34 од. за 1915-1918 рр.)¹.

У 1954 р. до ЦДАЖР СРСР було передано десять фондів з матеріалами Української партії соціалістів-революціонерів², які сьогодні складають Колекцію матеріалів закордонних організацій Української партії соціалістів-революціонерів Державного архіву Російської Федерації³.

15 жовтня 1953 р. І.Олійник направив листа директору Київського облдержархіву Грубману (№ 566), в якому повідомляв, що передає до архіву «документальні матеріали, одержані з Чехо-Словаччини на ім'я АУ МВС УРСР у кількості 11 од. зб.». Ці матеріали, за визначенням Олійника, відображали діяльність німецько-фашистських окупантів у київських музеях мистецтв у 1941–1943 рр. Цього ж дня відповідного листа надіслав Олійник й до директора Кам'янець-Подільського державного архіву (№ 567), в якому повідомляв, що надсилає 24 од. зб., що відображають діяльність нацистів у 1941–1943 рр.⁴

Слід також відзначити, що у цей період відбувалося переміщення «еміграційних» фондів і в межах обласних архівів. Значною мірою цей процес позначився на складі фондів Львівського обласного державного архіву (нині – Державний архів Львівської області, ДАЛО). Згідно актів прийому-передачі 8 грудня 1962 р. з ДАЛО до ЦДІА УРСР у м. Львові був переданий фонд «Українська станиця у Каліші» (551 од.) (до ДАЛО ці матеріали надійшли у 1954 р.)⁵. 2 січня 1963 р. до ЦДІА УРСР у м. Львові були передані документи Української військової місії в справах військовополонених у Польщі за 1919-1920 рр. (3 кг), Легіону Українських січових стрільців (6 кг), Управи Української військової станиці інтернованих військ УНР у Каліші за 1919-1936 рр. (60 кг), Каліського відділення Українського центрального комітету в

¹ ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.23, арк.45–49.

² Там само, спр.6, арк.96–119.

³ Характеристику матеріалів УПСР, які сьогодні зберігаються у ДАРФ, подано у розділі 6.2 дисертації.

⁴ ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.6, арк.115–116.

⁵ ДАЛО, ф.Р-368, оп.1, спр.281, арк.70зв.–71.

Польщі за 1921–1928 рр. (6 кг), Каліського відділу Українського товариства допомоги емігрантам з України за 1922–1930 рр. (15 кг), канцелярії Військового міністерства УНР за 1919 р. (3 кг), Української збірної станиці інтернованих військ УНР у Ланцуті за 1921 р. (20 кг). Вищезазначені матеріали перебували на зберіганні у ДАЛО з грудня 1955 р.¹ 24 квітня 1966 р. до ЦДІА УРСР у м. Києві був переданий особовий фонд А.Жука (30 од. зб.)²; сьогодні ці матеріали перебувають на зберіганні у ЦДАВО України (ф.3807).

Таким чином, можна констатувати той факт, що більшість переміщених до СРСР документів з колекцій української еміграції проходила опрацювання у спецвідділі ЦДІА УРСР у Києві. Після завершення процесу фондування, основний масив сформованих фондів згідно документації мав передаватися до ЦДАЖР УРСР (однак фактично всі матеріали продовжували зберігатися у сховищах ЦДІА УРСР до 1970 р., коли ЦДАЖР УРСР було переміщено з Харкова до Києва).

Водночас слід наголосити на тому, що окремі документальні комплекси «еміграційної» україніки потрапили до спецсховищах московських архівів, зокрема, до створеного 1946 р. у Москві Центрального державного особливого архіву СРСР (ЦДОА СРСР; російською – Центральный государственный особый архив СССР). Основу зібрання ЦДОА СРСР склали трофейні фонди польського походження, які були вивезені з території Західної України та Західної Білорусі у 1939 р., а також документи, що були знайдені радянськими військами та спецслужбами у травні-червні 1945 р. в Чехо-Словаччині (у районі м. Чеська Липа) та в Нижній Сілезії (м. Хабельшвердт поблизу Вельфельсдорфа).

Комплекс трофейних документів включав у себе як власно німецькі документи, так і матеріали, що були вивезені нацистами під час окупації європейських країн. Ця друга група містила документи державних установ європейських держав (Франції, Бельгії, Польщі, Австрії та ін.), більшу частину яких склали французькі документи (серед яких була широко представлена офіційна

---

¹ ДАЛО, ф.Р-368, оп.1, спр.391, арк.1–3.

² Там само, спр.391, арк.34зв.–35.

документація Головного управління національної безпеки Франції, Друге бюро Генштабу Франції, військового міністерства Франції). До цієї групи відносилися також документи масонських лож, громадських та політичних організацій, єврейських общин, навчальних закладів, архіви суспільних та політичних діячів. Загалом ЦДАО СРСР у 1946 р. прийняв на зберігання 1,5 млн. справ¹.

Підтвердженням того факту, що серед «трофейних» матеріалів були представлені й окремі групи документів з історії української міжвоєнної еміграції, є виявлена автором у фонді Архівного управління УРСР «Довідка-орієнтировка про наявність у Центральному державному особливому архіві СРСР документальних матеріалів про діяльність українських націоналістів», датована 3 жовтня 1956 р.² Згідно цього документа, в архіві зберігалось понад 10 фондів, які містили документальні матеріали «петлюрівських емігрантських організацій» у Франції та Чехо-Словаччині міжвоєнного періоду, а саме:

1) Особовий фонд Олександра Шульгина (містив матеріали трьох празьких конференцій української еміграції – протоколи засідань, мандати делегатів, їх звіти; рукописи статей О.Шульгина, його листування, документи, які відображали діяльність О.Шульгина в різних комісіях Ліги націй);

2) Фонд «Українська бібліотека ім. С.Петлюри в Парижі» (складався з матеріалів Судової комісії в справі вбивства С.Петлюри – стенограми судових засідань французькою мовою, перекладів значної кількості українських документів, що були представлені французькому суду, протоколів засідань комісії, вирізок з французьких та українських газет із звітами про процес Шварцбардта, рукопису книги А.Яковлева «Паризький процес»; у фонді містилися також верстка та гранки біографічних статей про С. Петлюру, листування та фінансові документи бібліотеки, збірка прес-бюлетенів, які видавалися українськими організаціями у Парижі, Берліні, Брюсселі, Варшаві,

¹ Указатель фондов иностранного происхождения и Главного управления по делам военнопленных и интернированных НКВД-МВД СССР Российского государственного военного архива / под ред. В. П. Козлова, В. П. Кузленкова. – М., 2001. – С.3–4.

² ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.499, арк.279–287.

Лондоні, Празі, Женеві, Вашингтоні, Філадельфії, Нью-Йорку французькою, польською, англійською, німецькою мовами, комплекти журналу «Рідна школа», що видавався у Львові у 1933–1938 рр., комплект видань Українського наукового інституту в Берліні та ін.);

3) Фонд редакції журналу «Тризуб» в Парижі (містив листування редакції, оригінали статей та заміток для окремих номерів журналу, гранки та верстки окремих номерів, архів редакції з матеріалами різних еміграційних організацій, бюлетені та протоколи з'їздів «Союзу українських емігрантських організацій у Франції», велику кількість газетних вирізок із повідомленнями про стан справ у Радянській Україні, Західній Україні, Закарпатській Україні та життя української еміграції, колекцію програм українських концертів та афіш театральних вистав, рукописи українських творів та ін.);

4) Фонд «Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції» (складався із списків, анкет, заяв про прийом у члени товариства, протоколів його засідань, рукописів, спогадів, доповідей, листування голови товариства генерала О.Удовиченка);

5) Фонд «Українська господарська академія у Подебрадах (Чехо-Словаччина)» (містив статут, протоколи та листування видавничого товариства при академії, залікові листи студентів, групові фотографії студентів та викладачів, бюлетені та ін.).

Крім того, як відзначалося у довідці, в архіві зберігалось кілька невеликих за обсягом фондів, де знаходилися документи Товариства запорожців, Українського Червоного Хреста, Українського товариства сприяння Лізі Націй, Української православної автокефальної парафії в Парижі, особовий фонд міністра фінансів УНР П.Чижевського. Всі ці фонди надійшли до архіву 1955 р. і на час укладання довідки знаходилися переважно у стані розсіпу, оскільки не були піддані науково-технічній обробці.

Відомості про діяльність «українських націоналістичних емігрантських організацій у Франції» були виявлені також у 50 трофейних документальних справах французької контррозвідки та поліції, які хронологічно охоплювали

1920–1940 рр. Ці справи містили довідки та окремі агентурні донесення про завдання, організаційну структуру та керівний склад українських організацій (Уряд УНР в екзилі, Українська громада у Франції, Український національний союз, Українська військова організація, Організація українських націоналістів, Центральний український комітет), характеристику їх політичної діяльності, взаємовідносин, біографічні довідки тощо. Однак, слід враховувати той факт, що частина матеріалів, яка спочатку надійшла на зберігання до ЦДОВА СРСР, згодом була передана до інших архівів, зокрема, до ЦДАЖР СРСР (нині – ДАРФ)¹. Вірогідно таке переміщення торкнулося й частини документів української еміграції.

Чергове надходження архівних збірок української еміграції до Києва відбулося у 1958 р. і було пов'язане з передачею чехословацьким урядом зібрання Музею визвольної боротьби України. У 1957 р. ГАУ МВС СРСР одержало із Чехо-Словаччини повідомлення, що в Празі знайдено велику кількість документальних матеріалів, які стосуються України. 1-10 вересня 1957 р. у відрядження до Праги відбули начальник ГАУ СРСР М.Прокопенко та начальник АУ УРСР С.Пількевич «з метою на місті ознайомитися з вищезгаданими документальними матеріалами». Характеризуючи у своїй доповідній записці матеріали колишнього МВБУ, які знаходилися «в глибокому підвальному приміщенні», С.Пількевич відзначав, що, окрім значної кількості писемних пам'яток, там було дуже багато фотонегативів і позитивів (загальна кількість пам'яток – близько 4-х вагонів). У висновку С.Пількевич підкреслював, що «матеріали в дуже поганому стані, над ними потрібно провести величезну роботу, щоб зробити їх доступними для використання»².

Важливі відомості про надходження документів з Чехо-Словаччини у листопаді 1958 р. виявлено у листуванні між Головним архівним управлінням

---

¹ Архивы России. Москва и Санкт-Петербург : справочник-обозрение и библиографический указатель / за ред. В. П. Козлова, П. К. Гримстед. – М., 1997. – С.214.

² ЦДАВО України, ф.14, оп.2, спр.1251, арк.20–22.

при Раді міністрів УРСР та дирекцією ЦДІА УРСР у Києві. Згідно документальних даних, «в листопаді 1958 р. з Чехо-Словаччини надійшло 10 тонн розсипу – матеріали українських націоналістичних організацій і частина матеріалів, вивезених з УРСР німецькими окупантами»¹. 15 грудня 1960 р. було укладено спеціальний «План оперативної розробки документальних матеріалів групи фондів українських буржуазних націоналістів за кордоном, які надійшли до ЦДІА УРСР з Чехо-Словаччини у 1958 р.». Матеріали цього надходження умовно поділили на наступні групи:

1) матеріали таборів військовополонених російської армії періоду Першої світової війни, які розташовувалися на території Австрії та Німеччини (містили відомості про кількісний склад військовополонених та характер їх діяльності в таборах; форми документів – накази, списки, протоколи засідань громадських організацій, листування; обсяг – 4 об'єднання фондів, 823 од. зб. за 1914-1918 рр.);

2) матеріали таборів інтернованих формувань Армії УНР та з'єднань УГА на теренах Польщі та Чехо-Словаччини (обсяг – 17 фондів, 1088 од. зб. за 1919-1923 рр.);

3) матеріали українських урядів (Української Держави, УНР та ЗУНР) та їх дипломатичних представництв за кордоном (містили відомості про діяльність урядів, особовий склад державного апарату; форми документів – листування, доповіді, списки, заяви; обсяг – 33 фонди, 768 од. зб. за 1917-1923 рр.);

4) матеріали установ, громадських організацій, видавництв та освітніх закладів українських емігрантів за кордоном (форми документів – протоколи, доповіді, звіти, списки, заяви; обсяг – 107 ф., 2636 од. зб. за 1915-1944 рр.);

5) матеріали українських громадських установ на території західних областей України у період перебування їх у складі Польщі, Чехо-Словаччини та Угорщини (обсяг – 9 фондів, 33 од. зб. за 1915-1928 рр.);

---

¹ ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.984, арк.1.

б) матеріали особових фондів українських емігрантів (обсяг 46 ф., 545 од. зб.). Відзначалося, що матеріали 5-ї групи являють собою частини фондів, які належиться передати до архівів західних областей України¹.

Упродовж 1959–1963 рр. матеріали були розібрані; з розсипу було сформовано 173 фонди (7232 справи за 1918–1944 рр.)². 2 вересня 1961 р. ГАУ при РМ УРСР було прийнято рішення про передачу непрофільних фондів, виявлених у процесі науково-технічного опрацювання матеріалів, до відповідних архів (у тому числі до ЦДАЖР СРСР та Центрального державного особливого архіву у Москві)³. Незначну частину музейних пам'яток з колекції МВБУ (печатки, відзнаки, прапори) 29 березня 1962 р. було передано до Центрального історичного музею у Києві⁴. Однак, вже 31 березня за іншим актом частину цих пам'яток було ухвалено знищити, як такі, що «не мають історичного, наукового і практичного значення»⁵.

Л.Лозенко, стверджуючи, що у 1963 р. Архівне управління дало дозвіл на передачу із ЦДІА УРСР документів надходження 1958 р. до ряду державних архівів України, водночас відзначала, що «на жаль, характер і кількість матеріалів, що передавалися, встановити поки що не вдалося»⁶. Заповнити цю інформаційну прогалину дозволяють відомості, які містяться в офіційному листуванні між дирекцією ЦДІА УРСР та керівництвом АУ при РМ УРСР й інших державних архівів за 1963 р.

Особливе значення у цьому відношенні має лист заступниці начальника АУ при РМ УРСР Л.Гусевої до директора ЦДІА УРСР М.Тесленка від 27 лютого 1963 р. (за № 3/015), в якому повідомлялося, що «Архівне управління при РМ УРСР дозволяє передати непрофільні документальні матеріали Тернопільському,

¹ ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.45, арк.4–8.

² Список фондів організацій, установ та особових фондів українських емігрантів за 1918–1944 рр. // ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.984, арк.2–14.

³ ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.46, арк.9–10.

⁴ Там само, спр.39, арк.79–80.

⁵ Там само, арк.81.

⁶ Лозенко Л. Празький український архів: історія і сьогодення // Архіви України. – 1994. – № 1/6. – С.27.

Київському, Рівненському, Волинському і Харківському облдержархівам, ЦДА УРСР у м. Львові (загалом передавалось 58 од. зб.)¹. На виконання цього розпорядження 1 березня 1963 р. відповідні матеріали були відправлені до Львова, а 4 березня – до Луцька, Самбора, Харкова, Тернополя та Рівного, про що свідчать акти передачі матеріалів². Зокрема, в супровідному листі до директора Волинського облдержархіву відзначалося, що «згідно з розпорядженням Архівного управління при РМ УРСР № 3/015 від 28 лютого 1963 р. передаємо для зберігання у Вашому архіві 7 од. зб. фонду «Український шкільний комітет в м. Володимирі-Волинському» за 1916 р., які виявлені при розробці матеріалів колишнього Українського музею в Чехословацькій Республіці»³. Центральний державний кінофотофоноархів УРСР одержав понад 30 фотоальбомів з фондів МВБУ⁴.

Після опрацювання матеріалів у Відділі фондів республіканських установ ЦДА УРСР у Києві вони мали бути передані до ЦДАЖР УРСР у Харкові. Однак, оскільки останній не міг прийняти документи через брак вільного місця в архівосховищах, а також у зв'язку з тим, що тоді вже перебував у стадії розробки проект будівництва комплексу споруд центральних державних архівів у Києві, було досягнуто домовленості, що до переїзду ЦДАЖР УРСР у Київ ці документи зберігатимуться в ЦДА УРСР. У 1970 р. після закінчення будівництва та переведення ЦДАЖР УРСР до Києва, празькі фонди були передані до його сховищ.

Частина празьких документів на стадії упорядкування була передана до КДБ УРСР. У 1988 р. вони надійшли до архіву Інституту історії партії (нині – ЦДАГО України). В акті про передачу цих документів від 25 травня 1988 р. було відзначено, що передаються 117 коробок матеріалів колишнього Музею визвольної боротьби України у Празі. Крім того, за даними А.Кентія, у

---

¹ ЦДАК України, ф.4703, оп.2, спр.51, арк.4-5.

² Там само, арк.6, 7, 10, 11, 14, 15.

³ Там само, арк.7.

⁴ Топішко Н. Опис фотоальбомів з празького Музею визвольної боротьби України, що зберігаються у Центральному державному кінофотофоноархіві України / Ніна Топішко // Генеза. – 1995. – № 1(3). – С.144–146.

сховищах ЦДАГО України було виявлено також шість картонажів із матеріалами української еміграції у Франції¹.

Остання передача матеріалів української еміграції з Чехо-Словаччини в УРСР відбулася у 1983 р. У липні 1983 р. консульський відділ Посольства СРСР у Чехо-Словаччині за погодженням з Центральним архівним управлінням МВС ЧСР відправив до Києва на адресу Ради Міністрів УРСР архівні матеріали у кількості 27 ящиків. У грудні того ж року вони надійшли на зберігання до ЦДАЖР УРСР².

Таким чином, аналіз усієї сукупності джерел дає можливість зробити висновки про те, що на завершальному етапі Другої світової війни відбулося вивезення до СРСР значних комплексів архівних матеріалів української політичної еміграції з теренів європейських країн, передусім з Чехо-Словаччини. У повоєнний період припинили своє існування два найбільших архівних осередки української еміграції у Празі – Український історичний кабінет (1945-го р.) та Музей визвольної боротьби України у Празі (1948-го р.). Першою до спецфондів радянських архівів потрапила документальна колекція УІК, яка була передана до СРСР фактично у повному обсязі. Радянськими архівістами не була виконана умова чехословацької сторони про неподільність фондів УІК та зберігання його як єдиної колекції «Празького архіву». Не було також виготовлено та передано копій цих матеріалів до Праги (про що також йшлося в міждержавній угоді). Зібрання ж пресового відділу УІК залишилося у Чехо-Словаччині та надійшло до фондів Слов'янської бібліотеки (окремі дублікати видань були передані в Україну). Що ж стосується архівної та музейної колекції МВБУ, то вона зазнала кілька переміщень і зрештою була розпорошена між архівними та музейними установами України, Чехії, Словаччини та Росії.

---

¹ Кентій А. В. Фонд «Український музей у Празі» ЦДАГО України як складова «Працького Архіву»... – С.43–49.

² Яковлева Л. Працькі фонди в Києві / Л. Яковлева // Пам'ятки України. – 1994. – № 3/6. – С.121.

Розробка та опрацювання цих збірок здійснювалася працівниками спеціальних (таємних) відділів радянських архівних установ, зокрема, в Особливому відділі таємних фондів ЦДІА УРСР у Києві, до якого надходили документи української еміграції не лише з Праги, але й з Тарнова, Кракова, Відня, Берліна. У Москві 1946 р. було створено Центральний особливий архів СРСР, основу якого склали т. зв. трофейні фонди, вивезені радянськими військами та представниками спецслужб з теренів європейських країн. До фондів останнього потрапили архівні матеріали Української бібліотеки імені Симона Петлюри, які на початку війни були вивезені нацистами з Парижа. В Особливому відділі таємних фондів ЦДІА УРСР у Києві матеріали української еміграції проходили науково-технічне опрацювання, формувалися у фонди та засекречувалися. Використання їх було можливе лише в «оперативних» цілях, з метою одержання інформації про діяльність установ, організацій та окремих представників української еміграції. У процесі впорядкування відбулось змішування джерел різного походження, в результаті чого було порушено цілісність «еміграційних» колекцій.

РОЗДІЛ 6

МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ АРХІВОСХОВИЩАХ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА МІСЦЯ ЗБЕРІГАННЯ

6.1. Фонди «еміграційного» походження в архівах України

В Україні найбільший комплекс документів з архівних колекцій української еміграції міжвоєнного періоду перебуває сьогодні на зберіганні у *Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України*. Основу цього комплексу складають документи з трьох українських архівних центрів у Празі: Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства, Українського історичного кабінету та Музею визвольної боротьби України. Водночас слід констатувати той факт, що серед «еміграційних» фондів ЦДАВО України наявні матеріали іншого походження, які були вивезені до УРСР на завершальному етапі Другої світової війни та у повоєнні роки з Парижа, Відня, Кракова, Берліна тощо (серед них архів Директорії УНР, окремі матеріали з Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі та інших зібрань).

Упродовж радянського періоду всі еміграційні колекції перебували на таємному зберіганні, і лише на межі 1980-х – 1990-х рр. почався процес їх розсекречування та поступового введення до наукового та суспільного обігу. Однак цей процес від самого початку супроводжувався певними труднощами як для архівістів, так і для істориків – користувачів інформації. Перед архівістами було поставлене завдання реконструкції празького зібрання і створення зведеного каталогу архівних фондів української еміграції. Однак його реалізація ускладнюється тими обставинами, що при опрацюванні переміщених документів у повоєнний період не фіксувались джерела та дати їх надходжень, відбувалось змішання матеріалів різних фондоутворювачів, поділ та злиття фондів, переміщення окремих груп документів в інші архіви. Таким

чином, сьогодні дуже складно на рівні документів (а в деяких випадках і на рівні фондів) з точністю встановити первісне місце їх зберігання (архів УІК чи МВБУ). Крім того, численні документи з празьких зібрань були долучені до фондів, які вже існували в структурі архівів (особливо це торкається міністерств та відомств Української Центральної Ради та Директорії УНР).

Сьогодні перед архівістами стоїть завдання реконструкції празького зібрання і створення зведеного каталогу архівних фондів української еміграції, робота над яким триває з 2001 р.¹ При атрибуції матеріалів «празького походження», які зберігаються у ЦДАВО України, слід враховувати той факт, що при їх опрацюванні у спецвідділі ЦДІА УРСР відбулося часткове злиття колекцій УІК та МВБУ.

Важливим аспектом реконструкції є співставлення інформації про склад документальних колекцій УІК та МВБУ, оскільки частково вони комплектувалися з одних джерел, а у процесі їхнього опрацювання у спецвідділі ЦДІА УРСР відбулося змішання документів та об'єднання у фонди за тематичною ознакою. Наведемо деякі приклади: з матеріалів УІК в Особливому відділі таємних фондів ЦДІА УРСР було сформовано у 1946 р. фонд «Український громадський комітет в ЧСР» у кількості 775 од. зб. (згодом з колекції МВБУ до нього було приєднано 9 од. зб.), у 1949 р. з матеріалів УІК було сформовано фонд 3866 «Український історичний кабінет при МЗС ЧСР у Празі» у кількості 228 од. зб. (згодом з колекції МВБУ до нього було приєднано 4 од. за 1945-1948 рр.).

Ця тенденція торкалася й фондів особового походження – зокрема, особовий фонд генерала Армії УНР В.Петріва (ф.3947) був сформований у ЦДІА УРСР у 1946 р. у складі 21 од. зб. за 1921-1929 рр., які надійшли з колекції УІК (В.Петрів у 1920-х рр. брав активну участь у діяльності УНМА,

---

¹ Вісник Державного комітету архівів України. – 2001. – Вип. 1(5). – С.110-115; Про стан і перспективи реалізації міжгалузевих програм з підготовки архівних довідників: Рішення колегії Державного комітету архівів України від 19 червня 2002 р. // Вісник Державного комітету архівів України. – 2002. – Вип. 2(10).

входив до складу його дирекції та наукової колегії, і передав частину свого архіву на збереження до цієї інституції). У 1950 р. до фонду В.Петрива було приєднано 3 од. зб., які було сформовано із розсипу; ще 3 од. було додано у 1954 р. У результаті надходження до ЦДІА УРСР нових документів В.Петрива 14 квітня 1961 р. було складено 2-й опис фонду, який включав 25 од. зб. за 1923-1941 рр. з колекції МВБУ (нами встановлено, що у 1935 та 1937 рр. В.Петрив передавав до МВБУ на зберігання як власні документи, так і папери окремих організацій)¹.

Однак в окремих випадках справа встановлення джерел надходжень матеріалів ускладнюється, оскільки наприкінці 1940-х років в Особливому відділі ЦДІА УРСР паралельно з документами із збірки УІК опрацьовувалися матеріали іншого походження. У цьому відношенні привертає уваги процес комплектування фонду 4026, 1-й опис якого має назву «Управа товариства Музей визвольної боротьби України в Празі (1925-1945 рр.), а 2-й опис – «Товариство Музей Визвольної боротьби України, м. Прага (ЧСР) (1925-1948 рр.)». Систематизація документів та укладання першого опису фонду в кількості 18 справ було завершено 4 квітня 1949 р. До його складу ввійшли матеріали, які без сумніву належали до колекції МВБУ – це «Протоколи загальних зборів товариства (9 квітня 1929 р. – 20 лютого 1943 р.)» (спр.3), «Звіти про діяльність товариства, грошові звіти, акти ревізійної комісії та ін. (1925-1944 рр.)» (спр.4), «Заяви про вступ до членів товариства (1939 р.)» (спр.5), «Листування з Українським університетом в Празі, Українською колонією в Ченстохові та українськими емігрантами про збір коштів для музею, надіслання експонатів та ін. (1940-1942 рр.)» (спр.8), «Каталог книжок музею» (спр.12). Ще дві одиниці зберігання (за №№ 19 та 20) були приєднані до 1-го опису 12 січня 1954 р. – «Журнали «Вісті» за 1925, 1934, 1936 роки – орган «Музею визвольної боротьби» в Празі» (спр.19) та «Звернення до українських емігрантів про матеріальну підтримку товариства (1940-1942 рр.)» (спр.20). І,

---

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.461, арк.123.

нарешті, ще 2 од. зб. (за №№ 21 та 22) були включені до цього опису згідно акту приймання-передачі від 30 липня 1997 р. Опис 2-й ф.4026 у кількості 20 од. зб. було сформовано у жовтні 1961 р.

На нашу думку, той факт, що ціла низка документів МВБУ діловодного характеру надійшла до спецвідділу ЦДІА УРСР у другій половині 1940-х рр. , дає підстави зробити висновок про те, що ще у 1948 р. матеріали МВБУ частково були вивезені з Праги до УРСР. Таким чином, серед матеріалів, опрацьованих в Особливому відділі таємних фондів ЦДІА УРСР у 1946-1951 рр. (з яких, як відомо, було сформовано 340 фондів – 36956 справ та 752 кг розсипу) певний, хоча і незначний, відсоток становили документи з колекції МВБУ.

Як зазначалося вище, основний масив матеріалів з колекції МВБУ був переміщений з Праги до Києва у листопаді 1958 р. (понад 10 тон розсипу). Внаслідок їх опрацювання упродовж 1959-1963 рр. було виділено 6000 кг документів (решту складала друковані видання) та сформовано 173 фонди (7232 справи) за 1918-1944 рр. Сьогодні ці матеріали зберігаються у фондах ЦДАВО України.

Крім того, слід враховувати той факт, що на початку 1960-х до ЦДАЖР УРСР було передано цілу низку документів із зібрання колишнього РЗІА в Празі (рішення про передачу «непрофільних» фондів з колекції РЗІА, які зберігалися на той час у ЦДАЖР СРСР, до інших архівів СРСР було ухвалене Державним архівним управлінням МВС СРСР у 1959 р.). Отже, фонди ЦДАЖР УРСР у 1964 р. поповнилися матеріалами з колекції РЗІА, які стосувалися діяльності урядових установ та військових формувань Української Центральної Ради, Директорії УНР та Української Держави гетьмана П. Скоропадського і хронологічно охоплювали 1917-1921 рр. Перелік фондів, до яких були включені зазначені документи, було опубліковано у путівнику «Фонды Русского

заграничного исторического архива в Праге»¹. Загалом, за нашими підрахунками, було передано 548 од. зб., з яких було сформовано 14 нових фондів (у тому числі: ф.4585 – Військові частини армії УНР (періоду Української Центральної Ради); ф.4588 – Військово-повітряні частини армії УНР (періоду Української Центральної Ради і Української Держави); ф.4591 – Судово-слідчі органи Української Держави і Української Народної Республіки та ін.), а також поповнено склад 36 фондів ЦДАЖР УРСР (нині – ЦДАВО України).

Окрім матеріалів з Праги у ЦДАВО України зберігається значний комплекс документів, який характеризує діяльність різних установ та відомств Директорії УНР у Польщі, зокрема у Тарнові та Ченстохові. Як відзначалося у попередньому розділі, ці матеріали у міжвоєнний період перебували на теренах Польщі і були вивезені до УРСР на завершальному етапі війни та у перші повоєнні роки. Документи «тарнівського періоду» Директорії УНР наявні у цілій низці фондів ЦДАВО України (ф.1065 – Рада народних міністрів УНР; ф.1072 – Міністерство сповідань УНР; ф.1075 – Військове міністерство УНР; ф.1429 – Канцелярія Директорії Української Народної Республіки; ф.1434 – Міністерство фінансів УНР; ф.1509 – Міністерство фінансів УНР; ф.2537 – Міністерство шляхів сполучення УНР; ф.2582 – Міністерство народної освіти УНР; ф.3305 – Міністерство праці УНР; ф.3362 – Державний контроль УНР; ф.3656 – Рада Української Народної Республіки, м. Тарнів (Польща); ф.3689 – Головне управління мистецтв та національної культури УНР; ф.3696 – Міністерство закордонних справ УНР; ф.3737 – Головний начальник евакуації і розташування установ УНР, м. Тарнів (Польща) та ін.

Крім того, у ЦДАВО України перебувають на зберіганні фонди різних українських громадських організацій та об'єднань, що діяли у Польщі у цей період: «Тарнівське місцеве бюро поштово-телеграфних службовців» (ф.2466), «Тарнівський відділ Українського товариства Червоного Хреста» (ф.2496),

---

¹ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге : межархивный путеводитель / [отв. ред. Т. Ф. Павлова]. – М., 1999. – С. 481–490.

«Товариство «Союз українок», м. Тарнів» (ф.3096), «Центральне бюро біженців з України, м. Тарнів» (ф.3324), «Українське православне братство ім. Св. Кирила та Мефодія, м. Тарнів» (ф.3635), «Українське хорове товариство в Тарнові» (ф.3644) та ін.

Невелика група матеріалів ЦДАВО України стосується діяльності представництв ЗУНР в Австрії на початку 1920-х рр. (ф.4436 – Військова канцелярія Диктатора Західно-Української Народної Республіки, Відень, Австрія); ф.4460 – Президіальна канцелярія Диктатора ЗУНР, Відень Австрія).

У ЦДАВО України наявні також матеріали, які висвітлюють діяльність окремих інституцій української еміграції у Франції міжвоєнного періоду. Частина з них надійшла до Києва з Мінська у жовтні 1946 р. (матеріали Судової комісії для ведення процесу над Шварцбардом – 3 кг), Головної еміграційної ради в Парижі – 5 кг, Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції – 10 кг, Надзвичайної торгівельної та фінансової місії УНР в Женеві – 14 од., 3 кг, Українського товариства прихильників Ліги націй в Парижі – 2 кг, особисті папери генерала Армії УНР О.Осецького – 2 кг)¹. Здійснена автором реконструкція архівного зібрання Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі дає підстави стверджувати, що зазначені вище документи належали до її колекції. Сьогодні відповідні документи зберігаються у фондах у ЦДАВО України: ф.3534 – Головна еміграційна рада у м. Парижі (1 опис, 16 справ за 1929-1936), ф.3535 – Українське товариство прихильників Ліги націй у м. Парижі (1 опис, 5 справ за 1923–1936 рр.), ф.3991 – Осецький Олександр Вікторович, голова військової місії УНР в Бельгії, генерал-хорунжий Армії УНР (1 опис, 14 справ за 1911–1931 рр.).

Невелика частина редакційного архіву часопису «Тризуб» представлена у ф.3537 ЦДАВО України, який було сформовано у березні 1949 р. у кількості 5 справ. 1959 р. до фонду було приєднано ще одну одиницю зберігання (спр.6) – «Особисте листування буржуазно-націоналістичного письменника

¹ ЦДАК України, ф.4703, оп.2, спр.6, арк.35–36.

Лазаревського Бориса Олександровича». На особливу увагу ця справа заслуговує з огляду на те, що Б.Лазаревський, перебуваючи в еміграції у Парижі, передавав епістолярії та інші матеріали на зберігання до Української бібліотеки. Згадувана справа містить 27 листів Гліба Лазаревського з Варшави за 1931 та 1936 рр. Ці матеріали надійшли до Особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР у 1946 р. з Мінська та фігурували у згаданому вище списку¹. Є всі підстави стверджувати, що вони належали до архівної колекції Української бібліотеки ім. С.Петлюри. Ще одна частина листування братів Лазаревських була виявлена автором у Державному архіві Російської Федерації.

Однак, якщо атрибуція окремих матеріалів дає підстави для віднесення їх до складу архівної колекції Української бібліотеки ім. С.Петлюри міжвоєнного періоду, то джерела надходжень інших документів потребують додаткових уточнень. Треба враховувати той факт, що серед документів з історії української еміграції у Франції є й такі, які були переміщені до Києва з Праги, де вони зберігалися у колекціях УІК та МВБУ.

Таким чином, у ЦДАВО України сьогодні представлений найбільший в Україні комплекс документальних джерел з історії української еміграції, значна частина якого у міжвоєнний період та під час Другої світової війни зберігалася у Празі, у колекціях УІК та МВБУ. Водночас під час переміщення та подальшого опрацювання цих колекцій в УРСР відбулося змішання та злиття їх фондів, до складу яких також було додано окремі матеріали з інших джерел (з колекції Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі, архіву Директорії УНР у Польщі тощо).

Матеріали з історії української еміграції у фондах ЦДАВО України, які у міжвоєнний період зберігалися в українських архівних осередках в Європі, можна поділити за тематичною ознакою на наступні групи:

1) документи українських урядів – Української Центральної Ради, Директорії УНР, ЗУНР;

---

¹ ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.6, арк.36.

2) архіви дипломатичних місій УНР, УД, ЗУНР, що діяли в Австрії, Німеччині, Чехо-Словаччині, Швейцарії, Великобританії, Румунії, Греції та ін. країнах – Посольство Української Держави у Німеччині (ф.3077), Посольство Української Держави в Австро-Угорщині (ф.3198), Надзвичайна дипломатична місія УНР в Угорщині (ф.3518), Надзвичайна дипломатична місія УНР у Чехо-Словаччині (ф.3519) та ін.;

3) військові матеріали та документи з історії таборів українських військовополонених та інтернованих у часі Першої світової війни та післявоєнний період, що існували на теренах європейських країн, матеріали про діяльність Союзу визволення України, документи Українських січових стрільців та Української Галицької Армії – Штаби груп інтернованих військ Армії УНР, табори Вдовиці, Каліш, Олександрів, Пікуличі, Щепіорно (ф.2439); Товариство допомоги українській шкільній молоді в таборах інтернованих у Польщі (ф.2467); Українська військово-санітарна місія у справах полонених в Німеччині, м. Берлін (ф.3192); Команда Української бригади в м. Німецьке Яблонне, Чехо-Словаччина (ф.3520), Український військовий табір в Йозефові, Чехо-Словаччина (ф.3521); Табір полонених старшин УГА в Тухолі, Польща (ф.3522); Організації українських націоналістів у таборі військовополонених у Фрайштадті, Австро-Угорщина (ф.4404); Союз визволення України (ф.4405) та ін.;

4) матеріали політичних партій (УПСР, УСДРП) – Закордонна група УСДРП у Чехо-Словаччині, м. Прага (ф.4412); Празький відділ закордонної організації УПСР (ф.3911) та ін.;

5) матеріали громадських, політичних, культурно-освітніх та наукових осередків української еміграції – Український громадський комітет в ЧСР (ф.3801), Український інститут громадознавства в Празі (ф.3793); Українська господарська академія в Подєбрадах, Чехо-Словаччина (ф.3795); Український вільний університет (ф.3859), Український науковий інститут у Варшаві (ф.3532); Українське історико-філологічне товариство в Празі (ф.4372);

Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі (ф.3972); Український науковий інститут у Берліні (ф.4158) та ін.;

б) документи з історії студентського руху в еміграції – Союз українських студентських організацій в Польщі, м. Львів (ф.3569); Українська студентська громада у Варшаві (ф.3571); Союз українського студентства у Німеччині (ф.3572); Союз відродження українського студентства, м. Прага (ф.3671); Центральний союз українського студентства у Празі (ф.3905) та ін.;

7) матеріали з історії преси і журналістики – Українське видавництво «Східноєвропейський Кореспондент», м. Берлін (ф.3573); Українське бюро преси в Берліні, Німеччина (ф.3575); Союз українських журналістів та письменників у Відні (ф.4373); Українське пресове бюро у Відні, Австрія (ф.4385); Українське видавниче товариство «Дзвін», м. Прага (ф.3919) та ін.;

8) матеріали з історії церкви та релігії – Церковна рада Української православної автокефальної церкви в Парижі (ф.3536); Українське православне братство імені св. Кирила та Мефодія, м. Тарнів, Польща (ф.3635); Рада Української православної парафії в Подєбрадах (ф.4429) та ін.;

9) особові фонди українських громадсько-політичних, військових та культурних діячів – Д.Дорошенка, М.Шаповала, Д.Антоновича, С.Шелухина, Н.Григорієва, В.Петріва, І.Мазепи, М.Омелянвича-Павленка, С.Русової та ін.

Оскільки на сьогоднішній день не існує путівника по фондах «еміграційного» походження у ЦДАВО України, вважаємо доцільним звернути увагу дослідників на укладену автором таблицю «Джерела з історії української еміграції міжвоєнного періоду у фондах ЦДАВО України», в якій наведено інформацію про основні групи архівних матеріалів з даної проблеми¹.

Дані, включені до цієї таблиці, дають можливість зробити низку важливих узагальнень щодо складу фондів та тематики представлених у них матеріалів, які у своїй більшості походять з празьких українських колекцій міжвоєнного періоду. Водночас слід відзначити, що ця інформація не є вичерпною, оскільки

¹ Таблиця «Джерела з історії української еміграції міжвоєнного періоду у фондах ЦДАВО України» вміщена у додатку Б.

у таблиці наведено лише попередній перелік фондів. Аналіз цих матеріалів дає можливість дійти важливих висновків: *по-перше*, основними джерелами комплектування цих фондів були матеріали Українського історичного кабінету та Музею визвольної боротьби України у Празі; *по-друге*, створення фондів та описування їх документів відбувалось у відділі таємних фондів ЦДІА УРСР упродовж 1945–1951 та 1959–1963 рр., з 1970 р. вони перебувають на зберіганні у ЦДАЖР УРСР (нині – ЦДАВО України); *по-третє*, особливістю процесу комплектування було те, що фонди формувалися без врахування джерел походження та принципу «поваги до фондів», внаслідок чого відбулося змішування матеріалів УІК, МВБУ, а також інших емігрантських колекцій (зокрема з Польщі, Франції, Австрії тощо); окремі групи матеріалів долучалися до вже існуючих в архіві фондів державних й громадських установ та організацій; *по-четверте*, кількісні характеристики складу фондів значною мірою відрізняються – окремі фонди налічують всього до десяти одиниць зберігання, у той час як інші (зокрема, «Колекція документальних матеріалів українських емігрантських установ, організацій та різних осіб», «Український педагогічний інститут ім. М.Драгоманова в Празі», «Українська господарська академія в Подєбрадах, Чехо-Словаччина») нараховують понад 1 тисячу справ; *по-п'яте*, хронологічні межі матеріалів охоплюють 1901-1948 рр., хоча переважна їх більшість стосується 1920-х – кінця 1930-х рр.; *по-шосте*, тематика матеріалів відбиває основні аспекти діяльності української еміграції у громадсько-політичній, військовій, соціально-економічній, культурній, науковій, освітній та релігійній сферах; *по-сьоме*, за видовою ознакою тут представлені основні види документів офіційного (накази, статuti, протоколи зборів, анкети та реєстри членів, фінансові звіти, бюлетені, оголошення, програми, афіші) та особового походження (листування, мемуари, записки); у більшості фондів зберігаються також фотодокументи (хоча їх значна кількість була передана до ЦДКФФА України); *по-восьме*, у фондах зберігаються оригінали, засвідчені копії та копії документів у машинописному та рукописному варіантах, однак переважний відсоток матеріалів становлять

оригінали та автографи, що збільшує джерельну та історичних цінність емігрантських колекцій.

Особливе місце у структурі міжвоєнних колекцій української еміграції посідали фонди особового походження, оскільки вони комплектувалися з матеріалів, які безпосередньо надходили від емігрантів (або їх родичів та нащадків) як правило на депозитне зберігання, за умови їх подальшої передачі до архівів незалежної України. Ці фонди містили значний відсоток оригіналів документів, які посвідчували особу (паспорти, посвідчення, дипломи), автографів праць, офіційного та приватного листування, фотографій. У фондах державних та громадсько-політичних діячів значним був відсоток офіційної документації. Частина матеріалів була вивезена з українських теренів під час еміграції, інша – створена в еміграційний період. Загалом у ЦДАВО України сьогодні зберігається близько 70 особових фондів, які сформовані головним чином з числа матеріалів, які надійшли з міжвоєнних колекцій української еміграції в Європі (у т.ч. М.Шаповала, М.Григорієва, С.Шелухина, Д.Дорошенка, Д.Антоновича, М.Обідного, А.Животка, Я.Зозулі, О.Ейхельмана, І.Мазепи, Б.Мартоса, С.Русової, С.Сірополка та ін.)¹.

Одним з найбільших та найінформативніших особових фондів є фонд Миколи Шаповала (ф.3563), який нараховує 253 од. зб. (понад 16 тис. аркушів). Серед основних категорій документів, які тут представлені, можна виділити рукописи опублікованих та неопублікованих праць фондоутворювача, особисті документи М.Шаповала, матеріали мемуарного характеру (автобіографія, щоденник), листування². Особовий фонд Галини Мазепи (ф.3832) представляє частину архівної спадщини художниці, яка тривалий час вважалась втраченою,

¹ Перелік фондів особового походження із зазначенням кількості одиниць зберігання та хронологічних меж документів наведено у додатку В.

² Характеристику матеріалів фонду див.: Миронец Н. Документы фонда Никиты Шаповала как источник для изучения украинской эмиграции в Чехословакии (Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г.Киев) / Н. Миронец // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. – Прага, 1995. – Ч.2. – С.565–571.

оскільки вона була змушена залишити свій архів при спішному виїзді з Праги у квітні 1945 р. Однак, після розсекречення радянських спецховищ з'ясувалося, що частина архівних матеріалів Г. Мазепи надійшла до ЦДІА УРСР у 1945 р. разом із колекцією УІК. Вперше джерельний та інформаційний потенціал цих документів було проаналізовано у публікації О.Рибалка на сторінках журналу «Пам'ятки України»¹.

Слід відзначити, що процес комплектування ЦДАВО України матеріалами «еміграційної» україніки продовжується й на сучасному етапі. У 1996 р. в Україну було передано архів Державного центру УНР в екзилі, в якому відклалися матеріали т.зв. «мюнхенського» (1946–1976) та «філадельфійського» (1976–1992) його періодів діяльності². Співробітники ЦДАВО України провели велику роботу з його упорядкування та описування, в результаті чого було сформовано фонд під номером 5235, який нараховує 2199 справ. Матеріали фонду становлять виняткову історико-культурну та наукову цінність. Тут представлено декрети президентів УНР; постанови, протоколи засідань, протоколи сесій, звіти Української Національної Ради; листування виконавчого органу УНР з президентом; проекти законів; документи щодо вирішення питання про державний прапор і гімн УНР; матеріали про діяльність міністерств; документи з історії Української автокефальної православної церкви; листування з представниками української еміграції у різних країнах. Окремі групи документів цього фонду складають колекції президентів ДЦ УНР А.Лівицького, С.Вітвицького, М.Лівицького та М.Плав'юка, голови Союзу українських ветеранів В. Філоновича, матеріали генералів М.Садовського та М.Кравса. Надзвичайно цінні матеріали з історії українських нагород та уніформ українського війська містять документи М.Битинського (статті, листи,

---

¹ Рибалко О. Архів Галини Мазепи / О. Рибалко // Пам'ятки України: історія та культура. – 1997. – № 2. – С.58–59.

² Архів Державного центру УНР в екзилі передано в Україну // Архіви України. – 1996. – № 4/6. – С.11–13.

проекти, малюнки). Хронологічні межі матеріалів фонду охоплюють 1917–1992 рр.¹.

17 березня 1999 р. у Федеральному архіві Швейцарії відбулася урочиста передача Україні архіву Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні за 1918–1926 рр.² Документи, які відклалися в архіві місії, є цінним джерелом із зовнішньополітичної діяльності УНР, а також української політичної еміграції початку 1920-х років. Між іншим тут представлені автографи С.Петлюри, І.Мазепи, А.Лівицького, М.Василька, М.Порша та ін. провідних діячів УНР.

Згідно даних, опублікованих на сайті Державного комітету архівів України, у період з 1993 до 2003 р. Україні було передано або повернуто близько 60 документальних колекцій, у т.ч. до ЦДАВО України надійшли у 1994 р. з Чехії – матеріали М.Садовського (13 од. зб.), з Франції – С.Сірополка (18 од. зб.); у 1996 р. з Румунії – рукописні спогади О.Порохівської «Полковник Гнат Порохівський – великий борець за Україну»; у 1997 р. з Чехії – архів та бібліотека вченого, педагога, культурно-освітнього діяча С.Сірополка (47 ящиків); у 2002 р. з США – фрагменти особового архіву М.Бутовича; у 2003 р. – архів Д.Солов'я³.

Окрім ЦДАВО України важливі документи з історії української еміграції зберігаються у фонді «Колекція документів «Український музей у Празі»» *Центрального державного архіву громадських об'єднань України*. До цього архівосховища (у той час – Архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії

¹ Див.: Кучерук О. Фонд Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі (ДЦ УНР) в Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВОВ) / Олександр Кучерук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 5. – Острого ; Торонто ; Нью-Йорк, 2005. – С. 163–168.

² Див.: Лозицький В. С. Архів Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні за 1918–1926 рр. передано в Україну / В.С.Лозицький // Архіви України. – 2000. – № 1/3. – С. 74–80; він же. Про архів надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні (1918–1926) // Україна дипломатична : науковий щорічник. – Вип. 2. – К., 2002. – С. 275–280.

³ Архівні матеріали, повернуті та передані в Україну у 1993–2003 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua>.

України) вони надійшли у 1988 р. з Комітету державної безпеки УРСР. У процесі науково-технічного упорядкування документів цього фонду (близько 117 тис. арк.) було виділено 205 фондоутворювачів, у тому числі 129 установ і організацій, сформовано 1644 справи¹. Всі матеріали фонду було систематизовано за трьома описами: перший – «Документи і матеріали українських організацій, союзів, спілок, товариств і громад на еміграції» – містить 1140 справ за 1911–1948 рр.; другий – «Документи і матеріали українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури і освіти» – 332 справи, хронологічні межі яких охоплюють кінець ХІХ ст. – 1947 р.; третій опис – «Часописи, газети, бюлетені, інші друковані видання» – 172 справи за 1919–1945 рр..

Серед документів політичних установ на особливу увагу заслуговують матеріали Президіальної канцелярії Західноукраїнської Народної Республіки за 1917-1923 рр. (спр.43-67), у тому числі листування та дипломатичні паспорти президента Є.Петрушевича, меморандуми, звернення, протоколи засідань різних державних інституцій ЗУНР. Діяльність політичних партій та організацій відображена документами Закордонної групи УСДРП (спр.146-159), УПСР (спр.160), Союзу визволення України (спр.163-167), Організації українських націоналістів (спр.168-186).

Однак слід підкреслити той факт, що більшість колекцій фонду 269 ЦДАГО України має фрагментарний характер і тільки доповнює відповідні фонди ЦДАВО України. Зокрема, тут зберігаються деякі матеріали (статути, протоколи зборів, листування, брошури) Українського громадського комітету в ЧСР (спр.194-195), Комітету західноукраїнської еміграції в ЧСР (спр.209-215), Української громади в ЧСР (спр.270-289), Українського військово-наукового товариства у Празі, Українського історико-філологічного товариства у Празі

---

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України : путівник / [упоряд. Б.Іваненко, О.Бажан, А.Кентій, Н.Маковська, А.Соловйова]. – К. : Державний комітет архівів України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, 2001. – С. 243–282; Кентій А. В. Фонд «Український музей у Празі» ЦДАГО України як складова «Працького Архіву»... – С. 43–49.

(спр.403-422), Українського наукового інституту в Берліні (спр.423-425), Українського вільного університету в Празі (спр.426-435), Української господарської академії в Подебрадах (спр.436-446), Центрального союзу українського студентства (спр.512-720), Союзу українських пластунів-емігрантів в ЧСР (спр.931-991) та ін. установ й організацій, окремі архівні фонди яких представлені у ЦДАВО України.

Надзвичайно цінними джерельним комплексом є матеріали особового походження, значний відсоток яких представлений автографами листів Д.Антоновича, В.Біднова, І.Борщака, М.Галагана, М.Грушевського, Д.Донцова, В.Дорошенка, Д.Дорошенка, А.Жука, З.Кузелі, Ю.Липи, В.Липинського, А.Лівицького, О.Лотоцького, Є.Маланюка, Б.Мартоса, І.Мірчука, І.Огієнка, Є.Онацького, О.Петлюри, Є.Петрушевича, В.Прокоповича, І.Рудичева, С.Русової, С.Сірополка, Ст.Скрипника, Л.Старицької-Черняхівської, Д.Чижевського, М.Шаповала, С.Шелухина, А.Шептицького, О.Шульгина, О.Удовиченка, А.Яковлева та ін. У фонді зберігаються щоденники С.Русової за 1931–1932 та 1934–1939 рр., записні книжки В.Сімовича та В.Старосольського за 1919–1922 рр., автобіографія О.Шульгина (1920 р.). Серед паперів М.Битинського особливий інтерес становлять ескізи, фотокопії, чернетки його геральдичних, графічних та літературно-наукових праць. У фонді наявні також свідоцтва про народження, дипломи, атестати, паспорти, членські квитки, фотографії.

Водночас слід наголосити на тому, що хоча фонд і має назву «Український музей у Празі» (що передбачає, що його основу становлять матеріали з колекції МВБУ), але в ньому представлені також фрагменти колекцій Українського національного музею-архіву, Українського історичного кабінету в Празі, Української бібліотеки ім. С. Петлюри у Парижі, архівних зібрань ЗУНР та Директорії УНР. Як відзначав А.Кентій, у сховищах ЦДАГО України поряд із документами МВБУ були виявлені шість картонажів з матеріалами української еміграції у Франції – загалом 75 течок компактного розсипу; на жаль, встановити час та джерело надходження цього документального комплексу до

архіву так і не вдалося¹. На нашу думку, таке «змішання» різних документальних колекцій можна пояснити тим, що після переміщення їх до УРСР по закінченню Другої світової війни радянські спецслужби виявляли до них неабиякий інтерес, маючи на меті їх використання в «оперативно-чекістських цілях». Окремі групи документів осідали у спецвідділах Міністерства державної безпеки, і лише наприкінці 1980-х рр., як відзначалось вище, їх було передано до партійного архіву.

Таким чином, у ЦДАГО України сьогодні зберігаються цінні документи з історії міжвоєнної української еміграції, які необхідно вивчати та вводити до наукового обігу в комплексі з відповідними матеріалами із ЦДАВО України, а також зарубіжних архівосховищ (у першу чергу – Державного архіву Російської Федерації, Національного архіву у Празі).

Важливий комплекс документів з історії української еміграції міжвоєнного періоду відклався у *фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Львів*². Тут представлені наступні категорії документів: 1) матеріали таборових архівів (ф.354 – Табір українських біженців, м. Гмюнд, 50 од. зб. за 1916-1918 рр.; ф.580 – Українська військова станиця інтернованих військ УНР, м. Каліш, 673 од. зб. за 1923-1938 рр.; ф.753 – Українська збірна станиця інтернованих військ УНР, м. Ланцут, 156 од. зб. за 1919-1921 рр.); 2) документація товариств допомоги емігрантам з України (ф.819 – Українське товариство допомоги емігрантам з України та їх родинам, м. Каліш, 168 од. зб. за 1921-1933 рр.); 3) документи про діяльність урядів УНР та ЗУНР в еміграції (ф.581 – Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, 213 од. зб. за 1914-1939 рр.).

¹ Кентій А. В. Фонд «Український музей у Празі» ЦДАГО України як складова «Празького Архіву»... – С. 43.

² Центральний державний історичний архів України, м. Львів : путівник / упоряд. О. Гневишева, У. Єдлінська, Д. Пельц та ін.; відп. ред. Д. Пельц]. – Л. ; К. : Держкомархів України, ЦДІА, м. Львів, 2001. – 412 с.

Особливу цінність становить «Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки» (ф.581), яка складається з 213 справ за 1914-1939 рр. Ця колекція була створена у ЦДІАЛ УРСР у 1954 р. під час упорядкування розсипу. Згодом до неї були приєднані документи, виявлені у таких фондах, як «Греко-католицька митрополича консисторія», «Редакція газети «Нова зоря»», «Управління української військової станиці інтернованих військ УНР у м. Каліші». У 1962 та 1972 рр. до колекції були приєднані передані з ДАЛО документи фондів «Колекція військового міністерства УНР», «Українська військова місія у справах полонених УНР у Польщі», «Представництво ЗУНР у військових справах у Відні», «Військово-санітарна комісія в Австро-Угорщині від УНР» та документи голови Ради міністрів ЗУНР К.Левицького.

Найбільшу групу матеріалів колекції складають документи Уряду УНР в екзилі (закони УНР, постанови, розпорядження Ради народних міністрів та окремих міністерств, відозви, меморандуми), документи про діяльність уряду ЗУНР та президії Української Народної Ради (програма діяльності, законопроекти, декларації, статuti, меморіали), а також документи Військово-санітарної місії УНР в Австро-Угорщині у справах військовополонених та інтернованих за 1918-1921 рр. (спр.59-73).

У 1997-2000 рр. до ЦДІАЛ України по обміну було передано 29133 кадрів мікрофотокопій документів з колекції НТШ, які зберігаються у Національній бібліотеці у Варшаві. З них було сформовано Колекцію № 9 (Матеріали архіву Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві), в якій представлено документальні збірки УНР і ЗУНР, матеріали Партизансько-повстанського штабу, спогади про діяльність різних військових формувань за 1914-1920 рр., документацію Українського національно-демократичного об'єднання у Львові, Української парламентарної

репрезентації, Українського народного об'єднання у Львові, а також особові архіви О.Кисілевської, А.Жука, Є.Архипенка, Д.Донцова, Івана та Юрія Липи¹.

Окрім писемних пам'яток українськими архівними центрами в Празі було зібрано цінні колекції фотодокументів. Їх окремі частини сьогодні зберігаються у фондах ЦДАВО, ЦДАГО та ЦДІАЛ України, однак найбільш цілісно вони представлені в *Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г.С.Пшеничного*.

За даними, які наводить П.К.Грімстед, вже наприкінці 1945 – на початку 1946 р. до архіву було передано 1496 фотопозитивів з колекції УІК у Празі. Дослідниця посилається на укладену Г.Пшеничним «Доповідну записку про виконану роботу ЦДКФФА МВС УРСР за перше півріччя 1946 р.» від 13 липня 1946 р., яку вона виявила серед матеріалів ДАРФ². У записці відзначалося, що до цих фотодокументів вже існував інвентарний опис. На жаль, працівникам архіву на сьогодні не вдалось ідентифікувати окремий опис з фотографічними матеріалами з Праги, і тому вони припускають, що останні були інтегровані до загальної колекції архіву за тематичними ознаками.

Однією з перших звернулась до вивчення та атрибуції фотодокументів з колекцій МВБУ Н.Топішко (нині – директор ЦДКФФА ім. Г.С.Пшеничного)³. Згодом цю працю продовжила Т.Боряк, яка виголосила доповідь, присвячену даній проблемі, на міжнародній конференції «Музей визвольної боротьби України. До 80-ї річниці заснування» у Празі. Фотодокументи з колекції МВБУ надійшли до кінофотофоноархіву України у 1959 р. у вигляді сформованих альбомів. В архіві вони були закаталогізовані у порядку надходження, однак без зазначення джерела походження. Отже, сьогодні з певною долею

¹ Див: Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві : каталог-інформатор / Галина Сварник. – Варшава ; Л. ; Нью-Йорк, 2005. – 352 с.

² Grimsted P. K. Trophies of War and Empire... – P. 352; Грімстед П. К. „Празькі архіви” у Києві та Москві... – С. 31.

³ Див.: Топішко Н. Опис фотоальбомів з празького Музею визвольної боротьби України, що зберігаються у Центральному державному кінофотофоноархіві України / Ніна Топішко // Генеза. – 1995. – № 1 (3). – С.144–146.

достовірності дослідникам вдалося встановити приналежність 26 альбомів до колекції МВБУ, які містять 3582 фотокартки¹.

Найчисленнішу групу фотодокументів представляють світлини з життя військовополонених та інтернованих українців у таборах Німеччини, Австро-Угорщини, Польщі та Чехо-Словаччини (в цілому – 1900 од.). Окрема група фотографій висвітлює сторінки історії Українських січових стрільців (альбоми №№ 85, 87). Цінним іконографічним джерелом є «Альбом заслужених русинів» (№ 119), в якому зібрано 80 світлин відомих українських політичних, культурних, церковних діячів та вчених. Фотознімки М.Грушевського, П.Скоропадського, С.Петлюри, командирів УГА зберігаються у «Збірці світлин II Військового відділу МВБУ» (альбом № 83).

У фондах ЦДКФФА України зберігаються два родинні альбоми української поетеси О.Теліги², в яких містяться численні фотографії Олени та Михайла Теліг, батька поетеси – І.Шовгеніва, а також Л.Мосендза, Д.Донцова, Є.Маланюка, В.Куриленка та інших українських діячів в еміграції. Згідно запису, зробленого співробітниками МВБУ чеською мовою, нам вдалось встановити дату надходження цих альбомів до музейної колекції – 19 квітня 1943 р.³ Важливу роль у введенні цих цінних джерел до наукового та суспільного обігу відіграли публікації Н.Миронець⁴, в яких широко використано фотодокументи з зазначених альбомів. Опублікування цих фотографій дає можливість збагатити наші уявлення не тільки про родинне життя О.Теліги, але й наблизили читачів та дослідників до розуміння внутрішнього світу славетної української поетеси.

¹ Боряк Т. До питання атрибуції збірки фотодокументів МВБУ та УІК (за матеріалами ЦДАВО та ЦДКФФА України) / Тетяна Боряк // Muzeum osvobozeneského boje Ukrajinu. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S.91–100.

² ЦДКФФА України, № 168, 1919-1933 pp., 122 фотодок., 30 арк.; № 169, 1927-1934 pp., 106 фотодок., 20 акр.

³ Там само, № 168.

⁴ Теліга О. О краю мій... : твори, документи, біографічний нарис / [упоряд., передне слово, прим. Н. Миронець]. – К., 2006. – 496 с. та ін..

Матеріали з колекції МВБУ наявні сьогодні також у фондах *Національного музею історії України*. Згідно даних, опублікованих Н.Ковтанюк, численна група експонатів Національного музею, а саме – 1785 од. зб., походять із фондів МВБУ¹. Дослідниця поділила їх на 2 основні групи, до першої з яких належать нагороди, почесні нагрудні знаки, військові кокарди, значки (загалом 1777 од. зб.), а до другої – експонати, виготовлені з тканини – головні убори, прапори, нарукавні пов'язки (8 од.). Частина з цих пам'яток потрапила до Києва з Праги наприкінці 1958 р. разом з іншими матеріалами з колекції МВБУ. 29 березня 1962 р. експонати були передані до Державного історичного музею УРСР за актом № 1792, в якому зазначалося, що «перелічені матеріали були виявлені серед архівних матеріалів, що належали МВБУ, який був створений українськими націоналістами в Празі у 1925 р.»². Таким чином, 30 од. потрапили до Музею під назвою «Речі українських буржуазних націоналістів, виявлені серед матеріалів ЦДІА». У 1969–1970 рр. ця група матеріалів поповнилася ще 1755 експонатами.

Таким чином, сьогодні в українських архівах перебуває на зберіганні значна частина матеріалів, які у міжвоєнний період належали до складу архівних колекцій української еміграції в Європі. Передусім, це документальні комплекси із зібрань трьох архівних центрів у Празі – Українського національного музею-архіву, Українського історичного кабінету та Музею визвольної боротьби України. Однак слід враховувати той факт, що важливим компонентом «еміграційних» зібрань є також матеріали з українських зібрань у Тарнові, Ченстохові, Відні, Парижі тощо. Отже, на нашу думку, робота українських архівістів над підготовкою путівника по архівних колекціях української еміграції міжвоєнного періоду має вийти за межі виявлення та взяття на облік «празьких архівів» та охопити всі архівні центри еміграції.

¹ Див.: Ковтанюк Н. Внесок Національного музею історії України у збереження історико-культурної спадщини України / Н. Ковтанюк // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – К., 1999. – Вип. 12. – С. 291.

² Там само. – С.291.

Зведений каталог архівів української еміграції має включати інформацію про джерела походження документів, їх належність до колекції того чи іншого архівно-музейного осередку, маршрути переміщення, дату надходження до українських архівосховищ, сучасне місце зберігання. Оскільки сьогодні основний масив «еміграційних» матеріалів зберігається у ЦДАВО України, то головну увагу слід відвести вивченню та описуванню саме цього важливого сегменту. Розширена база даних на документальні колекції української еміграції у фондах українських архівів має включати вичерпну інформацію про відповідні фонди центральних архівосховищ (ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДІАЛ України, ЦДАМЛМ України, ЦДКФФА України) та регіональних архівів.

6.2. Документи української еміграції в архівосховищах Російської Федерації

На пострадянському просторі документи української політичної еміграції міжвоєнного періоду представлені сьогодні в архівосховищах Російської Федерації. Найбільший їх комплекс перебуває на зберіганні у двох архівосховищах – Державному архіві Російської Федерації (ДАРФ) та Російському державному військовому архіві (РДВА). Частина «еміграційної» україніки у складі *Державного архіву Російської Федерації* походить із зібрання Російського закордонного історичного архіву (РЗІА), який, як зазначалося у попередніх розділах, функціонував у Чехо-Словаччині до 1945 р. Водночас слід наголосити на тому факті, що у фондах ДАРФ зберігаються матеріали, які мають безпосереднє відношення до колекцій празьких українських осередків міжвоєнного періоду, а серед документів про діяльність української еміграції, які відквалися у фондах РДВА, наявні матеріали з архівного зібрання Української бібліотеки імені С.Петлюри в Парижі.

РЗІА був переданий в якості дарунку Академії наук СРСР за рішенням уряду Чехословацької Республіки від 13 червня 1945 р. У грудні того ж року 650 ящиків з документами, книгами та часописами з колекції РЗІА були завантажені у дев'ять вагонів та відправлені з Праги до Москви. До радянської столиці вони прибули 3 січня 1946 р. і розміщені у приміщенні Центрального державного архіву Жовтневої Революції СРСР (ЦДАЖР СРСР). Того ж місяця Президія АН СРСР «з огляду на цінність матеріалів архіву» звернулася до Головного архівного управління СРСР з проханням прийняти його на зберігання до ЦДАЖР СРСР. Отже, у квітні 1946 р. РЗІА був затверджений у складі ЦДАЖР СРСР на правах окремого відділу зі штатом у кількості 17 осіб¹. Проте вже 1948 р. цей відділ був ліквідований, а його матеріали надійшли на зберігання до відділу таємних фондів ЦДАЖР СРСР. Остаточна розробка та описування документів, які надійшли з Праги, були завершені у ЦДАЖР СРСР у середині 1960-х рр.

Слід відзначити, що цілісність зібрання РЗІА, як і українських празьких колекцій, була порушена внаслідок кількох причин. По-перше, більша частина друкованого зібрання РЗІА була залишена на зберігання у Слов'янській бібліотеці у Празі (до Москви були передані лише дублетні видання). По-друге, розпорошення документальної колекції відбувалося на етапі її упорядкування в ЦДАЖР СРСР – окремі документи приєднувалися до вже існуючих в архіві фондів та колекцій. По-третє, відбувалось планомірне вилучення з колекції РЗІА окремих документальних комплексів з подальшою їх передачею до інших архівів СРСР. Зокрема, ще у грудні 1945 р. було ухвалено постанову РНК СРСР про створення Архівного управління НКЗС СРСР та передачу йому з НКВС СРСР архівів зовнішньої політики. Згідно до цієї постанови у 1946 р. зі складу РЗІА було передано до АУ НКЗС СРСР особові фонди російських дипломатів, документи посольств, консульств та дипломатичних місій у європейських

---

¹ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге... – С.14–17.

країнах¹. Ще одним кроком у порушенні цілісності зібрання РЗІА було рішення про передачу «непрофільних» фондів до низки архівів Росії, Білорусі та України, ухвалене 1959 р. Державним архівним управлінням МВС СРСР.

Поступове відкриття документів колишнього РЗІА для наукових досліджень розпочалося у 1988 р., коли вони були переведені з таємного на відкрите зберігання. Однак повноцінний інтелектуальний доступ до цих матеріалів уможливив вихід у світ згаданого путівника по його фондах, а також низки ґрунтовних досліджень з історії РЗІА. Український компонент у складі РЗІА був частково проаналізований у працях П.К.Грімстед².

Серед матеріалів ДАРФ можна виділити цілу низку фондів, які безпосередньо стосуються української політичної еміграції (у Франції та Швейцарії), або висвітлюють діяльність дипломатичних місій та окремих інституцій УНР як доби визвольних змагань (1917–1920 рр.), так і періоду еміграції. Найчисленнішу групу становлять фонди, що торкаються діяльності громадських, культурних та релігійних організацій українців у Франції – Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі, редакції часопису «Тризуб», Української громади у Франції, Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції, Комітету для вшанування пам'яті С.В.Петлюри, Вищої церковної ради українських православних приходів у Франції (загалом – 6 фондів).

Фонд Р-7008 – Українська бібліотека імені С. Петлюри в Парижі – містить 141 од. зб. за 1922-1939 рр. В описі та у путівнику по ДАРФ вказано, що документи надійшли до архіву у 1946 р. у складі РЗІА. Однак, це не може відповідати дійсності, оскільки документи мають безпосереднє відношення до функціонування Бібліотеки ім. С.Петлюри і ніколи не перебували у складі РЗІА. Думка про «паризьке» походження більшості матеріалів фонду була

¹ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге... – С.18.

² Grimsted P. K. Trophies of War and Empire... – P. 369–372; Грімстед П. К. „Празькі архіви” у Києві та Москві... – С. 47–50.

висловлена також П.К.Грімстед¹. Спочатку фонд складався з 64 справ, однак згодом до нього було приєднано 77 одиниць з розсипу. Опис фонду, який було складено 1960 р., включав 140 од. зб.; ще одну справу (№ 141) було приєднано у березні 1973 р. Водночас не виключено, що деякі документи фонду були необґрунтовано включені до його складу із розсипу матеріалів, що надійшли з Чехо-Словаччини, зокрема, лекції викладачів та професорів українських високих шкіл у Чехо-Словаччині О.Ейхельмана, І.Мірчука, С.Гольдельмана (матеріали за 1922 р.)².

Важливим аргументом, який дає підстави вважати, що значна частина зазначених матеріалів у міжвоєнний період зберігалася саме в архіві Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі, є наявність у фонді оригінальних бібліотечних каталогів, укладених І.Рудичевим за різними темами: «Україна – історія, географія, етнографія» (1908-1940) (спр.65), «Наукові теми» (1939-1940) (спр.66), «Релігія та філософія» (спр.67), «Українська література» (жовтень 1940) (спр.68), «Музика» (1911-1931) (спр.76), «Військова справа» (спр.82), «Українські журнали» (1921-1938) (спр.90-92) та ін.

Каталоги, реєстри книг і журналів заслуговують на особливу увагу дослідників, оскільки саме за ними можна реконструювати бібліотечне зібрання міжвоєнного періоду. Вони являють собою товсті рукописні зошити у твердих палітурках, до яких І.Рудичевим записувалися назви видань по мірі їх надходження до бібліотеки³. Останній каталог під назвою «Україна. Історія.

¹ П.К.Грімстед відзначала, що у листопаді 1948 р. ЦДАЖР СРСР отримав 170 коробок архівних матеріалів з Державної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна, в яких містилися матеріали «українських емігрантських організацій у Парижі та ін.». Офіційний акт передання був підписаний начальником відділу РЗІА у ЦДАЖР СРСР М.Рибинським 18 листопада 1948 р. Див.: Грімстед П. К. „Празькі архіви” у Києві та Москві... – С.48, 52–53.

² ДАРФ, ф.Р-7008, оп.1, спр.1–3.

³ Там само, спр.87, арк.1–100.

Географія, Етнографія і т.п.» датований серпнем 1940 р. Він являє перелік книг на 46 аркушах з інвентарними номерами та штампом бібліотеки¹.

Серед документів фонду представлені також статут товариства «Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі», численні звернення ради бібліотеки до емігрантів щодо збирання коштів для бібліотеки, вітальні листи Української громади в Брюсселі, Українського клубу в Женеві, Українського центрального комітету в Польщі, Союзу українських інженерів у Франції та інших організацій та приватних осіб у зв'язку з відкриттям бібліотеки за 1927–1931 рр.

Важливу інформацію містить справа 11 – «Статті та замітки українських емігрантів про С.Петлюру», де зберігаються рукописні та машинописні статті, присвячені пам'яті С.Петлюри, а також листи емігрантів до В.Прокоповича та І.Косенка. Серед них: «Симон Петлюра в ранній юності (1892-1896)», «В 40-й день смерті С. Петлюри в Українській Станиці» І.Шандрука, «Симон Петлюра» генерал-хорунжого В.Богомольця, «Симон Петлюра і наша закордонна політика» О. Шульгина, «Силует С.Петлюри» В. Краснопільського, «Симон Петлюра (Спогади бувшого члена Українського військового генерального комітету)» М.Шумицького та ін. Характерним є те, що деякі автори, надсилаючи свої матеріали до редакції «Тризубу» чи до бібліотеки, просили передати оригінали їх статей до архіву.

Фонд Р-7498 – Редакція журналу «Тризуб» (Париж, 1925-1940) – містить 93 од. зб. за 1918-1944 рр. – фрагментарні документи, листування, рукописи статей, а також бюлетені, вирізки з преси, більшість з яких вірогідніше зберігалась у збірках Бібліотеки ім. С.Петлюри, ніж у редакції самого журналу. Між іншим, у фонді представлено номери журналу за 1927–1938 рр. (друковані примірники окремих його чисел та гранки статей)², листування редакції з емігрантськими українськими установами, організаціями та окремими особами про публікацію матеріалів, передплату журналу та з інших редакційно-

¹ ДАРФ, ф.Р-7008, оп.1, спр.65.

² Там само, ф.Р-7498, оп.1, спр.44, 48, 53, 57, 84, 88.

видавничих й фінансових питань¹. Численними є вирізки з українських та іноземних часописів, які висвітлюють політичну ситуацію на українських землях, а також характеризують життя української еміграції в різних країнах Європи²; значний обсяг вирізок та оглядів преси торкається висвітлення процесу над С.Шварцбардом³.

Фонд Р-6406 – Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції – включає 667 справ за 1918–1940 рр. У путівнику по ДАРФ відзначено, що документи надійшли до архіву у 1946 р. у складі РЗІА⁴. Однак, ця інформація також не відповідає дійсності. Матеріали фонду, які мають безпосереднє відношення до діяльності не тільки Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції, але й журналу «Тризуб» та Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі, були вивезені на початку 1941 р. німцями з Парижа і ніколи не входили до складу колекції РЗІА. У фонді наявні статут товариства, протоколи зборів та засідань товариства у Парижі та його відділень в інших містах Франції, звіти про його діяльність, заяви про вступ до товариства, списки членів та членські білети, листування, фінансова документація.

Фонд Р-7437 – Комітет для вшанування пам'яті С.В.Петлюри, Париж – містить 5 справ за 1926–1929 рр. Архівісти ДАРФ вказують на те, що ці матеріали були одержані РЗІА у 1926 р. від М.Єремїва та у 1928 р. від М.Мухіна; відповідно у 1946 р. вони надійшли до ЦДАЖР СРСР у складі колекції РЗІА⁵. Однак, П.К.Грімстед припускає, що частково ці матеріали могли зберігатися в Українській бібліотеці ім. С.Петлюри, у зв'язку з чим це питання потребує подальшого вивчення. На нашу думку, це припущення є небезпідставним, оскільки поряд із копіями у фонді зберігаються рукописні

¹ ДАРФ, ф.Р-7498, оп.1, спр.1, 3, 47, 77, 85, 87, 91, 92.

² Там само, спр.9–43.

³ Там само, спр.5–8, 78.

⁴ Государственный архив Российской Федерации : путеводитель. – Т. 4 : Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории белого движения и эмиграции / [ред. С. В. Мироненко]. – М., 2004. – С. 591.

⁵ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге... – С.153.

оригінали протоколів засідань комітету (1926–1928), підписані О.Удовиченком та О.Шульгиним¹. Тут також представлено листування з редакцією журналу «Тризуб», з Комітетом для вшанування пам'яті С.Петлюри у Празі, іншими організаціями та окремими особами; повідомлення різних еміграційних організацій про збирання пожертв та ін.

Фонд Р-9107 – Об'єднана українська громада у Франції, м. Париж – містить 14 од. зб. за 1924–1936 рр. П.К.Грімстед у своїх публікаціях припускала, що матеріали фонду ймовірно походили з колекції Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі. Водночас не слід відкидати вірогідності того, що нацисти їх могли забрати з інших еміграційних джерел у Парижі. Як справедливо зазначала П.К.Грімстед, це «яскравий приклад штучного фонду, створеного із змішаних документів»². У фонді зберігаються протоколи засідань ініціативної групи із заснування громади, зібрань Ради та ревізійної комісії (1925–1928, рукописи та машинописні копії), спільних засідань представників українських емігрантських організацій у Парижі та слідчої комісії із звинувачення генерала М.Шаповала у шкідливій по відношенню до еміграції діяльності (1929, копії); резолюції, комюніке, звернення Верховної Ради Української громади у Франції; листування з емігрантськими організаціями у Франції про становище емігрантів, з різних організаційних та фінансових питань та ін.³

Походження матеріалів фонду 9106 (Вища церковна рада українських православних приходів у Франції, м. Париж, оп.1, 14 од. зб. за 1925–1928 рр.) точно не встановлено. Однак, можна припустити, що вони були вивезені з Франції нацистами під час Другої світової війни (документи українською та французькою мовами). У фонді зберігаються протоколи засідань з'їзду та Вищої церковної ради українських православних приходів (1928-1931), статут

¹ ДАРФ, ф. Р-7437, оп.1, спр.1.

² Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic... – P.412.

³ ДАРФ, ф.Р-9107, опис фонду.

Товариства Української автокефальної православної церкви у Франції, листування з приходами в різних містах Франції та з українськими емігрантами про становище української церкви у Франції (1926-1935), фінансові документи.

Важливим джерелом з історії української еміграції у Швейцарії є матеріали фондів «Українське прес-бюро у Лозанні» (ф. Р-7050, оп.1, 1396 од. зб., 1902-1941; оп.2, 615 од. зб., 1914-1946) та «Редакція журналу «Україна»» (ф. Р-7063, оп.1, 257 од. зб., 1911-1924). У путівнику по фондах ДАРФ вказано, що ці матеріали надійшли до архіву в складі РЗІА у 1946 р.¹ Однак, П.К.Грімстед вказує на те, що зазначені матеріали були передані до ЦДАЖР СРСР з Державної бібліотеки СРСР ім. В.І.Леніна у 1949 р., куди вони потрапили з Женеви разом із колекцією М.Рубакіна².

Другу за репрезентативністю групу «еміграційної україніки» ДАРФ становлять документи Директорії УНР, дипломатичних представництв і місій – Ради міністрів УНР, Міністерства закордонних справ УНР, м. Тарнів (Польща), делегації УНР на Мирній конференції в Парижі, Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції, Посольства УНР у Німеччині.

Фонд Р-7526 – Канцелярія Ради Української Народної Республіки – містить 16 од. зб. за 1920–1921, 1923, 1930, 1940 рр. Джерело походження матеріалів з точністю встановити поки що не вдалося; можна констатувати лише той факт, що тільки деякі з них мають штампи РЗІА. На нашу думку, матеріали як даного фонду, так і фонду Р-6087 (Міністерство закордонних справ УНР) є частиною архіву Уряду УНР у Тарнові і вірогідно зберігалися там до Другої світової війни, а згодом були вилучені нацистами і перевезені ними до Кракова, де були виявлені підрозділами СМЕРШ у березні 1945 р. Основна частина «тарнівського» архіву УНР була вивезена до Києва, але не виключено, що окремі документи були передані до Москви. У переважній більшості

¹ Государственный архив Российской Федерации: путеводитель. – Т.4. – С.666–667.

² Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic... – P. 408.

документи висвітлюють діяльність Уряду УНР у Тарнові. У фонді відклалися протоколи засідань Ради Республіки, постанови та декларації Ради міністрів УНР, звернення Уряду УНР до українського народу (1923, 1930), витяги з повідомлень Українського прес-бюро (1940) та ін. Всі документи фонду україномовні¹.

Фонд Р-6087 – Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, м. Тарнів – містить 17 од. зб. за 1918–1923 рр.² Архівісти ДАРФ вказують на те, що документи фонду надійшли до РЗІА у 1924 р. від невстановленої особи, у 1926 р. від С.Постнікова, а у 1935 р. від С.Єлачича. У ЦДАЖР СРСР фонд спочатку нараховував 11 од. зб., а згодом до них було приєднано 6 од. із розсипу³. У фонді відклались постанови Директорії УНР (1919–1921, машинописні копії), журнали засідань та виписки з постанов Ради народних міністрів УНР (1918–1921, машинописні копії), листування МЗС УНР з Радою народних міністрів та міністерствами УНР (1920), копія договору С.Петлюри з Польщею від 21 квітня 1920 р., інформаційні повідомлення МЗС про відносини України з Польщею, довідки про становище військово-санітарних місій УНР в Європі та ін.

Фонд Р-7027 – Делегація Української Народної Республіки на Мирній конференції в Парижі, 1919-1920 – містить 40 од. зб. за 1918–1921 рр. Як зазначено у путівнику, матеріали фонду надійшли до архіву в 1946 р. у складі РЗІА (це підтверджують як штампи на окремих документах, так і переліки РЗІА)⁴. Тут представлені циркуляри МЗС УНР (1919–1921), перелік дипломатичних нот, які були подані головою делегації під час роботи конференції (1919–1920, оригінали та копії), листування з делегаціями інших

¹ Государственный архив Российской Федерации: путеводитель. – Т.4. – С.539.

² Як відзначала П.К.Грімстед, архівісти ЦДАЖР, а згодом і ДАРФ, спершу приписували документам походження з Тирново (Болгарія), але у 1999 р. воно було визначене як Тарнув (Тарнів, Польща). Див.: Грімстед П.К. «Празькі архіви» у Києві та Москві... – С.48.

³ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге... – С.99.

⁴ ДАРФ, ф.Р-7030, оп.1, спр.91, арк.7–8.

країн, листи голови Делегації керівникам країн Антанти та президенту США про стосунки УНР із Польщею, політичне становище України, інформаційні огляди МЗС УНР, фінансові документи Делегації (1919, оригінали та копії), штат місії УНР у Франції (1920, копія) та ін.

Фонд Р-6275 – Надзвичайна дипломатична місія УНР у Франції, 1920-1921 – включає 27 справ за 1917–1921, 1926, 1928 рр. У фонді зберігаються копія постанови Ради міністрів УНР про створення Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції (від 13 жовтня 1920 р.)¹, огляди МЗС УНР про становище в Україні та про діяльність МЗС УНР (1919-1920), листування МЗС УНР з М.Тишкевичем та О.Шульгиним про призначення їх послами у Парижі², копія листа С.Петлюри М.Тишкевичу від 17 грудня 1920 р. про підготовку нового збройного виступу проти більшовиків³ та ін. Зазначені матеріали надійшли до ЦДАЖР СРСР разом з колекцією РЗІА у 1946 р., що підтверджують архівні штампи на документах. Разом з тим слід відзначити, що основна частина архіву Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції не була конфіскована нацистами, оскільки вона перед окупацією Парижа була завчасно вивезена з будівлі місії. Сьогодні ці матеріали описані та зберігаються в Українській бібліотеці ім. С.Петлюри в Парижі.

Фонд Р-5889 – Посольство Української Народної Республіки у Німеччині, м. Берлін – містить 36 од. зб. за 1918–1926 рр. У фонді відклатося листування голови Директорії С.Петлюри з послом М.Поршем про становище в Україні (1919)⁴, лист військового міністра послу УНР з проханням про виготовлення в Німеччині відзнак і грамоти УНР з додатком опису й малюнків ордена, медалі та грамоти (1919)⁵, листи консульства УНР в Мюнхені про його діяльність (1919-1920)⁶, дипломатичних місій УНР в Англії, Данії, Італії, Туреччині,

¹ ДАРФ, ф.Р-6275, оп.1, спр.1, арк.1.

² Там само, спр.8, арк.1–2; спр.12, арк.1–2.

³ Там само, спр.23, арк.1–4.

⁴ Там само, ф.Р-5889, оп.1, спр.34, арк.1–52.

⁵ Там само, спр.29б, арк.1–14.

⁶ Там само, спр.18, арк.1–49.

скандинавських країнах¹, меморандум військовополонених українців, що перебували у таборах Вецляр, Зальцведель і Раштат (Німеччина) посольству та військово-санітарній комісії УНР про становище військовополонених (1918)². Більша частина документів була отримана з колекції РЗІА, куди вони надійшли 1931 р. від колишнього посла УНР у Німеччині М.Порша та 1934 р. від невстановленої особи³. Слід особливо наголосити на тому, що у 1946-1947 рр. відбулася передача частини документів дипломатичних місій УНР з фондів ЦДАЖР СРСР до архіву Міністерства закордонних справ СРСР⁴.

Третю велику групу «еміграційної україніки» у фондах ДАРФ становлять матеріали Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), а саме фонд Р-7744 (Колекція матеріалів закордонних організацій Української партії соціалістів-революціонерів), який складається з 10 описів, 360 од. зб. за 1919-1937 рр. В архівному путівнику вказано, що ці документи надійшли у складі РЗІА у 1946 р.⁵ Однак, проведене нами дослідження свідчить про те, що ці матеріали були частиною документальної колекції не РЗІА, а Українського історичного кабінету. В «Акті про передачу документальних матеріалів Українського історичного кабінету в Празі Українській Радянській Соціалістичній Республіці» від 30 серпня 1945 р. йшлося зокрема про те, що серед «не описаних та не упорядкованих» матеріалів, які передавалися радянській стороні, були 11 коробок з документами Української закордонної партії соціалістів-революціонерів⁶. З огляду на це, у вересні 1945 р. вони разом з іншими складовими УІК були перевезені до Києва, де потрапили на опрацювання до відділу особливо таємних фондів ЦДІА УРСР. Там їх було не тільки систематизовано та описано за так званим скороченим циклом, але й

¹ ДАРФ, ф.Р-5889, оп.1, спр.15, арк.1–120; спр.16, арк.1–103; спр.17, арк.1–27; спр.19, арк.1–21; спр.20, арк.1–79.

² Там само, спр.30, арк.1–22.

³ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге... – С.54.

⁴ Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic... – P.416, 453–454.

⁵ Государственный архив Российской Федерации: путеводитель. – Т.4. – С.710.

⁶ ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.2, арк.17.

використано їх інформацію в «оперативно-чекістських цілях» (зокрема, у 1947 р. з метою «виявлення контрреволюційного елементу» намічались для оперативної розробки матеріали таких фондів, як «Центральний комітет УПСР за кордоном, м. Прага (1928-1938 рр.)», «Закордонна організація УПСР в Празі (1925-1929 рр.)», «Закордонний комітет УПСР в Празі (1920-1929 рр.)», «Празька група УПСР за кордоном (1921-1936 рр.)», а також особові фонди голови ЦК УПСР за кордоном Н.Григорієва, голови головного політичного комітету УПСР за кордоном М.Шаповала, членів УПСР А.Животка, П.Богацького, М.Балаша¹. Як свідчить облікова та звітна документація ЦДІА УРСР, укладання описів відповідних фондів було проведено упродовж 1946-1954 рр. Причому як назви справ, так і самі описи було складено українською мовою.

У 1954 р. було здійснено передачу десяти фондів з матеріалами УПСР із ЦДІА УРСР до ЦДАЖР СРСР², серед яких були: «Закордонний комітет УПСР в Празі (97 од. за 1920-1929 рр.)», «Закордонна організація УПСР в Празі (85 од. за 1925-1929 рр.)», «Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, м. Прага (116 од. зб. за 1928-1938 рр.)», «Подєбрадська група УПСР, Чехо-Словаччина (3 од. за 1923-1930 рр.)», «Пшибрамська група УПСР, Чехо-Словаччина (5 од. за 1926-1929 рр.)», «Тарнівська група УПСР, Польща (3 од. за 1921 р.)», «Ченстохівська група УПСР, Польща, (4 од. за 1921 р.)», «Політичне бюро закордонного комітету УПСР та закордонної групи Української радикальної партії в м. Прага (12 од. за 1924-1925 рр.)», «Закордонна делегація УПСР у Відні (5 од. за 1919-1921 рр.)», «Редакція часопису «Вістник УПСР в Празі» (7 од. за 1931 р.)». Таким чином, у ДАРФ відбулося об'єднання десяти фондів, переданих із ЦДІА УРСР, в єдину

---

¹ План роботи особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР на 1947 р. // ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.246, арк.3.

² ЦДІАК України, ф.4703, оп.2, спр.6, арк.96–119.

«Коллекцію матеріалів закордонних організацій Української партії соціалістів-революціонерів»¹.

Окрім матеріалів УПСР, у 1954 р. з Києва до Москви було передано фонд «Відділ № 1 Української федерації соціалістичної партії в Детройті, США». Сьогодні ці матеріали також зберігаються у ДАРФ (ф.7745)². Опис матеріалів фонду був укладений українською мовою в ЦДІА УРСР 30 листопада 1946 р. Тут містяться протоколи засідань, листування з відділами партії та українськими емігрантськими організаціями, фінансові звіти, списки членів тощо. Слід відзначити, що у путівнику ДАРФ вказано на «українське» (на відміну від матеріалів УПСР) джерело походження даного фонду – «документи надійшли до архіву у 1954 р. з ЦДІА УРСР»³.

Четверту групу матеріалів ДАРФ з історії української еміграції становлять особові фонди. Зокрема, у ДАРФ зберігається особовий фонд відомого українського військового діяча доби визвольних змагань генерала Григорія Янушевського (ф. Р-7440), який містить цінні документи періоду еміграції, у тому числі з історії організації збирання українських документальних пам'яток за кордоном. Поступово відійшовши в еміграції від українського національного середовища, Г.Янушевський зблизився з російськими колами і 1934 р. прийняв рішення передати свій архів на зберігання до РЗІА. У ДАРФ особовий фонд Г.Янушевського було сформовано та опрацьовано 1951 р.⁴

Значний відсоток матеріалів фонду безпосередньо торкається української політичної та військової історії доби революції та перших років еміграції. У фонді відклалось листування Г.Янушевського, його статті «З Українською армією на інтернації в Польщі у 1921-1922 рр.» (1928, рукопис), «Українське питання в Криму при генералі Врангелі у 1920 р.» (1934, рукопис), «Тяжке випробування» (1922, рукопис), «Про український національний з'їзд» (1922),

¹ ДАРФ, ф. Р-7744, оп.1–10.

² Там само, ф. Р-7745, оп. 1, 20 од. зб., 1911–1917.

³ Государственный архив Российской Федерации: путеводитель. – Т.4. – С.550.

⁴ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге... – С.479.

записна книжка Янушевського (1921), матеріали для мемуарів, замітки по військовій стратегії та ін. Одна із справ містить листи голови Комітету МАВУ В.Прокоповича та М.Обідного до Г.Янушевського з подякою за збирання членських внесків та пожертв на організацію архівного центру української еміграції за кордоном¹.

Окремі матеріали, зібрані Г.Янушевським, потрапили також до сформованої у ЦДАЖР СРСР у 1960-х роках із розсипу матеріалів РЗІА «Колекції окремих документів різних емігрантських організацій»². Тут представлені засвідчені копії наказів Головної команди війська і флоту УНР, видані в еміграції А.Лівицьким та військовим міністром В.Сальським, доповідні записки генштабу генерал-поручника Г.Янушевського військовому міністру (серед них на особливу увагу заслуговує доповідна записка «Що з військового погляду перш усього треба зробити для боротьби з більшовиками на Україні», датована 21 серпня 1921 р.)³, листування Г.Янушевського з С.Петлюрою (1922 р.)⁴ та з генерал-хорунжим В.Петрівим⁵. У цій справі також відклались персональні документи та матеріали до спогадів Г.Янушевського.

Серед особових фондів ДАРФ слід згадати ще про один фонд, матеріали якого мають безпосереднє відношення до історії української еміграції – це ф. Р-7365 (Чечель Микола Фролович), який містить 12 од. зб. за 1919-1922 рр. М. Чечель був відомим громадсько-політичним діячем, секретарем ЦК Закордонної групи українських соціалістів-революціонерів. Згідно даних, які наводять російські архівісти, матеріали М.Чечеля надійшли до РЗІА у 1931 р.; фонд було опрацьовано у ЦДАЖР СРСР у 1951 р.⁶ Тут зберігаються записна книжка фондоутворювача (1920-1922), його листування з В.Винниченком, М.Грушевським, О.Жуковським та ін. Всі документи – українською мовою.

¹ ДАРФ, ф. Р-7440, оп.1, спр.17, арк.1–11.

² Там само, ф. Р-9145, оп.1, спр.324, арк.1–295.

³ Там само, арк.34–40.

⁴ Там само, арк.55–63.

⁵ Там само, арк.71–86.

⁶ Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге... – С.395.

Однак, на нашу думку, потребує додаткових підтверджень факт передачі матеріалів М.Чечеля до РЗІА, оскільки останній належав до проводу УПСР і ймовірно мав передати свої документи на зберігання до українського осередку. Як вже відзначалося вище, інші матеріали УПСР у фондах ДАРФ походять з Українського історичного кабінету.

У цьому контексті слід згадати про особовий фонд ще одного провідного діяча українських есерів – Микити Шаповала, який у 1954 р. планувалося передати з Києва до Москви разом з іншими матеріалами УПСР. Однак з нез'ясованих причин ця передача не відбулася і згадувані матеріали залишилися в Україні¹.

Документи з історії української еміграції були виявлені автором і у фонді Р-9145 – Колекція окремих документів різних емігрантських організацій (який загалом містить 1369 справ за 1916-1945 рр.). Колекція була сформована у ЦДАЖР СРСР у 1960-х рр. із розсипу матеріалів РЗІА, однак окремі справи були включені до неї «механічно» з інших, у тому числі українських, джерел. Серед документів фонду автором виявлена ціла низка справ, які мають безпосереднє відношення до осередків української еміграції у Франції, Польщі, Австрії, Німеччині, Болгарії, Італії, Бельгії, Туреччині, Чехо-Словаччині². Окрема група документів стосується діяльності на теренах Польщі Уряду УНР в екзилі³. Серед останніх на особливу увагу заслуговує листування Головного Отамана військ УНР С.Петлюри 1920–1922 рр. з головою Української військової місії у Польщі, генеральним інспектором Армії УНР, Українською ліквідаційною комісією у Польщі, командуванням інтернованих частин Армії УНР про політичну ситуацію, становище інтернованих, надання їм матеріальної допомоги та ін.⁴

---

¹ Див.: ЦДАВО України, ф.3563, оп.1, 259 од. зб., 1907–1932.

² Див.: ДАРФ, ф. Р-9145, оп.1, спр.16, 4, 35, 66, 111, 200, 427, 523, 688.

³ ДАРФ, ф. Р-9145, оп.1, спр.322, 325, 326, 344, 346.

⁴ Там само, спр.323, арк.1–69.

Серед матеріалів колекції автором було виявлено частину листування братів Гліба та Бориса Лазаревських, яке у міжвоєнний період зберігалось в Українській бібліотеці ім. С.Петлюри у Парижі – «Листи Лазаревського Г.О. (білоемігранта) з Варшави до свого брата Лазаревського Б.О. у Парижі (українською та російською мовами). 5 листопада 1929 р. – 17 березня 1931 р.»¹. Слід відзначити, що документи даної справи, яка складається з 239 аркушів, виходять далеко за межі назви, що була їй надана російськими архівістами. Тут представлено частину особового архіву Б.Лазаревського, який включає автографи та чернетки його праць, уривки зі спогадів та приватне листування. Основний масив документів справи – листи Г.Лазаревського. Слід відзначити, що нами уточнено хронологічні межі епістолярій – перший лист Гліба Олександровича датовано 5 листопада 1929 р. (він був написаний з Києва, після річної перерви у листуванні між братами). 31 січня 1930 р. датується перший лист Гліб з Варшави². Останній лист датується з Варшави 11 листопада 1933 р. Загалом за нашими підрахунками у справі зберігаються 86 листів Г.Лазаревського, а також його фотографія з дарчим написом: «Дорогому Борису 15.I – 30 г. Глеб»³. Крім того, виявлено лист від Д.Дорошенка з Праги, датований 28 вересня 1933 р., який стосується публікації одного з оповідань Б.Лазаревського⁴.

Серед документів справи важливий інтерес являють матеріали творчої спадщини Б.Лазаревського – праця «Шевченко» (рукопис українською мовою, підписаний криптонімом Б.Л., датований 22 березня 1933 р., Париж), оповідання «Смерть» (машинопис), спогади Б.Лазаревського про В.П.Горленка (машинописний текст, підписаний автором). У справі міститься також рукопис

---

¹ ДАРФ, ф. Р-9145, оп.1, спр.619, арк.1–239.

² Там само, арк.78–79.

³ Там само, арк.113.

⁴ Там само, арк.10–11.

Г.Лазаревського «Их смена» про комсомольський та піонерський рух в радянській Україні (російською мовою, підписаний криптонімом Гл.Л.)¹.

Отже, сьогодні у ДАРФ зберігається значний комплекс матеріалів з історії діяльності Директорії УНР, а також українських еміграційних інституцій у низці європейських країн. Частина з них походить з колекції колишнього РЗІА у Празі, до якої вони свого часу потрапили у складі різних російських та російсько-українських надходжень. Водночас слід констатувати той факт, що окремі групи документів, які кваліфікуються архівістами як такі, що належали до колекції РЗІА, ніколи там не перебували, а надійшли з інших джерел (Парижа, Берліна, Лозанни) і були визначені як такі вже під час опрацювання у Москві.

Документи українського походження зберігаються сьогодні також у фондах *Російського державного військового архіву (РДВА)*. Як вже відзначалося, діяльність Центрального державного особливого архіву (ЦДОА) СРСР та інформація про його існування за радянських часів була цілковито засекречена, тому тільки на початку 1990-х років вчені отримали обмежений доступ до його фондів. Невдовзі ЦДОА СРСР було реорганізовано у Центр зберігання історико-документальних колекцій, фонди якого склались з двох великих комплексів: 1) документи про військовополонених та в'язнів таборів Другої світової війни та повоєнного періоду (168 фондів за 1939-1960 рр.) та 2) трофейних матеріалів (857 фондів за період з XIV ст. до 1945 р.)². Після чергової реорганізації фонди цього архівосховища були передані до РДВА.

Однак до сьогодні матеріали з історії української еміграції, які зберігаються в РДВА, фактично залишаються поза науковим обігом. Доступ до них ускладнений й тим, що у покажчику фондів архіву, який побачив світ у 2001 р., згадується тільки фонд «Націоналістична організація «Українська

¹ ДАРФ, ф. Р-9145, оп.1, спр.619, арк.32-49зв., 50-54, 83-89, 14-31.

² Архивы России. Москва и Санкт-Петербург : справочник-обозрение и библиографический указатель / гл. ред. В. П. Козлов, П. К. Гримстед. – М. : Археографический центр, 1997. – С.212–216.

бібліотека ім. С.Петлюри» (м. Париж)» (ф.271к)¹. Між тим у ньому «опущено» інформацію про наявність в архіві інших фондів «еміграційної україніки», попри те, що вони там все ж таки зберігаються. Вперше перелік цих фондів та коротку анотацію складу їх матеріалів було вміщено в англійській статті П.К.Грімстед на сторінках «Harvard Ukrainian Studies»².

Отже, у РДВА сьогодні перебувають на зберіганні кілька фондів, матеріали яких торкаються діяльності міжвоєнної української еміграції в Європі (головним чином – у Франції): ф.65к – Український народний союз у Франції (оп.1, 26 од. зб., 1933-1939 рр.); ф.267к – Котенко Тимофій, український націоналістичний письменник (оп.1, 3 од. зб.); ф.268к – Судова комісія українських емігрантів, Париж (оп.1, 83 од. зб., 1917-1927 рр.); ф.269к – Товариство бувших військовослужбовців армії Української народної республіки у Франції (оп.1, 48 од. зб., 1921-1940 рр.); ф.270к – Редакція щотижневика «Тризуб», Париж (оп.1, 106 од. зб., 1925-1940 рр.); ф.271к – Націоналістична організація «Українська бібліотека ім. С.Петлюри» (м. Париж) (оп.1, 196 од. зб., за 1892-1942 рр.); ф.272к – Чижевський Павло Іванович (оп.1, 8 од. зб., 1919-1926 рр.); ф.273к – Українська асоціація при Лізі Націй (оп.1, 86 од. зб., 1918-1940 рр.); ф.274к – Українські націоналістичні організації у Чехо-Словаччині (оп.1, 16 од. зб., 1922-1938 рр.).

Вивчення історії діяльності Української бібліотеки ім. С.Петлюри, аналіз процесу комплектування її міжвоєнної колекції, а також долі зібрання під час Другої світової війни дає підстави стверджувати, що серед зазначених вище фондів РДВА наявні документи, які були на початку 1941 р. конфісковані та вивезені нацистами з Парижа (зокрема, матеріали власне Бібліотеки, редакції часопису «Тризуб» та Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції).

Серед документів, що відклалися у фондах РДВА, найважливіше значення для дослідження історії Української бібліотеки ім. С.Петлюри та реконструкції її зібрання становлять матеріали ф. 271к: листування з українськими

¹ Указатель фондов иностранного происхождения... – С.21.

² Див.: Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library... – P.401–405.

організаціями та емігрантами у Польщі, Чехо-Словаччині, Італії, Болгарії, Румунії, Швейцарії, Німеччині, Туреччині та ін. з питань діяльності бібліотеки, про збирання пожертв, надіслання книг та матеріалів (спр.2-6, 14-15), копії листів ради бібліотеки до українських емігрантів та організацій з висловленням подяки за отримані кошти та матеріали (спр.7-12), каталог виставки, присвяченої гетьманові І.Мазепі (спр.17), журнали обліку надходжень до бібліотечного зібрання за різні роки (спр.18-23), фінансові документи та підписні листи бібліотеки (спр.24-42), статутні документи різних українських еміграційних установ, спогади учасників Визвольних змагань, рукописи праць українських емігрантів на різні теми, документи, які були передані до бібліотечного зібрання (спр.43-74), вирізки з різних періодичних видань з української тематики (спр.75-80, 82-118), а також вирізки з газет про процес Шварцбарда (спр.119-128). Ці матеріали дають можливість реконструювати окремі сторінки діяльності Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі, проливають світло на процес комплектування її книжкової та архівної колекції у міжвоєнний період.

У передмові до опису фонду 270к (Редакція націоналістичного щотижневика «Тризуб», 1917-1940), зазначено, що матеріали надійшли до архіву у 1955 р. Документи фонду були опрацьовані в архіві у 1958 р., коли було складено їх опис за тематичної ознакою. У 1981 р. опис було вдосконалено. Частина дублетів друкованих видань та протоколів були затвердженні для знищення на засіданні експертної комісії у 1982 р.

Велику групу матеріалів складають окремі номери «Тризубу», оригінали статей та заміток до журналу, гранки та верстки окремих його чисел, фінансова документація. Зокрема, у справі 25 міститься звернення редакції до емігрантів з приводу заснування журналу, рукописні тексти статей та заміток, інформаційні повідомлення про життя еміграції в різних країнах (значною мірою – рукописи В.Прокоповича) та ін.¹

---

¹ РДВА, ф.270к, оп.1, спр.25, арк.1–119.

Фонд містить також матеріали про створення та діяльність значної кількості українських організацій у різних країнах світу – листи, звернення, резолюції (у т.ч. матеріали Українського народного союзу у Франції за 1935-1940 рр., українських емігрантських організацій у Чехо-Словаччині за 1922-1936 роки, Ліги українців у Франції за 1939 р., української еміграції у Маньчжурії за 1930 р., Союзу українських емігрантських організацій у Франції за 1925-1939 рр., ради Української православної парафії у Парижі за 1925-1940 роки, довідка про історію заснування та діяльність Клубу українських старшин ім. Г.Орлика у Парижі та ін.)¹.

Таким чином, у двох російських архівах сьогодні знаходяться на зберіганні фонди, які містять цінні джерела з історії української політичної еміграції міжвоєнного періоду, діяльності Уряду УНР та його дипломатичних місій. Ці документи опинилися у Москві внаслідок переміщень, які зазнали українські та російські еміграційні колекції в часі Другої світової війни та у повоєнний період. Численні переміщення архівних фондів без супровідної документації, фіксації дат, а згодом розпорошення, приєднання їх частин до вже існуючих в радянських архівах колекцій, призвело до того, що матеріали однієї установи опинилися в різних архівосховищах; це ж стосувалося й архівів та документів окремих осіб. Як приклад можна навести наявність фондів з матеріалами Української бібліотеки ім. Симона Петлюри у ДАРФ (ф.Р-7008)), РДВА (ф.271к), ЦДАВО України (ф.4362); той факт, що документи з особового архіву міністра фінансів УНР, голови надзвичайної торгівельної та фінансової місії УНР у Швейцарії Павла Чижевського з міжвоєнної колекції Української бібліотеки ім. С.Петлюри становлять основу особових фондів діяча у ЦДАВО України (ф.3877) та РДВА(ф.272к); листування ж між братами Борисом та Глібом Лазаревськими з тієї ж колекції розпорошено сьогодні між ЦДАВО України (ф.3537, спр.6) та Державним архівом Російської Федерації (ф.Р-9145, спр.619).

---

¹ РДВА, ф.270к, оп.1, спр.4 (ч. I), арк.1-19, спр.4 (ч. II), арк.1-120; спр.4 (ч. III), арк.1-207; спр.6, арк.1-43; спр.13, арк.1-15; спр.63, арк.1-411; спр.68, арк.1-120.

Отже, надзвичайно актуальним на сьогодні залишається завдання включення всіх цих матеріалів до зведеного каталогу фондів та міжархівного путівника, присвяченого історії української еміграції в Європі, оскільки тільки таким чином можна буде реалізувати право дослідників на повноцінний інтелектуальний доступ до їх інформації та розширення джерельної бази наукових досліджень.

6.3. Документи української еміграції в архівах європейських країн

Значний комплекс матеріалів з історії української еміграції перебуває на зберіганні у фондах архівів та бібліотек сучасної Чехії, що обумовлено функціонуванням у міжвоєнний період в Празі найбільших українських архівних центрів. Сьогодні найчисельніше еміграційна україніка представлена у зібраннях Національного архіву та Слов'янської бібліотеки. У Національному архіві в Празі матеріали української еміграції були виділені в окремі фонди під час роботи з документами «руської допомогової акції» (*ruská pomosná akce*) у 1972 р. Одним з найбільших та найрепрезентативніших є фонд «Російські та українські емігрантські товариства та організації в ЧСР (1918–1945) (*Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v ČSR*)», в якому зберігаються матеріали 107 товариств, комітетів, організацій та об'єднань російської та української еміграції. Серед них можна виділити установчі документи, офіційне діловодство (статути, програми, протоколи засідань, списки членів) та листування цілої низки українських громадсько-політичних організацій і товариств (у тому числі – Українська громада в ЧСР, «Єдність», «Кобзар», Комітет для вшанування пам'яті С.Петлюри в Празі, Українська жіноча національна рада, Організація українських націоналістів, Товариство прихильників Українського вільного університету в Празі, Громада студентів-емігрантів з Великої України, Спілка українських лікарів в ЧСР, Товариство українських католицьких студентів в Празі, Союз українських емігрантських

організацій в ЧСР, Українська академічна громада в ЧСР, Союз гетьманців-державників в ЧСР, Українське історично-філологічне товариство в Празі, Українська соціал-демократична робітничка партія за кордоном, Українська партія соціалістів-революціонерів, Український громадський комітет в ЧСР, Центральний союз українського студентства та ін.)¹.

Спеціальний інтерес становлять матеріали фонду «Музей визвольної боротьби України» – статuti, протоколи засідань управи товариства, звіти про діяльність, комплектування документальної, музейної та бібліотечної колекції, фінансові документи та майнові справи за 1925–1948 рр.² Тут також представлені окремі групи документів з дипломатичного, військового, емігрантського, карпато-русинського, шевченківського відділів МВБУ, фрагменти особових фондів П.Андрієвського, Д.Антоновича, В.Біднова, І.Борковського, Є.Вирового, Д.Дорошенка, О.Колесси, О.Косач-Кривинюк, В.Кушніра, Б.Мартоса, К.Мацієвича, С.Наріжного, М.Омеляновича-Павленка, С.Смаль-Стоцького, В.Старосольського, С.Черкасенка, М.Чечеля, С.Шелухина, А.Яковлева, В.Щербаківського³. Значну групу архівних документів складають фотографії (16 коробок), які відображають діяльність українських урядів та дипломатичних представництв у 1917–1920 рр., ілюструють життя полонених

---

¹ Докл. див.: Поданы В. Русская и украинская эмиграция в Чехословацкой Республике 1918–1938 : путеводитель по архивным фондам и собраниям в Чешской Республике / Вацлав Поданы, Ганна Барвикова. – Прага : Архив Академии наук ЧР; Литературный архив Музея национальной литературы, 1995. – 132 с. Чеське видання: Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918–1938 : Přehled archivních fondů a sbírec uložených v České republice / Václav Podaný, Hana Barvíkova. – Praha, 1995. – 106 s.

² Národní archiv v Praze, fond Ukrajinské muzeum, karton 1, inv. č.4, 5; karton 2, inv. č.12, 13; karton 3, inv. č.18.

³ Про документи В. Щербаківського у Національному архіві в Празі див.: Франко О. Наукова спадщина Вадима Щербаківського / О. Франко // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія : зб. наук. ст. – Чернівці, 2005. – Ч. 3. – С. 289–294; Ульяновський В. «Твій інтелект дуже великий і універсальний, а душа... багато міцніша». Вадим Щербаківський у самооцінках і сприйнятті сучасників / Василь Ульяновський // Пам'ятки України. – 2007. – Ч. 4. – С. 2–20.

та інтернованих вояків-українців, а також українських емігрантів у різних країнах світу.

Ще одним сховищем еміграційної україніки є фонди Слов'янської бібліотеки у Празі. Слід відзначити, що Слов'янська бібліотека є найбільшим у Центральній Європі книжковим зібранням, яке спеціалізується на проблемах славістичних студій та історії слов'янських країн. Вона була заснована 1924 р. як Російська бібліотека при Міністерстві закордонних справ ЧСР (*Ruska knihovna ministerstva zahranicnich veci*), а у 1958 р. стала структурним підрозділом Державної бібліотеки (нині – Національна бібліотека Чеської Республіки). Особливий інтерес для українських науковців представляють книжкові та архівні фонди, які потрапили до складу Слов'янської бібліотеки після Другої світової війни з колекції Музею визвольної боротьби України в Празі.

Понад тисяча експонатів – творів українського образотворчого мистецтва, які раніше належали до колекції МВБУ – була виявлена у 1998 р. працівниками Слов'янської бібліотеки Л.Панковою та І.Вацеком під час опрацювання так званих «засекречених фондів». Згодом вони були систематизовані та описані у згадуваній вище монографії О.Пеленської¹. Загалом у Слов'янській бібліотеці представлено твори 68 українських митців, серед яких окрему групу становлять роботи викладачів та студентів Української студії пластичного мистецтва в Празі (І.Кульця, І.Мозалевського, В.Січинського, Н.Герцен-Русової). У збірці наявні роботи й інших відомих українських митців – Г.Нарбута, К.Антонович, М.Бутовича, М.Битинського, В.Кричевського, Г.Мазепи та ін. Зазначена колекція є найбільшою в Чеській Республіці збіркою творів українського образотворчого мистецтва. У процесі її вивчення О.Пеленською на більшості експонатів були виявлені шифри та спеціальні позначки МВБУ, що дало підстави дослідниці дійти висновку про їх приналежність до музейної колекції².

---

¹ Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині. – Нью-Йорк; Прага, 2005 – 222 с.

² Там само. – С.117.

У Слов'янській бібліотеці зберігається також фонд, сформований з матеріалів колишньої документальної колекції МВБУ – кілька тисяч документів з його військового, дипломатичного та еміграційного відділів. Ці пам'ятки понад шістдесят років перебувала у підвалах Клементинума, куди вони потрапили після бомбардування Українського дому в лютому 1945 р.

Опрацювання цих матеріалів розпочалося тільки на початку 1990-х рр. У 1999 р. була завершена робота з їх описування та взяття на облік, у результаті якої було сформовано фонд під назвою «Ukrajinské museum (archívni materiály Slovanské knihovny v Praze)», який складається з 2191 од. зб., які містяться у 23 картонах. Збірка є достатньо різноманітною; найчисельніше в ній представлено афіші, плакати, програми культурних заходів, запрошення на лекції, урочистості, свята.

Значну частину колекції становлять документи про діяльність різних установ та організацій української еміграції не тільки в Європі, але й у США та Канаді, протоколи засідань Українського вільного університету, частини таборових архівів українських полонених та інтернованих вояків у Польщі та Чехо-Словаччині (у тому числі фотографії з табору в Йозефові). Крім того, тут зберігаються окремі документи про діяльність дипломатичних місій УНР (зокрема паспорти членів місій в Австрії та Фінляндії). Особливий інтерес викликають також особові матеріали відомих вчених та громадсько-політичних діячів – І.Борковського, О.Колесси, Д.Дорошенка, М.Чечеля, а також численні фотографії, які ілюструють життя та побут інтернованих українських вояків та емігрантів¹. Серед документів Української господарської академії в Подєбрадах відклались матеріали про Л.Мосендза та Є.Маланюка². У зазначеному фонді представлена також офіційна документація періоду Української революції 1917–1920 рр.³.

---

¹ Slovanská knihovna, fond Ukrajinské museum, karton č. IX (UM 36-41; T-A 6036); č. XI (UM 47; T-A 6047/1-2), č. XXIII (UM 73; T-A 6073) та ін.

² Ukrajinské museum, karton č. II (UM 2; T-A 6006).

³ Там само, karton č. IX (UM 36; T-A 6036) та ін.

Крім того, фонди «еміграційної» україніки наявні у низці інших архівосховищ Чехії. Так, у Державному районному архіві м. Німбурк (м. Лисана-Лабі) (Státní okresní archive Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem) перебуває на зберіганні фонд «Українська господарська академія в Подебрадах. Український технічно-господарський інститут (1922–1945)». Матеріали фонду охоплюють період з 1922 до 1945 рр. (загальний обсяг 57 коробок) та містять протоколи засідань сенату Української господарської академії (1922–1935), засідань інституту (1936–1944), програму, статут та правила академії, офіційне листування, особові документи професорсько-викладацького складу за 1922–1944 рр. У фонді зберігається звітна та фінансова документація за 1923–1944 рр., фотографії викладачів та студентів (4 коробки), а також підручники, курси лекцій, дисертації, дипломні роботи студентів, рукописи лекцій.

Інша, менша частина фонду Української господарської академії в Подебрадах, яка складається з 12 коробок, зберігається у Державному обласному архіві у Празі (Státní oblastní archiv v Praze). Тут представлено матеріали за 1922–1943 рр.: листування, звіти про діяльність, протоколи засідань Сенату, різних комісій, списки викладачів та студентів, огляди видавничої діяльності, рукописи лекційних курсів, фінансова документація¹.

В Архіві міста Праги (Archiv hlavního města Prahy) перебуває на зберіганні великий фонд Української реформованої реальної гімназії, який містить матеріали офіційного діловодства гімназії та її фінансову документацію (протоколи засідань за 1943–1945 рр., касові книги за 1939–1944 рр., списки учнів); матеріали, які відображають навчальний процес у гімназії (класні журнали, протоколи випускних іспитів та ін.).

Справжньою скарбницею архівних документів діячів української культури і науки є фонди Літературного архіву пам'яток національної літератури Чехії (Literární archiv památníku národního písemnictví), де зосереджені особові фонди бібліографа та журналіста Л.Биковського (2 коробки документів, які

¹ Див.: Поданы В. Русская и украинская эмиграция в Чехословацкой Республике 1918–1938... – С.59–61.

відображають празький період його життя та діяльності), літературознавця та громадсько-політичного діяча В.Дорошенка (29 коробок, в яких представлено головним чином листування за 1908–1945 рр., рукописи та підготовчі матеріали до праць), юриста П.Клунного (19 коробок з рукописами праць та епістоляріями), літературознавця та фольклориста, ректора УВУ О.Колесси (11 коробок, які містять особисті документи, епістолярії, рукописи лекцій та наукових праць вченого), письменниці Н.Королевої (1 коробка – фрагмент особового фонду з рукописами творів), письменника Б.Лазаревського (1 коробка, містить щоденник та нотатки за 1920-1922 рр.), філолога І.Панькевича (35 коробок, де зберігаються особисті документи, епістолярії, тексти лекцій, наукові праці та підготовчі матеріали до них), філолога, професора Ягеллонського та Карлового університетів І.Зілінського (6 коробок з рукописами лекцій та наукових праць).

Значний інтерес для дослідників української наукової еміграції являє особовий фонд визначного вченого-хіміка, професора і ректора (у 1902–1903 рр.) Карлового університету, професора УВУ в Празі та голови Товариства МВБУ І.Горбачевського, який зберігається в Архіві Академії наук Чеської республіки (Archiv Akademie věd České republiky). Фонд складається з 25 коробок, серед яких особливу цінність являють особисті документи фондоутворювача (дипломи, посвідчення, листування з С.Дністрянським, О.Колессою, І.Мірчуком, В.Сімовичем, С.Сірополком, С.Смаль-Стоцьким, В.Старосольським, С.Шелухиним та ін.). Документи відображають наукову, педагогічну та суспільно-політичну діяльність І.Горбачевського в Карловому університеті, державних установах Австро-Угорщини, українських політичних та наукових організаціях. У фонді представлена велика кількість фотографій (у тому числі альбом фотографій МВБУ)¹.

---

¹ Поданы В. Источники к проблематике русской и украинской эмиграции в архивах Чешской республики / В. Поданы // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. – Прага, 1995. – Ч.1. – С.108–109.

Найбільшим центром збирання та збереження пам'яток українки на території Словаччини є Свидницький музей української культури (з 2002 р. – Словацький національний музей – Музей українсько-руської культури у Свиднику)¹. У зібранні цього музею представлені окремі матеріали з колекції МВБУ.

У лютому 1956 р. Крайовий національний комітет у Пряшеві, який репрезентував інтереси українців Східної Словаччини, ухвалив рішення про заснування етнографічного музею у Межилабірцях, однак через брак приміщень, необхідних для розміщення експозиції новоствореної установи, вона невдовзі була переведена до Пряшева, де було засноване українське відділення у Крайовому музеї². Влітку 1962 р. зібрані у цьому відділенні експонати були передані до Музею української культури у Красному Броді.

Із публікацій словацьких дослідників випливає, що ще 1957 р. до Пряшева потрапила певна кількість матеріалів з колишньої колекції МВБУ³. На жаль, передача відбулася без належної документації, що сьогодні значною мірою ускладнює процес атрибуції цих матеріалів. М.Няхай, яка опрацювала в архіві Крайового музею в Пряшеві каталог надходжень та матеріали, які збереглися за 1957, 1958 та 1962 рр., не знайшла жодного офіційного документа, в якому б йшлося про передачу матеріалів з Українського музею в Празі. Натомість дослідниці вдалось встановити, що 12 липня 1957 р. надійшли з Праги експонати «в дар» від Міністерства шкільництва.

Крім того, М.Няхай віднайшла лист дирекції пряшівського музею, адресований МЗС Чехо-Словаччини і датований 22 грудня 1958 р. Згідно цього документа, на основі постанови чехословацького уряду від 1 жовтня 1958 р. про

¹ Див.: Сополига М. 35 років Музею української культури у Свиднику / Мирослав Сополига. – Братислава, 1990. – 200 с.

² Ňachajová М. Слідами фондів Музею визвольної боротьби України в Празі, які потрапили до Крайового музею в Пряшеві / Mária Ňachajová // Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny : k 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S. 183.

³ Мушинка М. Музей Визвольної Боротьби України і доля його фондів... – С.98–101; Ňachajová М. Вказ. праця. – S.183.

передачу матеріалів, які мають відношення до Закарпатської України, з Пряшева до Праги було передало «фотографії, негативи, діапозитиви та деякі книжкові матеріали»; причому у супровідному листі зазначалося, що негативи надсилаються в такому стані, в якому вони були привезені до міністерства «з Музею Визвольної Боротьби України з Праги». Серед внесених до інвентарного каталогу матеріалів були, зокрема, портрети визначних українських політичних та культурних діячів (Т.Шевченка, Б.Хмельницького, І.Скоропадського, І.Франка, Л.Українки та ін.), фотографії з життя полонених та інтернованих українців часів Першої світової війни та повоєнного періоду, значна кількість альбомів (без зазначення назв та опису вміщених в них матеріалів)¹. Подальша доля цих матеріалів на сьогодні не встановлена, але можна припустити, що їх частина могла потрапити до УРСР під час передачі матеріалів з колекції МВБУ з Праги до Києва наприкінці 1958 – на початку 1959 рр.

Директор Музею українсько-руської культури у Свиднику М.Сополига на конференції, присвяченій 80-літтю заснування МВБУ, виступив із критикою твердження М.Мушинки щодо того, що «у 1957 році до Пряшева було вислано з Праги кільканадцять центнерів українських рукописів, книжок та музейних експонатів без будь-якої документації», зазначивши, що такі цифри не могли відповідати дійсності, оскільки, по-перше, це не підтверджується жодною офіційною документацією, а, по-друге, відділення Крайового музею у Пряшеві не мало на той час ані відповідних фахівців, ані приміщень для збереження музейних фондів². За словами М.Сополиги, Музей української культури після свого заснування майже вісім років шукав відповідних приміщень для розгортання своєї роботи і вимушений був кілька разів переміщуватися з місця на місце, перебуваючи поперемінно у Пряшеві, Меджилабірцях, Красному Броді, і, нарешті з 1964 р. – у Свиднику. Згідно наведених М.Сополигою даних,

---

¹ Ňachajová M. Слідами фондів Музею визвольної боротьби України в Празі... – S.184–185.

² Sopoliga M. Доля збірок Музею визвольної боротьби України в Празі, вивезених на Пряшівщину / Miroslav Sopoliga // Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S. 189–193.

до Свиднику потрапила вже незначна кількість експонатів з колишньої колекції МВБУ – список цих предметів («Zoznam exponátov z Prahy deponovaných z Krasného Brodu do Svidníka v roku 1961») нараховує 198 од. зб., з яких 24 були списані; серед них відсутні будь-які рукописні матеріали¹.

Документи української еміграції наявні сьогодні також у фондах Національної бібліотеки у Варшаві, де зберігається надзвичайно цінна документальна колекція з архіву НТШ у Львові, яка була переміщена в роки Другої світової війни. Останню складала архівні матеріали з історії Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки, Українських січових стрільців, особові фонди А.Жука, Д.Донцова, О.Кисілевської, Є.Архипенка². Вагомий внесок у вивчення, описування та дослідження долі цього зібрання був зроблений українською архівісткою Г.Сварник³.

Відділ рукописів бібліотеки НТШ, де зберігалися до 1944 р. згадані матеріали, у той час входив до складу Бібліотеки АН УРСР у Львові – саме звідти нацистами на завершальному етапі війни було вивезено сім скринь із рукописами та книжками. Як зазначала Г.Сварник, під час транспортування ці матеріали потрапили під бомбардування біля Вроцлава і були залишені напризволяще в Аделіні, де згодом були віднайдені разом з матеріалами Національної бібліотеки та перевезені звідти до Варшави. Про стан документів можна судити з рапорту виконуючого обов'язки директора Національної бібліотеки К.Сверковського на ім'я голови Ради міністрів ПНР від 12 січня 1948 р. (цитуюмо за публікацією Г.Сварник): «1) Ці матеріали, знайдені 1945 р.

---

¹ Sopoliga M. Доля збірок Музею визвольної боротьби України... – S.192.

² Див.: Список матеріалів з архіву НТШ у Львові, які тепер зберігаються у Відділі рукописів Національної Бібліотеки у Варшаві // Слідами пам'яті : літописний календар. – Варшава : Український архів, 1996. – Т. 1. – С.124–127.

³ Див.: Сварник Г. Архів Дмитра Донцова // Пам'ятки України. – 1994. – № 3-6. – С.122–128; вона ж. Архів Євгена Архипенка в Національній бібліотеці у Варшаві // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Л., 1999. – Вип. 2 : (1995–1997). – С.291–296; вона ж. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві : каталог-інформатор. – Варшава ; Львів ; Нью-Йорк, 2005. – 352 с.

в Аделіні, були викинуті зі скринь і перемішані з матеріалами, що належать Національній бібліотеці та Бібліотеці Варшавського університету; 2) Як ми довідалися від сторонніх, ще перед прибуттям посланців нашого Міністерства освіти, частину матеріалів, що були в цьому аделінському приміщенні, вивезли військові радянські власті»¹.

Після перевезення до Варшави десять скринь з цими матеріалами опинилися на горищі Національної бібліотеки, де пролежали до 1980-х років. Під час ремонту споруди один із пакунків з документами був винесений грабіжником і випадково потрапив до історика Є.Місила, який звернувся до бібліотечної адміністрації з вимогою встановлення походження документів. Поступово співробітники бібліотеки приступили до упорядкування та мікрофільмування фондів.

Зазначені матеріали великою мірою доповнюють еміграційні збірки (зокрема, архіви Уряду УНР у Тарнові та Уряду ЗУНР у Відні; документальні фонди таборів полонених та інтернованих вояків-українців, які зберігалися в УК та МВБУ в Празі). Слід відзначити, що у міжвоєнний період між цими установами та НТШ були тісні контакти, існують навіть опосередковані свідчення того, що окремі матеріали передавалися як з цих осередків, так і безпосередньо деякими емігрантами на зберігання до НТШ у Львові. Отже з великою долею ймовірності можна припустити, що джерелами окремих колекцій НТШ були саме архівні збірки еміграційного періоду, хоча остаточне розв'язання цього питання потребує ще подальшого дослідження. Сьогодні з мікрофотокопіями цих документів можна ознайомитися також у читальному залі ЦДІАЛ України².

Серед всіх міжвоєнних українських архівних центрів в Європі вдалось відновити свою діяльність лише Українській бібліотеці ім. С.Петлюри в Парижі.

---

¹ Сварник Г. Архів Дмитра Донцова... – С.123.

² Див.: ЦДІАЛ України, колекція мікрофотокопій документів № 9 : Матеріали архіву Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві.

Це сталося у квітні 1946 р., хоча засідання ради бібліотеки відбувалися вже з 1944 р. Обов'язки голови ради після смерті В.Прокоповича спочатку виконував І.Косенко, а згодом – О.Удовиченко; до складу ради у повоєнні роки входили О.Шульгин, Г.Довженко, І.Рудичів, І.Гораїн, С.Качура, Ю.Бацуца. Слід відзначити, що І.Рудичів через суттєве погіршення стану здоров'я поступово відійшов від обов'язків бібліотекаря, але продовжував до 1955 р. виконувати обов'язки скарбника, проживаючи у притулку для літніх осіб в Абондані. 1945 р. бібліотекарем було обрано Г.Довженка.

В архіві бібліотеки зберігається один з останніх листів І.Рудичева на ім'я голови ради О.Удовиченка від 22 березня 1955 р., в якому він повідомляв про неможливість бути присутнім на засіданні ради у зв'язку з погіршенням стану здоров'я і просив зняти з нього обов'язки скарбника. Як своєрідний заповіт звучали останні рядки цього листа: «Творімо монумент Симонові Петлюрі – були перші слова відозви Ради в році 1929. Бажаю, щоб ці слова назавжди залишалися в серцях всіх членів Ради Бібліотеки»¹.

Відродження бібліотеки відбувалося за надзвичайно складних умов. Рада бібліотеки була вимушена навіть розглядати можливість перевезення архівних збірок до Канади та передачу їх під опіку Колегії Св. Андрія у Вінніпезі. У зв'язку з цим особливого інтересу набуває віднайдений в архіві бібліотеки відпуск листа ради до адміністратора Української православної автокефальної церкви в Канаді протоієрея Савчука та Колегії Св. Андрія від 21 липня 1946 р. Аналіз цього документа дає підстави, по-перше, зробити висновок про намагання ради задля збереження архівів організувати їх перевезення з Парижа до Вінніпегу, а, по-друге, визначити перелік основних документальних збірок, які залишилися після пограбування бібліотеки нацистами. Рада зверталася до керівництва Колегії з проханням виділити для бібліотеки річну субсидію у розмірі 600 канадських доларів (що дорівнювало за тогочасним валютним курсом 57 тисячам французьких франків). Ці гроші були необхідні для

---

¹ Архів Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. Лист І.Рудичева до голови ради бібліотеки генерала О.Удовиченка (22 березня 1955 р.).

погашення вже існуючих боргів, оплату помешкання, податків, а також для пересилки архівів до Канади. Серед останніх у листі зазначалися такі цінні збірки, як архів Української делегації на Мирній конференції у Парижі (1919 р.), архів Дипломатичної місії УНР у Франції, архів часопису «Тризуб», архів Головної еміграційної ради, документи Судового процесу над С.Шварцбардом (у тому числі стенограма процесу), копії вісімнадцяти листів С.Петлюри, оригінали яких були вивезені нацистами, фотографії з життя еміграції¹. Стосовно архівів С.Петлюри та його родини, то рада відзначала, що на той момент у бібліотечному зібранні їх бракувало, оскільки вони були вивезені німцями. Рада також ставила питання про найдоцільніший та найдешевший спосіб перевезення матеріалів – за допомогою якоїсь наукової установи, урядової установи чи довірених осіб, які приїждять з Канади до Франції, а також наполягала «з багатьох міркувань» не розголошувати у пресі «справу перенесення наших архівів до Канади».

Цей план так і не був реалізований, але за підтримки представників української діаспори з різних країн світу Українська бібліотека продовжила свою діяльність у Парижі. З того часу у ній було зібрано колекцію у понад 30 тис. книжок, однак повернути раритетні видання та архіви міжвоєнного періоду бібліотека так і не змогла. У повоєнний період бібліотека продовжила роботу із збирання матеріалів доби визвольних змагань та громадсько-політичної діяльності української еміграції. У фондах Бібліотеки зберігаються численні рукописні та архівні матеріали різних українських інституцій та окремих осіб, які мають велику історичну вагу, у т.ч. архів Української делегації на Мирній конференції у Парижі, архів Дипломатичної місії УНР у Франції, архів часопису «Тризуб», архів Головної еміграційної ради, матеріали Судового процесу над С.Шварцбардом (у тому числі стенограма процесу), окремі цінні документи Симона Петлюри. Надзвичайно цінним, але зовсім неопрацьованим та нерозібраним, є особовий архів голови Ради Міністрів УНР, одного з

---

¹ Архів Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. Лист Ради Бібліотеки до Колегії Св. Андрія у Вінніпезі (21 липня 1946 р.).

найближчих соратників Симона Петлюри, редактора часопису «Тризуб» та голови Ради Української бібліотеки імені Симона Петлюри В.Прокоповича.

Значення одного з провідних наукових центрів україніки у повоєнний період набуло Наукове товариство ім. Шевченка в Європі, яке розгорнуло свою діяльність на початку 1950-х рр. у Сарселі (передмісті Парижа). Від часу заснування НТШ у Європі в його архіві відклалися оригінали протоколів загальних зборів, засідань правління, окремих комісій, листування з різними інституціями та діячами. Спеціальний інтерес становлять персональні справи членів НТШ, фонди особового походження (В.Кубійовича, В.Янева, З.Кузелі, А.Жуковського та ін.)¹.

Заснування українського архівного осередку в Італії було пов'язано з повоєнною долею архіву Уряду ЗУНР, який, як вже відзначалося, під час Другої світової війни за розпорядженням митрополита А.Шептицького був переданий на депозитне зберігання до Австрійського державного архіву. Після смерті о. М.Горникевича опіку над архівними збірками перейняв новий парох Церкви св. Варвари о. Гавліч, а після від'їзду останнього до США – о. О.Купрянець. Надзвичайно цінним джерелом, яке дає можливість відтворити події, пов'язані з опрацюванням архіву та його перевезенням до Риму, є листування о. Т.Горникевича з апостольським візитатором українців у Західній Європі архієпископом І.Бучком та директором Східноєвропейського дослідного інституту ім. В.Липинського у Філадельфії Є.Зиблікевичем. У жовтні 1961 р. Є.Зиблікевич вперше звернувся до о. Т.Горникевича з проханням приступити до виготовлення мікрофотокопій документів з архіву В.Липинського (рукописів праць, листів, заміток, фотографій) з метою їх подальшої передачі до Філадельфії, де у той час планувалось заснувати науковий центр зберігання та вивчення творчої спадщини В.Липинського. Після погодження цієї справи з

---

¹ Див.: Бурім Д. В. Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / Бурім Д. В., Кучерук О. О., Маврін О. О. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 2007. – 528 с.

архієпископом І.Бучком та о. О.Купрянцем, о. Т.Горникевич приступив до перегляду документів особового архіву В.Липинського та його копіюванню. Паралельно з цим він розпочав упорядкування архівних колекцій ЗУНР та підготовку їх перевезення до Риму.

Вся справа, пов'язана із переміщенням згаданих архівів, проходила у цілковитій секретності, оскільки на ці документи ще з часів Другої світової війни полювали радянські спецслужби. Як відзначав Є.Зиблікевич, «час є дуже непевний, а якщо ці архіви попали б до рук большевиків, то вони знищили б це безцінне джерело різних українських великих натхнень і свідоцтво найвищого горіння українського творчого духа»¹. Вчений наголошував на тому, що на той час про існування архіву Липинського він не розповідав навіть у колі своїх найближчих однодумців. У свою чергу архієпископ І.Бучко просив Т.Горникевича «тракувати справу найстрогіше довірочно», не вживати у листуванні «слова «архів», а радше говорити про «справу»» та загалом пропонував його листи стосовно цієї справи знищувати².

Т. Горникевич, приступивши у січні 1962 р. до перегляду українських колекцій у сховищах Австрійського державного архіву, прийшов до висновку, що вони потребували систематизації та впорядкування, оскільки були змішані під час транспортування і їх розташування вже не відповідало інвентарям, укладеним у довоєнний період М.Горникевичем. Якщо спочатку о. Теофіл збирався опрацювати лише матеріали В.Липинського, то після побіжного ознайомлення із всією колекцією він прийшов до висновку про необхідність опрацювання, за його визначенням, «цілості справи» (тобто всієї колекції, основу якої склали архівні документи Уряду ЗУНР)³. 4 лютого 1962 р. Т.Горникевич у листі до Є.Зиблікевича писав: «Я поставив собі ціллю (може

---

¹ Архів проф. О.Горникевича (Відень, Австрія). Лист Є.Зиблікевича до Т. Горникевича від 28 жовтня 1961 р.

² Там само. Лист І.Бучка до Т.Горникевича від 27 листопада 1961 р.

³ Архів проф. О.Горникевича (Відень, Австрія). Нотатки Т.Горникевича від 17 січня 1962 р.

вже останню) мого життя, жертвувати мій час і мою працю для цієї справи»¹. Складність роботи над упорядкуванням документів полягала не тільки в їх розпорошеності, але й у вкрай поганому фізичному стані. Всі матеріали були вкриті брудом та пилом. Як відзначав Т.Горникевич у листі до архієпископа І.Бучка, це була «водночас і дуже брудна робота, бо на всьому лежала груба верства незамітаного майже 30 літ пороху і дуже багато грязі, бо в межичасі власне в тій частині перебивали стіни»².

Архієпископ І.Бучко надзвичайно схвально поставився до ініціативи о.Горникевича, надіслав йому важливі документи з історії архіву (зокрема його описи міжвоєнного періоду), а також висловив пропозицію змікрофільмувати не тільки документи В.Липинського, але й найцінніші матеріали з архіву ЗУНР³. Варто підкреслити, що о. Теофіл намагався професійно підійти до виконання дорученої йому справи, переймаючи задля цього досвід австрійських архівістів. «В часі мого побуту в архіві я мав нагоду приглянутися до їхніх методів, – писав він архієпископу І.Бучкові 1 квітня 1962 р. – Це чинить мені мою працю над «справою» легшою, бо тепер я вже менш-більш знаю, як і що належить робити, але з другого боку і наводить на мене певного роду неспокій (якщо не хочу сказати, то прямо страх), бо я бачу, скільки праці треба би вложити в упорядкування цілоти. В архіві є цілий штаб людей і то самих фахівців, які вже цілі віки тільки це роблять, а я стою тільки сам один»⁴.

Внаслідок щоденної самовідданої праці о. Т.Горникевича значна частина архівних матеріалів ЗУНР та В.Липинського була інвентаризована та описана. Після отримання дозволу австрійського уряду зазначені збірки були передані на зберігання до заснованого 1963 р. патріархом Й.Сліпим Українського католицького університету в Римі (УКУ). Директором архіву УКУ було призначено о. Т.Горникевича, який доклав чималих зусиль для перевезення

---

¹ Архів проф. О.Горникевича (Відень, Австрія). Лист Т.Горникевича до Є.Зиблікевича від 4 лютого 1962 р.

² Там само. Лист Т.Горникевича до І.Бучка від 11 лютого 1962 р.

³ Там само. Лист І.Бучка до Т.Горникевича від 20 лютого 1962 р.

⁴ Там само. Лист Т.Горникевича до І.Бучка від 1 квітня 1962 р.

матеріалів з Відня до Рима, однак через хворобу так і не зміг приступити до виконання своїх обов'язків у Римі. Керівництвом УКУ було затверджено спеціальне положення про архів, т. зв. «Правильник архіву»¹, згідно з яким за архівом закріплювався статус окремого університетського підрозділу, до праці в якому могли за спеціальним дозволом допускатися викладачі та студенти цього навчального закладу. У положенні чітко обумовлювалися вимоги до користувачів і підкреслювався обмежений доступ до архівних матеріалів.

Отже, до архіву УКУ надійшли на зберігання документи Уряду ЗУНР, рукописи В.Липинського, окремі матеріали М.Грушевського. Після смерті Т.Горникевича у 1969 р. архів два роки був зачинений, а у 1971 р. його директоркою була призначена К.Федаш, яка продовжила роботу з упорядкування матеріалів². Що стосується архівної колекції УКУ в Римі, то вона на сьогодні є малодослідженою. Щоправда останнім часом відбуваються позитивні зрушення – у 2002 р. з Італії до Національного музею історії України були передані особисті документи М.Грушевського та його родини. Виходячи з того, що матеріали Уряду ЗУНР, які також зберігаються сьогодні в архіві УКУ, являють собою велику історичну цінність, видається актуальною підготовка анотованого реєстру цих документів. Наступним кроком має стати упорядкування та видання путівника, до якого б увійшла інформація про місця зберігання та характер джерел з історії ЗУНР як в Україні, так і за кордоном. Таким чином, буде закладена основа для всебічного, комплексного вивчення історії ЗУНР.

Таким чином, матеріали, пов'язані з діяльністю міжвоєнної української еміграції, зберігаються сьогодні в архівних колекціях державних та громадських інституцій низки європейських країн. Найбільша частина

---

¹ Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постановня і діяльності. 1963 – 1968 / Праці Греко-Католицької Богословської Академії. – Т. XXXII. – Рим, 1969. – С.224.

² Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиліттю своєї діяльності. 1863–1973 / Праці Греко-Католицької Богословської Академії. – Т. XLI–XLII. – Рим, 1974. – С.237.

документів із зібрань українських архівних центрів міжвоєнного періоду представлена у фондах чеських архівів; окремі документальні комплекси знаходяться у Польщі, Словаччині та Франції. Єдиною з пам'яткоохоронних установ української еміграції в Європі міжвоєнного періоду, якій вдалось відновити свою діяльність по закінченні Другої світової війни, була Українська бібліотека ім. С.Петлюри в Парижі. З нових українських архівних центрів, що постали у повоєнний період в Європі, слід виділити Архів Українського католицького університету в Римі, до якого було перевезено зібрання Уряду УНР, В.Липинського, А.Шептицького. Актуальним завданням істориків та архівістів є введення цих важливих джерельних комплексів до наукового та суспільного обігу шляхом видання їх описів та покажчиків, підготовки документальних публікацій у періодиці та окремих тематичних збірників, написання на їх основі ґрунтовних досліджень.

ВИСНОВКИ

Діяльність представників української політичної еміграції із заснування українських архівних центрів за кордоном стала невід'ємною складовою суспільно-політичної та культурної історії України ХХ ст. Засновані в європейських країнах у міжвоєнний період українські архівно-музейні установи відіграли важливу роль в організації збирання та зберігання документів з історії визвольної боротьби українського народу та української державності (зокрема, архівів Директорії УНР, Армії УНР, Уряду ЗУНР), архівів українських політичних партій і рухів, дипломатичних місій, еміграційних організацій та інституцій, особових колекцій українських державних, громадських, військових, культурних та церковних діячів. Матеріали, представлені в еміграційних архівних зібраннях, є надзвичайно цінним джерелом з багатьох проблем суспільно-політичної, соціально-економічної та культурної історії України, однак їх науково-інформативний потенціал належним чином не використовувався через тривале перебування документів на таємному зберіганні, а після їх розсекречування у 1990-х рр. – через обмеженість інтелектуального доступу, недосконалість науково-довідкового апарату, відсутність ґрунтовних джерелознавчих досліджень, в яких було б здійснено критичний аналіз та оцінку наукової вартості еміграційних документальних колекцій.

- Аналіз стану наукової розробки проблеми дає підстави зробити висновок про недостатність її вивчення та фрагментарність відображення у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, в якій пріоритетне місце посідають публікації з історії громадсько-політичного та культурного життя української еміграції міжвоєнного та повоєнного періодів (праці С.Наріжного, В.Маруняка, В.Троцинського, В.Євтуха, В.Маркуся, С.Віднянського, О.Вішки, З.Карпуса, З.Сладека, Б.Зілинського, В.Піскун та ін.).

Праці, присвячені архівній та пам'яткоохоронній діяльності представників української еміграції, переважно висвітлюють лише окремі аспекти цієї

важливої та актуальної проблеми. Особлива увага дослідників приділялась історії формування так званого «Празького українського архіву», причому пріоритет надавався вивченню діяльності Музею визвольної боротьби України (праці М.Мушинки, А.Кентія, О.Пеленської та ін.), натомість історія Українського історичного кабінету та склад його колекцій аналізувалися лише побіжно, а процес заснування та функціонування Українського національного музею-архіву при УГК загалом не був висвітлений. Однією з перших в українській історіографії проблему комплексного вивчення «Празького українського архіву» поставила у середині 1990-х рр. Л.Лозенко. У зарубіжній історіографії важливими віхами у синтетичному вивченні документальних комплексів еміграційної україніки стали праці американської дослідниці П.К.Грімстед, яка особливу увагу приділила переміщенню українських архівних колекцій в роки Другої світової війни та у повоєнний період, проблемам архівної реституції.

Теоретичні проблеми вивчення зарубіжної архівної україніки були поставлені у ряді праць П.Соханя, Л.Дубровіної, Г.Боряка, а правові аспекти повернення українських історико-культурних цінностей розглядалися у публікаціях В.Лозицького та С.Кота.

Однак історіографічний аналіз засвідчив відсутність узагальнюючих праць, в яких було б проведено порівняльний аналіз процесу створення та функціонування українських архівних установ у різних країнах Європи у 1920-х – 1940-х рр. Малодослідженими залишались питання джерел комплектування документальних колекцій української еміграції у Тарнові, Празі, Відні, Парижі, шляхів їх переміщення, локалізації місць сучасного зберігання. Не була здійснена реконструкція складу архівних колекцій МВБУ, УІК, Української бібліотеки ім. С.Петлюри тощо. Таким чином, в результаті всебічного аналізу стану наукової розробки проблеми була доведена актуальність, наукова новизна, теоретичне та практичне значення дисертаційного дослідження.

• У процесі евристичної роботи в українських і зарубіжних архівосховищах та бібліотеках було виявлено та опрацьовано оптимальну кількість джерел,

необхідну для одержання достовірних та обґрунтованих результатів дослідження. Основу джерельної бази дисертації становили першоджерела, що зберігаються сьогодні в архівосховищах України, Росії, Чехії, Франції. Загалом було переглянуто матеріали понад 100 фондів ЦДАВО України, з яких було залучено до наукового аналізу та використано документи 28-ми фондів (понад 200 справ); також було опрацьовано та критично проаналізовано джерельну інформацію матеріалів чотирьох фондів ЦДІАЛ України (25 справ), одного фонду ЦДІАК України (22 справи), колекцію документів «Український музей в Празі» ЦДАГО України (26 справ), матеріали Державного архіву Львівської області, Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України, фотодокументи ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного, документи зарубіжних архівних та бібліотечних зібрань – Національного архіву в Празі, Слов'янської бібліотеки Національної бібліотеки Чеської Республіки, Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі.

Важливі факти про переміщення українських еміграційних колекцій у повоєнний період було встановлено під час роботи в архівах Російської Федерації. Зокрема, було проведено атрибуцію документів з міжвоєнного зібрання Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі в складі фондів Російського державного військового архіву (встановлено приналежність семи фондів). Крім того встановлено, що одна з частин листування Бориса та Гліба Лазаревських, яка належала архівному зібранню Української бібліотеки ім. С.Петлюри, сьогодні зберігається у фондах Державного архіву Російської Федерації (ф.Р-9145, оп.1, спр.619), а інша – у ЦДАВО України (ф.3537, оп.1, спр.6).

Вперше було залучено до наукового аналізу низку матеріалів, пов'язану з організацією зберігання архівів Уряду ЗУНР, документів митрополита Андрея Шептицького та В.Липинського у Відні (зокрема листування о. М.Горникевича з митрополитом А.Шептицьким та президентом ЗУНР Є.Петрушевичем, виявлене під час пошукової роботи у ЦДАГО України та ЦДІАЛ України). Виявлені в особовому архіві проф. О.Горникевича (Відень, Австрія) документи

(листування о. Т.Горникевича з Є.Зиблікевичем та архієпископом І.Бучком) дозволили встановити невідомі факти організації зберігання урядового архіву ЗУНР та особового зібрання В.Липинського у Відні та відтворити обставини переміщення цих документальних комплексів з Відня до Риму у повоєнний період.

Історико-джерелознавчий аналіз усієї сукупності архівних та опублікованих джерел з досліджуваної проблеми дозволив зробити узагальнюючі висновки у відповідності до поставлених у дисертаційному дослідженні завдань:

- створення у країнах Європи в міжвоєнний період низки українських архівних центрів було пов'язано з поразкою визвольних змагань 1917-1920 рр., одним з наслідків якої була велика хвиля політичної еміграції з українських теренів, яка включала представників політичного проводу Української Центральної Ради, Української Держави гетьмана П.Скоропадського, Директорії УНР, Уряду ЗУНР, громадсько-політичних, військових, культурних діячів та науковців;

- необхідність у заснуванні українських архівних інституцій за кордоном полягала в тому, що на початку 1920-х рр. за межі України була вивезена документація урядових установ Директорії УНР та ЗУНР, документи українських військових частин та з'єднань (зокрема – Армії УНР), особові папери та матеріали українських емігрантів, а також зібрані ними історичні колекції.

Поточні архіви міністерств та відомств Директорії УНР опинилися на теренах Польщі – у Тарнові та Ченстохові, де у 1920-х рр. розпочав свою діяльність Державний центр УНР в екзилі. У Польщі було зосереджено також великий масив матеріалів Військового міністерства та Генштабу Армії УНР. Архів Уряду ЗУНР був вивезений до Відня, проте частина найважливішої документації, пов'язаної з діяльністю Є.Петрушевича, була перевезена останнім до Берліна. За кордоном у той час залишалася розпорошеною також значна кількість архівних документів, які відклалися внаслідок діяльності громад та

культурно-освітніх організацій полонених вояків-українців часів Першої світової війни, таборів інтернованих Армії УНР та Української Галицької Армії. Крім того, за кордоном опинився значний масив документації українських дипломатичних місій та представництв. Таким чином, наявність за кордоном великої кількості документів з історії національного руху та визвольних змагань українського народу обумовила необхідність заснування національних архівних центрів в еміграції;

- заснування архівних установ відбувалось з ініціативи еміграційних урядів, громадських організацій та окремих діячів у місцях компактного проживання українських емігрантів; найбільші осередки були організовані у міжвоєнний період у Польщі (Тарнів), Чехо-Словаччині (Прага), Австрії (Відень), Франції (Париж);

- визначальний вплив на процес створення та розгортання діяльності архівних установ мала політична ситуація та ставлення урядів країн перебування (країн-реципієнтів) до представників української еміграції, а також політична боротьба в самому еміграційному середовищі.

Проведення комплексного аналізу діловодної документації еміграційних архівних осередків, співставлення її з даними інших джерел офіційного (документами еміграційних урядових установ, громадських інституцій, організацій і товариств) та особового (епістоляріями, мемуарами, записками і щоденниками українських діячів) походження дозволило реконструювати цілісну історію створення та функціонування кожного з архівних осередків, встановити основні етапи їх діяльності, простежити процес комплектування документальних колекцій, організацію їх зберігання та опрацювання.

- Визначено, що структура переважної більшості осередків включала три відділи: 1) архівний, 2) музейний та 3) бібліотечний (пресовий). Попри відмінності у назвах установ («музей-архів», «музей», «бібліотека»), однією з пріоритетних в їх діяльності була «архівна» функція – організація збирання, зберігання та опрацювання писемних історичних пам'яток. З огляду на це для визначення останніх було запроваджено вживання узагальнюючого поняття

«архівні центри української еміграції», тобто установи, створені представниками української політичної еміграції за кордоном з метою збирання, зберігання та опрацювання пам'яток національної історії, зокрема визвольної боротьби українського народу за державність та незалежність;

- встановлено, що перші еміграційні архіви Уряду УНР було засновано на теренах Польщі у 1921 р. – Головний військо-історичний музей-архів Армії УНР та Музей-архів визволення України; частина їх колекцій була перевезена 1923 р. до Праги, де була покладена в основу зібрання Українського національного музею-архіву при УГК;

- обґрунтовано тезу про те, що у Празі в міжвоєнний період українськими емігрантами було засновано три окремі музейно-архівні центри, які фігурують в історіографії під умовною узагальнюючою назвою «Празький український архів»;

- доведено, що перший еміграційний архів у Празі було створено заходами Українського громадського комітету в ЧСР восени 1923 р.; вперше в історіографії було висвітлено історію заснування УНМА, визначено основні періоди його діяльності, процес комплектування документальної колекції, охарактеризовано умови та організацію її зберігання; відзначено, що керівництво діяльністю УНМА належало українським есерам, з 1925 р. музей-архів перебував у структурі очолюваного М.Шаповалом Українського інституту громадознавства; фонди УНМА комплектувалися матеріалами з історії визвольної боротьби 1917-1920 рр., поточними архівами еміграційних організацій та установ, у заснуванні та діяльності яких активну участь брали члени УПСР та представники близьких до них політичних течій, особовими документами М.Шаповала, Н.Григоріва, Д.Ісаєвича, В.Винниченка, С.Русової тощо;

- встановлено, що з огляду на перебування УНМА під впливом українських есерів, діячі уенерівської еміграції виступили проти передачі своїх матеріалів до фондів цієї установи, що у свою чергу спричинило заснування у 1925 р. Музею визвольної боротьби України у Празі. Провідну роль у

заснуванні МВБУ відіграли науковці та громадські діячі, об'єднані навколо Українського вільного університету в Празі (І.Горбачевський, Д.Антонович, Д.Дорошенко, В.Сімович, С.Смаль-Стоцький, О.Шульгин, Ф.Щербина та ін.). Архівні, музейні та книжкові фонди МВБУ комплектувалися зібраннями таборових громад полонених та інтернованих вояків-українців, документами дипломатичних місій УНР, архівами Українських січових стрільців, матеріалами установ та організацій, які постали в еміграції;

- досліджено, що наприкінці 1920-х рр. було здійснено кілька спроб консолідації діяльності різних угруповань української еміграції з метою створення єдиного пам'яткоохоронного центру в Празі, зокрема об'єднання колекцій МВБУ та УНМА, однак всі ці ініціативи не були реалізовані через ідеологічні розбіжності;

- відзначено, що заснування та діяльність українських архівних центрів у Празі, як і інших еміграційних установ у ЧСР, відбувалось у рамках т. зв. «руської допомогової акції» чехословацького уряду, спрямованої на підтримку емігрантів-слов'ян – вихідців з теренів колишньої Російської імперії з метою їх адаптації в іншомовному середовищі; згорання «допомогової акції» наприкінці 1920-х рр. призвело до припинення діяльності УНМА, а згодом до передачі його колекції на депозитне зберігання до Українського історичного кабінету, заснованого 1930 р. при МЗС ЧСР;

- з'ясовано, що УІК фактично продовжив започатковану УНМА справу збирання, зберігання та вивчення матеріалів з історії визвольної боротьби українського народу та життя еміграції. Незважаючи на підпорядкування установи МЗС ЧСР та призначення її офіційним керівником чеського вченого Я.Славіка, УІК за змістом своєї діяльності продовжував залишатися українською установою, в якій вся робота проводилася українськими співробітниками (М.Обідним, А.Животком, Л.Кобилянським), а поточна документація до 1939 р. оформлювалася українською мовою. За програмою своєї діяльності УІК відрізнявся від інших архівних осередків української еміграції приділенням більшої уваги науково-дослідній праці, орієнтацією на потреби іноземних

дослідників, зокрема чехословацьких учених, які займалися славістичними студіями. У структурі УІК був відсутній музейний відділ, натомість бібліотечне зібрання кабінету мало значно ширший за хронологією та тематикою діапазон видань у порівнянні з іншими українськими музейно-архівними осередками;

- встановлено, що окрім Праги і Тарнова представниками української еміграції у міжвоєнний період було засновано потужні архівні центри у Парижі (Українська бібліотека ім. С.Петлюри) та Відні (філія Національного музею митрополита А.Шептицького); у дисертації на основі аналізу широкого кола українських та зарубіжних джерел вперше висвітлено історію створення архівного осередку у Відні, реконструйовано склад документальної колекції Української бібліотеки міжвоєнного періоду;

- з'ясовано, що на відміну від архівів Директорії УНР та Уряду ЗУНР архівні зібрання гетьманського уряду не були організовано вивезені за кордон. В еміграції гетьман П.Скоропадський у 1920 р. розпочав формування так званої «Ваннзейської колекції» (за назвою передмістя Берліну, де мешкала гетьманська родина у 1921–1945 рр.). Остання складалась з документів з сімейного архіву Скоропадських, а також включала політичні документи, листування та протоколи засідань керівництва гетьманського руху. У лютому 1945 р. більша частина цієї колекції (т.зв. «великий політичний архів» П.Скоропадського) була знищена з огляду на неможливість її вивезення з Берліну.

Вивчення інвентарних книг та каталогів архівних установ, які сьогодні зберігаються у фондах низки українських (ЦДАВО України, ЦДАГО України) та зарубіжних архівів (Державний архів Російської Федерації, Російський державний військовий архів, Національний архів у Празі, архів Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі), дало змогу провести атрибуцію значної кількості матеріалів, які зберігалися у колекціях архівних центрів української еміграції досліджуваного періоду, встановити джерела їх надходження, визначити коло фондоутворювачів та провести реконструкцію складу зібраних ними колекцій.

Порівняльний аналіз процесу створення та діяльності українських архівних центрів в еміграції дає можливість встановити спільні для більшості з них риси:

по-перше, ініціативу створення архівних осередків брали на себе емігранти, яких об'єднували спільні ідеологічні переконання та політичні погляди;

по-друге, заснуванню більшості осередків передувало створення товариства – громадської організації, члени якої розробляли установчу документацію та зобов'язувалися фінансово підтримувати її діяльність своїми членськими внесками та збиранням пожертв;

по-третє, структура більшості з осередків включала три основні відділи – архівний, музейний та бібліотечний (відділ преси), таким чином за умов перебування в еміграції у рамках однієї установи відбувалося поєднання функцій та завдань трьох різних типів інституцій з метою організації збирання та зберігання національної історико-культурної спадщини;

по-четверте, кожен з осередків ініціював створення мережі своїх представників на місцях (як у країні перебування, так і поза її межами – у місцях компактного проживання українських емігрантів), на яких покладалося завдання популяризації діяльності осередку та збирання документальних матеріалів і коштів. Зокрема, представниками МВБУ були проф. І.Мірчук (у Берліні), проф. М.Левицький (у Подєбрадах), представниками Української бібліотеки ім. С.Петлюри були В.Королів (у Чехо-Словаччині), генерал В.Сікевич (у Вінніпезі), проф. М.Антонович (у Берліні), проф. І.Шендрик (у Львові), М.Забело (у Туреччині).

Музейно-архівні осередки в еміграції намагалися об'єднати у своїй діяльності функції пам'яткоохоронних та наукових установ. Останнє більшою мірою вдалось реалізувати «празьким» українським архівам, керівництво яких постійно намагалось залучити до відбору та організації зберігання документів представників різних наукових інституцій. Так, при УНМА було створено Наукову колегію, до складу якої входили фахівці з різних галузей знань. Участь у роботі МВБУ брали представники від Українського вільного університету;

Управа товариства виявила науковий підхід до комплектування колекції, фіксуючи по мірі можливості в інвентарних книгах інформацію про походження пам'яток, час та місце їх створення, дані про фондоутворювачів. Загалом слід відзначити, що керівництво більшістю осередків здійснювали відомі науковці, фахівці музейної, архівної, бібліотечної справи – Д.Антонович, М.Обідний, А.Животко, С.Наріжний та ін.

На підставі аналізу книг надходжень матеріалів та текстів договорів, укладених між керівництвом осередків та фондоутворювачами можна виокремити *чотири шляхи надходження матеріалів* до складу їх архівних фондів: 1) дарування, 2) придбання, 3) передача на депозитне зберігання, 4) обмін дублікатами з іншими архівними та бібліотечними установами. У першому випадку матеріали ставали власністю інституції. Комплектування фондів шляхом придбання документів за оцінкою спеціалістів було характерне для українських архівних осередків у Празі – УНМА та УІК, діяльність яких фінансувалась чехословацьким урядом. Зокрема, у структурі УНМА було створено Наукову колегію у складі відомих науковців та громадських діячів – С.Шелухина, Л.Білецького, С.Русової, С.Бородаєвського, В.Петріва, В.Січинського, В.Приходька, яка здійснювала експертизу цінності запропонованих для придбання матеріалів. Натомість колекції Музею визвольної боротьби України у Празі та Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі комплектувалися переважно за рахунок матеріалів, які передавалися до їх фондів безкоштовно окремими установами або особами.

Поширеною також була форма передачі архівних документів на депозитне зберігання. У цьому випадку між власниками документів та архівною установою укладалась спеціальна угода, яка визначала термін та умови їхнього зберігання. У разі таємного зберігання матеріали в присутності обох сторін опечатувалися, а в угоді та в протоколі опечатування чітко окреслювався термін, коли, або за яких обставин, вони можуть бути розпечатані. Якщо ж матеріали надходили на загальне зберігання, в угоді відзначалися можливості їх використання: а) за умови надання на це дозволу їх власником або його

довіреною особою; б) з правом користуватися тільки окремим особам; в) без права використання та оприлюднення документів упродовж встановленого терміну.

Більшість укладених між архівними осередками та окремими емігрантами (або організаціями) угод містили положення про недопущення перевезення їх архівів в Україну, доки там пануватиме радянська влада. Зокрема, в «Угоді про передачу Українського національного музею-архіву і Бібліотеки Українського інституту громадознавства ім. М.Шаповала Міністерству закордонних справ ЧСР для Українського історичного кабінету» окремо наголошувалося на тому, що «в жодному випадкові архів не може бути перевезений на Україну, поки там буде панувати режим, ворожий демократичним засадам».

Водночас аналіз текстів угод свідчить про те, що значна кількість фондоутворювачів висловлювала бажання передати свої архівні зібрання після утворення незалежної демократичної Української Держави до Національного архіву (або іншої наукової чи пам'яткоохоронної інституції у Києві та Львові).

Архівні документи, які відклалися у фондах кожного з осередків, мали спільні видові, тематичні та хронологічні особливості. За *принципом приналежності* їх можна поділити на дві великі групи: 1) матеріали різних державних органів, інституцій, політичних партій, організацій, культурно-освітніх, наукових та ін. установ доби визвольних змагань 1917-1920 рр. та еміграційного періоду; 2) особові архіви українських громадсько-політичних, культурних, церковних діячів.

За *територіальною ознакою* та *принципом походження* ці документи поділялися на: 1) матеріали, створені на українських теренах і вивезені за кордон їх власниками; 2) матеріали, які були створені внаслідок діяльності різних українських інституцій та окремих осіб в еміграції у країнах осідку.

За *хронологічною ознакою* більшість документальних пам'яток, які відклалися у міжвоєнних еміграційних зібраннях, відносилась до періоду визвольних змагань 1917-1920 рр. (з їх числа найбільш репрезентативною була група джерел з історії Директорії УНР) та «еміграційного» періоду (документи,

які були створені в результаті діяльності українських установ, організацій, окремих осіб у 1920-1930-х переважно у країнах Європи, а також частково у США, Канаді, деяких країнах Сходу). Меншу частку колекцій становили документи періоду Першої та Другої світових війн, і зовсім незначний відсоток (1-2 %) складала матеріали, що торкалися діяльності українських політичних партій початку ХХ ст.

За *номінальною ознакою* це були: а) документи урядових установ УНР, ЗУНР та Української Держави гетьмана П.Скоропадського; б) документи, створені за кордоном українськими дипломатичними місіями та представництвами (а також представниками інших державних установ Центральної Ради, Директорії УНР та Гетьманату П.Скоропадського); в) документи українських військових структур, формувань та з'єднань (Армії УНР, Військового міністерства УНР, Українських січових стрільців, Української Галицької Армії); г) документація українських громадських, наукових, освітніх, релігійних організацій та об'єднань за кордоном; д) матеріали, які відклалися внаслідок життєдіяльності окремих діячів української еміграції (їх особові архівні колекції).

Архівним зібранням еміграційного періоду була притаманна фрагментарність, що обумовлювалось власне процесом їх комплектування, зокрема розпорошеністю окремих колекцій у зв'язку з їх переміщенням, а також тією обставиною, що деякі установи та діячі передавали частини своїх зібрань на зберігання одночасно до різних архівних осередків. Зокрема, як в УК, так і в МВБУ перебували на зберіганні документальні матеріали Українського високого педагогічного інституту ім. М.Драгоманова в Празі, Української господарської академії в Подєбрадах, Центрального союзу українського студентства, Української селянської спілки тощо, частини особових архівів В.Петріва, Б.Мартоса та ін. Малюнки та проекти уніформ українського війська, виготовлені М.Битинським, зберігалися у фондах МВБУ та Української бібліотеки ім. С.Петлюри в Парижі. Хоча основний центр із зберігання урядового архіву Директорії УНР у міжвоєнний період залишався у

Польщі (Тарнів і Ченстохів), проте окремі документи та матеріали періоду Директорії були представлені у зібраннях Української бібліотеки ім. С.Петлюри, МВБУ та УІК.

Дослідження історичної долі еміграційних документальних колекцій під час Другої світової війни та у повоєнний період дозволило дійти таких висновків:

- події Другої світової війни кардинальним чином вплинули на діяльність усіх українських архівних осередків в Європі. Еміграційні архівні та бібліотечні колекції розглядались керівництвом Третього Рейху як культурні цінності та важливі джерела, які доцільно використовувати в розвідувальних та ідеологічних цілях. Важливе місце у діяльності Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга було відведено пошуку, виявленню та вивезенню до Німеччини зібрань російської та української політичної еміграції;

- з'ясовано, що з числа українських еміграційних зібрань нацистами було конфісковано та вивезено до Німеччини книжкові та архівні фонди Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі, якої були конфісковані і на початку 1941 р. вивезені нацистами до Берліну. Натомість українські архівні осередки у Празі не були ліквідовані, проте були підпорядковані німецької адміністрації; вся офіційна документація УІК була переведена на німецьку мову, співробітники кабінету окрім упорядкування архівних та книжкових колекцій мали готувати для нацистів аналітичні огляди тогочасної української преси;

- встановлено, що війна негативно відбилася на темпах поповнення колекції МВБУ і принесла значні фінансові збитки. Найбільших втрат МВБУ зазнав під час бомбардування Праги американською авіацією 14 лютого 1945 р., внаслідок чого було зруйновано значну частину Українського дому, а зібрання музею було перевезено до підвалів Національної та Університетської бібліотек у Клементинумі, окремі групи документів було передано на зберігання до УІК. У квітні 1945 р. загальні збори Товариства МВБУ ухвалили рішення про перейменування установи на Український музей, хоча останнє так і не було офіційно затверджено;

- доведено, що особливу зацікавленість нацистські спецслужби виявили до архівних зібрань Директорії УНР та Уряду ЗУНР. Встановлено, що 160 скринь з архівами міністерств та відомств УНР були вивезені нацистами з Тарнова і Ченстохова до Кракова, де були частково упорядковані та описані. Архівне зібрання Уряду ЗУНР разом із іншими фондами Національного музею у Відні було передано у жовтні 1942 р. на депозитне зберігання до Австрійського державного архіву;

- на завершальному етапі війни еміграційні архіви опинилися у центрі уваги радянських спецслужб. Навесні 1945 р. пошукові групи активізували свою роботу. У результаті діяльності радянських пошукових груп на теренах Польщі, Чехо-Словаччини та Німеччини у 1945 р. були вивезені до СРСР значні масиви документів російської (зокрема – Російський закордонний історичний архів у Празі) та української політичної еміграції (архівне зібрання Українського історичного кабінету, архів Директорії УНР, книжкова та документальна колекція Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі);

- у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. переміщені до УРСР архівні зібрання української еміграції проходили опрацювання в Особливому відділі таємних фондів ЦДІА УРСР у м. Києві, де вони формувалися у фонди, засекречувалися та готувалися для використання лише в оперативних цілях. *Загальні принципи опрацювання еміграційних колекцій* полягали у наступному: а) описування документів відбувалося у короткі темпи за так званим скороченим циклом, оскільки спочатку вони не призначалися для наукового використання; б) науково-технічне опрацювання матеріалів розпочиналось з фондів, які були найбільш актуальними «з оперативно-чекістської точки зору»; в) одночасно складались іменні картотеки на емігрантів, «українських буржуазних націоналістів», предметно-тематичні картотеки про діяльність еміграційних організацій, історичні довідки на фонди, які підлягали оперативному опрацюванню. В результаті опрацювання переміщених колекцій

впродовж 1945–1953 рр. в Особливому відділі таємних фондів ЦДІА УРСР було сформовано понад 300 фондів;

- доведено, що всі матеріали, які проходили опрацювання у 1945–1953 рр. в Особливому відділі ЦДІА УРСР не можна розглядати як складову «Празького українського архіву», оскільки їх окрема частина потрапила до Києва не з Праги, а зі Львова, Кракова, Варшави, Відня, Берліна. На процесі опрацювання «еміграційних» колекцій негативно позначилося нехтування принципом походження матеріалів та врахуванням приналежності документів до складу тих чи інших зібрань. Порушення принципу цілісності фондів, ігнорування правила фіксації інформації про місце та джерело походження документів призвело розпорошення переміщених колекцій між різними фондами у складі одного (або кількох) архівів. Негативним фактором було переміщення окремих документальних комплексів до московських архівів. Встановлено, що до ЦДАЖР СРСР у Москві 1954 р. було передано десять фондів з матеріалами Української партії соціалістів-революціонерів. Документи з архівного зібрання Української бібліотеки ім. Симона Петлюри потрапили до фондів Центрального державного особливого архіву СРСР, заснованого 1946 р. у Москві.

Аналіз сучасних місць зберігання документів з міжвоєнних «празьких» колекцій засвідчує їх розпорошеність між фондами кількох українських, чеських та російських архівів. Найзначніший за обсягом та репрезентативністю комплекс українських джерел «празького» походження перебуває сьогодні на зберігання у ЦДАВО України. Крім того, документи та матеріали з колекцій УІК та МВБУ представлені у складі фондів ЦДАГО України, ЦДІАЛ України, ЦДКФФА України ім. Г.С.Пшеничного. Окремі матеріали виявлені у фондах російських архівів, в першу чергу – Державного архіву Російської Федерації.

Встановлено, що у ЦДАВО України сьогодні представлений найбільший в Україні комплекс документальних джерел з історії української еміграції (близько 500 фондів), значна частина якого у міжвоєнний період та під час Другої світової війни зберігалася у Празі, у двох архівних центрах – Українському історичному кабінеті та Музеї визвольної боротьби України.

Водночас під час переміщення та подальшого опрацювання цих колекцій в УРСР відбулося змішання та злиття їх фондів, до складу яких також було додано окремі матеріали з інших джерел (з колекції Української бібліотеки ім. С.Петлюри у Парижі, архіву Директорії УНР у Польщі тощо).

За тематичною ознакою джерела з історії української еміграції включають наступні групи:

1) документи українських урядів – Української Центральної Ради, Директорії УНР, ЗУНР;

2) архіви дипломатичних місій УНР, УД, ЗУНР, що діяли в Австрії, Німеччині, Чехо-Словаччині, Швейцарії, Великобританії, Румунії, Греції та ін. країнах;

3) військові матеріали та документи з історії таборів українських військовополонених та інтернованих у часі Першої світової війни та післявоєнний період, що існували на теренах європейських країн, матеріали про діяльність Союзу визволення України, документи Українських січових стрільців та Української Галицької Армії;

4) матеріали українських політичних партій;

5) матеріали громадських, політичних, культурно-освітніх та наукових осередків української еміграції;

6) документи з історії студентського руху в еміграції;

7) матеріали з історії преси і журналістики;

8) матеріали з історії церкви та релігії;

9) особові фонди українських громадсько-політичних, військових та культурних діячів.

Тематика документів відбиває основні аспекти діяльності української еміграції у громадсько-політичній, військовій, соціально-економічній, культурній, науковій, освітній та релігійній сферах. За видовою ознакою представлені основні види документів офіційного (накази, статuti, протоколи зборів, анкети та реєстри членів, фінансові звіти, бюлетені, оголошення, програми, афіші) та особового походження (листування, мемуари, записки), а

також іконографічні, зображальні та картографічні джерела. В архівних фондах зберігаються оригінали, засвідчені копії та копії документів у машинописному та рукописному варіантах, однак переважний відсоток матеріалів становлять оригінали та автографи, що збільшує джерельну та історичних цінність емігрантських колекцій.

Водночас слід наголосити на тому, що частина матеріалів з українських міжвоєнних колекцій по війні залишилася у Чехії і сьогодні зберігається у таких інституціях, як Національний архів у Празі, Слов'янська бібліотека Національної бібліотеки ЧР, Державний обласний архів у Празі, Архів міста Праги, Літературний архів пам'яток національної літератури Чехії тощо. Окремі матеріали з колекції МВБУ представлені у фондах Музею українсько-руської культури у Свиднику (Словаччина).

Єдина українська пам'яткоохоронна установа в Європі, яка у повоєнний період змогла відновити свою діяльність, була Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. У 1946 р. вона поновила процес збирання своєї книжкової колекції. Документальне зібрання бібліотеки сьогодні представлено матеріалами Української делегації на Мирній конференції у Парижі, Дипломатичної місії УНР у Франції, архівами часопису «Тризуб», Головної еміграційної ради, документами Судового процесу над С.Шварцбардом.

Заходами діячів Української греко-католицької церкви вдалось на початку 1960-х рр. організувати перевезення колекцій ЗУНР, В.Липинського та А.Шептицького, які на той час перебували на депозитному зберіганні в Австрійському державному архіві у Відні, до архіву заснованого у 1963 р. патріархом Йосипом Сліпим Українського католицького університету в Римі. Отець Т.Горникевич здійснив попереднє упорядкування цих матеріалів, а також виготовив численні фотокопії з документів В.Липинського, які були передані до фондів Східноєвропейського дослідного інституту ім. В'ячеслава Липинського у Філадельфії.

Загалом слід відзначити, що у повоєнний період намітилась загальна тенденція до переміщення архівних центрів української еміграції з

європейського на північноамериканський континент. Найбільшим українським архівом поза межами України став Музей-архів Української вільної академії наук у Нью-Йорку, який був заснований наприкінці 1945 р. в Аугсбурзі (Німеччина). Українські діячі за надзвичайно складних обставин перебування у таборі для переміщених осіб спромоглись об'єднатись та докласти чималих зусиль для організації наукового життя та започаткування нової архівної колекції. Ініціатор створення та перший директор Музею-архіву УВАН В.Міяковський розпочав збирання нової колекції за «мандатом» (посвідченням), виданим йому Музеєм визвольної боротьби України в Празі. Згодом, у 1966 р., Музею-архіву УВАН було надано ім'я Дмитра Антоновича – одного з перших організаторів архівної справи в еміграції.

Останнім часом проблема вивчення та введення до наукового обігу цих матеріалів набула особливої актуальності. Перед українським суспільством постало завдання організації інтелектуального доступу до комплексу джерел з української історії, які зберігаються у зарубіжних архівних центрах. Це передбачає, з одного боку, створення умов для роботи українських дослідників за кордоном, а з іншого боку – передачу документів (у вигляді оригіналів чи фотокопій) в Україну. Наступним кроком є упорядкування та видання наукових збірок документів, публікація джерел у вигляді додатків до монографій та статей.

Упродовж останніх років спостерігається активізація процесу передачі в Україну документальних колекцій, серед яких важливу частку становлять матеріали саме «еміграційного» походження. Зокрема, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України у 1993 р. прийняв на зберігання з ФРН архів письменника, художника і громадсько-політичного діяча І.Багряного; у 1994 р. зі Словаччини – листи Д.Дорошенка, В.Січинського, В.Щербаківського та книги з особистої бібліотеки Л.Красковської; у 1996 р. із США – архівну та мистецьку спадщину художниці Л.Морозової; з Франції – колекцію грошових знаків УНР. До Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України у 1994 р. було передано з Чехії архів поета, вченого та

політичного діяча Олега Ольжича, а з США – архів В.Барки. Того ж року в Україну було передано з Канади архів У.Самчука, який нараховує кілька тисяч документальних пам'яток. Цінним поповненням колекції Національного музею історії України стали особисті документи М.Грушевського і його родини з архіву Українського католицького університету в Римі.

З утворенням незалежної Української держави проблеми охорони, збереження та повернення культурних цінностей, що з різних причин опинилися за межами України, привернули увагу громадськості й увійшли до пріоритетів державної політики в культурній сфері. Важливу роль в організації фізичного та інтелектуального повернення в Україну документів національної культурно-історичної спадщини відіграють такі державні та наукові інституції, як Комісія з повернення культурних цінностей, Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, установи НАН України, зокрема, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України. У 1999 р. набув чинності Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»; відповідно до нього була створена Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України.

Важливе завдання, яке стоїть перед українськими дослідниками та архівістами полягає у виявленні, ідентифікації та описуванні зарубіжної (у тому числі – «еміграційної») архівної україніки. Воно передбачає формування банку даних про архівосховища української діаспори, а також створення комп'ютерної бази даних, яка б містила інформацію про фондоутворювачів, опис матеріалів із зазначенням обставин та дат їх переміщення, а також дотичну бібліографію. Підтримуючи позицію, висловлену низкою українських та зарубіжних дослідників (П.Сохань, Л.Дубровіна, П.К.Грімстед, Г.Боряк), вважаємо закономірним наголосити на тому, що особливу увагу сьогодні слід звернути на шлях «інтелектуального повернення» зарубіжної україніки, який

передбачає виявлення та реєстрацію документів, підготовку путівників, інформаційних та документальних видань, створення комп'ютерних баз даних, а на їх основі – єдиної інформаційної системи, яка могла б забезпечити доступ дослідників до джерел зарубіжної україніки та сприяти їх введенню до наукового та суспільного обігу. Одне з провідних місць у реалізації даної програми має посісти діяльність заснованого у 2007 р. Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

Таким чином, архівні колекції, створені діячами української еміграції в різні періоди, повертаються сьогодні в Україну – в оригіналах, копіях, публікаціях. Надзвичайно важливим, на нашу думку, є їх всебічне, глибоке вивчення та якнайширше введення до суспільного та наукового обігу, оскільки вони несуть в собі інформацію не тільки про життєвий шлях, діяльність, долю сотень тисяч українців у різних країнах світу, але водночас являють собою інтегральну частину загальної історико-культурної спадщини українського народу, без якої неможливо оцінити його роль та місце у всесвітній історії.

ДОДАТКИ

**Додаток А. Документи установ Директорії УНР,
переміщені з Кракова до Києва у червні 1945 р.**

№ пп.	Назва фонду	Хронологічні межі док-в	Кількість од. зб.	Кількість зв'язок
1.	Державна канцелярія	1917–1923	546	28
2.	Військове міністерство	1918–1923	679	40
3.	Міністерство земельних справ	1918–1922	209	8
4.	Міністерство фінансів	1918–1927	431	58
5.	Міністерство народного господарства	1919–1922	674	20
6.	Міністерство закордонних справ	1918–1923	231	229
7.	Міністерство праці	1918–1921	39	3
8.	Міністерство пошт і телеграфу	1918–1922	307	11
9.	Міністерство культів	1920–1927	67	5
10.	Міністерство друку і пропаганди	1919–1922	100	12
11.	Міністерство охорони здоров'я	1918–1921	202	5
12.	Міністерство внутрішніх справ	1917–1923	1402	67
13.	Товариство Червоного Хреста	1918–1922	121	8

14.	Міністерство шляхів сполучення	1918–1922	335	13
15.	Рада міністрів	1918–1924	165	15
16.	Міністерство освіти	1918–1922	98	8
17.	Департамент державного контролю	1919–1927	385	20
18.	Міністерство юстиції	1919–1922	244	10
	<i>Разом</i>		<i>6234</i>	<i>560</i>

Дж.: Про комплектування документальними матеріалами ЦДАЖР УРСР (11 червня 1945 р.). – ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.58, арк.1–2.

**Додаток Б. Джерела з історії української еміграції
міжвоєнного періоду у фондах ЦДАВО України**

Тематична рубрика	Назви фондів	К-ть описів	К-ть од. зб.	Хронологічні межі док-в
<i>Установи Уряду УНР в еміграції</i>	ф.1065 (Рада народних міністрів Української Народної Республіки, м.Київ, Кам'янець-Подільський; м.Тарнів, Польща)	5	1072	1918–1923
	ф.1072 (Міністерство сповідань Української Народної Республіки, м.Київ, Вінниця, Проскурів, Рівне, Кам'янець-Подільській, Станіславів (Галичина); Тарнів, Польща)	3	337	1918–1922
	ф.1075 (Військове міністерство Української Народної Республіки, м.Київ, Вінниця, Проскурів, Кам'янець-Подільський, Станіславів (Галичина), м.Тарнів, Польща)	4	1322	1918–1929
	ф.1078 (Головне управління Генерального штабу УНР, м.Київ, Жмеринка, Рівне, Кам'янець-Подільський; м.Тарнів, Польща)	3	463	1918–1924
	ф.1092 (Міністерство внутрішніх справ Української Народної Республіки, м.Київ, Вінниця, Проскурів, Рівне, Кам'янець-Подільський; м.Тарнів, Польща)	6	1438	1918–1923
	ф.1429 (Канцелярія Директорії Української Народної Республіки, м.Київ, Кам'янець-Подільський; територія	5	305	1919–1938

	Польщі)			
	ф.1509 (Міністерство фінансів Української Народної Республіки, м.Київ, Вінниця Рівне, Кам'янець Подільський; територія Польщі)	6	1516	1918–1925
	ф.2283 (Нагородно-реєстраційна комісія при ставці Головного отамана УНР, м.Ланцут, Польща)	1	1	1921
	ф.2333 (Морське міністерство Української Народної Республіки, м.Кам'янець-Подільський; м.Ченстохів, Польща)	1	1	1919–1921
	ф.2372 («Віддавча» комісія зі здавання зброї та державного майна УНР польській владі, табір Ченстохів, Польща)	1	20	1920–1922
	ф.2466 (Тарнівське місцеве бюро поштово-телеграфних службовців УНР, м.Тарнів, Польща)	1	1	1920
	ф.2537 (Міністерство шляхів сполучення Української Народної Республіки, м.Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський, Станіславів (Галичина); м.Тарнів, Польща)	9	531	1918–1922
	ф.2582 (Міністерство народної освіти Української Народної Республіки, м.Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський; територія Польщі)	3	470	1918–1921
	ф.3126 (Міжвідомча комісія із врегулювання штатів установ УНР, м.Тарнів, Польща)	1	3	1920

ф.3225 (Головне управління місцями ув'язнення УНР, м.Київ, Кам'янець Подільський, Житомир, Вінниця, Проскурів; м.Ченстохів, Польща)	1	142	1918–1922
ф.3305 (Міністерство праці Української Народної Республіки, м.Київ; м.Тарнів, Польща)	2	125	1919–1921
ф.3318 (Головна рада спілки співробітників центральних урядових установ УНР, м.Тарнів, Польща)	1	15	1919–1922
ф.3362 (Державний контроль Української Народної Республіки, м.Київ; територія Польщі)	3	604	1918–1926
ф.3478 (Штаб охорони Головного отамана військ УНР, м.Олександрів, Польща)	1	29	1920–1921
ф.3656 (Рада Української Народної Республіки, м.Тарнів, Польща)	3	79	1921
ф.3689 (Головне управління мистецтв та національної культури Української Народної Республіки, м.Київ, Кам'янець-Подільський; м.Тарнів, Польща)	1	33	1918–1922
ф.3696 (Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, м.Київ, Кам'янець-Подільський, Вінниця; м.Тарнів, Польща)	3	958	1918–1924
ф.3737 (Головний начальник евакуації і розташування установ УНР, м.Тарнів, Польща)	1	3	1920–1922

<i>Установи Уряду ЗУНР в еміграції</i>	ф.4435 (Канцелярія військового підпоручика Диктатора Західно- Української Народної Республіки, м.Прага, Чехословаччина)	1	19	1919–1923
	ф.4436 (Військова канцелярія Диктатора Західно- Української Народної Республіки, м.Відень, Австрія)	1	6	1920–1923
	ф.4460 (Президіальна канцелярія Диктатора ЗУНР, м.Відень, Австрія)	1	3	1920–1922
<i>Дипломатичні місії та посольства УНР, ЗУНР, Української Держави</i>	ф.2211 (Українська дипломатична місія в Речі Посполитій Польській, м.Варшава)	1	4	1920–1921
	ф.2471 (Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Румунії, м.Бухарест)	1	1	1921–1922
	ф.2480 (Консульство Української Народної Республіки в м.Гданську, Польща)	1	1	1920–1921
	ф.2491 (Українська військова місія в Речі Посполитій Польській, м.Варшава)	1	2	1920
	ф.3077 (Посольство Української Держави в Німеччині, м.Берлін)	1	12	1918
	ф.3198 (Посольство Української Держави в Австро-Угорщині, м.Відень)	2	26	1918
	Ф.3512 (Посольства Української Держави та Української Народної Республіки у Фінляндії (об'єднаний фонд))	1	62	1918–1921

ф.3513 (Дипломатична місія Української Народної Республіки в Скандинавії, м.Гельсінгфорс (Фінляндія), м.Стокгольм (Швеція))	1	1	1919
ф.3518 (Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Угорщині, м.Будапешт)	1	105	1919–1924
ф.3519 (Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Чехословаччині, м.Прага)	2	48	1919–1936
ф.3542 (Дипломатична місія Української Народної Республіки в Данії, м.Копенгаген)	1	11	1919–1923
ф.3581 (Посольство Української Народної Республіки в Австрії, м.Відень)	3	414	1918–1922
ф.3603 (Делегація УНР в м.Парижі, Франція)	1	5	1919–1921
ф.3619 (Посольство Української Народної Республіки в Німеччині, м.Берлін)	3	72	1919–1923
ф.3698 (Представництво Західно-Української Народної Республіки в Німеччині, м.Берлін)	1	8	1919–1921
ф.3752 (Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки у США, м.Вашингтон)	1	39	1919
ф.4211 (Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки у Швейцарії, м.Берн)	1	2	1919

	ф.4440 (Представництво Західно-Української Народної Республіки в м.Празі, Чехословаччина)	1	53	1919–1924
	ф.4441 (Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Греції)	1	29	1918–1920
	ф.4442 (Дипломатична місія Української Народної Республіки в Голландії та Бельгії, м.Брюссель)	1	21	1919–1923
	ф.4443 (Надзвичайна дипломатична місія УНР в Англії, м.Лондон)	1	3	1919
	ф.4455 (Українське генеральне консульство в Цюріху, Швейцарія)	1	5	1918–1920
	ф.4472 (Надзвичайна дипломатична місія УНР в Італії, м.Рим)	1	4	1919–1920
<i>Військова еміграція, таборів архіви</i>	ф.2254 (Армійська гонорова рада ордена «Залізного Хреста» УНР, м.Каліш, Польща)	1	5	1920–1923
	ф.2439 (Штаби груп інтернованих військ Армії УНР, табори Вадовиці, Каліш, Ланцут, Олександрів, Пікуличі, Стршалково, Щепіорно; Польща)	1	214	1920–1925
	ф.2467 (Товариство допомоги українській шкільній молоді в таборах інтернованих у Польщі, м.Каліш)	1	6	1923–1924
	ф.3192 (Українська військово-санітарна місія у справах полонених в Німеччині, м.Берлін)	1	30	1919–1922
	ф.3264 (Українська військова ліквідаційна комісія у справах полонених і інтернованих в Речі Посполитій)	1	4	1920–1922

ф.3272 (Управління начальника постачання учбового куреня польової жандармерії УНР, м.Ланцут, Польща)	1	1	1921
ф.3307 (Всеукраїнська спілка військових інвалідів УНР в таборі інтернованих Щепіорно, Польща)	1	73	1921–1928
ф.3520 (Команда Української бригади в м.Німецькім Яблоннім, Чехословаччина)	2	522	1919–1921
ф.3521 (Український військовий табір в м.Йозефові, Чехословаччина)	2	268	1920–1925
ф.3522 (Табір полонених старшин УГА в м.Тухолі, Польща)	1	17	1920–1922
ф.3523 (Табір інтернованих українців Армії УНР в м.Щепіорно, Польща)	2	27	1920–1924
ф.3524 (Табір інтернованих українців Армії УНР в м.Стршалково, Польща)	1	8	1920–1924
ф.3525 (Культосвітній відділ 3-ої залізної Стршалкової дивізії армії УНР у таборі Каліш, Польща)	1	17	1919–1923
ф.3526 (Табір інтернованих українців Армії УНР в м.Олександрів, Польща)	1	6	1920–1921
ф.3527 (Калішська філія Товариства бувших вояків Армії УНР, м.Каліш, Польща)	1	41	1922–1932
ф.3528 (Товариство колишніх вояків армії УНР у Франції, м.Париж)	1	27	1925–1939
ф.3530 (Український робітничий табір в м.Ліберці, Чехословаччина)	1	88	1920–1921
ф.3533 (Табір військовополонених українців-офіцерів з	1	13	1917–1918

російської армії в м.Йозефів, Чехословаччина)			
ф.4176 (Паризька група товариства колишніх вояків армії УНР, м.Париж, Франція)	1	1	1933–1936
ф.4178 (Управа об'єднання українських комбатантів у Франції, м.Париж)	1	1	1935–1936
ф.4180 (Центральний виконавчий комітет табору військовополонених у м.Йозефові, Чехословаччина)	1	1	1918
ф.4331 (Українська військова організація)	1	4	1922–1938
ф.4382 (Організації українських націоналістів у таборі військовополонених у м.Вецляр, Німеччина)	1	47	1915–1918
ф.4386 (Клуб бувших українських старшин, м.Прага)	1	4	1932
ф.4404 (Організації українських націоналістів у таборі військовополонених у м.Фрайштадті, Австрія)	1	363	1914–1918
ф.4406 (Організації українських націоналістів у таборі військовополонених у м.Раштаті, Німеччина)	1	188	1915–1918
ф.4418 (Організації українських націоналістів у таборі військовополонених у м.Зальцведелі, Німеччина)	1	239	1915–1918
ф.4430 (Табір полонених українців у м.Кассіно, Італія)	1	14	1916–1920
ф.4434 (Робочі роти, відділи інтернованих частин УГА в Чехословаччині)	1	72	1921–1925
ф.4451 (Бригада генерала Кравса Української Галицької Армії)	1	102	1918–1920

<i>Комітети у справах біженців та організації Червоного Хреста</i>	ф.2496 (Тарнівський відділ Українського товариства Червоного Хреста)	1	7	1921
	ф.2562 (Головна управа Червоного Хреста УНР, м.Ченстохів, Польща)	1	148	1919–1923
	ф.3323 (Бюро біженців з України в м.Тарнові, Польща)	1	20	1920–1922
	ф.3324 (Центральне бюро біженців з України, м.Тарнів, Польща)	1	18	1919–1937
	ф.3514 (Відділ Українського Червоного Хреста в Угорщині, м.Будапешт)	1	6	1920–1922
	ф.3567 (Комітет опіки над українськими біженцями з Західної України в Німеччині, м.Берлін)	1	10	1923–1941
	ф.3568 (Комітет опіки над українськими біженцями з Західної України в Німеччині м.Найгеберг)	1	8	1926–1928
	ф.3637 (Управа Тарнівської філії Товариства допомоги біженцям з України, Польща)	1	19	1918–1930
	ф.3988 (Українське допорогове бюро, Прага, Чехословаччина)	1	32	1939–1941
	ф.3989 (Український комітет допомоги біженцям з України і їх родинам у м.Варшаві, Польща)	1	2	1921–1922
	ф.3990 (Комітет допомоги біженцям з України в м.Каліш, Польща)	1	12	1922–1924
<i>Політичні та громадські організації</i>	ф.380 (Український національно-державницький союз у Відні)	1	7	1918–1920
	ф.3508 (Український Центральний Комітет в Речі Посполитій Польській, м.Варшава)	1	6	1921–1937

ф.3256 (Відділ Українського Центрального Комітету в Речі Посполитій Польській, м.Краків, Польща)	1	4	1926–1928
ф.3534 (Головна еміграційна рада у м.Парижі, Франція)	1	16	1929–1936
ф.3535 (Українське товариство прихильників Ліги Націй у м.Парижі, Франція)	1	5	1923–1936
ф.3790 (Тарнівський відділ Українського Центрального Комітету в Речі Посполитій Польській, м.Тарнів, Польща)	1	24	1921–1929
ф.3801 (Український громадський комітет ЧСР, м.Прага)	1	903	1921–1939
ф.3880 (Українське товариство соціалістичної молоді «Вільна громада» в м.Пшибрамі, Чехо-Словаччина)	1	32	1924–1929
ф.3901 (Українська громада у Франції, м.Париж)	1	12	1928–1938
ф.3908 (Спілка української соціалістичної молоді «Вільна громада» в м.Празі, Чехословаччина)	1	8	1921–1926
ф.3911 (Празький відділ Закордонної організації УПСР, Чехословаччина)	1	68	1921–1936
ф.3932 (Український соціалістичний клуб в м.Празі, Чехословаччина)	1	1	1934
ф.3948 (Соціалістична ліга Нового Сходу, м.Прага, Чехословаччина)	1	22	1925–1928
ф.3954 (Головна управа української громади в Чехословаччині, м.Прага)	1	45	1936–1939
ф.3959 (Український Центральний Комітет, м.Краків, Польща)	3	516	1940–1944

ф.3968 (Управа громади кубанців в Чехословаччині, м. Прага)	1	209	1921–1936
ф.3992 (Союз українських емігрантських організацій в Чехословаччині)	1	20	1926–1937
ф.4008 (Підготовчий конгресовий комітет за кордоном для скликання Всеукраїнського національного конгресу, м.Прага)	1	56	1932–1938
ф.4352 (Український громадський допомогівий комітет в Австрії)	1	23	1921–1924
ф.4364 (Українська громада в Болгарії)	1	4	1927–1931
ф.4376 (Український республікансько-демократичний клуб в Празі)	1	15	1919–1937
ф.4378 (Центральний допомогівий комітет української еміграції в Празі)	1	13	1919–1939
ф.4004 (Народна українська рада в м. Празі, Чехословаччина)	1	57	1929–1936
ф.4405 (Союз визволення України)		215	1914–1918
ф.4412 (Закордонна група УСДРП, м.Прага)	1	7	1921–1923
ф.4424 (Всеукраїнська спілка діячів місцевих народних самоврядувань в мм.Ченстохові, Гарнові, Польща)	1	9	1921–1923
ф.4425 (Комітет західноукраїнської еміграції в Чехословаччині)	1	22	1923–1925
ф.4427 (Комітет допомоги голодуючим в Україні у Берліні, Німеччина)	1	6	1922–1924
ф.4465 (Колекція документальних матеріалів)	1	1132	1901–1948

	українських емігрантських установ, організацій та різних осіб)			
<i>Професійні організації в еміграції</i>	ф.3888 (Головна управа Української всепрофесійної робітничої спілки в Чехословаччині, м.Прага)	1	47	1928–1935
	ф.3940 (Товариство українських інженерів в Чехословаччині, м.Прага)	2	13	1930- 1942
	ф.4029 (Управа Празького відділу Української всепрофесійної робітничої спілки в Чехо-Словаччині, м.Прага)	1	20	1925–1936
<i>Наукові інституції і товариства української еміграції</i>	ф.3532 (Український науковий інститут у Варшаві, Польща)	1	12	1930–1939
	ф.3670 (Українське військово-історичне товариство, м.Ряшів, Польща)	1	3	1920–1922
	ф.3793 (Український інститут громадознавства в Празі, Чехословаччина)	3	353	1924–1929
	ф.3831 (Управа Українського правничого товариства в Чехословаччині, м.Прага)	1	70	1922–1938
	ф.3892 (Комітет фундації ім. К. Мацієвича при Українському техніко-господарському інституті заочного навчання, м.Подєбради, Чехословаччина)	1	44	1942–1945
	ф.3900 (Українська академічна громада в Чехословаччині, м.Прага)	2	246	1921–1944
	ф.3916 (Український гурток геологічних студій в м.Празі, Чехословаччина)	1	11	1922–1927
	ф.3970 (Товариство українських економістів в м.Подєбрадах,	1	3	1928–1932

	Чехословаччина)			
	ф.3997 (Український правничий з'їзд в м.Празі, Чехословаччина)	1	7	1932–1933
	ф.4033 (II-й Український науковий з'їзд в м.Празі, Чехословаччина)	1	4	1931–1932
	ф.4158 (Український науковий інститут у м.Берліні, Німеччина)	1	51	1932–1944
	ф.4372 (Українське історико-філологічне товариство в Празі)	1	76	1923–1944
	ф.4380 (Комітет фонду ім.Є.Х.Чикаленка при Українському академічному комітеті в м.Празі, Чехословаччина)	1	9	1918–1935
	ф.4383 (Українське воєнно-історичне товариство в Чехословаччині, м.Прага)	1	7	1926–1933
	ф.4407 (Українське педагогічне товариство в Празі)	1	20	1930–1939
	ф.4411 (Спілка українських лікарів у м.Празі, Чехословаччина)	1	19	1922–1940
<i>Вищі та середні навчальні заклади</i>	ф.3499 (Курси українського вчительського семінару у м.Відні, Австрія)	2	61	1915–1918
	ф.3859 (Український вільний університет в м.Празі, Чехословаччина)	3	591	1921–1945
	ф.3822 (Кураторія Українського вільного університету в м.Празі, Чехословаччина)	1	41	1932–1945
	ф.3794 (Український робітничий університет при Українському інституті громадознавства в м.Празі, Чехословаччина)	1	453	1927–1931

ф.3795 (Українська господарська академія в м.Подєбрадах, Чехословаччина)	5	3599	1922–1938
ф.3796 (Товариство прихильників Української господарської академії в м.Подєбрадах, Чехословаччина)	1	62	1931–1944
ф.3797 (Спілка професорів Української господарської академії в м.Подєбрадах, Чехословаччина)	1	21	1934–1945
ф.3798 (Агрономічне товариство при Українській господарській академії в м.Подєбрадах, Чехословаччина)	1	16	1924–1932
ф.3799 (Українські матуральні курси при Українській господарській академії в м.Подєбрадах, Чехословаччина)	1	19	1924-1930
ф.3879 (Український технічно-господарський інститут заочного навчання (УТГІ) в м.Подєбради, Чехословаччина)	1	8797	1932–1945
ф.3972 (Український педагогічний інститут ім. М.Драгоманова в м.Празі, Чехословаччина)	3	1113	1923–1944
ф.3939 (Українська реформована реальна гімназія при Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова в м. Празі, Чехословаччина)	1	1	1927–1937
ф.4102 (Громадська українська реальна гімназія, м. Ржевниці, м.Модржани, Чехословаччина)	2	45	1925–1939

	ф.4408 (Матуральні курси Українського громадського комітету в м.Празі, Чехословаччина)	1	18	1921–1929
<i>Студентські організації</i>	ф.3570 (Союз українських студентських організацій в Польщі, м.Варшава)	1	52	1921–1927
	ф.3571 (Українська студентська громада у м.Варшаві, Польща)	1	116	1921–1938
	ф.3572 (Союз українських студентів емігрантів у Німеччині, м.Берлін)	1	10	1924–1944
	ф.3646 (Рада представників українського студентства в еміграції, м.Ченстохів, Польща)	1	2	1921
	ф.3671 (Союз відродження українського студентства, м. Прага, Чехословаччина)	1	45	1921–1928
	ф.3881 (Українська студентська громада в м.Мельнику, Чехословаччина)	1	35	1922–1927
	ф.3885 (Українська студентська спілка в м.Празі, Чехословаччина)	1	7	1924–1926
	ф.3886 (Українська студентська громада в м.Ченстохові, Польща)	1	6	1920–1922
	ф.3887 (Студентське товариство українських правників, м.Прага)	1	29	1921–1928
	ф.3897 (Філія Української студентської спілки у м.Брно, Чехословаччина)	1	95	1924–1940
	ф.3898 (Громада українських студентів лісової інженерії (ГУСЛІ) в Празі)	1	23	1922–1925
	ф.3899 (Український студентський спортивний клуб в Празі)	1	15	1921–1928
	ф.3902 (Український союз студентів-емігрантів з	1	39	1922–1928

північно-західних земель України, м.Прага, Чехословаччина)			
ф.3905 (Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС) в м.Празі, Чехословаччина)	2	180	1921–1939
ф.3906 (Ощадно-позичкова каса при Українській студентській спілці в м.Брно, Чехословаччина)	1	34	1925–1930
ф.3913 (Гурток українських студентів-пасічників у м.Празі, Чехословаччина)	1	18	1922–1924
ф.3914 (Товариство українських студентів-пасічників при Українській господарській академії в м.Подєбрадах, Чехословаччина)	1	15	1924–1929
ф.3917 (Гурток студентів-українців при Вищій торговельній школі в м.Берліні, Німеччина)	1	1	1922–1924
ф.3918 (Секція студентів-агрономів і лісників при Українській академічній громаді в м.Празі, Чехословаччина)	1	9	1921–1923
ф.3920 (Чесько-український комітет допомоги українським та білоруським студентам в м.Празі, Чехословаччина)	1	92	1921–1929
ф.4030. Комітет допомоги українському студентству при Українському національному об'єднанні (КОДУС при УНО), м.Прага, Чехословаччина)	1	41	1929–1945
ф.4354 (Товариство українських студентів агрономії «Рілля» у м.Празі, Чехословаччина)	1	10	1922–1924

	ф.4367 (Група української національної молоді високих шкіл в Чехословаччині, м.Прага)	1	13	1922–1929
	ф.4384 (Товариство українських абсолювентів високих шкіл у Чехословаччині, м.Прага)	1	6	1925–1925
	ф.4387 (Громада студентів-емігрантів з Великої України та її ощадно-позичкова каса у Чехословаччині, м.Прага)	1	34	1923–1925
	ф.4390 (Союз українських студентських організацій в Німеччині та м.Данцигу)	1	22	1924–1931
	Ф.4392 (Союз підкарпатських російських студентів в. м.Празі, Чехословаччина)	1	6	1922–1939
	Ф.4410 (Українська студентська громада ім. Г.Сковороди у м.Празі, Чехословаччина)	1	6	1923–1927
	ф.4423 (Управа Українсько-литовського студентського товариства у м. Празі, Чехословаччина)	1	6	1930–1938
	ф.4457 (Українська громада студентів з Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя, м.Прага, Чехословаччина)	1	7	1929–1930
	ф.4458 (Гурток студентів-українців при університеті в Берліні, Німеччина)	1	7	1924–1928
<i>Архівні, бібліотечні, музейні та пам'ятко-охоронні осередки в еміграції</i>	ф.3179 (Головний військово-історичний музей-архів Армії УНР, м.Тарнів)	1	16	1920–1922, 1930
	ф.3866 (Український історичний кабінет при Міністерстві закордонних справ ЧСР)	3	255	1930–1945

	ф.3979 (Кубанський закордонний архів в м.Празі, Чехословаччина)	1	110	1918–1935
	ф.4009 (Товариство охорони українських історичних пам'яток за кордоном, м.Прага, Чехословаччина)	1	11	1930–1940
	ф.4018 (Український національний музей-архів при Українському інституті громадознавства в м.Празі, Чехословаччина)	1	99	1920–1937
	ф.4026 (Управа Товариства Музей визвольної боротьби України в м.Празі, Чехословаччина)	1	42	1924–1948
	ф.4362 (Українська бібліотека ім. С.Петлюри у Парижі, Франція)	1	31	1929–1941
<i>Еміграційна преса та журналістика</i>	ф.3327 (Щоденна газета «Українська трибуна» – орган Українського Центрального Комітету в Речі Посполитій Польській, м. Варшава)	1	22	1921–1925
	ф.3537 (Редакція Українського тижневика «Тризуб» в м.Парижі, Франція)	1	6	1933–1934
	ф.3865 (Редакція часопису «Нова Україна», органу Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, м.Прага, Чехословаччина)	1	75	1922–1930
	ф.3573 (Українське видавництво «Східноєвропейський кореспондент», м.Берлін)	1	32	1925–1940
	ф.3574 (Редакція науково-публіцистичного журналу «Нова доба» – органу Українського Центрального Комітету в Речі Посполитій Польській, м.Краків)	1	7	1940–1942

ф.3575 (Українське бюро преси в Берліні, Німеччина)	2	77	1919–1943
ф.3802 (Український громадський видавничий фонд в м.Празі, Чехословаччина)	2	361	1923–1935
ф.3875 (Українське видавництво «Вільна спілка» Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, м.Подебради, Прага, Чехословаччина)	1	66	1921–1939
ф.3891 (Редакція часопису «Трудова Україна» – органу Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, м.Прага, Чехословаччина)	1	48	1932–1937
ф.3919 (Українське видавниче товариство «Дзвін», Київ, Відень (Австрія), Прага (Чехословаччина))	1	45	1918–1927
ф.3928 (Пресове бюро «Українська культура» в м.Подебрадах, Чехословаччина)	1	12	1929–1930
ф.3929 (Редакція часопису «Український студент» – органу українського студентства на еміграції, м.Прага, Чехословаччина)	1	16	1922–1924
ф.3937 (Правління видавничого кооперативу «Спілка українського друкарства» у м.Тарнові, Польща)	1	1	1922
ф.4005 (Видавництво «Чорномор» у м.Каліші, Польща)	1	9	1922–1924
ф.4010 (Редакція часопису «Українська кореспонденція» – органу української громади в	1	14	1930–1931

	Чехословаччині, м.Прага)			
	ф.4013 (Редакція часопису «Громадський вісник» – органу Українського громадського комітету в м.Празі, Чехословаччина)	1	8	1921–1922
	ф.4017 (Українське видавництво «Пробоем» – орган «Українського націоналістичного об'єднання», м.Прага, Чехословаччина)	1	12	1935–1943
	ф.4036 (Культурно-наукове видавництво Українського національного об'єднання в м.Празі, Чехословаччина)	1	32	1941–1943
	ф.4363 (Редакція часопису «Розбудова нації» – органу Проводу українських націоналістів, м.Прага, Чехословаччина)	1	41	1927–1935
	ф.4373 (Союз українських журналістів та письменників у м.Відні, Австрія)	1	23	1919–1925
	ф.4385 (Українське пресове бюро у м.Відні, Австрія)	1	9	1920–1922
	ф.4452 (Редакція періодичного журналу військово-громадської думки «Гуртуймося», м.Прага, Чехословаччина)	1	6	1930–1940
	ф.4459 (Редакція газети «Українська дійсність» – органу української громади в Німеччині, м.Берлін)	1	17	1942–1945
<i>Промислові, селянські та кооперативні організації в еміграції</i>	ф.3663 (Спілка українських техніків сільського господарства в Польщі, м.Тарнів)	1	3	1921–1923
	ф.3678 (Управа кооперативної столярної артілі робітників-емігрантів з України, м.Тарнів,	1	6	1922–1923

	Польща)			
	ф.3811 (Бюро української кооперації на еміграції, м.Ченстохів, Тарнів, Польща)	1	8	1920–1921
	ф.3839 (Головний комітет Української селянської спілки в м.Празі, Чехословаччина)	2	261	1922–1928
	ф.3840 (Товариство «Молодий кооператор» при Українській селянській спілці в м.Празі, Чехословаччина)	1	8	1924–1926
	ф.3841 (Спілка українських техніків сільського господарства в Чехословаччині, м.Подєбради)	1	22	1921–1939
	ф.3842 (Філія Української селянської спілки в м.Йозефові, Чехословаччина)	1	42	1923–1925
	ф.3843 (Подєбрадська філія Української селянської спілки, Чехословаччина)	1	25	1922–1931
	ф.3844 (Філія кооперативних курсів Української селянської спілки в м.Йозефові, Чехословаччина)	1	25	1923–1925
	ф.3845 (Споживче ощадне товариство «Україна» при студентських громадах Української господарської академії в м.Подєбрадах, Чехословаччина)	1	13	1927–1935
	ф.3846 (Кредитне товариство «Україна» при кооперативній школі в м.Йозефові, Чехословаччина)	1	23	1924–1925
	ф.3860 (Споживчо-виробниче кооперативне товариство «Українська самопоміч» в м.Празі, Чехословаччина)	1	38	1924–1927

ф.3867 (Ощадно-позичкове товариство «Трудова спілка» в м.Празі, Чехословаччина)	1	58	1924–1929
ф.3870 (Празька філія Української селянської спілки, Чехословаччина)	1	14	1922–1925
ф.3871 (Кооперативні курси Української селянської спілки в м.Празі, Чехословаччина)	1	17	1923–1925
ф.3872 (Кооперативне сільськогосподарське товариство «Ґрунт» в м.Йозефові, Чехословаччина)	1	27	1924–1925
ф.3873 (Споживче товариство «Основа» при кооперативних курсах Української селянської спілки в м.Йозефові, Чехословаччина)	1	70	1923–1925
ф.3893 (Товариство «Українська хата» при Українському громадському комітеті в м.Празі, Чехословаччина)	1	77	1923–1925
ф.3894 (Ощадно-позичкове товариство «Взаємопоміч» в м.Подєбрадах, Чехословаччина)	1	27	1925–1941
ф.3921 (Єрвенецька філія Української селянської спілки, Єрвенець, Чехословаччина)	1	3	1921–1924
ф.3922 (Срібно-Скалицька філія Української селянської спілки, Срібно-Скаля, Чехословаччина)	1	5	1923
ф.3923 (Літомержицька філія Української селянської спілки, Літомержиця, Чехословаччина)	1	6	1924–1925

	ф.3924 (Пшибрамська філія Української селянської спілки, Пшибрам, Чехословаччина)	1	9	1924–1928
	ф.3925 (Автотракторні курси Української селянської спілки, м. Прага, Чехословаччина)	1	10	1924–1925
	ф.3926 (Лоуновицька філія Української селянської спілки, Чехословаччина)	1	3	1923–1924
	ф.3927 (Філія Української селянської спілки у м.Брно, Чехословаччина)	1	21	1924–1930
	ф.4014. Управа культурно-промислового пасічного товариства ім. Прокоповича в м.Празі, Чехословаччина)	1	17	1925–1934
<i>Жіночі організації в еміграції</i>	ф.3096 (Товариство «Союз українок» УНР, м.Тарнів, Польща)	1	19	1921
	ф.3963 (Філія Національної ради українських жінок в Чехословаччині, м.Прага)	2	75	1919–1939
	ф.3993 (Українська жіноча спілка в Чехословаччині, м.Прага)	1	11	1923–1937
	ф.3994 (Українська жіноча спілка допомоги козаку, м. Тарнів, Польща)	1	13	1920–1921
<i>Мистецькі об'єднання та колективи</i>	ф.3644 (Українське хорове товариство в м.Тарнові, Польща)	1	25	1920-1922
	ф.3761 (Українське товариство аматорів малярської справи м.Тарнів, Польща)	1	3	1921–1922
	ф.3965 (Українська республіканська капела за кордоном)	2	138	1919–1921
	ф.4358 (Український академічний співочий гурток «Трембіта», м.Прага, Чехословаччина)	1	8	1921–1922

	ф.4359 (Українське співоче товариство ім. М.Леонтовича Прага, Чехословаччина)	1	6	1921–1922
	ф.4391 (Українська драматична студія в м.Празі, Чехословаччина)	1	12	1929–1939
<i>Релігійні організації</i>	ф.3536 (Церковна рада Української православної автокефальної церкви у Парижі, Франція)	1	5	1927–1930
	ф.3635 (Українське православне братство імені св. Кирила та Мефодія, м.Тарнів, Польща)	1	12	1921–1922
	ф.4429 (Рада Української православної парафії в м.Подєбрадах, Чехословаччина)	1	7	1925–1931

Дж.: Описи, каталоги та реєстр фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

**Додаток В. Фонди особового походження ЦДАВО України,
в яких наявні матеріали з «еміграційних» колекцій міжвоєнного періоду**

№	Но- мер фон- ду	Назва фонду	К-ть описів	К-ть од. зб.	Хроноло- гічні межі док-в
1.	1868	Холодний Петро Іванович (1874–1930), державний діяч, художник, член Української Центральної Ради, міністр освіти Директорії УНР	1	4	1920–1922
2.	1871	Огієнко Іван Іванович (митрополит Холмський Іларіон) (1882–1972), політичний, державний, культурний і церковний діяч, історик, міністр освіти, міністр сповідань Директорії УНР	2	31	1943–1945
3.	1876	Євтимович Варфоломей Пимонович (1888–1950), військовий і громадсько-політичний діяч, член Союзу гетьманців-державників, полковник армії УНР	1	51	1920–1943
4.	3504	Обідний Михайло Юрійович (1889–1938), етнограф, поет, сотник армії УНР, начальник Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР у Тарнові (Польща), референт Українського історичного кабінету при МЗС ЧСР	1	20	1989–1938
5.	3560	Животко Аркадій Петрович (1890–1948), культурний і політичний діяч, публіцист, дослідник історії української преси, член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів, референт Українського історичного кабінету в Празі	1	94	1917–1945
6.	3562	Григоріїв Ничипір Якович (1883–1953), громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради, голова ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за	2	142	1919–1941

		кордоном, професор Українського інституту громадознавства в Празі			
7.	3563	Шаповал Микита Юхимович (1882–1932), політичний і державний діяч, член ЦК УПСР, міністр пошт і телеграфу УНР, міністр земельних справ Директорії УНР, доктор соціології Українського інституту громадознавства в Празі, Української господарської академії в Подєбрадах	1	259	1907–1932
8.	3634	Богацький Павло Олександрович (1883–1962), письменник, літературознавець, публіцист, член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, співробітник Українського інституту громадознавства в Празі	1	25	1921–1940
9.	3680	Пилипчук Пилип Каленикович (1869–1940), міністр уряду УНР у екзилі, член ЦК Української народно-революційної партії, керівник офіційних місій УНР у Варшаві	1	3	1920–1927
10.	3695	Шелухин Сергій Павлович (1864–1938), громадсько-політичний діяч, історик, письменник, член Української Центральної Ради, генеральний суддя УНР, професор Українського вільного університету в Празі	2	269	1893–1938
11.	3804	Мандрика Микита Іванович, поет, публіцист, член Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном	1	8	1921–1928
12.	3807	Жук Андрій (1880–1968), громадсько-політичний діяч, публіцист, член президії Союзу визволення України	2	67	1903–1934
13.	3808	Залізняк Микола Кіндратович (1888–1950), посол УНР у Фінляндії та Австрії, доктор філософії	1	22	1914–1935
14.	3814	Огородник Яків Андрійович (1894–1930), член Ради республіки УНР, доктор історії Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі	1	52	1919–1930

15.	3821	Григоріїв Мирослав Никифорович, художник-графік, журналіст	1	18	1923–1945
16.	3830	Приходько Віктор Кіндратович, громадський і культурний діяч, член Української Центральної Ради, міністр юстиції, викладач Української господарської академії в Подєбрадах	2	97	1924–1943
17.	3832	Мазепа-Коваль Галина Ісаківна (1910–1997), художниця	1	33	1929–1944
18.	3862	Тимченко Микола Олексійович, мовознавець, член Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі	1	12	1921–1932
19.	3863	Балаш Микола Іванович, член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, референт Українського історичного кабінету в Празі	1	17	1921–1932
20.	3864	Щербаківський Вадим Михайлович (1876–1957), етнолог, археолог, професор Українського вільного університету в Празі	1	49	1914–1945
21.	3868	Гаєвський Юрій, доктор права	1	8	1925–1941
22.	3869	Цурканов Костянтин Костянтинович, підполковник армії УНР	1	5	1918–1926
23.	3876	Білецький Леонід Тимофійович (1882–1955), літературознавець, доктор філології, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі	1	58	1917–1942
24.	3877	Чижевський Павло Іванович (1865–1925) міністр фінансів УНР, голова надзвичайної торговельної та фінансової місії УНР у Женеві	1	24	1919–1925
25.	3878	Зозуля Яків Максимович (1893), громадсько-політичний діяч, правознавець, член Української Центральної Ради, член Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, доктор права Карлового університету	1	93	1920–1940
26.	3882	Ейхельман Отто Оттович (1854–1943),	1	16	1919–1933

		громадсько-політичний діяч, правознавець, професор Українського вільного університету та Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі			
27.	3883	Бородаєвський Сергій Васильович (1870–1942), громадсько-політичний діяч, професор Української господарської академії в Подєбрадах	1	2	1917–1941
28.	3884	Пількевич Олександр Меркурович (1880–1922), член Української Центральної Ради, генерал-хорунжий армії УНР	1	17	1917–1944
29.	3889	Русова Софія Федорівна (1856–1940), педагог, громадська й культурно-освітня діячка, член Української Центральної Ради, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, Голова Української національної жіночої ради	2	57	1905–1939
30.	3895	Фролов Леонід Петрович, директор департаменту Міністерства народного господарства УНР, професор Української господарської академії в Подєбрадах	1	26	1915–1941
31.	3903	Дараган Юрій Юрійович (1894–1926), поет, сотник армії УНР	1	7	1922–1925
32.	3904	Деркач Михайло Олексійович, полковник армії УНР	1	20	1920–1944
33.	3907	Гомзін Борис Володимирович, військовий діяч, письменник	1	14	1921–1927
34.	3915	Лятуринська Оксана (1902–1970), скульптор, поетеса, письменниця	1	18	1926–1944
35.	3930	Довгаль Спиридон Микитович (1896), громадсько-політичний діяч, економіст, журналіст, доцент Української господарської академії в Подєбрадах	1	16	1925–1943
36.	3933	Мазепа Ісаак Прохорович (1884–1952), громадсько-політичний діяч, міністр внутрішніх справ, голова Ради народних міністрів Директорії УНР, доктор права Українського вільного	1	17	1919–1945

		університету в Празі			
37.	3934	Бачинський Юліан Олександрович (1870–1940), громадський та політичний діяч, публіцист, представник УНР у Вашингтоні, професор	1	33	1895–1933
38.	3956	Антонович Дмитро Володимирович (1877–1945), політичний та державний діяч, історик мистецтва, директор Музею визвольної боротьби, професор Українського вільного університету в Празі	2	73	1920–1944
39.	3998	Ісаєвич Дмитро Григорович (1889), член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, співробітник Українського інституту громадознавства в Празі	1	22	1919–1926
40.	4000	Мартос Борис Миколайович (1879–1977), член Української Центральної Ради, генеральний секретар земельних справ, міністр фінансів, Голова Ради народних міністрів УНР, професор Української господарської академії в Подебрадах та Українського вільного університету в Празі	1	41	1920–1944
41.	4002	Швець Федір Петрович (1882–1940), громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради та Директорії УНР, професор Українського вільного університету в Празі	1	44	1909–1940
42.	4003	Коберський Карл Іванович (1890–1940), доцент Української господарської академії в Подебрадах та Українського вільного університету в Празі	1	11	1919–1930
43.	4007	Шаповал Микола Юхимович (1886–1948), генерал-хорунжий армії УНР	1	28	1919–1935
44.	4012	Омелян-Павленко Михайло Володимирович (1878–1952), генерал-полковник, командувач Дієвою армією УНР, міністр військових справ УНР у екзилі	1	16	1917–1943
45.	4020	Залевський Болеслав Миколайович,	1	8	1923–1930

		інженер, член Української партії соціалістів революціонерів за кордоном			
46.	4021	Бутович Микола Григорович (1895–1961), художник-графік, гравер	1	18	1924
47.	4023	Шрамченко Левко Дмитрович (1877–1954), професор Українського вільного університету в Празі	1	4	1922–1937
48.	4024	Садовський Микола Карпович (1856–1933), актор, театральний діяч	2	22	1907–1933
49.	4025	Петрашевський Дем'ян, інженер, доктор права Українського вільного університету в Празі	1	7	1923–1939
50.	4031	Черкасенко Спиридон Феодосійович (1876–1940), письменник	1	8	1920–1934
51.	4186	Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951), історик, історіограф, громадсько-політичний діяч	2	29	1920–1942
52.	4368	О'Коннор-Вілінська Валерія Олександрівна (1867–1930), письменниця, член Української Центральної Ради, голова літературно-видавничого відділу Міністерства освіти УНР	1	18	1919–1934
53.	4371	Слісаренко Федір Павлович (1886–1958), філолог, історик, педагог, доцент Українського вільного університету, Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі	1	14	1923–1934
54.	4393	Котенко Тимофій Степанович, письменник, секретар Празького відділу закордонної групи Української партії соціалістів-революціонерів	1	85	1922–1938
55.	4432	Наріжний Симон Петрович, історик, професор Українського вільного університету, директор Музею визвольної боротьби України в Празі	1	13	1918–1947
56.	4433	Сірополко Степан Онисимович (1872–1959), педагог, бібліограф, міністр народної освіти Директорії УНР, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, Української	1	286	1921–1938

		господарської академії в Подебрадах			
57.	4437	Русов Юрій Олександрович (1895–1962), біолог і іхтіолог, викладач українських вищих шкіл у Чехо-Словаччині	1	23	1921–1940
58.	4438	Яковлів Андрій Іванович (1872–1955), директор канцелярії Української Центральної Ради, голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Бельгії та Голландії, професор Українського вільного університету в Празі	1	8	1923–1927
59.	4439	Маршинський Аполінарій Серапіонович (1865–1929), директор департаменту фінансових справ Генерального Секретаріату, заступник міністра фінансів УНР, викладач Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі	1	6	1928
60.	4446	Сімович Василь Іванович (1880–1844), громадський та культурно-освітній діяч, мовознавець і педагог, організатор культурної праці в таборах для українських військовополонених у Німеччині, професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі	1	12	1914–1932
61.	4447	Вировий Євген Семенович (1889–1945), громадський та культурно-освітній діяч, голова культурно-освітньої комісії Трудового конгресу, комендант Спілки українських пластунів-емігрантів, співробітник Української загальної енциклопедії, філателіст зі світовими зв'язками	1	9	1941–1944
62.	4449	Голіцинський Євген (1878–1932), активний діяч РУП, голова дипломатичної місії УНР у Вашингтоні (1919), Естонії (1921), доцент Української господарської академії в м. Подебрадах	1	12	1919–1931
63.	4450	Лепкий Богдан (1872–1941), письменник, діяч СВУ в таборах	1	8	1914–1928

		українських полонених у Німеччині, професор Краківського університету, Українського наукового інституту в м. Берліні			
64.	4453	Безпалко Осип Іванович (1881–1950), громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради, міністр праці УНР, активний діяч СВУ в таборах військовополонених українців в Німеччині	1	23	1936
65.	4456	Василько Микола (1868–1924), громадський і політичний діяч, дипломатичний представник ЗУНР у Відні, посол УНР у Швейцарії й Німеччині	1	7	1917–1924
66.	4461	Косач-Кривинюк Ольга Петрівна (1877–1945), письменниця, лікар, громадська діячка	1	10	1943
67.	4462	Косач Юрій Миколайович (1909–1990), поет, драматург	1	8	1932–1937
68.	4463	Олесь Олександр (Кандиба Олександр Іванович) (1878–1944), поет	1	3	1923–1942
69.	4464	Мухін Михайло Миколайович (1894), літературознавець, публіцист, редактор	1	12	1922–1941

Дж.: Описи, каталоги та реєстр фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф. 14 – Архівне управління Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР, м. Київ (1944 – березень 1946) [Архівне управління Міністерства внутрішніх справ УРСР, м. Київ (березень 1946 – березень 1960); Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, м. Київ (квітень 1960 – 1970)]

1. Листування з Міністерством внутрішніх справ УРСР, Міністерством закордонних справ УРСР, Головним архівним управлінням МВС СРСР про передачу документів іншим державам (23 вересня – 8 жовтня 1946 р.) – Оп. 2, спр. 122, арк. 1–95.

2. Акти, списки фондів та інші матеріали про місцезнаходження та передачу архівних фондів згідно з профілем державних архівів (27 лютого 1946 – 8 березня 1947 р.). – Оп. 2, спр. 123, арк. 1–73.

3. Акти, списки фондів та інші матеріали про місцезнаходження та передачу архівних фондів згідно з профілем державних архівів (12 квітня 1946 – 29 травня 1947 р.). – Оп. 2, спр. 124, арк. 1–172.

4. Списки фондів ЦДІА УРСР в м. Києві (25 грудня 1947 р.). – Оп. 2, спр. 281, арк. 1–65.

5. Звіт про роботу архівних органів УРСР із використання документальних матеріалів в оперативних, військових та наукових цілях за 1945 р. (22 червня 1945 – 2 квітня 1946 рр.). – Оп. 7, спр. 19.

6. Листування з Головним архівним управлінням МВС СРСР про передачу в розпорядження НКВС СРСР документів «Історичної комісії Рейсхфюрера СС»

та інших матеріалів (жовтень 1945 – серпень 1946 рр.). – Оп. 7, спр. 54, арк. 1–15.

7. Про повернення документальних матеріалів, вивезених німецько-фашистськими загарбниками з УРСР (27 жовтня 1945 – 7 жовтня 1946 рр.). – Оп. 7, спр. 55, арк. 1–55.

8. Про повернення документальних матеріалів, вивезених німецько-фашистськими окупантами (24 березня 1943 – 22 листопада 1946 рр.). – Оп. 7, спр. 56, арк. 1–79.

9. Про комплектування документальними матеріалами ЦДАЖР УРСР (11 червня 1945 р.). – Оп. 7, спр. 58, арк. 1–2.

10. Накази, циркуляри, розпорядження НКВС СРСР, НКВС УРСР, ГАУ НКВС СРСР та УДА НКВС УРСР про використання документів в оперативно-чекістських цілях (січень – листопад 1945 р.). – Оп. 7, спр. 61, арк. 1–57.

11. «Наблюдательное дело» по Львівській області. Плани, звіти та листування про роботу відділу таємних фондів облдержархіву. – Оп. 7, спр. 74, арк. 1–115.

12. Звіт про роботу відділу таємних фондів ЦДІА УРСР з 15 жовтня 1945 р. по 1 січня 1946 р. – Оп. 7, спр. 87, арк. 14–16.

13. Звіт про роботу Управління державними архівами НКВС УРСР за 1945 р. – Оп. 7, спр. 104, арк. 3–11 зв.

14. Довідка про роботу Архівного управління МВС УРСР за 1946 р. – Оп. 7, спр. 104, арк. 38–43.

15. Звіт про роботу ЦДІА УРСР за 1946 р. – Оп. 7, спр. 157, арк. 3–18.

16. Список фондів Особливого відділу таємних фондів, упорядкованих в 1946 р. – Оп. 7, спр. 157, арк. 34–39.

17. План роботи особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР на 1947 р. (30 грудня 1946 р.). – Оп. 7, спр. 246, арк. 2–6.

18. Звіт про роботу особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР за перше півріччя 1947 р. – Оп. 7, спр. 246, арк. 32–51.

19. Звіт про роботу особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР за 1947 р. – Оп. 7, спр. 246, арк. 80–83.

20. Довідки про діяльність Армії УНР, укладені за документами ЦДАЖР УРСР (травень 1947 р. – січень 1948 р.). – Оп. 7, спр. 248, арк. 1–34.

21. Копії статей і закликів націоналістичного характеру, довідки про українські буржуазно-націоналістичні організації за кордоном, переклади окремих документів націоналістичних організацій за 1935-1942 рр. (8 липня 1947 р. – 9 лютого 1948 р.). – Оп. 7, спр. 267, арк. 1–134.

22. Звіт про роботу Особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР за 1948 р. – Оп. 7, спр. 306, арк. 88–91.

23. Список фондів Особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР, що підлягають упорядкуванню в 1948 р. – Оп. 7, спр. 306, арк. 14–18.

24. Список фондів Особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР, що підлягають розробці в 1948 р. – Оп. 7, спр. 306, арк. 19–21.

25. План роботи Особливого відділу таємних фондів ЦДІА на 1949 р. – Оп. 7, спр. 348, арк. 43–48.

26. Звіт про роботу Особливого відділу таємних фондів ЦДІА за 1949 р. – Оп. 7, спр. 348, арк. 113–117.

27. Список фондів Особливого відділу ЦДІА, упорядкованих в 1949 р. – Оп. 7, спр. 348, арк. 122–127.

28. План роботи Особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР на 1950 р. – Оп. 7, спр. 384, арк. 5–8.

29. Звіт про роботу Особливого відділу таємних фондів ЦДІА УРСР за перший квартал 1950 р. – Оп. 7, спр. 384, арк. 45–52.

30. Історичні довідки на фонди відділів таємних фондів архівів УРСР (за алфавітом) (6 серпня 1946 р. – 13 квітня 1953 р.). – Оп. 7, спр. 514, арк. 1–507.

31. Листування з архівними органами УРСР про розробку та використання документів відділів таємних фондів (січень – грудень 1955 р.). – Оп. 7, спр. 603, арк. 1–68.

32. Довідка-орієнтировка про наявність у Центральному державному особливому архіві СРСР документальних матеріалів про діяльність українських націоналістів (3 жовтня 1956 р. – Оп. 7, спр. 645, арк. 274–287).

33. Листування з державними архівами про комплектування їх документальними матеріалами інших держав (26 січня – 20 грудня 1957 р.). – Оп. 7, спр. 702, арк. 1–194.

34. Листування з архівними установами з питань обліку та фондування документальних матеріалів (про наявність трофейних документів та документів з особового складу, що підтверджують службу в НКВС – МВС СРСР) (жовтень 1971 р. – лютий 1972 р.). – Оп. 7, спр. 949, арк. 1-122.

35. Список фондів організацій, установ та особистих фондів українських емігрантів за 1918 – 1944 рр., що передаються на тимчасове зберігання у відділ таємних фондів ЦДІА УРСР (1963 р.). – Оп. 7, спр. 984, арк. 5–17.

Ф. 1078 – Головне управління Генерального штабу УНР, Київ, Жмеринка, Рівне, Кам'янець-Подільський

36. Копії наказів Військового міністра Дієвої армії УНР по управлінню Генерального штабу. Листування про перевірку та вилучення військово-історичних документів, передачу їх на охорону військово-історичному відділу Музею-архіву (26 липня – 25 серпня 1920 р.). – Оп. 2, спр. 129, арк. 1–39.

37. План роботи Військово-історичної управи, доповіді і рапорти про її діяльність (23 липня 1920 р. – лютий 1921 р.). – Оп. 2, спр. 130, арк. 1–21.

38. Листування з військовими секціями дипломатичних місій УНР в Румунії, Варшаві та ін. про повернення з-за кордону та охорону архівних документів (15 серпня – 10 листопада 1920 р.). – Оп. 2, спр. 134, арк. 1–14.

39. Видаткові розписи та кошториси витрат, листування про відпуск авансу Військово-історичному відділу та рахунки на витрати по упорядкуванню та охороні історичних документів Військово-історичного музею-архіву (1 червня – 6 липня 1920 р.). – Оп. 2, спр. 135, арк. 1–10.

40. Листування з Військовим міністерством, редакціями про асигнування коштів на упорядкування і охорону історичних документів, надіслання журналів. Анкетна карта табору інтернованих військ УНР в м. Олександрові. (5 лютого – 13 червня 1921 р.). – Оп. 2, спр. 194, арк. 1–41.

Ф. 2582 – Міністерство народної освіти Української Народної Республіки, Київ, Вінниця, Кам'янець-Подільський; територія Польщі

41. Законопроект Директорії та пояснювальна записка до нього про утворення комісії по прийому від державних установ УНР архівних матеріалів. Накази військового міністра та міністра народної освіти УНР про оголошення списку справ, зданих до Головного військово-історичного музею-архіву. – Оп. 2, спр. 19, арк. 1–42.

42. Інструкція Архівної комісії УНР про збереження архівних матеріалів. Журнал засідання Ради народних міністрів УНР та протоколи сесії Комітету музею-архіву. – Оп. 2, спр. 35, арк. 1–39.

43. Інструкція Архівної комісії при Міністерстві народної освіти УНР про збереження архівних матеріалів. Журнал засідання архівної комісії. – Оп. 2, спр. 37, арк. 1–63.

44. Журнали засідань Архівної комісії при Міністерстві народної освіти УНР. Доповідь голови комісії про її діяльність та завдання. – Оп. 2, спр. 48, арк. 1–21.

Ф. 3179 – Головний військово-історичний музей-архів при Генеральному штабі військ УНР

45. Листування з Генеральним штабом, редакціями, культурно-освітніми відділами та іншими установами про видачу та витрату коштів, про надіслання часописів, журналів і передачу історичних матеріалів (1920 – 1921 рр.). – Оп. 1, спр. 1, арк. 1–71.

46. Листи українських організацій на території іноземних держав, які характеризують їх діяльність, надіслані до архіву для відомо (1920 – 1922 рр.). – Оп. 1, спр. 2, арк. 1–23.

47. Копії журналів засідань Ради народних міністрів Директорії, надіслані до архіву для відома (1921 р.). – Оп. 1, спр. 3, арк. 1–14.

48. Рапорти і доповіді начальника Головного військово-історичного архіву про збирання історичних матеріалів і впорядкування їх, про переїзд архіву з Тарнова до Каліша, про знищення дивізійних архів та ін. (1921 – 1923 рр.). – Оп. 1, спр. 6, арк. 1–84.

49. Листування з дипломатичними місіями, міністерствами та військовими частинами армії Директорії про надіслання відомостей про українські організації за кордоном, про збирання та надіслання історичних матеріалів, пам'яток, колекцій (1921 – 1923 рр.). – Оп. 1, спр. 7, арк. 1–149.

50. Листування з Міністерством ісповідань, релігійними братствами і видавництвами про збирання літератури і пам'яток релігійного характеру (1921 – 1922 рр.). – Оп. 1, спр. 8, арк. 1–39.

51. Витяги з документів, які в оригіналах зберігаються в Головному військово-історичному музеї Директорії (1921 р.). – Оп. 1, спр. 9, арк. 1–7.

52. Закон Директорії про заснування Музею-архіву. Статут Військово-історичного товариства і Проект штатів архіву. Журнали засідань Архівної комісії при Міністерстві освіти. – Оп. 1, спр. 10, арк. 1–48.

53. Проект уніформи кордонних військ УНР. Листування з Генеральним штабом, редакціями і культурно-освітніми відділами Директорії про видачу і витрату грошових коштів, про надіслання часописів, журналів, портретів та інше. Реєстр таборових видань (1922 р.). – Оп. 1, спр. 12, арк. 1–175.

54. Журнал вхідних і вихідних паперів (1921–1923 рр.). – Оп. 1, спр. 19, арк. 1–50.

Ф. 3206 – Рейхскомісаріат України, м. Рівне

55. Листування з генеральним директором архіву в Потсдамі у справі розшуку та збереження архіву Українського буржуазно-націоналістичного Уряду (Петлюри) та інших питань (25 березня 1942 р. – 26 червня 1943 р.). – Оп. 5, спр. 26, арк. 1–34.

Ф. 3504 – Обідний Михайло Юрійович (1889 – 1938) – етнограф, поет, співзасновник Етнографічного товариства Підкарпатської Русі, сотник армії УНР, урядовець Головного військово-історичного музею-архіву при Генеральному штабі військ УНР

56. Особисті документи М. Обідного: паспорти, свідоцтво про освіту, посвідчення про роботу, автобіографія (28 січня 1919 р. – 10 вересня 1937 р.). – Оп. 1, спр. 1, арк. 1–141.

57. Рукописи статей М. Обідного «Русский заграничний архив», «Архіви та музеї української визвольної боротьби в рр. 1917–1922» та нотатки до них. – Оп. 1, спр. 2а, арк. 1–65.

58. Рукописи статей М. Обідного «Петро Холодний як мистець», «Розгнівана земля», «Охорона національних скарбів», «Ювілей С. Русової» та ін. – Оп. 1, спр. 2б, арк. 1–42.

59. Машинописний та рукописний тексти докторської праці М. Обідного «Українська хата в порівнянні з хатами західних слов'ян» (1931 р.). – Оп. 1, спр. 3.

60. Машинописні та рукописні тексти статей М. Обідного «Ще про те, як охоронялися пам'ятки» та «Наші завдання в справі охороні пам'яток». – Оп. 1, спр. 4, арк. 1–182.

61. Друкована стаття М. Обідного «В обороні могил поляглих українських лицарів», рецензія на неї та нотатки. – Оп. 1, спр. 4а, арк. 1–16.

62. Збірка віршів М. Обідного «Нерозцвілі ранки», альманах «Сонцецвіт» та брошура «Володимир Самійленко на терезах поетичної думки» (1921 – 1923 р.). – Оп. 1, спр. 5, арк. 1–103.

63. Листування з Міністерством народної освіти (Департаментом загальних справ), деканатом історично-літературного відділу Українського педагогічного інституту ім. Драгоманова в Празі з приводу передачі матеріалів до Головного військово-історичного музею-архіву (17 березня 1922 р. – 27 червня 1932 р.). – Оп. 1, спр. 10, арк. 1–35.

64. Відкритий лист М. Обідного до редакції «Вістника УПСР» про роботу Українського історичного кабінету в Празі. – Оп. 1, спр. 10а, арк. 1–8.

65. Листи від П. Безрух, О. Ейхельмана, С. Русової та ін. (1 листопада 1921 р. – 20 березня 1933 р.). – Оп. 1, спр. 11, арк. 1–36.

Ф. 3518 – Надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки в Угорщині, Будапешт

66. Книга реєстрації документів Української дипломатичної місії на Угорщині, що були передані на переховання до Українського музею-архіву в Празі (1922, 1924 рр.). – Оп. 1, спр. 67.

Ф. 3537 – Редакція часопису «Тризуб» в Парижі (Франція)

67. Особисте листування буржуазно-націоналістичного письменника Лазаревського Бориса Олександровича (19 серпня 1930 р. – 2 вересня 1936 р.). – Оп. 1, спр. 6, арк. 1–50.

Ф. 3560 – Животко Аркадій Петрович (1890 – 1948) – культурний і політичний діяч, публіцист, дослідник історії української преси, член Української Центральної Ради, член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів, керівник Українського історичного кабінету в м. Празі

68. «Український історичний кабінет (1929 – 1939)». Рукописний та машинописний тексти праці. – Оп. 1, спр. 29, арк. 1–58.

69. Рукопис «Українські музеї й архіви та їх збірки» й нотатки до нього (Прага, 1943 р.). – Оп. 1, спр. 30, арк. 1–128.

70. Біографічні та побутові матеріали: життєпис, особисті посвідчення (16 березня 1917 – 23 листопада 1944 р.). – Оп. 1, спр. 57, арк. 1–42.

71. Щоденники (1 серпня 1927 р. – 29 грудня 1935 р.). – Оп. 1, спр. 58, арк. 1–508.

72. Листування з М. Обідним, І. Огієнком, Г. Омельченком, Є. Онацьким та ін. на літеру «О». – Оп. 1, спр. 68, арк. 1–216.

Ф. 3562 – Григорій Ничипір (Никифор) Якович (1883 – 1953) – голова ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, член Української Центральної Ради, міністр освіти УНР (Українська Центральна Рада), професор Українського соціологічного інституту в м. Празі

73. Автобіографічний нарис Н. Я. Григорієва та список його праць. – Оп. 1, спр. 65, арк. 1–339.

74. Лист М. Обідного до Н. Григорієва у справі перевезення архівних матеріалів з Тарнова до Праги (4 червня 1923 р.). – Оп. 1, спр. 91, арк. 2–3 зв.

75. Лист В. Петріва до Н. Григорієва з пропозиціями щодо організації роботи УНМА та упорядкування його документів (14 травня 1927 р.). – Оп. 1, спр. 92, арк. 128–129 зв.

Ф. 3563 – Шаповал Микита Юхимович (1882 – 1932) – політичний і державний діяч, член ЦК УПСР, міністр пошт і телеграфу УНР, міністр земельних справ Директорії УНР, доктор соціології Українського соціологічного інституту в м. Празі, Української господарської академії в Подєбрадах

76. Список документів, переданих М. Ю. Шаповалом до УНМА в депозит (29 травня 1928 р.). – Оп. 1, спр. 127, арк. 1–25.

Ф. 3634 – Богацький Павло Олександрович (1883 – 1962) – письменник, літературознавець, публіцист, політичний діяч, член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, секретар Українського соціологічного інституту

77. Листування з науковими установами та учбовими закладами в справі обміну науковими виданнями, їх передплати, комплектування музейних і архівних матеріалів тощо (6 червня 1925 р. – 20 серпня 1940 р.). – Оп. 1, спр. 8, арк. 1–49.

Ф. 3670 – Українське військово-історичне товариство, м. Ряшів (Польща)

78. Статут і додаток до статуту петлюрівського «військово-історичного товариства», штати архіву товариства та пояснююча записка до них. Чернетка інструкції про завдання і діяльність цього товариства. Звіти товариства та комісії по перевірці архівів (1921 р.). – Оп. 1, спр. 1, арк. 1–60.

79. Протоколи засідань петлюрівського «військово-історичного товариства» і його секцій. Журнал вихідних паперів товариства (1920–1921 рр.). – Оп. 1, спр. 2, арк. 1–50.

80. Заяви різних осіб про прийом їх до петлюрівського «військово-історичного товариства», списки і посвідчення його членів (1920, 1922 рр.). – Оп. 1, спр. 3, арк. 1–126.

Ф. 3696 – Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки, Київ, Кам'янець-Подільський, Вінниця; м. Тарнів (Польща)

81. Листування про повернення польським урядом архівів установ УНР (29 вересня 1920 р. – 9 березня 1921 р.). – Оп. 2, спр. 341, арк. 1–27.

82. Листування з Посольством УНР у Відні про архіви і бібліотеки Української народної республіки в Варшаві та в справі українських емігрантів у Канаді (3 лютого – 8 липня 1924 р.). – Оп. 2, спр. 551, арк. 1–67.

Ф. 3793 – Український інститут громадознавства в м. Празі (Чехо-Словаччина)

83. Матеріали щодо діяльності Українського національного музею-архіву: звіт про діяльність за грудень місяць та листування в організаційних справах (лютий – грудень 1927 р.). – Оп. 1, спр. 89, арк. 1–13.

84. Листування з канцелярією президента Чехословацької Республіки та Міністерством закордонних справ про грошову допомогу інституту, музею-архіву при ньому та окремим членам інституту (22 січня – 30 листопада 1927 р.). – Оп. 1, спр. 111, арк. 1–45.

85. Статути Українського інституту громадознавства, Українського музею-архіву, Українського робітничого університету та правила добору наукового персоналу (1928 р.). – Оп. 1, спр. 117, арк. 1–37.

86. Місячні звіти про діяльність музею-архіву та листування з ним в організаційних та фінансових справах (1928 р.). – Оп. 1, спр. 122, арк. 1–30.

87. Проколи засідань представників МЗС ЧСР, кураторії Українського соціологічного інституту, Українського робітничого університету та Українського національного музею-архіву про передачу УНМА МЗС Чехословацької Республіки (30 квітня – 8 червня 1929 р.). – Оп. 1, спр. 152, арк. 1–34.

88. Доповідь директора УНМА та угода між Українським соціологічним інститутом і МЗС ЧСР про передачу Українського архіву-музею і бібліотеки Соціологічного інституту Українському історичному кабінету в Празі (26 жовтня 1932 р.). – Оп. 1, спр. 218, арк. 1–35.

89. Листування з музеєм-архівом про збір матеріалів, склад співробітників архіву та відозви в день свята 22 січня – «День Музею визвольної боротьби України». – Оп. 1, спр. 313, арк. 1–16.

Ф. 3866 – Український історичний кабінет у м. Празі (Чехо-Словаччина)

90. Статут Українського історичного кабінету при Міністерстві закордонних справ Чехословацької Республіки в Празі. – Оп. 1, спр. 1, арк. 1.

91. Угода між Кураторією Українського інституту громадознавства у Празі та Міністерством закордонних справ ЧСР в справі передачі Українського національного музею-архіву і бібліотеки Українського інституту громадознавства імені М. Шаповала Міністерству закордонних справ ЧСР для Українського історичного кабінету в Празі. – Оп. 1, спр. 1, арк. 2–4.

92. Розпорядження уповноваженого Міністерства закордонних справ Чехо-Словаччини про збереження таємниці документальних матеріалів, зданих на зберігання; звіти про роботу за 1930 р., грошові звіти; прохання про дозвіл користуватися матеріалами кабінету; листування з Головним комітетом

Української селянської спілки, Управою Української католицької народної партії у Львові та іншими організаціями про надіслання книг, журналів, газет (24 вересня 1930 р. – 31 грудня 1931 р.). – Оп. 1, спр. 2, арк. 1–384.

93. Звіт за 1931 р. роботи кабінету, місячні звіти за 1932 р.; листування з Українським науковим інститутом у Варшаві, товариством «Просвіта» у Львові, Українським бюро у Лондоні, Українським бюро в Женеві, редакцією «Діло» про надіслання книг, газет та інших матеріалів (1 січня 1932 р. – 20 січня 1933 р.). – Оп. 1, спр. 3, арк. 1–306.

94. Звіти про роботу кабінету за 1933 р., грошові звіти, листування з видавництвом «Червона Калина» у Львові, Українським педагогічним інститутом ім. Драгоманова та іншими про надіслання їх видань (4 січня – 18 грудня 1933 р.). – Оп. 1, спр. 4, арк. 1–233.

95. Звіти про роботу кабінету за 1934 р. Прохання про дозвіл користуватися матеріалами кабінету; листування з видавничою спілкою в Харбіні, Українською громадою в Стамбулі, редакцією часопису «Пу-гу» в Празі, «Жіноча доля» в Коломиї та іншими редакціями, товариствами про надіслання книг, часописів та документальних матеріалів (31 січня – 22 грудня 1934 р.). – Оп. 1, спр. 5, арк. 1–302.

96. Звіти про роботу кабінету за 1935 р.; прохання про дозвіл користуватися матеріалами кабінету; листування з видавництвами «Молода Україна», «Наша культура», Товариством ім. Шевченка у Львові, О. Шаповал, М. Обідним, І. Огієнком та ін. про пересилку книжок, газет для поповнення кабінету (3 січня – 11 грудня 1935 р.). – Оп. 1, спр. 6.

97. Звіти про роботу за 1936 р.; прохання про дозвіл користуватися матеріалами кабінету; листування з редакціями часописів «Жіночий голос» у Львові, «Нова хата», «Націоналіст», Українським воєнно-історичним товариством у Каліші, товариством «Єдність» в Празі, окремими особами про надіслання видань (8 січня – 23 грудня 1936 р.). – Оп. 1, спр. 7, арк. 1–235.

98. Звіти про роботу за 1937 р. та хід надходження матеріалів до кабінету; прохання про дозвіл користуватися матеріалами; листування з видавництвами

«Напередодні», «Шлях виховання і навчання», редакціями часописів «Як на долоні», «Життя і слово» в Дрогобичі; інженером С. Нечаєм у Парижі, поетом С. Черкасенком про надіслання документальних матеріалів до кабінету (1 січня – 31 грудня 1937 р.). – Оп. 1, спр. 8, арк. 1–189.

99. Звіти про роботу за 1938 – 1939 рр. та поповнення кабінету матеріалами; листування з редакціями «Сокільські вісті» у Львові, «Українське довкілля» у Львові, видавництвом «Варяг» у Львові, професорами І. Огієнком, С. Русовою про поповнення фонду кабінету та про умови цього поповнення; прохання про дозвіл користуватися матеріалами кабінету (3 січня 1938 р. – 1 грудня 1939 р.). – Оп. 1, спр. 9, арк. 1–125.

100. Звіти про роботу кабінету за 1940 – 1945 рр. – Оп. 1, спр. 10.

101. Місячні звіти про роботу співробітників М. Балаша, Євгенії Лоської (30 вересня 1940 р. – 31 грудня 1944 р.). – Оп. 1, спр. 11, арк. 1–104.

102. Листування з редакціями часописів, союзами, товариствами українських емігрантів про надіслання матеріалів (10 вересня 1936 р. – 28 червня 1942 р.). – Оп. 1, спр. 13, арк. 1–43.

103. Листування з різними особами про умови здачі та збереження документальних матеріалів, повідомлення про огляд праці і матеріалів кабінету (1932 – 1945 рр.). – Оп. 1, спр. 15, арк. 1–69.

104. Прохання українських емігрантів про дозвіл користуватися документальними матеріалами кабінету (1940 р.). – Оп. 1, спр. 16, арк. 1–21.

105. Особисті анкети відвідувачів кабінету (1943 – 1944 рр.). – Оп. 1, спр. 17, арк. 1–11.

106. Книга автографів відвідувачів кабінету (18 вересня 1931 р. – 16 липня 1943 р.). – Оп. 1, спр. 18, арк. 1–9.

107. Книга обліку відвідувачів кабінету і матеріалів, якими вони користувалися (5 січня 1933 р. – 9 серпня 1942 р.). – Оп. 1, спр. 19, арк. 1–87.

108. Бюлетень Українського історичного кабінету в Празі за 1932 р., № 1. – Оп. 1, спр. 20, арк. 1–16.

109. Книга обліку матеріалу, зданого в депозит (в наявності матеріали Українського національного музею-архіву за 1925–1929 рр.). – Оп. 1, спр. 23, арк. 1–22.

110. Облік надходження документальних матеріалів до кабінету (Жовтень 1930 р. – січень 1931 р.). – Оп. 1, спр. 25, арк. 1–85.

111. Журнал обліку надходження документального матеріалу до кабінету. Том 1. – Оп. 1, спр. 33, арк. 1–152.

112. Книга обліку надходження документальних матеріалів до кабінету. Частина III. – Оп. 1, спр. 34, арк. 1–390.

113. Книга обліку надходження документальних матеріалів (25 вересня 1930 р. – 27 січня 1931 р.). – Оп. 1, спр. 34а, арк. 1–6.

114. Книга обліку надходжень документальних матеріалів 1938–1939 рр. Частина II. – Оп. 1, спр. 36, арк. 1–95.

115. Книга обліку надходжень до кабінету (29 січня – 31 грудня 1940 р.). – Оп. 1, спр. 37, арк. 1–22.

116. Опис матеріалів (колекцій), переданих до кабінету Ю. Тищенком (26 лютого – 15 листопада 1940 р.). – Оп. 1, спр. 39, арк. 1–30.

117. Описи матеріалів, зданих в депозит С. Шелухіним, Ф. Швецем, І. Мазепою та ін. – Оп. 1, спр. 41, арк. 1–95.

118. Некрологи про смерть Михайла Обідного (9 січня – 10 лютого 1938 р.). – Оп. 1, спр. 48, арк. 1–21.

119. Акт про передачу українських документальних матеріалів в Празі Українській Радянській Соціалістичній Республіці у відповідності до постанови Ради Міністрів ЧСР від 14 серпня 1945 р. Копія (30 серпня 1945 р.). – Оп. 3, спр. 1, арк. 1–3.

120. Листи Управи Українського історичного кабінету у Празі до Академії наук УРСР, Українського товариства культурного зв'язку з закордоном, Спілки радянських письменників України, редакцій часописів США та інших установ з питань обміну літературою. Копії (4 липня 1946 р. – 1 квітня 1948 р.). – Оп. 3, спр. 2, арк. 1–37.

121. Коротка довідка про заснування та діяльність Українського історичного кабінету. – Оп. 3, спр. 3, арк. 1–5.

Ф. 3882 – Ейхельман Отто Оттович (1854–1943) – державний діяч, правознавець, товариш міністра закордонних справ УНР, професор Київського університету, Українського вільного університету та Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в м. Празі, Української господарської академії в Подєбрадах

122. Листи М. Левицького, Антоновича, Садовського та ін. до Ейхельмана. – Оп. 1, спр. 15, арк. 1–80.

Ф. 3947 – Петрів Всеволод Миколайович (1883 – 1948) – генерал-хорунжий армії та військовий міністр УНР, викладач Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в м. Празі, дійсний член НТШ

123. Особисті документи, паспорт, посвідки. – Оп. 1, спр. 10, арк. 1–12.

124. Перелік документів, що їх передано до Музею-архіву, та список книжок, переданих до бібліотеки Українського соціологічного інституту в Празі. – Оп. 1, спр. 11, арк. 1–4.

125. Листування з Українським комітетом, Українським педагогічним інститутом ім. М. Драгоманова, Українським інститутом громадознавства, Українським академічним комітетом, Українським національним музеєм-архівом та іншими установами українських емігрантів в Празі про відвідання загальних зборів, про призначення на посаду в Музей-архів, про участь в Українському науковому з'їзді та ін. (10 серпня 1922 р. – 5 лютого 1929 р.). – Оп. 1, спр. 17, арк. 1–54.

126. Проект впорядкування військово-історичних документів і експонатів в УНМА при Українському інституті громадознавства в Празі, складений В. Петрівим. – Оп. 2, спр. 2, арк. 1–3.

127. Біографічні матеріали та особисті документи В. Петріва (1920–1932 рр.). – Оп. 2, спр. 25, арк. 1–38.

Ф. 3956 – Антонович Дмитро Володимирович (1877–1945) – політичний та державний діяч, історик мистецтва, архівознавець, член УСДРП, діяч Української Центральної Ради, директор Музею визвольної боротьби, професор Українського вільного університету в м. Празі

128. Листування з Українським вільним університетом, Музеєм визвольної боротьби України по службовим питанням (1923–1944 рр.). – Оп. 1, спр. 6, арк. 1–22.

129. Листи Музею визвольної боротьби України до Д. Антоновича (16 червня 1928 р. – 4 листопада 1936 р.). – Оп. 2, спр. 40, арк. 1–19.

Ф. 3979 – Кубанський закордонний архів в м. Празі (Чехо-Словаччина)

130. Копія акта про передачу Російського закордонного історичного архіву МЗС Чехословацької Республіки та відомості про Російський закордонний історичний архів (31 березня 1928 р.). – Оп. 1, спр. 1, арк. 1–41.

Ф. 3998 – Ісаєвич Дмитро Григорович (1889 р.) – член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, службовець Українського соціологічного інституту в м. Празі

131. Листування з В. Винниченком, Є. Вировим, М. Шаповалом та ін. (1925–1926 рр.). – Оп. 1, спр. 19, арк. 1–81.

Ф. 4009 – Товариство охорони українських історичних пам'яток за кордоном, м. Прага (Чехо-Словаччина)

132. Статут товариства чеською мовою (1930). – Оп. 1, спр. 1, арк. 4–8.

133. Протоколи засідань управи та загальних зборів товариства (31 березня 1931 р. – 30 червня 1937 р.). – Оп. 1, спр. 2, арк. 1–39.

134. Заяви про вступ в члени товариства та список членів товариства (24 листопада 1932 р. – 22 березня 1935 р.). – Оп. 1, спр. 3, арк. 1–11.

135. Листування з канцелярією Президента ЧСР, Міністерством закордонних справ та поліцейським урядом в Празі про заснування товариства, склад його управи, проведення зборів та грошову допомогу членам товариства (8 квітня 1931 р. – 25 червня 1937 р.). – Оп. 1, спр. 5, арк. 1–18.

136. Листування з Українською установою довіри в Празі про надіслання анкет на членів колонії для одержання паспортів з означенням на них української національності, та з Українським допомоговим бюро в Празі про допомогу членам колонії (28 березня 1935 р. – 20 травня 1940 р.). – Оп. 1, спр. 6, арк. 1–97.

137. Листування з Музеєм визвольної боротьби України, Українським історичним кабінетом та докладна записка голови товариства про стан установ, що збирають та охороняють архівні матеріали українських установ і окремих осіб за кордоном (1934 р.). – Оп. 1, спр. 7, арк. 1–11.

138. Листування з Українським історичним кабінетом в Празі про переховування книг, журналів, газет, що їх здає в депозит Товариство охорони історичних пам'яток (1931 р.). – Оп. 1, спр. 8, арк. 1–6.

Ф. 4018 – Український національний музей-архів при Українському інституті громадознавства в м. Празі (Чехо-Словаччина)

139. Статут музею, план роботи музею та інше. – Оп. 1, спр. 1, арк. 1–98.

140. Листування з Українською жіночою спілкою, редакціями часописів «Поступ», «Чорногора» та ін. про пересилку видань до музею, його організацію та ін. (квітень 1921 р. – травень 1925 р.). – Оп. 1, спр. 2, арк. 1–181.

141. Грошові звіти за 1921–1929 рр. Списки боржників та ін. – Оп. 1, спр. 3, арк. 1–65.

142. Протоколи засідань Комітету музею (22 квітня 1922 р. – 1 червня 1923 р.). – Оп. 1, спр. 4, арк. 1–8.

143. Звіти про роботу музею з 1922 по 1928 рр. – Оп. 1, спр. 5, арк. 1–18.

144. Листування Управи музею з Міністерством закордонних справ ЧСР, товариством «Сільський господар» у Львові, окремими українськими

емігрантами про надіслання експонатів, підготовку до видання часопису та ін. (жовтень 1923 р. – квітень 1929 р.). – Оп. 1, спр. 6, арк. 1–471.

145. Бюлетень Українського національного музею-архіву. – Оп. 1, спр. 7, арк. 1–68.

146. Книга вихідних паперів (червень 1924 р. – травень 1927 р.). – Оп. 1, спр. 8, арк. 1–6.

147. Книга обліку документальних матеріалів, що надійшли до музею (1924–1926 рр.). – Оп. 1, спр. 9, арк. 1–242.

148. Книга обліку документальних матеріалів, що надійшли до музею (листопад 1926 р. – 1930 р.). – Оп. 1, спр. 10, арк. 1–27.

149. Листування з Українським громадським комітетом у Чехо-Словаччині, дирекцією Українського інституту громадознавства та окремими українськими емігрантами про збір українських пам'яток, співробітництво та ін. (лютий 1926 р. – грудень 1929 р.). – Оп. 1, спр. 11, арк. 1–174.

150. Книга протоколів засідань Наукової колегії музею (липень 1927 р. – січень 1929 р.). – Оп. 1, спр. 12, арк. 1–19.

151. Протоколи засідань Ради музею (22 липня 1927 р. – 21 грудня 1928 р.). – Оп. 1, спр. 13, арк. 1–24.

152. Доповіді, постанови Наукової колегії музею-архіву. – Оп. 1, спр. 14, арк. 1–27.

153. Головна книга музею (1927 р.). – Оп. 1, спр. 15, арк. 1–26.

154. Помічна книга до головної книги УНМА (1927 р.). – Оп. 1, спр. 16, арк. 1–40.

155. Касова книга УНМА при Українському інституті громадознавства (1927 р.). – Оп. 1, спр. 17, арк. 1–34.

156. Книга вхідних та вихідних паперів (18 липня 1927 р. – 15 квітня 1930 р.). – Оп. 1, спр. 18, арк. 1–33.

157. Розсильна книга (1927–1930 рр.). – Оп. 1, спр. 19, арк. 1–7.

158. Протоколи зборів співробітників музею (5 жовтня 1928 р. – 25 лютого 1930 р.). – Оп. 1, спр. 20, арк. 1–19.

159. Головна книга музею (1928 р.). – Оп. 1, спр. 21, арк. 1–36.
160. Помічна книга до головної книги УНМА (1928 р.). – Оп. 1, спр. 22, арк. 1–52.
161. Протоколи засідань Кураторії Українського інституту громадознавства щодо роботи архіву (22 квітня – 24 вересня 1928 р.). – Оп. 1, спр. 23, арк. 1–57.
162. Доповідь директора УНМА про роботу музею-архіву з 1923 по 1929 рр. – Оп. 1, спр. 24, арк. 1–57.
163. Головна книга музею (1929–1930 рр.). – Оп. 1, спр. 25.
164. Помічна книга до головної книги УНМА (1929–1930 рр.). – Оп. 1, спр. 26, арк. 1–76.
165. Список співробітників музею (березень – липень 1929 р.). – Оп. 1, спр. 28, арк. 1–5.
166. Листування з Міністерством закордонних справ Чехословацької Республіки, Українським робітничим університетом, окремими українськими емігрантами про поповнення музею експонатами, повернення друкарської машинки та ін. (січень 1930 р. – березень 1935 р.). – Оп. 1, спр. 29, арк. 1–238.
167. Копія Умови між Кураторією Українського інституту громадознавства та Міністерством закордонних справ ЧСР в справі передачі бібліотеки інституту та архіву та акт передачі бібліотеки. – Оп. 1, спр. 30, арк. 1–13.
168. Акти передачі до музею матеріалів окремими емігрантами. – Оп. 1, спр. 31, арк. 1–21.
169. Зошит обліку осіб, від яких поступили матеріали до музею. – Оп. 1, спр. 32, арк. 1–3.
170. Опис матеріалів музею з 1905 до 1914 рр. – Оп. 1, спр. 33, арк. 1–3.
171. Опис документів музею періоду Гетьманату 1918 р. – Оп. 1, спр. 34, арк. 1–41.
172. Список книг, періодичної літератури, матеріалів музею. – Оп. 1, спр. 35, арк. 1–57.
173. Статті до «Вістника» музею-архіву. – Оп. 1, спр. 37, арк. 1–11.

174. Статті українських емігрантів з історії музею та на інші теми до журналу «Минуле України» (орган музею). – Оп. 1, спр. 38, арк. 1–277.

Ф. 4211 – Українська надзвичайна дипломатична місія Української Народної Республіки у Швейцарії, м. Берн

175. Листи начальника Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР М. Обідного до Української дипломатичної місії в Швейцарії (12–13 жовтня 1921 р.). – Оп. 1, спр. 46, арк. 10–11.

Ф. 4362 – Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі (Франція)

176. Довідка про заснування та діяльність бібліотеки (1936 р.). – Оп. 1, спр. 2, арк. 1–29.

177. Довідка про діяльність бібліотеки під назвою «Як це було», складена І. Рудичевим (19 липня 1941 р.). – Оп. 1, спр. 3, арк. 1–71.

178. Опис бібліотеки, складений Рудичевим І. після вивозу її в Берлін 20 січня 1941 р. (26 серпня 1941 р.). – Оп. 1, спр. 4, арк. 1–13.

179. Довідка про діяльність бібліотеки та опис її після опечатання в жовтні 1940 р. представниками німецької окупаційної влади. Складені бібліотекарем Рудичевим І. (1 жовтня 1941 р.). – Оп. 1, спр. 5, арк. 1–27.

180. Зошит вирізок з газети «Тризуб» з інформаціями про діяльність бібліотеки (25 травня 1929 р. – 31 серпня 1930 р.). – Оп. 1, спр. 6, арк. 1–44.

181. Зошит вирізок з газети «Тризуб» з інформаціями про діяльність бібліотеки (7 вересня 1930 р. – 19 червня 1932 р.). – Оп. 1, спр. 7, арк. 1–60.

182. Зошит вирізок з газети «Тризуб» з інформаціями про діяльність бібліотеки (3 липня 1932 р. – 6 серпня 1933 р.). – Оп. 1, спр. 8, арк. 1–29.

183. Зошит вирізок з газети «Тризуб» з інформаціями про діяльність бібліотеки (1 жовтня 1933 р. – 11 листопада 1934 р.). – Оп. 1, спр. 9, арк. 1–32.

184. Зошит вирізок з газети «Тризуб» з інформаціями про діяльність бібліотеки (9 грудня 1934 р. – 9 червня 1935 р.). – Оп. 1, спр. 10, арк. 1–40.

185. Зошит вирізок з газети «Тризуб» з інформаціями про діяльність бібліотеки (23 червня 1935 р. – 22 березня 1936 р.). – Оп. 1, спр. 11, арк. 1–32.

186. Зошит вирізок з газети «Тризуб» з інформаціями про діяльність бібліотеки (29 березня 1936 р. – 27 грудня 1936 р.). – Оп. 1, спр. 12, арк. 1–59.

187. Зошит вирізок з газети «Тризуб» з інформаціями про діяльність бібліотеки (10 січня 1937 р. – 1938 р.). – Оп. 1, спр. 13, арк. 1–88.

188. Зошит вирізок з газети «Тризуб» з інформаціями про діяльність бібліотеки (24 липня 1938 р. – 1 травня 1940 р.). – Оп. 1, спр. 14, арк. 1–35.

189. Реєстр негативів та діапозитивів бібліотеки. – Оп. 1, спр. 26, арк. 1–8.

190. Щоденник бібліотекаря Рудичева І. (1 січня – 20 березня 1941 р.). – Оп. , спр. 29, арк. 1–11.

191. Особисті документи Рудичева І.; списки осіб, що брали участь у збиранні грошей на користь Рудичева І. (1919–1941 рр.). – Оп. 1, спр. 31, арк. 1–63.

Ф. 4432 – Наріжний Симон Петрович – історик, професор Українського вільного університету, директор Музею визвольної боротьби України в м. Празі

192. Свідоцтва про шлюб, народження дочки, закінчення учбових закладів та посвідки С. Наріжного – Оп. 1, спр. 8, арк. 1–34.

193. Листи до С. Наріжного від різних установ та осіб. (27 листопада 1927 р. – 18 лютого 1947 р.). – Оп. 1, спр. 10, арк. 1–50.

Ф. 4447 – Вировий Євген Семенович (1889 –1945) – громадський та культурно-освітній діяч, голова культурно-освітньої комісії Трудового конгресу, комендант Спілки українських пластунів-емігрантів, співробітник Української загальної енциклопедії, філателіст зі світовими зв'язками

194. Особисті документи Є. Вирового, посвідчення скарбника Музею визвольної боротьби України (1923–1933 рр.). – Оп. 1, спр. 1, арк. 1–3.

Ф. 4465 – Документи і матеріали українських емігрантських установ, організацій та різних осіб (колекція)

195. Звіт про витрати, зв'язані з упорядкуванням архівного матеріалу центральних державних установ УНР Ліквідаційною комісією Українського товариства Червоного Хреста в Польщі, затверджений М. Левицьким (червень 1924 р.). – Оп. 1, спр. 598, арк. 1–53.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ

Ф. 4703, оп. 2 – Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві; «Перша частина», справи постійного зберігання за 1945–1993 рр.¹

196. Доповідні записки про склад, зміст та стан Відділу таємних фондів (30 листопада – 27 грудня 1945 р.). – Спр. 1, арк. 1–5.

197. Листування про повернення з Чехо-Словаччини документів, вивезених німецько-фашистськими окупантами у роки війни (доповідні записки, акти). (11 червня 1945 р. – 9 травня 1958 р.). – Спр. 2, арк. 1–35.

198. Списки фондів Відділу особливо таємних фондів ЦДІА УРСР (1945–1949 рр.). – Спр. 6, арк. 1–119.

199. План та звіт про роботу Відділу таємних фондів за 1946 р. Списки упорядкованих фондів відділу. – Спр. 7, арк. 1–31.

200. План та звіт про роботу Відділу таємних фондів за 1947 р. – Спр. 9, арк. 1–30.

201. Доповідні записки та рапорти директора архіву начальнику АУ МВС УРСР про зміст та склад фондів ЦДІА УРСР (2 липня – 26 листопада 1947 р.). – Спр. 10, арк. 1–52.

---

¹ Фонд має номенклатурний номер ЦДАВО України, але справи, які внесені до його другого опису, зберігаються у ЦДІАК України. Перший опис зазначеного фонду зберігається у ЦДАВО України.

202. Листування з АУ МВС УРСР та архівами республіки про комплектування та передачу непрофільних документів до інших архівів СРСР (4 січня 1947 р. – 12 листопада 1948 р.). – Спр. 11, арк. 1–20.

203. Плани та звіти про роботу Відділу таємних фондів та Відділу особливо таємних фондів за 1948 р. Відомості про оперативно-довідкову роботу. – Спр. 13, арк. 1–44.

204. Плани та звіти про роботу Відділу таємних фондів та Відділу особливо таємних фондів за 1949 р. – Спр. 16, арк. 1–60.

205. Листування з АУ МВС УРСР про комплектування та передачу непрофільних документів в архіви СРСР (24 травня 1949 р. – 28 грудня 1953 р.). – Спр. 17, арк. 1–160.

206. Списки фондів, які підлягають зберіганню в ЦДІА УРСР та передачі в інші архіви (1949 р.). – Спр. 18, арк. 1–65.

207. Плани та звіти про роботу Відділу таємних фондів та Відділу особливо таємних фондів за 1950 р. – Спр. 19, арк. 1–29.

208. Листування з АУ МВС УРСР та іншими архівами про комплектування ЦДІА УРСР та бібліотеки, передачу непрофільних фондів (3 лютого – 14 жовтня 1950 р.). – Спр. 20, арк. 1–26.

209. План роботи Відділу таємних фондів на 1951 р. – Спр. 22, арк. 1–11.

210. Листування з АУ МВС УРСР та облдержархівами про комплектування та передачу непрофільних фондів в архіви СРСР (21 січня – 14 грудня 1951 р.). – Спр. 23, арк. 1–44.

211. Список фондів Відділу особливо таємних фондів, які належить передати до архівів СРСР (7 лютого – 11 серпня 1952 р.). – Спр. 26, арк. 1–23.

212. Листування та матеріали про комплектування, облік та науково-технічне опрацювання документів українських емігрантських організацій, які передані з Чехословацької Соціалістичної Республіки. Списки фондів українських емігрантів Відділу фондів республіканських організацій, які мають перебувати на таємному зберіганні (18 грудня 1958 р. – 17 квітня 1962 р.). – Спр. 39, арк. 1–86.

213. Документи про проведення експертизи фондів емігрантських організацій, які отримані з ПНР (акти, відбіркові списки, протоколи). (1 жовтня 1960 р. – 20 травня 1961 р.). – Спр. 43, арк. 1–78.

214. План оперативної розробки документальних матеріалів групи фондів українських буржуазних націоналістів за кордоном, які надійшли до ЦДІА УРСР з Чехо-Словаччини у 1958 р. – Спр. 45, арк. 4–8.

215. Листування з АУ МВС УРСР та архівами республіки про комплектування Відділу таємних фондів та передачу непрофільних фондів до архівів СРСР та ПНР (27 січня – 2 листопада 1961 р.). – Спр. 46, арк. 1–29.

216. План та звіт про роботу Відділу таємних фондів за 1963 р. – Спр. 49.

217. Листування з АУ при Раді Міністрів та архівами країни про комплектування Відділу таємних фондів та передачу непрофільних фондів з Відділу фондів республіканських установ до архівів СРСР та ПНР (14 січня – листопад 1963 р.). – Спр. 51, арк. 1–67.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Ф. 358 – Шептицький Андрей (1865–1944), граф, митрополит Галицької греко-католицької церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ

218. Листування з Національним музеєм у Львові про діяльність, надання матеріальної допомоги і інші питання (1910–1938 рр.). – Оп. 1, спр. 122, арк. 1–195.

219. Листування з українськими народними музеями у Львові, Галичині, Вільнюсі, Польщі, Чехо-Словаччині про надання грошової допомоги, надіслання експонатів для музею і ін. (1927–1938 рр.). – Оп. 1, спр. 129, арк. 1–69.

220. Листи від М. Горнікевича (4 квітня 1918 р. – 4 січня 1939 р.). – Оп. 1, спр. 242, арк. 1–203.

221. Історична довідка про життя і діяльність митрополита Андрея Шептицького. – Оп. 2, спр. 3, арк. 1–8.

222. Листи до кореспондентів з прізвищами на букви Б–Я. 1921–1939 рр. – Оп. 3, спр. 179, арк. 1–59.

Ф. 581 – Колекція документів про діяльність урядів та армій Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки

223. Статут Всеукраїнської Національної ради у Відні (1920 р.). – Оп. 1, спр. 15, арк. 1–18.

224. Меморандум Головноуповноваженого Уряду УНР міністра І. Огієнка до голови Української дипломатичної місії у Варшаві з переліком вимог до польського уряду (1920 р.). – Оп. 1, спр. 16, арк. 1–4.

225. Звіт урядової ревізійної комісії УНР за кордоном про роботу посольства УНР у Відні та лист колишнього посла В. Липинського до І. Кривецького з описом стану справ (1920, 1927 рр.). – Оп. 1, спр. 21, арк. 1–52.

226. Акти передачі документів, переліки та доповідь комісії Ради народних міністрів УНР про стан документів в Головному військово-історичному музеї-архіві в Тарнові (1921–1923 рр.). – Оп. 1, спр. 47, арк. 1–11.

227. Доповіді, статті, огляди, листування та інші документи про діяльність дипломатичної служби ЗУНР у Лондоні та Відні (1920–1921 рр.). – Оп. 1, спр. 104, арк. 1–121.

228. Звернення до президента Чехо-Словаччини Т. Масарика і міністра закордонних справ Е. Бенеша про надання допомоги у створенні Української Держави і порядок перебування частин УГА в Чехо-Словаччині (1920 р.). – Оп. 1, спр. 115, арк. 1–10.

Ф. 750 – Український національний музей, м. Львів

229. Пам'ятні записки Свенціцького І. та Шептицького А. про історію створення музею та його діяльність (1918–1925 рр.). – Оп. 1, спр. 1, арк. 1–11.

230. Звіти про діяльність за 1918–1927 рр. – Оп. 1, спр. 2, арк. 1–32.

231. Листи Свенціцького І. Шептицькому А. з повідомленнями про придбання книжок, ікон, рукописів та ін. експонатів для експозиції музею (1906–1938 рр.). – Оп. 1, спр. 4, арк. 1–151.

Колекція мікрофотокопій документів № 9 – Матеріали архіву Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові з Національної бібліотеки у Варшаві

232. Партизансько-повстанський штаб (ППШ). Матеріали генерала Юрка Тютюнника й інформаційно-пресового бюро (1916–1923 рр.). – М/ф 68845, 475 арк.

233. ППШ. Накази, рапорти і звіти, меморіали, анкети, кореспонденція генерала Юрка Тютюнника (1921 р.). – М/ф 68846, 515 арк.

234. ППШ. Матеріали про організаційну та розвідувальну діяльність (1921–1922 рр.). – М/ф 68847, 370 арк.

235. Матеріали Олени Кисілевської, сенаторки, редакторки «Жіночої долі». – М/ф 69743, 1755 арк.

236. Українське Національно-демократично об'єднання (УНДО). Статут, членська декларація, кореспонденція. – М/ф 70044, 95 арк.

237. Архів А. Жука. Листи до А. Жука (1931–1939 рр.). – М/ф 75095–75098, 105 арк.

238. Архів А. Жука. Листи до А. Жука. Кореспонденція А. Жука з різними інстанціями (1927–1939 рр.). Різні матеріали (нотатки, протоколи, рахунки, баланси). – М/ф 77056, 74 арк.

239. Архів Є. Архіпенка. Особисті документи Є. Архіпенка і його дружини Ганни Істратової. Автобіографічні матеріали. Щоденники, записники, блокноти. 1916–1924 рр. – М/ф 79909, 675 арк.

240. Міністерство закордонних справ УНР. Матеріали про діяльність закордонних місій УНР в Австрії, Великобританії, Німеччині, Чехо-Словаччині та інших країнах (1919–1925 рр.). – М/ф 87286, 697 арк.

241. Канцелярія Уряду УНР. 1919 р. Головні книги вхідної та вихідної кореспонденції. Матеріали Центрального банку України (1920 р.). Доклад

Ревізійної комісії міністру фінансів УНР. Грошові документи. Грошовий звіт ревізійної комісії. – М/ф 87499, 260 арк.

242. Архів Д. Донцова. Матеріали редакції «Літературно-наукового вісника», статті та нотатки до статей Донцова, листи. – М/ф 91846.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 269 – Колекція документів «Український музей в Празі»

Музей визвольної боротьби України в Празі (1925–1948)

243. Пам'ятна книга Музею визвольної боротьби України з автографами жертводавців на потреби музею. – Оп. 1, спр. 457.

244. Алфавітна книга обліку надходжень документів і матеріалів від діячів української еміграції та українських організацій до МВБУ. – Оп. 1, спр. 458, арк. 1–49.

245. Листування дирекції МВБУ з українськими громадськими діячами й установами стосовно комплектування фондів і колекцій (1925–1933 рр.). – Оп. 1, спр. 459.

246. Листування дирекції МВБУ з українськими громадськими діячами й установами стосовно комплектування фондів і колекцій, про збирання коштів на утримання музею (1934–1935 рр.). – Оп. 1, спр. 460.

247. Листування дирекції МВБУ з українськими громадськими діячами й установами стосовно комплектування фондів і колекцій, про збирання коштів на утримання музею (1936–1940 рр.). – Оп. 1, спр. 461.

248. Листування дирекції МВБУ з українськими громадськими діячами й установами стосовно комплектування фондів і колекцій, про збирання коштів на утримання музею (1941 – 31 грудня 1945 р.). – Оп. 1, спр. 462.

249. Листування дирекції МВБУ з українськими громадськими діячами й установами щодо отримання музейних, архівних і бібліотечних матеріалів, історичних і мистецьких пам'яток, збирання коштів (11 січня – 31 грудня 1946 р.). – Оп. 1, спр. 463.

250. Листування дирекції Українського музею у Празі (1947 – 26 лютого 1948 р.). – Оп. 1, спр. 464.

251. Листи дирекції Українського музею у Празі до українських установ в еміграції, Українського товариства культурних зв'язків з закордоном, інших установ УРСР з питань діяльності музею, комплектування його фондів і колекцій, обміну літературою (6 січня – 16 грудня 1947 р.). – Оп. 1, спр. 465.

252. Листи до Українського музею від видавництва «Наша культура» (Париж), Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі та ін. з питань діяльності музею, комплектування фондів (10 лютого – 28 грудня 1947 р.). – Оп. , спр. 466.

253. Чернетки листів та інших матеріалів Управи МВБУ. Т. 1 – Оп. 1, спр. 467.

254. Чернетки листів та інших матеріалів Управи МВБУ. Т. 2. – Оп. 1, спр. 468.

255. Чернетки листів та інших документів (1946, 1948 рр.). – Оп. 1, спр. 469.

Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі

256. Копії протоколів засідань Ради Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі (4 жовтня 1933 р. – 24 січня 1941 р.). – Оп. 1, спр. 495.

257. Копії звітів, інформацій, доповідей про діяльність Бібліотеки та матеріали до них (1929–1938 рр.). – Оп. 1, спр. 496.

258. Рекламно-інформаційні проспекти про діяльність Бібліотеки. Листування Бібліотеки з українськими емігрантськими установами і громадськими діячами, Паризьким муніципалітетом з питань діяльності, стосовно оренди приміщення Бібліотеки. Перелік лекцій, прочитаних в Бібліотеці відомими громадсько-політичними діячами (1929–1940 рр.). – Оп. 1, спр. 497.

259. Книга обліку надходжень книжок та іншої друкованої продукції до Бібліотеки (1927–1929 рр.). – Оп. 1, спр. 498.

260. Каталог книжкових зібрань Бібліотеки з україністики (релігія, філософія, історія, археологія, етнографія, географія, мови і література, красне письменство). 1939 р. – Оп. 1, спр. 499.

Редакція громадсько-політичного і літературно-мистецького тижневика «Тризуб», м. Париж

261. Листи до редакції тижневика «Тризуб» від Української загальної енциклопедії (Львів), місячника «Рідна мова», В. Прокоповича, С. Сірополка, О. Шульгина, М. Ливицького з організаційних і поточних питань діяльності (1933–1938 рр.) – Оп. 1, спр. 1116.

262. Машинописні і рукописні матеріали редакції. Т. 1 (1926 р.). – Оп. 1, спр. 1117.

263. Машинописні і рукописні матеріали редакції. Т. 2 (1926 р.). – Оп. 1, спр. 1118.

Документи і матеріали українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури і освіти

264. Листи Є. Вирового до Д. Дорошенка, О. Лотоцького, І. Рудичева, Я. Макогона, М. Антоновича, інших осіб, українських емігрантських організацій в Європі та США (1931–1939 рр.). – Оп. 2, спр. 55.

265. Листи до Є. Вирового від Д. Антоновича, Д. Геродота, В. Дорошенка, О. Лотоцького, С. Русової, І. Рудичева (1920–1935 рр.). – Оп. 2, спр. 56.

266. Листи до Є. Петрушевича А. Жука, А. Петрушевича, М. Горникевича (1930 р.). – Оп. 2, спр. 144.

267. Листи до бібліотекаря Української бібліотеки ім. С. Петлюри І. Рудичева від Д. Дорошенка, В. Прокоповича, А. Ливицького, С. Скрипника, О. Скоропис-Йолтуховського, О. Удовиченка, П. Феденка, С. Сірополка та ін. (1936 р. – 22 липня 1942 р.). – Оп. 2, спр. 171.

268. Листи Ольги Петлюри до І. Рудичева (1941–1942 рр.). – Оп. 2, спр. 172.

Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного

269. Альбом фотографій товариства «Світло» Організації полонених українців у таборі Фрайштадт. – № 80, 1916–1918 рр., 320 фотодок., 113 арк.

270. Збірка світлин II-го Військового відділу МВБУ. – № 83, 1915–1923 рр., 136 фотодок., 49 арк.

271. Фотоальбоми Олени Теліги. – № 168, 1919–1933 рр., 122 фотодок., 30 арк.; № 169, 1927–1934 рр., 106 фотодок., 20 арк.

Державний архів Львівської області

Ф. Р-368 – Львівський обласний державний архів НКВС УРСР

272. Річний звіт про роботу Львівського обласного державного архіву за 1950 р. – Оп. 1, спр. 168, арк. 1–81.

273. Книга обліку вибуття документальних матеріалів Львівського облдержархіву (14 січня 1960 р. – 12 грудня 1962 р.). – Оп. 1, спр. 281, арк. 1–74.

274. Книга обліку вибуття документальних матеріалів Львівського облдержархіву (2 січня 1963 р. – 25 грудня 1975 р.). – Оп. 1, спр. 391, арк. 1–72.

Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України

Ф. 202 – Особовий фонд професора Івана Шендрика

275. Листи до І. Шендрика від організацій та установ (Всеукраїнської спілки військових інвалідів, Українського воєнно-історичного товариства та ін.). 1922–1933 рр. Львів, Тарнів. – Шендр. 14, 51 арк.

276. Листи до І. Шендрика від різних осіб на літери А–О. 1920–1939 рр. – Шендр. 18, 598 арк.

Державний архів Російської Федерації

277. Ф. Р-5889 – Посольство Української народної республіки в Німеччині, г. Берлін (1918–1926). Опись фонду (36 ед. хр.).

278. Ф. Р-6087 – Министерство иностранных дел Украинской народной республики, г. Тарнов (1918–1921). Опись фонда (17 ед. хр.).

279. Ф. Р-6275 – Чрезвычайная дипломатическая миссия Украинской народной республики (УНР) во Франции (1917–1921, 1926, 1928). Опись фонда (27 ед. хр.).

Ф. Р-6406 – Общество бывших военнослужащих Армии Украинской народной республики во Франции (1923–1940).

280. Объявление дирекции белоэмигрантского Украинского национального музея-архива о видах документации, принимаемой на хранение. Печатный экземпляр на украинском языке. – Оп. 1, спр. 7.

281. Письма к [Рудичеву] Ивану Опанасовичу и другим (2 марта 1928 г. – 13 ноября 1931 г.). – Оп. 1, спр. 23, арк. 1–4.

282. Письма Романюка, Черкасского и других к Рудичеву (22 декабря 1930 г. – 16 ноября 1931 г.). – Оп. 1, спр. 64, арк. 1–65.

283. Каталог отделения Украинской библиотеки им. С. Петлюры в Люксембурге (1933 г.). – Оп. 1, спр. 203.

Ф. Р-7008 – Украинская библиотека им. С. Петлюры в Париже (1922–1940)

284. Брошюра белоэмигранта Доценка А. «Летопись украинской революции» (Материалы и документы по истории украинской революции, т. 2, кн. 5, 1917–1923 гг.). 1924 г. На украинском языке. – Оп. 1, спр. 4, арк. 1–195.

285. Письма от украинских белоэмигрантских организаций в различных странах по поводу открытия Библиотеки им. С. Петлюры в Париже. (май – июнь 1929 г.). – Оп. 1, спр. 32, арк. 1–83.

286. Речь Лазаревского Б. на литературном вечере, посвященном 25-летнему юбилею поэта Якимчука Х. (1934 г.). – Оп. 1, спр. 64, арк. 1–9.

287. Каталог книг по истории Украины и другим вопросам на украинском языке (1908–1940). – Оп. 1, спр. 65, арк. 1–80.

288. Каталог сборников по вопросам науки и истории и другим вопросам (1940). – Оп. 1, спр. 66, арк. 1–23.
289. Каталог книг по вопросам религии (1918–1939). – Оп. 1, спр. 67, арк. 1–67.
290. Каталог книг по истории украинской литературы и языка (1908–1937). – Оп. 1, спр. 68, арк. 1–12.
291. Каталог книг по социально-экономическим вопросам. – Оп. 1, спр. 69, арк. 1–16.
292. Каталог языковых и специальных словарей (1913–1938). – Оп. 1, спр. 70, арк. 1–6.
293. Каталог книг о Т. Шевченко и И. Франко. – Оп. 1, спр. 71, арк. 1–5.
294. Каталог книг и сборников по вопросам политики (1913–1938). – Оп. 1, спр. 72, арк. 1–14.
295. Каталог книг биографического характера (1914–1939). – Оп. 1, спр. 74, арк. 1–11.
296. Каталог беллетристических произведений (1908–1940). – Оп. 1, спр. 75, арк. 1–74.
297. Каталог украинских музыкальных произведений (1911–1931). – Оп. 1, спр. 76, арк. –14.
298. Каталог музыкальных произведений иностранных композиторов. – Оп. 1, спр. 77, арк. 1–14.
299. Каталог нот украинских песен. – Оп. 1, спр. 78, арк. 1–5.
300. Каталог книг мемуарного характера. – Оп. 1, спр. 81, арк. 1–5.
301. Каталог книг по военному делу (1914–1924). – Оп. 1, спр. 82, арк. 1–69.
302. Каталог книг отделения библиотеки в Шалетт (1898–1938). – Оп. 1, спр. 85, арк. 1–72.
303. Реестр книг, присланных Библиотеке им. С. Петлюры белоэмигрантами (1929). – Оп. 1, спр. 87, арк. 1–100.
304. Приходно-расходная книга Библиотеки им. С. Петлюры за 1927-1931 гг. – Оп. 1, спр. 93, арк. 1–93.

305. Библиотечные карточки на статьи из советских и белоэмигрантских журналов по украинскому вопросу (1931). – Оп. 1, спр. 94, арк. 1–326.

306. Положение о Библиотеке им. С. Петлюры в Париже. На украинском и французском языках. – Оп. 1, спр. 111, арк. 1–9.

307. Ф. Р-7027 – Делегация Украинской народной республики на Мирной конференции в Париже (1919–1920). Опись фонда (40 ед. хр.).

Ф. Р-7030 – Русский заграничный исторический архив в Праге, РЗИА, (1923–1945)

308. Положение о белоэмигрантском Русском заграничном историческом архиве (1928 г.). – Оп. 1, спр. 8, арк. 1–5.

309. Акт о передаче РЗИА Объединением российских земских и городских деятелей в Чехословацкой Республике Министерству иностранных дел ЧСР (31 марта 1928 г.). – Оп. 1, спр. 9, арк. 1–2.

310. Доклад члена Ученой комиссии РЗИА С. Н. Николаева о работе документального отдела архива (март 1938 г.). – Оп. 1, спр. 37, арк. 1–14.

311. Материалы по истории РЗИА (сведения о возникновении архива, о его задачах, структуре и деятельности, о представителях архива в различных странах). (1939 г.). – Оп. 1, спр. 42, арк. 1–29.

312. Опись документов, относящихся к русской эмиграции – украинцы в эмиграции. – Оп. 1, спр. 176, арк. 1–20.

Ф. Р-7440 – Янушевский Григорий Ефимович

313. Письма директора белоэмигрантского «Комітету Музею-архіву визволення України» Янушевскому Г. Е. На укр. яз. (1922–1924 гг.). – Оп. 1, спр. 17, арк. 1–11.

Ф. Р-7498 – Редакция журнала «Тризуб», Париж (1925–1940)

314. Вырезки из иностранных и белоэмигрантских газет за 1919–1921 гг. – Оп. 1, спр. 1, арк. 1–37.

315. Вырезки из белоэмигрантских газет о политическом и экономическом положении в СССР (1926–1928 гг.). – Оп. 1, спр. 3.

316. Обзор английской прессы о суде над Шварцбардом, убившем украинского националиста Петлюру (1926 г.). – Оп. 1, спр. 5.

317. Переписка администрации журнала «Тризуб» с эмигрантами по финансовым вопросам (1927 г.). – Оп. 1, спр. 77.

318. Гранки статей украинского белоэмигрантского журнала «Тризуб» (1935 г.). – Оп. 1, спр. 84.

319. Письма эмигрантов к редактору журнала «Тризуб» по редакционно-издательским вопросам (1935 г.). – Оп. 1, спр. 85.

320. Обращения редакции журнала «Тризуб» к белоэмигрантам с разъяснением задач журнала «Тризуб». – Оп. 1, спр. 87.

321. Гранки статей из журнала «Тризуб» с правками. – Оп. 1, спр. 88.

322. Переписка эмигрантов с редактором журнала «Тризуб» по редакционно-издательским и финансовым вопросам. – Оп. 1, спр. 91.

323. Статьи Владимира Леонтовича, присланные в редакцию журнала «Тризуб». – Оп. 1, спр. 93.

324. Ф. Р-7526 – Канцелярия Рады Украинской народной республики, Польша (1920, 1921, 1923, 1930, 1940). Опись фонда (16 ед. хр.).

Ф. Р-7744 – Коллекция материалов зарубежных организаций Украинской партии социалистов-революционеров (1919–1937 гг.)

325. Р-7744 – Заграничный комитет Украинской партии социалистов-революционеров в Праге. – Оп. 1, 101 од. зб.

326. Р-7744 – Заграничная организация Украинской партии социалистов-революционеров в Праге. – Оп.2, 87 од. зб.

327. Р-7744 – Главный политический комитет Украинской партии социалистов-революционеров в Праге. Центральный комитет Украинской партии социалистов-революционеров в Праге. – Оп.3, 122 од. зб.

328. Р-7744 – Подебрадская группа Украинской партии социалистов-революционеров. – Оп.4, 3 од. зб.

329. Р-7744 – Пшибрамская группа Украинской партии социалистов-революционеров. – Оп.5, 5 од. зб.

330. Р-7744 – Тарнивская группа Украинской партии социалистов-революционеров. – Оп.6, 3 од. зб.

331. Р-7744 – Ченстоховская группа Украинской партии социалистов-революционеров. – Оп.7, 4 од. зб.

332. Копія протоколу засідання спеціальної комісії від Головного комітету УПСР по заснуванню Українського архіву при Міністерстві закордонних справ Чехословацької республіки від 14 квітня 1930 р. – Оп. 3, спр. 23 а, арк. 1–10.

333. Копія проекту договору поміж представниками Українського музею-архіву в Празі і Гуверівською бібліотекою в США про передачу Музею-архіву із Праги в США. – Оп. 3, спр. 36.

334. Копії статей невідомого автора «Политические группировки среди украинских эмигрантов в ЧСР», «Польская пропаганда среди украинцев», «Украинское прессовое бюро в Лондоне и Женеве» та ін. (1935 р.). – Оп. 3, спр. 78, арк. 1–29.

335. Копії листів В. Винниченка до К. Станіславського та ін. членів УПСР (20 жовтня 1936 р. – 25 лютого 1938 р.). – Оп. 3, спр. 95.

336. Доповідна записка В. Винниченка від 21 лютого 1938 р. до президії конференції революційних соціалістичних партій у Парижі про СРСР та становище в УРСР (1938 р.). – Оп. 3, спр. 105, арк.1–18.

337. Ф. Р-7745 – Отдел № 1 Украинской федерации социалистической партии Америки в Детройте. США (1911–1917). Опись фонда (20 ед. хр.).

Ф. Р-9145 – Коллекция отдельных документов различных эмигрантских организаций (1916–1945).

338. Сообщение Союза украинских журналистов и писателей об открытии Украинского свободного университета в Вене (1921 г.). – Оп.1, спр.16.

339. Информация Президиума Конгресса украинских националистов (1929 г.). – Оп.1, спр.4.
340. Сообщение Инициативного кружка о собрании украинцев г. Льежа та программа украинского концерта, организованного Союзом украинцев г. Брюсселя (1928 г.). – Оп.1, спр.35.
341. Материалы Украинского культурно-просветительного кружка им. М.Драгоманова в Болгарии: устав, протоколы, списки (1924 г.). – Оп.1, спр.66.
342. Обращение президиума Союза освобождения Украины; письма А.Скорописа-Йолтуховского из Брест-Литовска к Централі СВУ в Берлине (1918 г.). – Оп.1, спр.111.
343. Докладная записка ревизионной комиссии о деятельности Украинской чрезвычайной миссии в Италии по делам украинских военнопленных, обращения миссии к украинским военнопленным, переписка (1919–1921 гг.). – Оп.1, спр.200.
344. Материалы об отношении правительств Великобритании, Франции и Польши к правительству и армии УНР в Польше (1920–1921 гг.). – Оп.1, спр.322.
345. Переписка Главного атамана войск УНР в Польше С. Петлюры с начальником Украинской военной миссии в Польше, с Генеральным инспектором Армии УНР, с Украинской ликвидационной комиссией в Польше, с командиром интернированных частей УНР об отношениях между белоэмигрантами, о материальной помощи и по другим вопросам. На укр. яз. (1920–1922 гг.). – Оп. 1, спр. 323, арк. 1–69.
346. Материалы Главного атамана войск УНР, Генерального штаба и Военного министерства в Польше, собранные помощником начальника Генерального штаба Армии УНР генерал-поручиком Янушевским Г.Е. (приказы, рапорты, доклады, переписка, воспоминания, личные документы). На укр. яз. (1921–1923 гг.). – Оп. 1, спр. 324, арк. 1–295.
347. Материалы военного министра армии УНР (1920–1928 гг.). – Оп.1, спр.326.

348. Материалы генерального инспектора армии УНР в Польше: приказы, докладные записки, справки, заявления, переписка. – Оп.1, спр.325.
349. Материалы Украинского центрального комитета в Польше (1924–1926 гг.). – Оп.1, спр.344.
350. Материалы Украинского военно-исторического института в Варшаве: устав, обращения, членский билет генерала А.Удовиченко (1926–1931 гг.). – Оп.1, спр.346.
351. Материалы Украинского национального комитета в г.Константинополе: программа, протоколы заседаний, обращения, обзор деятельности (1920–1921 гг.). – Оп.1, спр.427.
352. Протоколы съездов та информационные бюллетени Союза украинских эмигрантских организаций во Франции (1925–1939 гг.). – Оп.1, спр.523.
353. Материалы Генерального инспектора Армии УНР в Польше (приказы, доклады, справки, заявления, переписка). На укр. яз. – Оп. 1, спр. 325, арк. 1–170.
354. Материалы Военного министерства УНР (приказы, доклады, переписка). На укр. яз. (1920–1928 гг.). – Оп. 1, спр. 326, арк. 1–44.
355. Письма Лазаревского Г.А. из Варшавы брату своему Лазаревскому Б. в Париже. На рус. и укр. яз. (5 ноября 1929 г. – 17 марта 1931 г.). – Оп. 1, спр. 619, арк. 1–239.
356. Отчет о деятельности Украинского института обществоведения и его организаций за апрель 1926 г. – ноябрь 1928 г. – Оп. 1, спр. 688, арк. 1–163.
357. Извещения Украинского национального музея-архива при Украинском институте обществоведения. На укр. яз. (1928 г.). – Оп. 1, спр. 697, арк. 1–5.
358. Извещения Музея освободительной борьбы Украины в Праге. На укр. яз. (1930 г.). – Оп. 1, спр. 703, арк. 1–4.

Російський державний військовий архів

Ф. 270к – Редакція еженедельника «Тризуб», Париж (1925–1940)

359. Материалы Лиги украинцев во Франции; устав, анкета для вступления, коммюнике о разногласиях среди эмиграции (15 января – 19 марта 1939 г.). – Оп. 1, спр. 6, арк. 1–43.

360. Переписка бывшего председателя Директории УНР Винниченко с эмигрантом Рудичевым о деятельности украинской эмиграции (1940 г.). – Оп. 1, спр. 7, арк. 1–11.

361. Материалы украинской эмиграции в Маньчжурии (1930 г.). – Оп. 1, спр. 12, арк. 1–7.

362. Справка об истории создания Клуба украинских старшин имени Г. Орлика (1933–1935). – Оп. 1, спр. 13, арк. 1–15.

363. Материалы Музея освободительной борьбы Украины в Праге: справки по истории создания и деятельности общества музея, приглашения на празднование десятилетия общества музея, обращения о поддержке музея, информация об открытии музея (28 мая 1935 г. – 15 июля 1938 г.). – Оп. 1, спр. 17, арк. 1–14.

364. Обращение к эмигрантам об издании «Тризуба» и условиях подписки, рукописи статей и переписка с эмигрантами во Франции, Польше, Румынии, Чехословакии (1925–1929). – Оп. 1, спр. 23, арк. 1–224.

365. Отдельные номера журнала «Тризуб» за 1927–1929 гг., финансовые документы. – Оп. 1, спр. 51, арк. 1–602.

366. Реестр статей, поступивших в редакцию журнала «Тризуб» в январе – июне 1928 г. – Оп. 1, спр. 59, арк. 1–21.

367. Материалы Союза украинских эмигрантских организаций во Франции: протоколы заседаний 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 14 съездов, постановления Генеральной рады союза, обращения Управы Украинской громады во Франции, информационные бюллетени союза за 1925–1927 гг. (1925–1939). – Оп. 1, спр. 63, арк. 1–411.

368. Материалы Совета Украинской православной парашии в Париже (1925–1940). – Оп. 1, спр. 68, арк. 1–120.

Ф. 271к – Украинская библиотека имени С. Петлюры, Париж (1892–1942)

369. Брошюра, изданная библиотекой, с краткими сведениями о создании и составе библиотеки, материалы для библиографии украинской литературы, фотография С. Петлюры (1936–1937). – Оп. 1, спр. 1, арк. 1–38.

370. Переписка с украинскими эмигрантскими организациями и эмигрантами в Польше, Югославии, Чехословакии, Болгарии Румынии, Швейцарии, Франции о финансовой деятельности библиотеки, присылке книг; письма А. Левицкого библиотеке (1931), брошюра А. И. Бочковского «Масарик, национальные проблемы и украинские вопросы» (1930–1931). – Оп. 1, спр. 2, арк. 1–462.

371. Письма украинских эмигрантских организаций и эмигрантов из Франции, Германии, Чехословакии, Италии, Швейцарии, Польши, Турции о поддержке библиотеки, высылке книг и средств, обмене книгами (1931–1932). – Оп. 1, спр. 3, арк. 1–439.

372. Копии писем украинским эмигрантским организациям и эмигрантам в Бельгии, Польше, Франции, Югославии, США, Канаде, Алжире и письма из Польши, Франции, Италии, Германии по вопросам деятельности библиотеки (1929–1940). – Оп. 1, спр. 4, арк. 1–136.

373. Письма украинских организаций и эмигрантов из Франции, Польши, Югославии, Бельгии, Швейцарии, Румынии, Чехословакии, Турции, Канаде о сборе пожертвований и комплектовании библиотеки (1928–1930). – Оп. 1, спр. 5, арк. 1–453.

374. Письма украинских организаций и эмигрантов о сборе пожертвований и литературы в пользу библиотеки из Германии, Югославии, Франции, Чехословакии, Польши, Люксембурга, Болгарии (1932–1933). – Оп. 1, спр. 6, арк. 1–498.

375. Копии писем Совета библиотеки различным украинским организациям, эмигрантам и представителям библиотеки в Канаде, Польше, Франции и Чехословакии с благодарностью за помощь библиотеке книгами и деньгами. – Оп. 1, спр. 7.

376. Копии писем Совета библиотеки организациям и эмигрантам в Чехословакии, Франции, Швейцарии, Польше, Югославии о присылке средств и литературы; письма из Швейцарии, Чехословакии, Польши, Болгарии, Германии по тем же вопросам (1935–1938). – Оп. 1, спр. 8, арк. 1–868.

377. Копии писем Совета библиотеки организациям и эмигрантам в Польше, Франции, Германии, Швейцарии, Чехословакии с выражением благодарности за присылку книг, газет и средств (1938). – Оп. 1, спр. 9, арк. 1–67.

378. Копии писем Совета библиотеки организациям и эмигрантам во Франции, Югославии, Швейцарии, США, Польше и Румынии о сборе средств на библиотеку, поступлении литературы (1936). – Оп. 1, спр. 10, арк. 1–403.

379. Переписка Совета библиотеки с организациями и эмигрантами во Франции, Югославии, Швейцарии, США, Польше, Румынии о комплектовании библиотеки (1936–1937). – Оп. 1, спр. 11, арк. 1–382.

380. Письма Совета библиотеки организациям и эмигрантам в Польше, Швейцарии, Франции, США и Бельгии о комплектовании и деятельности библиотеки; письма Рудичеву личного характера (1930–1937). – Оп. 1, спр. 12, арк. 1–343.

381. Письма украинских эмигрантских организаций из Польши, Франции, Чехословакии, Германии, Югославии, Китая, Канады и частных лиц о поступлении литературы и средств в библиотеку (1932–1935). – Оп. 1, спр. 14, арк. 1–271.

382. Письма украинских эмигрантских организаций в Польше, Франции и Чехословакии; письма Союзу украинских эмигранток в Польше, редакциям украинских газет в Польше и Аргентине о комплектовании и финансовой помощи библиотеке; вырезки из бельгийских газет о концерте в пользу украинского культурного объединения в Болгарии; письмо А. Удовиченко В. Прокоповичу о поездке по Франции; диплом Хозяйственной академии в Чехословакии на имя Цибуляка Дмитрия за 1929 год (1926–1932). – Оп. 1, спр. 15, арк. 1–124.

383. Каталог выставки в Библиотеки им. С. Петлюры в Париже, посвященной гетману И. Мазепе; библиографический указатель литературы, музыкальных произведений и живописи о Мазепе; переписка с украинскими эмигрантскими организациями о поступлении на выставку документов и картин; списки литературы военного отдела библиотеки; программа и либретто оперы «Мазепа» в театре г. Бордо (1892 г.) (1892–1937). – Оп. 1, спр. 17, арк. 1–181.

384. Журнал учета поступлений литературы в Библиотеку им. С. Петлюры (1929–1930). – Оп. 1, спр. 18, арк. 1–100.

385. Журнал учета поступлений литературы в Библиотеку им. С. Петлюры (1930–1931). – Оп. 1, спр. 19, арк. 1–96.

386. Журнал учета поступлений литературы в Библиотеку им. С. Петлюры (1931–1932). – Оп. 1, спр. 20, арк. 1–90.

387. Журнал учета поступлений литературы в Библиотеку им. С. Петлюры (1933–1935). – Оп. 1, спр. 21, арк. 1–94.

388. Журнал учета поступлений литературы в Библиотеку им. С. Петлюры (1936–1937). – Оп. 1, спр. 22, арк. 1–101.

389. Журнал учета поступлений литературы в Библиотеку им. С. Петлюры (1937–1938). – Оп. 1, спр. 23, арк. 1–113.

390. Устав Союза украинских издательств и книжных магазинов во Львове, устав Общества запорожцев во Франции и протокол № 2 съезда общества, устав Украинского землячества, устав Громады украинских студентов во Франции, устав Союза рыцарей железного креста, устав тайной организации Рыцарского братства св. Юра, типовой устав громады украинских эмигрантов, воззвание к эмигрантам Центральной управы объединения украинских хлеборобских организаций в защиту П. Скоропадского (1932–1940). – Оп. 1, спр. 48, арк. 1–128.

391. Краткие справки об Обществе бывших военнослужащих Армии УНР, Национально-державном союзе, Украинском обществе сторонников Лиги наций, Украинском главном эмигрантском совете, Союзе украинских

эмигрантских организаций, Обществе сторонников Франции, газете «22 января», журнале «Тризуб» (1933–1934). – Оп. 1, спр. 1–11.

392. Материалы военно-закупочной миссии УНР в Бельгии и Франции: положение о миссии, штатное расписание, приказы о финансировании, копии приказов №№ 1–14 миссии, доклады и письма главы миссии военному министру УНР о деятельности миссии, о закупке военного имущества за границей, о русских военных формированиях в Польше (1920–1921). – Оп. 1, спр. 55, арк. 1–267.

393. Воспоминания украинских эмигрантов «Первая битва за Киев, 1917–1918 гг.» и «Действия 3-го эскадрона 1 полка иностранной кавалерии в Марокко в январе 1927 г.» (1923–1927). – Оп. 1, спр. 56, арк. 1–20.

394. Воспоминания участников военных действий Армии УНР в 1919–1920 гг. (1924). – Оп. 1, спр. 57, арк. 1–53.

395. Воспоминания участников военных действий Армии УНР в 1919–1920 гг. – Оп. 1, спр. 58, арк. 1–55.

396. Воспоминания участника военных действий Армии УНР в 1920 г. – Оп. 1, спр. 59, арк. 1–172.

397. «Парижский процесс» – рукопись книги А. Яковлева об убийстве Шварцбардом С. Петлюры; экземпляр и отдельный лист из журнала «Тризуб» № 9–10 от 1 августа 1928 г. с речами адвоката, прокурора и актом обвинения (1928). – Оп. 1, спр. 70, арк. 1–276.

Національний архів у Празі (Národní archiv v Praze)

Fond Ukrajinské muzeum v Praze

398. Zápisy ze schůzí výboru spolku (1925–1944). – Karton 1, inv. č.4.

399. Zprávy o činnosti spolku (1925–1945). – Karton 1, inv. č.5.

400. Informace a přehledy sbírek muzea – vystavované exponáty, archiv, knihovna (1933–1945). – Karton 2, inv. č.12.

401. Přírůstky, dary pro muzeum (předměty, archiválie, tiskoviny) – předávací protokoly, přehledy, korespondence (1930–1944). – Karton 2, inv. č.13.

402. Zaměstanci Ukrajinského muzea – celkový stav v letech 1937–1945, údaje o jednotlivcích. – Karton 3, inv. č.18.

**Слов'янська бібліотека Національної бібліотеки Чеської Республіки
(Slovanská knihovna – Národní knihovna České republiky)**

Fond Ukrajinské muzeum

403. Plakáty politického rázu, zákony, univerzály, úřední prohlášení a výzvy pro obyvatelstvo, nóty, manifesty různých institucí a organizací. – Karton č. IX (UM 36; T-A 6036).

404. Oznámení oficiální i soukromého rázu (Ukrajinské akademické hromady v ČSR, Ukrajinského komitétu v ČSR, Ukrajinské historicko-filologické společnosti v Praze. – Karton č. IX (UM 40; T-A 6040/1-3).

405. Materiál složky se vztahuje k Ukrajinské svobodné univerzitě. – Karton č. XI (UM 47; T-A 6047/1-2).

406. Materiály z internačního tábora v Josefově. – Karton č. XIV (UM 53; T-A 6053/1).

407. Plakáty kulturních akcí. – Karton č. XV (UM 57; T-A 6057).

408. Geografické mapy. – Karton č. XX (UM 68; T-A 6068).

409. Fotografie, reprodukce, reklamy. – Karton č. XXIII (UM 73; T-A 6073).

Архів Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі (Франція)

410. Книга ч. 1 протоколів засідань Ради Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі (15 січня 1929 р. – 26 березня 1955 р.).

411. Довоєнні каталоги Української бібліотеки, укладені І. Рудичевим. 1929–1940 рр.

412. Стенограма Судового процесу над С. Шварцбардом. 18–26 жовтня 1927 р. 11 зошитів. 455 арк.
413. Надзвичайна дипломатична місія УНР у Франції. 1919–1939 рр. 53 томи. Опис фонду.
414. Листування голови Генеральної ради Союзу українських емігрантських організацій у Франції М. Шумицького з французькими та українськими організаціями і окремими особами. 1920-1930-ті рр.
415. Протоколи з'їздів Союзу українських емігрантських організацій у Франції. 1925–1937 рр.
416. Лист Ради Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі до Колегії св. Андрія у Вінніпезі з пропозицією прийняти на зберігання архівне зібрання Бібліотеки (21 липня 1946 р.).
417. Протоколи загальних зборів Бібліотеки та акти ревізійної комісії, грошове справоздання, фінансова документація (1944–1955 рр.).
418. Справоздання Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі за 1951–1955 рр. (1955 р.).
419. Справа відшкодування німецьким урядом збитків за конфіскацію та вивезення нацистами книжкового, архівного та музейного зібрання Української бібліотеки ім. С. Петлюри у січні 1941 р.

Особовий архів професора Олега Горникевича (Відень, Австрія)

420. Лист д-ра Євгена Зиблікевича до о. Теофіла Горникевича від 28 жовтня 1961 р. – Арк. 1–3.
421. Лист о. Теофіла Горникевича до Євгена Зиблікевича від 13 листопада 1961 р. – Арк. 1–3.
422. Лист апостольського візитатора українців у Західній Європі архієпископа Івана Бучка до о. Теофіла Горникевича від 27 листопада 1961 р. – Арк. 1–3.
423. Лист архієпископа І. Бучка до о. Т. Горникевича від 12 грудня 1961 р. – Арк. 1–2.

424. Нотатки о. Т. Горникевича (1962 р.).

425. Лист архієпископа І. Бучка до о. Т. Горникевича від 1 лютого 1962 р. Додаток: матеріали з історії архіву Уряду ЗУНР (німецькою мовою). – Арк. 1–9.

426. Лист о. Т. Горникевича до Є. Зиблікевича від 4 лютого 1962 р. – Арк. 1–4.

2. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

427. Акт Ревізійної комісії для переведення ревізії збірок Музею ВБУ // Вісти МВБУ. – Прага, 1936. – Ч. 12–13 (Жовтень) – С. 9–10.

428. Архів Михайла Драгоманова : Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870–1895). – Варшава : Український науковий інститут у Варшаві, 1938. – 442 с.

429. Архівна збірка статутів // Вісти МВБУ. – Прага, 1936. – Ч. 12–13 (Жовтень) – С. 15–16.

430. Бюлетень Українського історичного кабінету в Празі. – Прага, 1932. – Ч. 1. – 16 с.

431. Визвольні змагання очима контррозвідника (документальна спадщина Миколи Чеботаріва) / вступ. ст. В. Сідака; упоряд. Т. Вронська, А. Кентій, В. Лозицький. – К. : Темпора, 2003. – 288 с.

432. Винниченко В. Щоденник / Володимир Винниченко / упоряд. Г. Костюк; УВАН у США; Комісія для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка. – Едмонтон : КІУС; УВАН, 1983. – Т. 1–2.

433. Вісти Музею визвольної боротьби України / Видання неперіодичне. Видає Товариство «Музей визвольної боротьби України». – Прага, 1925–1938. – Ч. 1–21.

434. Діяльність Товариства «Музей Визвольної боротьби України» за час від 28.V.1925 до 1.IV.1935 // Вісти МВБУ. – Прага, 1935. – Ч. 8 (Квітень). – С. 8–9.

435. Загальні збори Т-ва «Музей ВБУ» в Празі [30 квітня 1936 р.] // Вісти МВБУ. – Прага, 1936. – Ч. 11 (Жовтень). – Ч. 12–13. – С. 8–9.

436. Загальні збори Т-ва «Музей визвольної боротьби України» в Празі [31 травня 1937 р.] // Вісти МВБУ. – Прага, 1937. – Ч. 16 (Серпень). – С. 1–2.
437. Загальні збори Т-ва «Музей визвольної боротьби України» в Празі [7 квітня 1938 р.] // Вісти МВБУ. – Прага, 1938. – Ч. 19 (Травень). – С. 4–5.
438. Листування Митрополита Іларіона (Огієнка) / [упоряд. Ю. Мицик]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 566 с.
439. Матяш І. «Той час не був часом чудес...» («Спомини» Андрія Яковлева «з років всесвітньої війни 1935–1945») / Ірина Матяш // Пам'ятки : археографічний щорічник. – 2007. – Т. 7. – С. 75–109.
440. Липинський В. Листування / В'ячеслав Липинський / [ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін.]. – К. : Смолоскип, 2003. – Т. 1. – 960 с.
441. Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність. Документи і матеріали (1899–1944). – Т. II : церква і суспільне питання, кн. 2 : листування / Центральний держ. історичний архів України, м. Львів; Львівська богословська академія / упоряд. О. Гайова, А. Кравчук. – Л. : Місіонер, 1999. – 1096 с.
442. Наріжний С. Матеріали до історії Музею визвольної боротьби України / Симон Наріжний. – Цюрих, 1957–1959. – Вип. 1–4. – 49 с.
443. Наріжний С. Як рятували Музей ВБУ / Симон Наріжний. – Цюрих, 1959. – 35 с.
444. Паранюк Є. Спогади про зустріч у Празі [про відвідини автором Музею визвольної боротьби України у 1943 р.] / Євген Паранюк // Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha : Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2006. – S. 271–276.
445. Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання / Симон Петлюра // Петлюра С. Вибрані твори та документи. – К. : Довіра, 1994. – С. 185–228.
446. Правила прийняття та переховування Музеєм Визвольної Боротьби України документів та інших предметів // Вісти МВБУ. – Прага, 1925. – Ч. 2 (Грудень). – С. 2.
447. Радиш О. Початок Музею Академії / Оксана Радиш // Вісті УВАН у США. – Нью-Йорк, 2004. – Вип. 3. – С. 150–154.

448. Сакада Л. З архіву Українського історичного товариства / Людмила Сакада // На службі Клію : зб. наук. праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наук. діяльності. – К. ; Нью-Йорк ; Торонто ; Париж, 2000. – С. 673–778.

449. Свідчення Станіслава Крицінського про обставини виявлення архіву Наукового товариства ім. Шевченка в будинку Національної бібліотеки у Варшаві // Слідами пам'яті : літописний календар. – Варшава : Український архів, 1996. – Т. 1. – С. 112–113.

450. Симон Петлюра : невідомі листи з Парижа / ред. В. І. Сергійчук, А. В. Кентій, В. С. Лозицький, І. А. Павелко, М. В. Плав'юк, В. М. Піскун, Д. В. Степовик ; Держкомархів України ; ЦДАГО України. – К., 2001. – 92 с.

451. Симон Петлюра. Статті, листи документи / УВАН у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. – Нью-Йорк, 1979. – Т. 2. – 627 с.

452. Сірополко С. Лист до редакції [з приводу публікації М. Обідного «Як охоронялись пам'ятки»] / Степан Сірополко // Тризуб. – 1926. – Ч. 46 (26 вересня). – С. 17–20.

453. Теліга О. О краю мій... : твори, документи, біографічний нарис / Олена Теліга / упоряд., передне сл., прим. Н. Миронець. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – 496 с.; іл.

454. Тюрменко І. Становище української еміграції у повоєнній Швейцарії (за документами фонду митрополита Іларіона в Архіві Української Православної Церкви в Канаді) / Ірина Тюрменко // Пам'ятки : археографічний щорічник. – 2007. – Т. 7. – С. 23–41.

455. Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постання і діяльності. 1963–1968 / Праці Греко-Католицької Богословської Академії. – Т. XXXII. – Рим, 1969. – 292 с.

456. Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиліттю своєї діяльності. 1863–1973 / Праці Греко-Католицької Богословської Академії. – Т. XLI – XLII. – Рим, 1974. – 368 с.

457. Черепин С. [Прокопович В.] Пам'ятник нерукотворний / В'ячеслав Прокопович // Тризуб. – Париж, 1926. – Ч. 37–38.

458. Щербаківський В. Мемуари / Вадим Щербаківський // Пам'ятки України : історія та культура. – 2007. – Ч. 4. – С. 22–190.

3. ЗАКОНОДАВЧІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

459. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. (№ 1068 – XIV) // Голос України. – 1999. – 2 листопада.

460. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. (№ 3814-ХІІ); нова редакція Закону від 13 грудня 2001 р. (№ 2888 – ІІІ).

461. Про виявлення зарубіжної архівної україніки державними архівними установами України: Рішення колегії Державного комітету архівів України від 19 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Law-base/SCAU/index.php?2006-168>.

462. Про стан і перспективи реалізації міжгалузевих програм з підготовки архівних довідників: Рішення колегії Державного комітету архівів України від 19 червня 2002 р. // Вісник Державного комітету архівів України. – 2002. – Вип. 2(10). – С. 12–17.

463. Про створення баз даних на зарубіжні документи історико-культурної спадщини України та документи іноземного походження з історії України: Рішення колегії Державного комітету архівів України від 17 січня 2001 р. // Вісник Державного комітету архівів України. – 2001. – Вип. 1(5). – С. 110–115.

464. Про утворення Центрального державного електронного архіву України та Центрального державного архіву зарубіжної україніки: Розпорядження Кабінету міністрів України від 12 травня 2007 р. (№ 279-р) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Law-base/KMU/index.php?2007-279-r>.

Література

4. МОНОГРАФІЇ, НАУКОВІ СТАТТІ, АВТОРЕФЕРАТИ ДИСЕРТАЦІЙ, НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ

465. Архів Державного центру УНР в екзилі передано в Україну // Архіви України. – 1996. – № 4/6. – С. 11–13.

466. Архівознавство: [підруч. для студ. вищ. навч. закл. України] / за ред. Я. С. Калакури. – К. : Укр. держ. наук.-дослід. ін.-т арх. справи та документознавства, 1998. – 316 с.

467. Архівознавство: [підруч. для студ. іст. ф-тів вищ. навч. закл. України] / за заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Укр. держ. наук.-дослід. ін.-т арх. справи та документознавства, 2002. – 356 с.

468. Атаманенко А. Джерела до історії Українського Історичного Товариства / Алла Атаманенко // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: зб. наук. ст. – Част. 3. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 289–294.

469. Атаманенко А. Українська діаспора: проблеми і напрями дослідження / Алла Атаманенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Вип. 5 : Матеріали Першої міжнар. наук. конф. [«Українська діаспора : проблеми дослідження»]. – Острог ; Торонто ; Нью-Йорк, 2005. – С. 5–20.

470. Бирич Я. [Наріжний С.]. Сторінки з чесько-українських взаємин. Український музей у Празі / Симон Наріжний. – Вінніпег, 1949. – 36 с.

471. Білокінь С. Опис фонду «Український музей у Празі» : Розмаїтість джерел і проблеми науково-економічної сумлінності / Сергій Білокінь // Пам'ятки України. – 1998. – № 1. – С. 202–204.

472. Благодір О. З мартирології української старовини / Олександр Благодір // Українська старовина. – Кам'янець, 1919. – Ч. 1. – С. 1–2.

473. Боряк Г. В. [Зарубіжна архівна Україніка: проблеми археографічної реєстрації] / Г. В. Боряк // Проблеми повернення в Україну культурних цінностей: Матер. Всеукраїнської наради. – К., 1993. – С. 20–25.

474. Боряк Г. В. Зарубіжні архіви та зарубіжна архівна україніка // Архівознавство: [підруч. для студ. вищ. навч. закл. України] / за ред. Я. С. Калакури. – К., 1998. – С. 105–130.

475. Боряк Г. Проект «Зведений каталог празьких архівів»: методика виявлення та реєстрації / Геннадій Боряк // Muzeum osvobozeneského boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S. 67–72.

476. Боряк Г. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені: попередній огляд фондів / Геннадій Боряк, Любов Дубровіна // Архіви України. – 2004. – № 4–6. – С. 84–93.

477. Боряк Т. До питання атрибуції збірки фотодокументів МВБУ та УІК (за матеріалами ЦДАВО та ЦДКФФА України) / Тетяна Боряк // Muzeum osvobozeneského boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S. 91–100.

478. Бровченко Т. С. Політика Чехословацької Республіки щодо іммігрантів (20–30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Т. С. Бровченко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 16 с.

479. Бублик Т. В. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20-30-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Т. В. Бублик. – К., 1997. – 24 с.

480. Бурім Д. В. Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / Бурім Д. В., Кучерук О. О., Маврін О. О. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. – 528 с.

481. Быстров В. Конец Русского заграничного архива в Праге / В. Быстров // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды

славянської бібліотеки и пражских архивов : сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 авг. 1995 г.) : В 2-х ч. – Прага, 1995. – Ч. 1. – С. 70–84.

482. Валявко І. Наукова та архівна спадщина Дмитра Чижевського (до 110-ліття з дня народження вченого) / Ірина Валявко // Сіверянський літопис. – 2005. – № 1. – С. 113–119.

483. Валявко І. Приватні архіви Дмитра Чижевського у контексті дослідження його наукової спадщини / Ірина Валявко // Могілянський історико-філософський семінар : Матеріали засідань / Нац. ун-т «Києво-Могілянська академія». – К., 2006. – Вип. І. 2003–2005. – С. 106–112.

484. Валявко І. Україніка в Бахметевському архіві Колумбійського університету / Ірина Валявко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Вип. 5 : Матеріали Першої міжнар. наук. конф. [«Українська діаспора : проблеми дослідження»]. – Острог ; Торонто ; Нью-Йорк, 2005. – С. 137–162.

485. Вегеш М. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939) / М. Вегеш, С. Віднянський. – К. ; Ужгород, 1998. – 256 с.

486. Великочий В. Репрезентативність джерельної бази історії ЗУНР / В. Великочий // Україна : Культурна спадщина. Національна свідомість. Державність. – Вип. 6 : Західно-Українська народна республіка: Історія і традиції. – Львів, 2000. – С. 41–43.

487. Винар Л. Дослідження української наукової діаспори: вибрані проблеми / Любомир Винар // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Вип. 5 : Матеріали Першої міжнар. наук. конф. [«Українська діаспора : проблеми дослідження»]. – Острог ; Торонто ; Нью-Йорк, 2005. – С. 21–30.

488. Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету : матеріали міжнар. наук. конф. (Пряшів, Свидник, 12–15 червня 1991 р.) / упоряд. М. Мушинка; відп. ред. П. Сохань. – К. ; Л. ; Пряшів ; Мюнхен ; Париж ; Нью-Йорк ; Торонто ; Сідней, 1992. – 404 с.

489. Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині : Український вільний університет (1921–1945 рр.) / Степан Васильович Віднянський. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1994. – 84 с.
490. Віднянський С. В. Політика чехословацького уряду щодо української еміграції в міжвоєнний період / Степан Віднянський // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – 1993. – Вип. 3. – С. 36–56.
491. Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. іст. наук у формі наук. доповіді : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / С. В. Віднянський ; НАН України; Ін-т історії України. – К., 1997. – 108 с.
492. Віднянський С. В. Українське питання в поглядах Т. Г. Масарика та політиці першої Чехословацької Республіки / Степан Віднянський // Т. Г. Масарик і нова Європа : Матеріали першої українсько-чеської наук.-теорет. конф. [«Масариківські читання»], (Київ, 7–8 квітня 1998 р.). – К., 1998. – С. 20–33.
493. Гаранін О. Стан архіву та організація діловодства в Українському Вільному Університеті в Мюнхені : спроба аналізу / О. Гаранін // Архіви України. – 2004. – № 4–6. – С. 123–129.
494. Гирич І. Канадський архів Андрія Жука / Ігор Гирич // Молода нація : альманах. – 2002. – № 3 (24) – С. 168–176.
495. Головацький І. Музей визвольної боротьби України у Празі і діяльність в ньому Симона Наріжного / І. Головацький // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – Вип.12 : Матеріали наук.-практ. конф. [«Симон Наріжний та українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. у Празі»], (Полтава, жовтень 1998 р.). – К., 1999. – С. 132–136.
496. Горникевич М. Церква Св. Варвари у Відні / Мирон Горникевич. – Львів, 1929. – 19 с.

497. Грановський Б. До історії книгозбірні «Музей Визвольної боротьби України» (Прага, 1925–1945) / Б. Грановський // Бібліотечний вісник. – 1999. – № 4. – С. 26–27.
498. Гримстед П. К. Зарубежная архивная Россия и Советика. Происхождение документов и их отношение к истории России (СССР), потребность в описании и библиографии / П. К. Гримстед // Отечественные архивы. – 1993. – № 1. – С. 20–53.
499. Гримстед П. К. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв / П. К. Гримстед, Г. В. Боряк. – Львів : Фенікс, 1992. – 120 с.
500. Гримстед П. К. Нищення українських музеїв, архівів, бібліотек у роки Другої світової війни / П. К. Гримстед, Г. В. Боряк // Пам'ятки України. – 1994. – № 3–6. – С. 92–105.
501. Гримстед П. К. «Празькі архіви» у Києві та Москві : повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки / Патриція Кеннеді Гримстед ; [пер. з англ., наук. ред. Т. Боряк]. – К. : Держ. комітет архівів України, 2005. – 252 с.
502. Даниленко О. В. Український громадський комітет у Чехословаччині (1921–1925 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. В. Даниленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 18 с.
503. Дашкевич Я. Документи та матеріали про українсько-польські стосунки у 1940-х рр. в Українському архіві (Варшава) / Ярослав Дашкевич // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ в Україні. – Л., 1999. – Вип. 2 : (1995–1997). – С. 155–156.
504. Дашкевич Я. Документи Українського Центрального Комітету в Національному архіві Канади про польсько-українські стосунки 1941–1944 рр. / Ярослав Дашкевич // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ в Україні. – Л., 1999. – Вип. 2: (1995–1997). – С. 157–159.

505. Дашкевич Я. Українські збірки в Нью-Йорку / Ярослав Дашкевич // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Л., 1999. – Вип. 2 : (1995–1997). – С. 178–181.
506. Дашкевич Я. Українські збірки Нью-Йорку / Ярослав Дашкевич // Київська старовина. – 2001. – № 2. – С. 134–136.
507. Євтух В. Б. Закордонне українство : [навч. посібник] / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, А. А. Попок. – К. : ВІК, 2005. – 308 с.
508. Єндрієвська І. Провінційний архів Альберти – збереження пам'яті суспільства / Ірена Єндрієвська // Пам'ятки : археографічний щорічник. – 2007. – Т. 7. – С. 160–176.
509. Єржабкова Б. Директор музею визвольної боротьби України в Празі проф. Дмитро Антонович як педагог і просвітянський діяч / Бланка Єржабкова // Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S. 253–262.
510. Животко А. Десять років Українського історичного кабінету (1930–1940) / Аркадій Животко. – Прага: Арх. внутр. справ Протекторату Чехія і Моравія, 1940. – 70 с.
511. Жуковський А. Симон Петлюра і завдання еміграції / Аркадій Жуковський // Український історик. – 1999. – № 2–4. – С. 173–183.
512. Жуковський А. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі / Аркадій Жуковський // Український археографічний щорічник. – 1992. – Вип. 1. – С. 439–441.
513. Залуцький Р. Листування Вячеслава Липинського у західних архівах / Роман Залуцький // Липинський В. Листування. – К. : Смолоскип, 2003. – Т. 1. – С. 33–81.
514. Заремба О. С. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939) / Олесь Сергіївна Заремба. – К. : Логос, 2006. – 176 с.
515. Заремба О. С. Видавничо-бібліотечна інфраструктура української еміграції в Чехо-Словаччині між двома світовими війнами : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / О. С. Заремба. – К., 2002. – 19 с.

516. Заремба С. Забута спадщина (Музей визвольної боротьби України в Празі) / Сергій Заремба // Четвертий міжнар. конгрес українців, (Одеса, 26-29 серп. 1999 р.). Історія : Доп. та повідом. Частина II : XX століття. – Одеса ; К. ; Львів, 1999. – С. 153–156.

517. Заремба С. Нариси з історії українського пам'яткознавства / Сергій Заремба. – К. : Тов. «Видавництво Аратта», 2002. – 204 с.

518. Заремба С. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури : історичний нарис / Сергій Заремба. – К. : Логос, 1998. – 244 с.

519. Заремба С. Українське пам'яткознавство : історія, теорія, сучасність / Сергій Заремба. – К. : Логос, 1995. – 448 с.

520. Заремба С. Український музей визвольної боротьби у Празі / Сергій Заремба // Київська старовина. – 1997. – № 1–2. – С. 122–137.

521. Зарецька Т. І. Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919–1920 рр.) / Т. І. Зарецька // Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 76–92.

522. Заснування «Архіву української еміграції у Франції» // Україна. – Париж, 1949. – Зб. 2. – С.133.

523. Заставний Ф. Д. Українська діаспора : Розселення українців у зарубіжних країнах / Ф. Д. Заставний. – Л. : Світ, 1991. – 120 с.

524. Зиблікевич Є. Одіссея архівної спадщини Вячеслава Липинського (Відень – Райхенау – Берлін – Бадег – Філадельфія) / Євген Зиблікевич // Український археографічний щорічник. – 1992. – Вип. 1. – С. 119–123.

525. Зілинський Б. Українці в Чехії і Моравії : стислий нарис історії / Богдан Зілинський. – Прага, 2002. – 96 с.

526. Іващенко К. В. Українські емігрантські політичні партії в І Чехословацькій республіці (1918–1938 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / К. В. Іващенко. – Донецьк, 1999. – 19 с.

527. І. Г., О. Р. Меценат і музейник Каленик Лисюк : реліквії зібрані і... втрачені? / Ігор Гирич, Олександр Рибалко // Пам'ятки України : історія і культура. – 1998. – № 1. – С. 58–61.

528. Історичне джерелознавство : [підруч. для студ. іст. спец. вищих навч. закл.] / [Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін.] – К. : Либідь, 2002. – 488 с.

529. Історія української еміграції: [навч. посіб.] / за ред. Б. Д. Лановика. – К. : Вища школа, 1997. – 520 с.

530. Йосипишин Я. Архів Бібліотеки / Ярослава Йосипишин // Інформаційний бюлетень Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. – 2001. – Ч. 64. – С.3.

531. Йосипишин Я. Віднайдено передвоєнні архіви Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі / Ярослава Йосипишин // Інформаційний бюлетень Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. – 1999. – Ч. 62. – С. 32–33.

532. Йосипишин Я. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів / Ярослава Йосипишин, Марина Палієнко. – К. ; Париж : Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка, 2006. – 123, [VII] с.

533. Йопик Г. А. Українсько-канадський архів-музей Альберти : пам'ятки українських піонерів Альберти / Григорій Йопик. – Едмонтон: КІУС, 1982. – 140 с.

534. Калакура Я. С. Українські історики на шляху до соборності національної історіографії / Ярослав Калакура // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2001. – Вип. 54. – С. 10–14.

535. Каменецький І. УНР і українська закордонна політика між двома світовими війнами / Ігор Каменецький // Український історик. – 1993. – № 1–4. – С. 78–97.

536. Качор С. Архів Українського воєнно-історичного інституту / Софія Качор // Пам'ятки: Археографічний щорічник. – 2007. – Т. 7. – С. 176–187.

537. Кашеварова Н. Архівні джерела з історії науково-дослідної діяльності Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга на території окупованих країн

під час Другої світової війни / Наталія Кашеварова // Студії з архівної справи та документознавства. – 2007. – Т. 15. – С.44–50.

538. Кашеварова Н. Документи Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга як джерело з історії вивчення нацистами східних територій (1941–1944) / Наталія Кашеварова // Архіви окупації. 1941–1944. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – С. 860–871.

539. Кентій А. В. Фонд «Український музей у Празі» ЦДАГО України як складова «Празького Архіву» / Анатолій Кентій // Архіви України. – 2000. – № 1–3. – С. 43–49.

540. Кириленко О. Архів Українського Вільного Університету в Мюнхені : структура, зміст матеріалів, опрацювання особових фондів / О. Кириленко, О. Яценко // Архіви України. – 2004. – № 4–6. – С. 93–122.

541. Кисіль З. Р. Українське воєнно-історичне товариство (1920–1939) / З. Р. Кисіль // Український історичний журнал. – 2001. – № 2. – С. 100–112.

542. Клименко П. Архівна справа на Україні / Петро Клименко // Українська старовина. – Кам'янець, 1919. – Ч. 1, листопад.

543. Климова К. «Кожна військова акція фахово зафіксована» (до питання про організацію воєнно-історичних архівів в Україні 1918–1923 рр.) / Катерина Климова // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.) : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 48–49.

544. Ковтанюк Н. Внесок Національного музею історії України у збереження історико-культурної спадщини України / Н. Ковтанюк // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – К., 1999. – Вип.12 : Матеріали наук.-практ. конф. [«Симон Наріжний та українська еміграція 20–30-х рр. ХХ ст. у Празі»], (Полтава, жовт. 1998 р.). – С. 288–299.

545. Колянчук О. Українська військова еміграція в Польщі (1920–1939) / Олександр Колянчук ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Наукове товариство ім. Т. Шевченка. – Л. : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 2000. – 278 с.

546. Копрживова А. Русский заграничный исторический архив // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды славянской библиотеки и пражских архивов: сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 августа 1995 г.): в 2-х ч. / А. Копрживова. – Прага, 1995. – Ч. 1. – С. 66–69.

547. Коровицький І. Архів Вячеслава Липинського / Іван Коровицький // Український археографічний щорічник. – 1992. – Вип. 1. – С.124–128.

548. Кот С. Національне законодавство та його відповідність міжнародно-правовим нормам у сфері охорони культурних цінностей як інструмент реституції та повернення національних культурних надбань / Сергій Кот // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – К., 1997. – Вип. 10. – С. 144–152.

549. Кот С. Україна між Заходом і Сходом: Проблеми повернення й реституції культурних цінностей / Сергій Кот // Пам'ятки України : історія та культура. – 2006. – № 4. – С. 96–119.

550. Кравець Р. Українці у Великобританії / Роман Кравець // Українська діаспора. – 1994. – № 5. – С. 45–57.

551. Кришталович У. Минуле і сучасне бібліотеки Симона Петлюри в Парижі / Уляна Кришталович // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Л. : Наук. товариство ім. Т. Шевченка, 1999. – Вип. 2 : (1995–1997). – С. 218–222.

552. Кугутяк М. Діяльність Українського громадського комітету в Чехословаччині / М. Кугутяк // Українська еміграція. Історія і сучасність : [матер. міжнар. наук. конф., присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади]. – Л., 1992. – С. 309–319.

553. Купчинський О. Погляд на науково-видавничу діяльність Українського Вільного Університету : зміст і видовий склад видань, динаміка розвитку, автура (1921–1991) / О. Купчинський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка ; Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Л. : Наук. товариство ім. Шевченка, 1996. – Т. ССXXXI. – С. 521–561.

554. Кураєв О. О. Внесок представників української діаспори у сучасну україніку Німеччини / Олександр Кураєв // Українська діаспора. – 1995. – № 8. – С. 125–128.

555. Кураєв О. О. Маловідомий комплекс джерел Австрійського державного архіву у Відні про події в Україні 1914–1922 рр. (за публікацією Т. Горникевича) / Олександр Кураєв // Архіви України. – 2000. – № 1–3. – С. 97–102.

556. Кучерук О. Фонд Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі (ДЦ УНР) в Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВОВ) / Олександр Кучерук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Вип. 5 : Матеріали Першої міжнар. наук. конф. [«Українська діаспора : проблеми дослідження»]. – Острог ; Торонто ; Нью-Йорк, 2005. – С. 163–168.

557. Ленцик В. Український музей і бібліотека в Стемфорді / Володимир Ленцик // На службі Клію : Зб. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара. – К. ; Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Л., 2000. – С. 651–659.

558. Лисенко Н. І. Архів О. Олеся еміграційного періоду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.09 «Літературне джерелознавство і текстологія» / Н. І. Лисенко ; НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2001. – 16 с.

559. Лисяк К. Хто поповнив національний злочин? Під суд українського громадянства / Каленик Лисяк. – Б. м., 1961. – 86 с.

560. Лисяк-Рудницький І. Довкола Міжнародного історичного конгресу у Відні // Іван Лисяк-Рудницький. Історичні есе. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – С. 419–435.

561. Литвин М. Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Л. : Ін-т українознавства НАН України, видавнича фірма «ОЛП», 1995. – 368 с.

562. Лівницький М. А. Державний центр УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / Микола Лівницький. – Мюнхен ; Філадельфія : Українське інформаційне бюро, 1984. – 72 с.

563. Лозенко Л. До історії Празького українського архіву / Людмила Лозенко // Генеза. – 1995. – № 1–3. – С. 141–145.
564. Лозенко Л. Празький український архів : історія і сьогодення / Людмила Лозенко // Архіви України. – 1994. – № 1–6. – С. 18–30.
565. Лозенко Л. Українські військові архіви: Відібрана спадщина / Людмила Лозенко // Пам'ятки України. – 1994. – № 3–6. – С. 109–115.
566. Лозицький В. С. Архів Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні за 1918–1926 рр. передано в Україну / Володимир Лозицький // Архіви України. – 2000. – № 1–3. – С. 74–80.
567. Лозицький В. С. Правові засади міжнародного співробітництва в галузі реституції архівних фондів і документів: історія, проблеми, перспективи / Володимир Лозицький // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – К., 1997. – Вип. 10. – С. 54–62.
568. Лозицький В. С. Про архів надзвичайної дипломатичної місії УНР у Берні (1918–1926) / Володимир Лозицький // Україна дипломатична : наук. щорічник. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 275–280.
569. Лужницький О. Злучений Українсько-американський допомоговий комітетта фонди Бібліотеки визвольної боротьби в Празі / Олександр Лужницький // Muzeum osvobozeneckého boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S. 101–112.
570. Ляхоцький В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові... : Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / Володимир Павлович Ляхоцький. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – 664 с.
571. Малолєтова Н. Нацистська політика щодо вивезення бібліотечних фондів з окупованих східних територій у 1941-1944 рр. і формування Східної бібліотеки і Центральної бібліотеки Вищої школи у Німеччині / Ніна Малолєтова, Любов Дубровіна // Пам'ятки: Археографічний щорічник. – 2003. – № 4. – С.46–68.

572. Мардак В. С. Україніка в бібліотеках та архівах Західної Німеччини / Всеволод Степан Мардак // Українська діаспора. – 1993. – № 2. – С. 29–36.
573. Мардак В. С. Україністика в бібліотеках і архівах Німеччини / Всеволод Степан Мардак // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Л., 1996. – Т. ССXXXI (231). – С. 262–269.
574. Маркусь В. Екзильний уряд Української Народньої Республіки в міжвоєнний період (1921–1939) : міжнародно-правна та порівняльна аналіза / В. Маркусь // Сучасність. – 1986. – № 12. – С. 70–84.
575. Мартиненко О. Документи і матеріали про діяльність української музичної еміграції міжвоєнного періоду в Чехословаччині у фондах празьких архівів / О. Мартиненко // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. Матеріали музичної спадщини – К., 1999. – Вип. 13. – С. 95–103.
576. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні / Володимир Маруняк. – Мюнхен : Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – Т. I : Роки 1945–1951. – 432 с.
577. Матяш І. Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років / Ірина Борисівна Матяш. – К. : УНДІАСД, 2000. – 592 с.
578. Матяш І. Б. Архівна україніка в Канаді : історіографія, типологія, склад / І. Б. Матяш // Український історичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 153–175.
579. Матяш І. Галузева програма «Архівна україніка» / Ірина Матяш // Студії з архівної справи та документознавства. – 2008. – Т. 16. – С. 29–32.
580. Матяш І. Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині (1919–1924 рр.) / І. Б. Матяш, Ю. Ю. Мушка // Український історичний журнал. – 2006. № 1. – С. 112–130.
581. Матяш І. Б. Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, архівні документи / І. Матяш, Ю. Мушка. – К. : Києво-Могилян. акад., 2005. – 397, [1] с. – (Бібліотека наукового щорічника «Україна дипломатична» ; вип. 1).

582. Матяш І. Б. Документи ЦДАВО України про діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині / І. Матяш, Ю. Мушка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : [міжвід. зб. наук. праць]. – К., 2005. – Вип. 7 : Архівна наука та наука в архівах. – С. 93–108.

583. Матяш І. Б. «Українська старовина» (Витоки архівної періодики в Україні) // Ірина Борисівна Матяш // Українська архівна періодика 1920–1930-х рр. : історія, бібліографія, бібліометрія. – К. : УНДІАСД, 1999. – С. 12–24.

584. Миронец Н. Документы фонда Никиты Шаповала как источник для изучения украинской эмиграции в Чехословакии (Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины, г. Киев) / Надежда Миронец // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды славянской библиотеки и пражских архивов: сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 августа 1995 г.): В 2-х ч. – Прага, 1995. – Ч. 2. – С. 565–571.

585. Миронюк Г. Українська американська колекція – джерело вивчення української культури в діаспорі / Галина Миронюк // Українська діаспора. – 1992. – № 1. – С. 64–74.

586. Миронюк Г. Українська колекція Дослідного центру історії української імміграції : вивчення бібліографічного доступу через комп'ютерні системи / Г. Миронюк, Дж. Верд // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 1994. – Вип. 2. – С. 248–256.

587. Михальчук В. Українська бібліотека в Парижі / Василь Михальчук // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 79–82.

588. Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі : заснування, розвиток, діяльність (1926–1998) / Василь Михальчук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 656 с.

589. Мицик Ю. А. З архівної спадщини митрополита Іларіона (Огієнка) [Архів Консисторії Української Православної Церкви в Канаді у Вінніпезі] / Юрій

Мицик // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : [міжвід. наук. зб.]. – К., 2001. – Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. – С. 41–62.

590. Місило Є. Українські цінності у Варшавському сховищі / Євген Місило // Слідами пам'яті : літописний календар. – Варшава : Український архів, 1996. – Т. 1. – С. 109–112.

591. Міяковський В. Музей-архів ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук / Міяковський В., Волошина О., Іванівська Т. – Нью-Йорк : УВАН, 1967. – 12 с.

592. Момрик М. Українські архівні збірки при Національному архіві Канади / Мирон Момрик // Архіви України. – 1995. – № 1–3. – С. 79–87.

593. Мушинка М. Архіви української еміграції з Чехо-Словаччини (1917–1945) : сучасний стан і місця зберігання / Микола Мушинка // На службі Клію : [зб. наук. праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності]. – К. ; Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Л., 2000. – С. 532–545.

594. Мушинка М. Музей визвольної боротьби у Празі та його останній директор Симон Наріжний / Микола Мушинка // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды славянской библиотеки и пражских архивов : сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 августа 1995 г.) : В 2-х ч. – Прага, 1995. – Ч. 2. – С. 806–815.

595. Мушинка М. Музей Визвольної Боротьби України і доля його фондів / Микола Мушинка. – Мельбурн, 1996. – 114 с.

596. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів: історико-архівні нариси / Микола Мушинка. – К. : Державний комітет архівів України, 2005. – 158 с.

597. Мушинка М. Симон Наріжний і Музей визвольної боротьби України в Празі / Микола Мушинка // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. Матеріали наук.-практ. конф. [«Симон Наріжний та українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. у Празі»], (Полтава, жовт. 1998 р.). – К., 1999. – Вип. 12. – С. 35–48.

598. Мушинка М. Правник безправного роду : життєвий шлях академіка Станіслава Дністрянського та доля його архіву / Микола Мушинка // Тиса. – Ужгород, 1996. – № 1–2. – С. 85–95.

599. Мушинка М. Українські архіви, вивезені з Чехословаччини в Україну / Микола Мушинка // Четвертий міжнародний конгрес українців (Одеса, 26–29 серпня 1999 р.). Історія : доп. та повідом. Частина II : XX ст. – Одеса ; К. ; Л., 1999. – С. 145–152.

600. Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І. Б. Матяш, К. І. Климової. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2002. – 612 с.

601. Наріжний С. 15 літ Українського історико-філологічного товариства в Празі (1923–1938) / Симон Наріжний. – Прага: Укр. іст.-філол. товариство, 1938. – 16 с.

602. Наріжний С. Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі / Симон Наріжний // Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – К., 1999. – Ч. 2. – С. 35–46.

603. Наріжний С. Українська еміграція : культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / Симон Наріжний. – Прага, 1942. – Ч. 1. – 372 с. – (Студії Музею визвольної боротьби України в Празі; т. I).

604. Наріжний С. Українська еміграція : культурна праця української еміграції 1919–1939 : [матеріали, зібрані Симоном Наріжним до частини другої] / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України; Головне архівне управління України / [упоряд. : Л. Яковлева]. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.

605. Несина О. Український дослідний і документаційний центр у Нью-Йорку / О. Несина // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 437–438.

606. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманату, Директорії) / Олексій Нестуля. – К.; Полтава, 1994. – 240 с.

607. Обідний М. Військово-архівна справа на Україні / Михайло Обідний // Українська старовина. – 1919. – Ч. 1. – С. 3.

608. Обідний М. З мартирольогії українських пам'яток на еміграції / Михайло Обідний // Вістник Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства в Празі. – Прага, 1928. – Ч. 1. – С. 18–20.

609. Обідний М. Наші завдання в охороні пам'яток / Михайло Обідний // Вістник Українського національного музею-архіву при Українському інституті громадознавства в Празі. – Прага, 1928. – Ч. 1. – С. 6–12.

610. Обідний М. Як охоронялись пам'ятки / Михайло Юрійович Обідний. – Б. м., б. р. – 10 с.

611. Павлова Т. А. Ф. Изюмов и РЗИА / Татьяна Павлова // Отечественные архивы. – 1996. – № 4. – С. 28–37.

612. Павлова Т. Ф. Русский заграничный архив в Праге / Т. Ф. Павлова // Вопросы истории. – 1990. – № 11. – С. 28–35.

613. Павлюк О. В. Архів Уряду ЗУНР / О. В. Павлюк // Архіви України. – 1996. – № 4–6. – С. 48–51.

614. Палієнко М. Г. Актуальні проблеми реконструкції документальної колекції Музею Визвольної Боротьби України (за матеріалами ЦДАВО і ЦДАГО України) / Марина Палієнко // Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny : k 80 výročí založení. – Praha : Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2006. – S. 73–90.

615. Палієнко М. Г. Архіви української еміграції — важлива складова національної історико-культурної спадщини / Марина Палієнко // Десять років незалежності України: минуле та сучасне державотворення : тези наук. доп. Міжнар. наук. конф. (Бердянськ, 24–25 травня 2001 р.). – К., 2001. – С. 66–68.

616. Палієнко М. Г. Архіви української еміграції у радянських спецсховищах (переміщення, опрацювання, використання) / Марина Палієнко // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 196–213.

617. Палієнко М. Архівні центри української діаспори : проблеми збереження та використання / М. Палієнко, М. Щербак // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2005. – Вип. 5. – С. 121–136.

618. Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції : створення, функціонування, доля документальних колекцій / Марина Палієнко. – К. : Темпора, 2008. – 688 с.

619. Палієнко М. Г. «Був вірний Петлюрі, є і залишаюся...» (Діяльність Івана Рудичева на посаді директора Української бібліотеки імені Симона Петлюри у Парижі) / Марина Палієнко // Студії з історії архівної справи та документознавства. – 2005. – Т. 13. – С. 192–198.

620. Палієнко М. Г. Внесок «Українського історика» у збереження на вивчення національної архівної спадщини / Марина Палієнко // Український історик. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Острог; Торонто; Париж, 2003. – Т. XL. – № 1–5 (156–160). – С. 82–87.

621. Палієнко М. Г. «Все, що зв'язано з нашою історією, мусить бути зібрано, упорядковано і схоронено...» (збереження документальної спадщини українського народу Державним Центром УНР в екзилі) / Марина Палієнко // *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Prace naukowe wykładowców i studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Lingwistycznego.* – Toruń; Kijów, 2002. – № 1. – S. 255–261.

622. Палієнко М. Г. Діяльність української еміграції із заснування національного архівного центру за кордоном у 20-х роках ХХ ст. / Марина Палієнко // Історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 27–38.

623. Палієнко М. Доля архіву Директорії Української Народної Республіки у Тарнові / Марина Палієнко // Історія та історіографія в Європі. – К., 2006. – Вип. 4 : Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті. – С. 130–146.

624. Палієнко М. Г. З історії організації українських еміграційних архівів у Польщі на початку 1920-х рр. / Марина Палієнко // Пам'ятки : археографічний щорічник. – 2005. – Т. 5. – С. 12–21.
625. Палієнко М. Матеріали колекції Андрія Жука Національного архіву Канади як джерело вивчення історії України / М. Палієнко, І. Срібняк // Спеціальні галузі історичної науки : зб. на пошану Марка Якимовича Варшавчика. – К., 1999. – С.168–175.
626. Палієнко М. Г. Матеріали Празького архіву як джерело з історії української державності / Марина Палієнко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2005. – №№ 77–79. – С. 123–125.
627. Палієнко М. Г. Матеріали Празького архіву як джерело з історії української еміграції у Польщі та Чехословаччині (1920–1930-ті рр.) / Марина Палієнко // *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i terażniejszość. Prace naukowe wykładowców i studentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu Lingwistycznego.* – Toruń; Kijów, 2003–2004. – № 2–3. – S. 345–358.
628. Палієнко М. Міжнародна конференція «Музей визвольної боротьби України в Празі. Втрати і знахідки» / Марина Палієнко // Український історик. – 2005. – Т. XLII. – № 2–4 (166–168). – С. 304–308.
629. Палієнко М. Музей визвольної боротьби України у Празі (1925–1948) : створення, діяльність, доля архівної колекції / М. Палієнко, І. Срібняк // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство міжвід. наук. зб. – К., 2000. – Вип. II : Архівознавчі читання. – С. 35–47.
630. Палієнко М. Невідомі сторінки історії архіву Уряду ЗУНР у Відні / Марина Палієнко // Історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 13–24.
631. Палієнко М. Г. Особливості організації зберігання документів у музейно-архівних осередках української еміграції / Марина Палієнко // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 7 : Архівна наука та наука в архівах. – С. 7–16.

632. Палієнко М. Пам'яткоохоронна діяльність Михайла Обідного в Україні, Польщі та Чехословаччині / Марина Палієнко // Пам'ятки України : історія та культура. – 2005. – № 2. – С. 92–127.

633. Палієнко М. Г. Створення та діяльність Українського історичного кабінету в Празі (1930–1945 рр.) / Марина Палієнко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія. Економіка. Філософія». – 2001. – Вип. 5. – С. 349–356.

634. Палієнко М. Г. Скарбниця української історії в США (З історії створення та діяльності Музею-архіву ім. Д.Антоновича Української Вільної Академії Наук) / Марина Палієнко // Студії з архівної справи та документознавства. – 2002. – Т. 8. – С. 204–210.

635. Палієнко М. Г. Слідами пам'яті (Про роботу міжнародної наукової конференції «Музей визвольної боротьби України : втрати і знахідки») / Марина Палієнко // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. праць. – К., 2006. – Вип. 8. – С. 282–292.

636. Палієнко М. Г. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі документів українських архівів / Марина Палієнко // Пам'ять століть. – 2006. – № 1. – С. 91–108.

637. Палієнко М. Г. Український історичний кабінет у Празі (1930–1945 рр.) : проблеми комплектування, збереження та використання архівних фондів / Марина Палієнко // Наукові записки. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, 2004. – Вип. 26. – С. 90–104.

638. Палієнко М. Українські пам'яткоохоронні осередки у міжвоєнній Чехословаччині: від спроб порозуміння до протистояння / Марина Палієнко // Пам'ятки України : історія та культура. – 2006. – № 4. – С. 80–95.

639. Палієнко М. Г. Український національний музей-архів у Празі (1923–1930 рр.) : історія створення та основні напрямки діяльності / Марина Палієнко // Студії з історії архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 13–24.

640. Палієнко М. Г. Українські архівні осередки в Північній Америці / Марина Палієнко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. праць. – № 6 (7) : у 2-х ч. – К., 2001. – Ч. 2. – С. 253–265.

641. Палієнко М. Г. Українські архівні центри за кордоном / Марина Палієнко // Нариси історії архівної справи в Україні / за заг. ред. І. Б. Матяш, К. І. Климової. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2002. – С.537–558.

642. Палієнко М. Г. Українські архівні центри за кордоном : історіографічний аспект проблеми / Марина Палієнко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2001. – Вип. 54. – С.42–46.

643. Палієнко М. Г. «Це потрібно для історії...» (Доля архівних колекцій Головного військово-історичного архіву Армії УНР у Польщі) / Марина Палієнко // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2003. – Вип. 7. – Ч. I. – С. 85–91.

644. Папакін Г. В. Колекція мікрофільмів з Національного архіву Канади / Г. В. Папакін // Архіви України. – 1995. – № 4–6. – С. 92–96.

645. Папакін Г. В. Архів Скоропадських : фамільні архіви української родової еліти другої половини XVII–XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських / Георгій Володимирович Папакін. – К. : ЦДІАК України ; НБУВ, 2004. – 420 с.

646. Патер І. Союз визволення України : проблеми державності і соборності / Іван Патер. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.

647. Пеленська О. Образотворча україніка у збірці Музею визвольної боротьби України в Празі: спроба реконструкції / Оксана Пеленська // Muzeum osvobozeneského boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S. 157–182.

648. Пеленська О. Український портрет на тлі Праги. Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині / Оксана Пеленська. – Нью-Йорк ; Прага : Наукове товариство ім. Шевченка в Америці, Національна бібліотека Чеської республіки, Слов'янська бібліотека , 2005. – 222 с.

649. Пиріг Р. Фонди і колекції Музею визвольної боротьби у Празі в складі документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України / Руслан Пиріг // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – 1999. – Вип. 12. – С. 77–87.

650. Піскун В. М. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття) / Валентина Миколаївна Піскун. – К.; Нью-Йорк : МП «Леся», 2006. – 671 с.

651. Піскун В. М. Українська політична еміграція 20-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. М. Піскун ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 43 с.

652. Піщаний О. Українці міжвоєнної доби в мюнхенських архівах / Олег Піщаний // Український археографічний щорічник. – К., 2002. – Вип. 7. – С.124–132.

653. Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. – Вип. 6 : матеріали національного семінару «Проблеми повернення національно-культурних пам'яток, втрачених, або переміщених під час Другої світової війни» (Чернігів, вересень 1994 р.) / [упоряд. М. М. Макарович, ред. О. К. Федорук та ін.]. – К., 1996. – 334 с.

654. Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. – Вип. 10 : матеріали наукового симпозиуму «Правові аспекти реституції культурних цінностей: теорія і практика» (Київ, грудень 1996 р.) / [упоряд. Л. І. Лозенко, ред. О. К. Федорук та ін.]. – К., 1997. – 201 с.

655. Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. – Вип. 12 : матеріали наук.-практ. конф. «Симон Наріжний та українська еміграція 20–30-х рр. ХХ ст. у Празі» (Полтава, жовтень 1998 р.). – К., 1999. – 205 с.

656. Поданы В. Источники к проблематике русской и украинской эмиграции в архивах Чешской республики / В. Поданы // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды славянской библиотеки и пражских архивов : сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 августа 1995 г.) : в 2-х ч. – Прага, 1995. – Ч. 1. – С. 104–111.

657. Політична історія України. XX ст. : у 6 т. – Т. 5 : Українці за межами УРСР (1918–1940) / В. П. Троцинський, А. А. Шевченко, Р. Г. Симоненко, С. В. Віднянський, В. А. Потульницький, С. Д. Попик. – К. : Генеза, 2003. – 720 с.

658. Політична, культурна та громадська діяльність Каленика Лисюка (1887–1967) / [ред. І. Ставничий]. – Клівленд, 1967. – 46 с.

659. Портнов А. В. Науково-освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. В. Портнов. – Л., 2005. – 18 с.

660. Потульницький В. А. Обзор фондов украиники Восточноевропейского архивного института в Филадельфии, Австрийской национальной библиотеки в Вене / В. А. Потульницький // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин : тез. докл. и сообщ. V Всесоюзной конференции (30 мая – 1 июня 1990 г.). – К., 1990. – С.143–144.

661. Потульницький В. Огляд фондів українки архівів і бібліотек Відня / Володимир Потульницький // Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей; Посольство Австрійської Республіки в Україні; Чернівецька міська рада; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К.; Чернівці, 1999. – С. 60–70.

662. Потульницький В. А. Український науковий інститут у Варшаві (1930–1939) / В. А. Потульницький // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Вип.3–4. – С. 356–369.

663. Пустовіт Т. Іван Рудичів – перший директор Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі / Т. Пустовіт, Л. Наконечна // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики : доп. та повідом. Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–26 серпня 1995 р.). – Л., 1996. – С.375–382.
664. Реєнт О. П. Криза сучасної історичної науки : методологічний і джерелознавчий аспекти // Четвертий міжнародний конгрес українців. Історія: доп. та повідом. – Одеса ; К. ; Л., 1999. – Ч. II : XX ст. – С. 9–22.
665. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні : шляхи поступу / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 3–22.
666. Рибалко О. Архів Галини Мазепи / Олександр Рибалко // Пам'ятки України : історія та культура. – 1997. – № 2. – С.58–59.
667. Розумний Я. Українські архіви Вінніпегу / Ярослав Розумний // Український історик. – 2006. – № 1–3 (169–171). – С.254–263.
668. Россика в США. 50-літтю Бахметевського архіва Колумбійського університета посвящується : сб. статей / [ред. А. В. Попов]. – М. : Інститут політичного и военного анализа, Центр по изучению русского зарубежья, 2001. – 352 с.
669. Рудичів І. Бібліотека імені Симона Петлюри (Роки 1927–1930) / Іван Рудичів // Тризуб. – Париж, 1930. – Ч. 16 (274). – 26 квітня. – С.2–7.
670. Рудницький Л. НТШ у США й науковий світ Заходу : спроба аналізу / Леонід Рудницький // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету : матеріали міжнар. наук. конф. (Пряшів, Свидник, 12–15 червня 1991 р.). – К.; Л.; Пряшів; Мюнхен; Париж; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1992. – С. 149–156.
671. Рудницький Я. УВУ й наукові установи Праги в роках 1939–1945 / Ярослав Рудницький // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету : матеріали міжнар. наук. конф. (Пряшів, Свидник, 12–15 червня 1991 р.). – К.; Л.; Пряшів; Мюнхен; Париж; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1992. – С.216.

672. Руккас А. Польська фінансова підтримка еміграційного уряду Української Народної Республіки / Андрій Руккас // Історія та історіографія в Європі. – К., 2006. – Вип. 4 : Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті. – С. 83–104.

673. Сабенникова И. В. Томаш Г. Масарик и «Русская акция» Чехословацкого правительства / И. В. Сабенникова // Вестник архивиста. – М., 2000. – № 3–4. – С. 236–240.

674. Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20–30-ті рр. ХХ ст.) : історико-бібліографічне дослідження / Мар'яна Савка. – Л. : Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Науково-дослідний центр періодики, 2002. – 308 с.

675. Савченко Г. Заснування Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР / Г. П. Савченко, І. В. Срібняк // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. статей. – К., 1996. – С. 188–198.

676. Самійленко І. М. Перший етап Державного Центру УНР в екзилі (1920–1948) / І. М. Самійленко // Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі : статті і матеріали. – Філадельфія; Київ; Вашингтон : Інститут дослідження модерної історії України, 1993. – С. 64–74.

677. Саранча Г. В. Соціально-політична та культурна адаптація третьої хвилі української еміграції у Сполучених Штатах Америки (40-70 роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Г. В. Саранча. – К., 2006. – 20 с.

678. Сварник Г. Архів Дмитра Донцова / Галина Сварник // Пам'ятки України: історія та культура. – 1994. – № 3–6. – С. 122–128.

679. Сварник Г. Архів Євгена Архипенка в Національній бібліотеці у Варшаві / Галина Сварник // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Л., 1999. – Вип. 2 : (1995–1997). – С. 291–296.

680. Сварник Г. Архів Наукового товариства ім. Шевченка зі Львова в Національній бібліотеці у Варшаві / Галина Сварник // Слідами пам'яті : літописний календар. – Варшава : Український архів, 1996. – Т. 1. – С. 114–127.

681. Сварник Г. Архів Наукового товариства імені Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві / Галина Сварник // З історії Наукового товариства імені Шевченка : зб. доп. і повідомлень. – Л., 1997. – С. 232–241.

682. Сергійчук В. Українські документи у фондах Центрального військового архіву у Варшаві / Володимир Сергійчук // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1999. – Т. 4. – С. 184–187.

683. Сидорчук Т. М. Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Австрії (1919–1925) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. іст. наук : спец. 07.00.03 «Всесвітня історія» / Т. М. Сидорчук. – К., 1995. – 22 с.

684. Сидорчук Т. М. Союз українських журналістів і письменників. Віденський період 1919–1923 рр. / Т. М. Сидорчук // Український археографічний щорічник. – К., 2001. – Вип. 5–6. – С. 134–151.

685. Сирота Р. Матеріали до історії ЗУНР у Державному архіві Великобританії / Р. Сирота // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип.6 : Західно-Українська народна республіка : Історія і традиції. – С. 49–55.

686. Сідак В. Микола Чеботарів: його життя, спогади та епістолярна спадщина / В. Сідак // Визвольні змагання очима контррозвідника (документальна спадщина Миколи Чеботаріва). – К. : Темпора, 2003. – С. 5–20.

687. Сідак В. С. Спецслужба держави без території: люди, події, факти (Військова розвідка та контррозвідка ДЦ УНР в екзилі 1926–1936 рр.) / В. С. Сідак, Т. В. Вронська. – К.: Темпора; Вид-во Національної академії СБУ, 2003. – 240 с.

688. Сідак В. С. Полковник Петро Болбочан : Трагедія українського державника / В. С. Сідак, Т. С. Осташко, Т. В. Вронська . – К.: Темпора, 2004. – 416 с.

689. Сімович В. Музей визвольної боротьби України / Василь Сімович // Сімович В. Твори : в 2-х тт. – Т. 2 : Літературознавство. Культура / [упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк та ін.; передм. Ф. Погребенника]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005. – С. 759–760.

690. Сімович В. Український Рапперсвіль / Василь Сімович // Сімович В. Твори : в 2-х тт. – Т. 2 : Літературознавство. Культура / [упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк та ін.; передм. Ф. Погребенника]. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005. – С.765–766.

691. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии / З. Сладек // Советское славяноведение. – 1991. – № 6. – С. 24–36.

692. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие «русской акции» / З. Сладек // Славяноведение. – 1993. – № 4. – С. 28–38.

693. Совінська Н. В. Внесок української діаспори країн Західної Європи в розвиток економіки та культури незалежної України (1991–2001 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. В. Совінська. – Чернівці, 2002. – 20 с.

694. Соловйова В. В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918–1920 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. В. Соловйова. – Запоріжжя, 1999. – 20 с.

695. Сополига М. 35 років Музею української культури у Свиднику / Мирослав Сополига. – Братислава : Словацьке педагогічне видавництво; Відділ української літератури в Пряшеві, 1990. – 200 с.

696. Сохань П. Зарубіжні джерела з історико-культурної спадщини України і проблеми їх використання / Павло Сохань // Повернення культурного надбання України : проблеми, завдання, перспективи. – К., 1999. – Вип. 12. – С.67–77.

697. Сохань П. С. Перспективи діяльності відділу вивчення та публікації зарубіжних джерел з історії України / П. С. Сохань, В. М. Даниленко // Матеріали до розробки концепції Інституту української археографії. До Всеукраїнської наради «Українська археографія сьогодні : Проблеми і перспективи» (Київ, 16–18 грудня 1992 р.). – К., 1992. – С. 42–45.

698. Срібняк І. З історії заснування Музею-архіву визволення України / І. Срібняк, О. Лук'яненко // Архіви України. – 1998. – № 1–6. – С. 54–58.

699. Срібняк І. Матеріали українських та зарубіжних архівів як джерело з історії таборів полонених та інтернованих українців у країнах Європи (1914–1924 рр.) / Ігор Срібняк // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : Історичні науки. – Острого; Торонто; Нью-Йорк, 2005. – Вип. 5. – С.169–184.

700. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.) / Ігор Срібняк. – К. ; Філадельфія : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 187 с.

701. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.) / Ігор Срібняк. – К. : Київ. нац. лінгвістичний ун-т, 1999. – 296 с.

702. Срібняк І. Табірні архіви українського вояцтва (1914–1924 рр.) / Ігор Срібняк // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. наук. зб. – Вип. II : Архівознавчі читання. – К., 2000. – С.63–72.

703. Степовик Д. Скульптор Михайло Паращук: Життя і творчість / Дмитро Степовик. – Едмонтон; Торонто; Київ : Вид-во Канадського інституту українських студій, 1994. – 230 с.

704. Сурмач А. Белорусский заграничный архив / А. Сурмач // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды славянской библиотеки и пражских архивов : сб. докл. междунар. конф. (Прага, 14–15 августа 1995 г.) : в 2-х ч. – Прага, 1995. – Ч. 1. – С. 85–90.

705. Т. Г. Масарик і нова Європа : матеріали першої українсько-чеської наук.-теоретич. Конф. «Масариківські читання» (Київ, 7–8 квітня 1998 р.) / [відп. ред. С. В. Віднянський]. – К., 1998. – 80 с.

706. Тимошик М. Архів Митрополита Іларіона в Канаді: Проблема повернення в Україну / Микола Тимошик // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2001. – Вип.7. – С. 95–99.

707. Тимошик М. Україніка в архівах, бібліотеках, редакціях і видавництвах Франції / Микола Тимошик // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2002. – Т. 8. – С. 195–204.

708. Топішко Н. Опис фотоальбомів з празького Музею визвольної боротьби України, що зберігаються у Центральному державному кінофотофоноархіві України / Ніна Топішко // Генеза. – 1995. – № 1(3). – С.144–146.
709. Трембіцький А. Празький період діяльності Володимира Січинського – засновника та активного діяча Музею визвольної боротьби України (1925–1943) / Анатолій Трембіцький // Muzeum osvobozeneského boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S.221–236.
710. Трощинський В. П. Витоки та історична доля міжвоєнної політичної еміграції в Європі / В. П. Трощинський // Українська діаспора. – 1994. – № 6. – С. 5–31.
711. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / Володимир Павлович Трощинський. – К. : Інтел, 1994. – 258 с.
712. Трощинський В. П. Українці в світі / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 352 с. – (Україна крізь віки ; т. 15).
713. Тюрменко І. І. Рец. на: Листування Митрополита Іларіона (Огієнка) / [упоряд. Ю. Мицик]. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 566 с. (Серія «Джерела з історії української еміграції») / І. І. Тюрменко // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С.217–220.
714. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України; Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича. – Вип.6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції. – Л., 2000. – 374 с.
715. Українська діаспора : соціологічні та історичні студії / [В. Євтух, В. Трощинський, А. Попок, О. Швачка]. – К. : Вид-во УАННП «Фенікс», 2003. – 228 с.
716. Улаштування нового відділу «Varia» в Архіві української еміграції у Франції // Україна. – Париж, 1950. – Зб. 3. – С. 217.
717. Ульяновський В. «Твій інтелект дуже великий і універсальний, а душа... багато міцніша». Вадим Щербаківський у самооцінках і сприйнятті сучасників /

Василь Ульяновський // Пам'ятки України: історія та культура. – 2007. – Ч.4. – С. 2–20.

718. Ульяновський В. Українська наукова і культурницька еміграція у Чехо-Словаччині між двома світовими війнами / В. Ульяновський, С. Ульяновська // Українська культура : лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К. : Либідь, 1993. – С. 477–498.

719. Франко О. Доля наукового архіву Вадима Щербаківського / О. Франко // Визвольний шлях. – 2006. – № 4. – С. 116–125.

720. Франко О. Наукова спадщина Вадима Щербаківського / О. Франко // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія : зб. наук. ст. – Чернівці, 2005. – Ч. 3. – С. 289–294.

721. Хроніка архівного будівництва в Україні (1917–1921 рр.) / [упоряд. О. Шевченко] // Пам'ятки : археографічний щорічник. – 1998. – Т. 1. – С.11–30.

722. Чабан М. Засновники Музею визвольної боротьби України в Празі із Січеславщини (Василь Біднов, Євген Вировий, Дмитро Дорошенко) / Микола Чабан // Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S. 195–220.

723. Шаповал М. Завдання української еміграції / Микита Шаповал. – Прага : Закордонна група УПСР, 1926. – 60 с.

724. Шкроміда Д. Архів Вадима Щербаківського в Лондоні / Дорота Шкроміда, Людмила Пекарська // Українська думка. – Лондон, 1995. – 23 листопада; 30 листопада; 14 грудня.

725. Щигельська Г. О. Союз українців у Великій Британії : етапи становлення, організація та діяльність (1945–1949 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Г. О. Щигельська. – Чернівці, 2006. – 20 с.

726. Юричко В. Українці за межами України (Основні громадсько-політичні об'єднання українців за рубезем. Основні наукові та культурно-освітні центри. Закордонні українські партії) / В. Юричко // Київська старовина. – 1992. – № 4. – С. 66–71.

727. Яковлева Л. Документи ЦДАВО України про дипломатичні відносини УНР і Австрії у 1917–1920 рр. / Людмила Яковлева // Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини ХІХ – початку ХХ століття. / Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей; Посольство Австрійської Республіки в Україні; Чернівецька міська рада; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Київ ; Чернівці, 1999. – С. 60–70.

728. Яковлева Л. Празькі фонди в Києві / Людмила Яковлева // Пам'ятки України : історія та культура. – 1994. – № 3–6. – С. 120–122.

729. Ясь О. Новий довідник з галузі зарубіжного українознавства : Wypar Lybomyr R. Preservation of the Cultural Heritage : Ukrainian Archives, Libraries and Museums in the United States (Reprinted from Ethnic Forum. – 1995. – Vol.XV. – № 1–2) / Олексій Ясь // Бібліотечний вісник. – 1996. – № 1. – С. 15.

730. Ясь О. Українська зарубіжна історіографія 1945–1991 рр. : проблема поколінь та організація дослідницької праці / Олексій Ясь // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики. – К., 2000. – Ч.5 : зб. наук. праць на пошану академіка В. А. Смолія. – Частина II. – С. 352–391.

731. Bruski J. J. Petlurowscy. Centrum Państwowe Ukrainńskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie / Jan Jacek Bruski. – Kraków, 2000. – 600 s.

732. Grimsted P. K. Displaced Archives on the Eastern Front : Restitution Problems from World War II and Its Aftermath / Patricia Kennedy Grimsted. – Amsterdam, 1996. – 105 p.

733. Grimsted P. K. Soviet Retrieval of the «Prague Ukrainian Archives» / Patricia Kennedy Grimsted // Muzeum osvobozenéckého boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha, 2006. – S. 53–65.

734. Grimsted P. K. The Odyssey of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic during World War II / Patricia Kennedy Grimsted // Harvard Ukrainian Studies. – 1998. – Vol. XXII. – Pp.181–208.

735. Grimsted P. K. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic / Patricia Kennedy Grimsted // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1997. – Vol. XXI. – Pp. 393–461.

736. Grimsted P. K. The Fate of Ukrainian Cultural Treasures during World War II : The Plunder of Archives, Libraries, and Museums under the Third Reich / Patricia Kennedy Grimsted // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. – 1991. – № 1. – Pp. 53–80.

737. Grimsted P. K. Trophies of War and Empire : The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution / Patricia Kennedy Grimsted / Harvard Ukrainian Research Institute; State Committee on Archives of Ukraine; State Service for the Control of the Transmission of Cultural Treasures Across the Borders of Ukraine. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001. – 798 p.

738. Grimsted P. K. Twice Plundered, but Still Not Home from the War : The Fate of Three Slavic Libraries Confiscated by the Nazis from Paris / Patricia Kennedy Grimsted // *Solanus*. – 2002. – № 6. – Pp. 39–76.

739. Joukovsky A. The Symon Petliura Ukrainian Library in Paris / Arkadij Joukovsky // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1990. – Vol. XIV. – № 1–2 (June). – Pp. 218–235.

740. Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924 / Zbignev Karpus. – Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1997. – 209 s.

741. Korowytsky I. The Archives of V. Lypyns'kyj / Iwan Korowytsky // *Harvard Ukrainian Studies*. – 1985. – Vol. IX. – № 3–4 (December). – P. 362–367.

742. Mušinka M. Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny v Praze (1925–1948). Dějny a současné rozmístění jeho fondů / Mykola Mušinka // *Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny : k 80 výročí založení*. – Praha : Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2006. – S. 25–51.

743. Mušinka M. Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny v Praze a osudy jeho fondů / Mykola Mušinka. – Praha : Ukrajinská iniciativa v České republice, 2005. – 120 s.
744. Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny : k 80 výročí založení : sborník příspěvků z konference (Praha, 12–14 října 2005) / [sestavila Dagmar Petišková]. – Praha : Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2006. – 306 s.
745. Myroniuk H. Ukrainian Collections and Archives in the US / Halyna Myroniuk // The Ukrainian in America / [ed. by Walter Dushnyck]. – New York : Ukrainian Congress of America, Ukrainian Congress Committee of America, 1991. – Pp. 287–298.
746. Ňachajová M. Слідями фондів Музею визвольної боротьби України в Празі, які потрапили до Крайового музею в Пряшеві / Mária Ňachajová // Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny : k 80 výročí založení. – Praha : Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2006. – S. 183–188.
747. Pešak V. Sprava o činnosti Ruského Historického archivu, Ukrajinského historického kabinetu a Běloruského archive v letech 1938–1946 / V. Pešak. – Praha, 1947. – 79 s.
748. Rochůnková Z. Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918-1945 : Bibliografie s biografickými údaji o autorech / Z. Rochůnková, M. Řeháková. – Praha, 1996. – 1472 s.
749. Sopoliga M. Доля збірок Музею визвольної боротьби України в Празі, вивезених на Пряшівщину / Miroslav Sopoliga // Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny. K 80 výročí založení. – Praha : Národní knihovna České republiky – Slovanská knihovna, 2006. – S. 189–193.
750. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce. 1920–1939 / Emilian Wiszka . – Toruń : Wydawnictwo MADO, 2004. – 752 s.
751. Wiszka E. Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939 / Emilian Wiszka. – Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2000. – 324 s.

752. Wynar L. Preservation of the Cultural Heritage : Ukrainian Archives, Libraries and Museums in the United States / Lubomyr R. Wynar // Ethnic Forum. – Kent : Kent State University, 1995. – Vol. 15. – No.1–2. – P. 78–107.

753. Wynar L. Ukrainian Scholarship in Postwar Germany, 1945–52 / Lubomyr R. Wynar // The Refugee Experience : Ukrainian Displaced Persons after World War II. – Edmonton, 1992. – P. 311–337.

754. Zyblikewycz E. The Odyssey of V.Lypyns'kyj's Archives / Eugene Zyblikewycz // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol. IX. – № 3–4 (December). – P. 357–361.

5. ЕНЦИКЛОПЕДІЇ, ДОВІДНИКИ, ПУТІВНИКИ

755. Архіви // Енциклопедія Українознавства : Словникова частина. Перевидання в Україні. – Л. : Молоде життя; НТШ у Львові, 1993. – Т. 1. – С. 69–70.

756. Архівістика : Термінологічний словник / [авт.-упоряд. : К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова та ін.]. – К. : Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 1998. – 106 с.

757. Архівна україніка у Великобританії : попередній анотований перелік матеріалів / [укл. Джанет М. Хартлі]. – К. ; Лондон : Українознавство, 1993. – 94 с.

758. Архівні матеріали з історії України в Канаді : попередній анотований перелік / [укл. Б. Кравченко]. – К.; Едмонтон : КІУС, 1990. – 38 с.

759. Архивы России. Москва и Санкт-Петербург : справочник-обозрение и библиографический указатель / [гл. ред. В. П. Козлов, П. К. Гримстед; отв. сост. Л. В. Репуло]. – М. : Археографический центр, 1997. – 1070 с.

760. Бібліотека ім. С. Петлюри // Енциклопедія Українознавства : Словникова частина. Перевидання в Україні. – Л. : Молоде життя; НТШ у Львові, 1993. – Т. 1. – С. 125.

761. Государственный архив Российской Федерации : путеводитель. – Т.4 : Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории белого движения и эмиграции / [ред. С. В. Мироненко]. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 796 с.

762. Государственный архив Российской Федерации : путеводитель. – Т. 5 : Личные фонды ГАРФ (1917–2000 гг.) / [ред. С. В. Мироненко]. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2001. – 672 с.

763. Государственный архив Российской Федерации : путеводитель. – Т. 6 : Перечень фондов ГАРФ и научно-справочного аппарата к документам архива / [ред. С. В. Мироненко]. – М. : Российская политическая энциклопедия, 1998. – 634 с.

764. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732: 2004. – Чин. від 01.07.2005 / [розробники : С. Кулешов (кер. розробки) та ін.]. – К.: Держспоживстандарт України, 2005. – 32 с.

765. Зарубіжні українці : довідник / С. Ю. Лазебник, Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін. – К. : Україна, 1991. – 252 с.

766. Кравців Б. Музеї / Б. Кравців // Енциклопедія Українознавства : Словникова частина. Перевидання в Україні. – Л. : Молоде життя; НТШ у Львові, 1996. – Т. 5. – С. 1658–1660.

767. Музей-Архів УВАН у ЗДА // Енциклопедія Українознавства : Словникова частина. Перевидання в Україні. – Л. : Молоде життя; НТШ у Львові, 1996. – Т. 5. – С. 1660.

768. Музей Визвольної Боротьби України // Енциклопедія Українознавства : Словникова частина. Перевидання в Україні. – Л. : Молоде життя; НТШ у Львові, 1996. – Т. 5. – С. 1660.

769. Палієнко М. Г. Архівна україніка Австрії / Марина Палієнко // Українська архівна енциклопедія : робочий зошит (А–Г) / [гол. ред. І. Б. Матяш]. – К. : Держкомархів України; УНДІАСД, 2006. – С.98–99.

770. Палієнко М. Г. Головний військово-історичний музей-архів Армії УНР / Марина Палієнко // Українська архівна енциклопедія : робочий зошит (А–Г) /

[гол. ред. І. Б. Матяш]. – К. : Держкомархів України; УНДІАСД, 2006. – С.201–202.

771. Палієнко М. Г. Музей-архів визволення України / Марина Палієнко // Українська архівна енциклопедія : робочий зошит (Д–М) / [гол. ред. І. Б. Матяш]. – К. : Держкомархів України; УНДІАСД, 2006. – С.327–328.

772. Палієнко М. Г. Музей визвольної боротьби України у Празі / Марина Палієнко // Українська архівна енциклопедія : робочий зошит (Д–М) / [гол. ред. І. Б. Матяш]. – К. : Держкомархів України; УНДІАСД, 2006. – С.330–331.

773. Поданы В. Русская и украинская эмиграция в Чехословацкой Республике 1918–1938 : путеводитель по архивным фондам и собраниям в Чешской Республике / Вацлав Поданы, Ганна Барвикова. – Прага : Архив Академии наук ЧР; Литературный архив Музея национальной литературы, 1995. – 132 с.

774. Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві : каталог-інформатор / Галина Сварник. – Варшава; Львів; Нью-Йорк : Український архів; Наукове товариство ім. Шевченка, 2005. – 352 с.

775. Сеньчук В. Архів митрополита Іларіона (І. Огієнка) в Консисторії Української православної церкви в Канаді / В. Сеньчук // Болохівщина : земля і люди. – Хмельницький, Стара Синява; Любар, 2000. – С.269–274; [передрук : Опис фонду митрополита Іларіона (І. Огієнка) консисторії Української православної церкви в Канаді // Ляхоцький В. Тільки книжка принесе волю українському народові... : книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) / Володимир Ляхоцький. – К., 2000. – С. 639–643].

776. Список матеріалів з архіву НТШ у Львові, які тепер зберігаються у Відділі рукописів Національної Бібліотеки у Варшаві // Слідами пам'яті : літописний календар. – Варшава : Український архів, 1996. – Т. 1. – С.124–127.

777. Указатель фондов иностранного происхождения и Главного управления по делам военнопленных и интернированных НКВД–МВД СССР Российского государственного военного архива / [под ред. В. П. Козлова; В. П. Кузеленкова;

сост. Т. А. Васильева, В. И. Коротаев и др.]. – М. : Федеральная архивная служба России, Российский государственный военный архив, 2001. – 336 с.

778. Україніка у збірках Австрії. Бібліотеки, архіви, музеї : попередній довідник / [укл. П. Ричков]. – К. : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 1993. – 47 с.

779. Українська архівна енциклопедія : робочий зошит (А–Г) / [гол. ред. І. Б. Матяш]. – К. : Держкомархів України; УНДІАСД, 2006. – 226 с.

780. Українська архівна енциклопедія : робочий зошит (Д–М) / [гол. ред. І. Б. Матяш]. – К. : Держкомархів України; УНДІАСД, 2006. – 350 с.

781. Український музей у Празі (1925–1948) : опис фонду / [упор. Р. Махаткова]. – К.; Прага : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Державний центральний архів в Празі, 1996. – 296 с. – (Науково-довідкові видання з історії України; вип. 41).

782. Федевич Д. Архіви / Д. Федевич // Енциклопедія української діаспори. – Т.4 (Австралія. – Азія. – Африка). – К.; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн, 1995. – С.30.

783. Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге : межархивный путеводитель / [отв. ред. Т. Ф. Павлова]. – М. : Рос. полит. энциклопедия, 1999. – 671 с.

784. Центральний державний архів громадських об'єднань України : путівник / [упоряд. Б. Іваненко, О. Бажан, А. Кентій, Н. Маковська, А. Соловійова]. – К. : Державний комітет архівів України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, 2001. – 496 с.

785. Центральний державний історичний архів України, м. Львів : путівник / [упоряд. О. Гневишева, У. Єдлінська, Д. Пельц, Г. Сварник, І. Сварник, Н. Франко; відп. ред. Д. Пельц]. – Л. ; К. : Державний комітет архівів України, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, 2001. – 412 с.

786. Boshyk Y. A Guide to the Archival and Manuscript Collection of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., New York City : A Detailed Inventory / Y. Boshyk. – Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1988.

– 137 p. – (Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta; Research Report № 30).

787. Dačeva R. Ruská a ukrajinská meziválečná emigrace ve fondech Literárního archivu Památníku národního písemnictví / Rumijana Dačeva, Marta Dandová, Marta Zahradníková. – Praha, 1999. – 168 s.

788. Encyclopedia of Ukraine / [ed. by Danulo Huzar Struk]. – Toronto; Buffalo; London : University of Toronto Press Inc., 1993. – Vol.5 (St-Z). – 886 p.

789. Encyclopedia of Ukraine / [ed. by V. Kubijowyc]. – Toronto, 1984. – Vol.1 (A-F). – 952 p.

790. Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918–1938 : Přehled archivních fondů a sbírec uložených v České republice / Václav Podaný, Hana Barvíkova. – Praha, 1995. – 106 s.

791. Sowtis D. The Kateryna Antonowch Collection / D.Sowtis, M. Momryk. – Edmonton, 1985. – 28 p. – (Canadian Institute of Ukrainian Studies; Research Report № 13).

792. The Andry Zhuk Collection. MG30, C167, Finding Aid № 1663 / [prepared by Myron Momryk]. – Ottawa : National Archives of Canada, 1986. – 241 p.

793. Ukraine : A concise Encyclopedia / [ed. by V. Kubijowyc]. – Toronto : University of Toronto Press, 1971. – Vol. 2.

794. Ukraine and Ukrainians throughout the World : a Demographic and Sociological Guide to the Homeland and its Diaspora / [ed. by A. L. Pawliczko]. – Toronto; Buffalo; London : University of Toronto Press, 1994. – XXXIII, 508 p.

795. Ukrajinské muzeum (archivní materiály Slovanské knihovny v Praze) / Naděžda Matějková, Milan Skála. – Praha : Slovanská knihovna, 1999. – 14 s.

796. Wynar L. Guide to Ethnic Museums and Archives in the United States / Lybomyr Wynar, Lois Buttlar. – Kent : Program for the Study of Ethnic Publications, Kent State University, 1978. – 378 p.

797. Wynar L. Slavic Ethnic Libraries, Museums and Archives in the United States : A Guide and Directory / Lybomyr Wynar. – Chicago : Association of College and

Research Libraries and the Center for the Study of Ethnic Publications, Kent State University, 1980. – 164 p.

6. ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

798. Архівна україніка в Канаді : перелік фондів і колекцій за даними мережі Canadian Archival Information Network [Електронний ресурс] / О. Шаленко. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/Shalenko-AUC-2007.php>.

799. Атаманенко А. Колекція Українського історичного товариства в Інституті досліджень української діаспори при Національному університеті «Острозька академія» [Електронний ресурс] / Алла Атаманенко. – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/Otomanenko_2004.php.

800. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України : реєстр фондів [Електронний ресурс] / [упоряд. : Н. Маковська, Т. Папакіна, А. Обжелян, І. Холодова.]. – К. : Державний комітет архівів України. ЦДАВО України, 2005. – (Архівні зібрання України. Путівники). – Режим доступу : http://www.archives.gov.ua/Publicat/CD/Reyestr_CD/AVOV.php.

801. Про передачу Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України до Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського документів архіву Українського Вільного Університету в Мюнхені (Прес-реліз) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/ArchUkr/Munich.php>.

802. Проект «Архівна україніка в Канаді» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.archives.gov.ua/Archives/IASD/AUK.php>.